

غلاميءَ مان مٿي چاڙهو

مترجم

مرزا قليچ بيگ

سندھي ادبي بورڊ

غلاميءَ مان مٿي چاڙهو

(From Booker T. Washington's "Up From Slavery".)

مترجم :

مرزا قليچ بيگ

سنڌي ادبي بورڊ

تسلڪ چاڙهي،

حيدرآباد (سنڌ).

سنڌ اسيمبلي بلڊنگ،

بندر روڊ، ڪراچي.

ٲٲٲ ٲاٲو ٠٠٠ ٠ڪ ٠زار ڪاٲٲون ٠٠٠ سال ١٩٦١ع

(٠ن ڪتاب جا سٲ ٲق ۽ واسطا
سنڌي ادبي بورڊ وٽ محفوظ آهن).

قيمت ٠٠-٠٠ ٠ روٲٲٲ

ملڻ جو هنڌ : سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال ،
اسٽيشن روڊ، حيدرآباد (سنڌ).

هيءُ ڪتاب ”وفائي ٲرنٽنگ ٲريس“ ٲاڪستان ٲؤنڪ،
ڪراچيءَ ۾ ٲٲٲٲو، ۽ سيد شاه محمد شاه، ايم. اي. بي. ٲي،
سيڪريٽري، سنڌي ادبي بورڊ، ٲڄائي ٲڌرو ڪيو.

عرض ناشر

هي امر نهايت ئي خوشيءَ جو موجب آهي جو زير نظر ڪتاب، سنڌي ادبي بورڊ طرفان، دوباره شايع ٿي رهيو آهي. در حقيقت هي سنڌي عوام طرفان، بورڊ جي قدرداني ۽ همت افزائي جو بين ثبوت آهي.

سنڌي ادبي بورڊ جي مخصوص اشاعتي پروگرامن مان هڪ خاص ۽ بنيادي پروگرام هيءُ پڻ آهي ته سنڌي زبان جا پراڻا ۽ ناياب ڪتاب، سنڌي عوام جي طلب و تقاضا موجب بار بار شايع ڪيا وڃن، تا ته هڪ طرف علمي حلقن ۾ انهيءَ کي تحسين جي نظرن سان ڏٺو وڃي، ۽ ٻئي طرف سنڌي ادب ۾ انهن ڪتابن جي دائمي حيثيت برقرار رهي سگهي. انهي سلسلي ۾ بورڊ جو پروگرام نهايت ئي وسيع ۽ همه گير آهي، ڇاڪاڻ ته ان ماتحت ڪم و بيش ۾ سو قديم خواه جديد ڪتاب، جن جي افادي حيثيت مسلم آهي، شايع ڪرڻا آهن. سنڌي ادبي بورڊ انهي مقصد کي پيش نظر رکندي، قابل قدر اديبن جون خدمتون پڻ حاصل ڪيون آهن، جي هر هڪ ڪتاب کي جديد تقاضائن موجب ترتيب ڏيئي، طباعت و اشاعت جي لائق بڻائڻ ٿا.

هي سڀ ڪجهه پنهنجي موجوده ادبي سرمايه کي،

زمانی جي دست برد کان محفوظ رکڻ لاءِ ڪيو وڃي ٿو،
 تا ته اهو فنا پذير ٿيڻ کان بچي وڃي. دنيا جون زندہ
 قومون، پنهنجي زبان جي تحفظ وبقا لاءِ هميشہ انهي قسم
 جا طريقا اختيار ڪنديون آهن، ۽ اهي وقت جي تقاضائن
 موجب، پنهنجا علمي ۽ ادبي شاهڪار نهايت ئي آب و
 تاب سان شايع ڪنديون رهن ٿيون. سنڌ ۾ انهيءَ قسم
 جي سعي و ڪوشش بلڪل مفقود هئي، مگر مقام مسرت
 آهي، جو سنڌي ادبي بورڊ انهي ڪمي جي تلافي ڪئي
 ۽ پنهنجي مخصوص اشاعتي پروگرام ماتحت، سنڌي عوام
 لاءِ ناياب ڪتاب، زيور اشاعت سان آراسته ڪري، انهن
 کي علم دوست حلقن تائين پهچايو.

اميد ته سنڌي ادب جا بهي خواه بورڊ جي هن وسيع
 پروگرام کي تڪميل پذير ٿيڻ ۾ اسان سان هر ممڪن
 تعاون ڪندا، ۽ پنهنجي گران قدر ۽ مفيد مطالب مشورن
 سان، اسان کي هميشہ مستفيض فرمائيندا رهندا.

سيد شاه محمد شاه

سيڪريٽري،

سنڌي ادبي بورڊ.

ڪراچي،

۲۸ - ۹ - ۱۹۶۱ ع

مترجم جو نوت

پڌرو هجي ته هي ڪتاب امريڪا جي هڪڙي مشهور تعليم يافته ۽ تعليم ڏيندڙ ۽ فصاحت ۽ بلاغت واري استاد، **بکر واشنگٽن** نالي جو لکيل آهي، جنهن ۾ هن پنهنجيءَ حياتيءَ جو سمورو احوال حجاب کان سواءِ ڏنو آهي. انهيءَ جي پڙهڻ مان معلوم ٿيندو ته ڪيئن هڪڙو غريب مسڪين گمنام غلام ڇو ڪر پاڻ کي سڌاري وڌائيءَ جي اوج ۽ وڏي درجي کي رسيو ۽ مشهور مشهور وڏن ماڻهن سان وڃي مٽ پيو. اميد ڪجي ٿي ته هن ڪتاب جي پڙهڻ مان غريب ۽ محنتي ماڻهن کي مٿي ترقي ڪرڻ جي همت ۽ ترغيب ايندي.

قليچ بيگ

حيدرآباد،

جون ۱۹۱۸ع.

ديباچو

هن ڪتاب ۾ منهنجيءَ حياتيءَ جو ڪجهه احوال آهي، جو ”آئوٽ لُڪ“ نالي رسالي ۾ ٿورو ٿورو ٿي پي چيو آهي. جيسين آهو پي چيو، تيسين ملڪ جي سڀني ڀاڱن مان نهايت گهڻيون درخواستون پي مليون ته اهو احوال گڏي ڪتاب جي صورت ۾ ڇاپجي. آءُ ”آئوٽ لُڪ“ جو شڪر گذار آهيان، جو انهيءَ مون کي ماڻهن جي خواهش پوري ڪرڻ جي اجازت ڏني آهي.

مون ڪوشش ڪري هڪڙي سئين سڌي ڳالهه، سواءِ ڪنهن مبالغه جي، ڪئي آهي. مون کي رڳو ايترو ارمان ٿو ٿئي ته جيڪي مون ڪوشش ڪري ڪيو آهي، سو پوريءَ طرح نه ڪيو آهي. منهنجي وقت ۽ طاقت جو گهڻو ڀاڱو ٽسڪجي جي نارمل ۽ هنري سکول هلائڻ سان واسطي رکندڙن ڪمن ڪرڻ لاءِ ۽ انهيءَ جي مدد واسطي گهربل پيسن هٿ ڪرڻ لاءِ گهربل آهي. جيڪي مون لکيو آهي، تنهنجو گهڻو ڀاڱو گاڏين يا مهمانسراين يا ريلوي سٽيشنن ۾ لکڻ ۾ آيو آهي، جڏهن آءُ گاڏيءَ جي اچڻ لاءِ منتظر ٿيو پي ويٺو آهيان يا جڏهن سکول جي ڪمن کان ڪن لحظن جي فرست پي ملي اٿم. مسٽر هئڪس بيبيٽ ٿرئشنز جي مهربانيءَ ۽ تڪليف جهڙيءَ مدد کان سواءِ، جيڪر آءُ ڪڏهن به پوريءَ طرح فتحياب ٿي نه سگهان ها.

فهرست

باب پهريون - غلامن منجه، غلام	صفحو
۱۱ - پيو - ننڍ پڻ جا ڏينهن	۲۶
۱۲ - ٽيون - تعليم جي لاءِ مٿو هڻڻ	۵۰
۱۳ - چوٿون - ٻين کي مدد ڪرڻ	۷۶
۱۴ - پنجون - نئين انتظام وارو زمانو	۹۸
۱۵ - ڇهون - ڪاري قوم ۽ ڳاڙهي قوم	۱۱۱
۱۶ - ستون - ٽسڪجي ۾ اوائل وارا ڏينهن	۱۲۸
۱۷ - اٺون - ڪڙھ ۽ ڪڪڙ خاني ۾ سڪول پڙهائڻ	۱۴۱
۱۸ - نائون - انتظار ۽ جاڏينهن ۽ بيخوابي ۽ جون راتيون	۱۵۹
۱۹ - ڏهون - ڪڪن بنان سڀڻ ٺاهڻ کان به مشڪل ڪم	۱۷۶
۲۰ - يارهون - سمهڻ کان اڳي هنڌ جوڙڻ	۱۹۴
۲۱ - ٻارهون - پيسا گڏ ڪرڻ	۲۱۰
۲۲ - تيرهون - ٻه هزار ميل پنجن منٽن جي تقرير لاءِ	۲۳۳
۲۳ - چوڏهون - اٽلنٽا جي نمائش واري تقرير	۲۵۶
۲۴ - پندرهنون - عام ماڻهن ۾ چڱي ۽ تقرير ڪرڻ جو هنر	۲۸۲
۲۵ - سورهون - يورپ	۳۲۰
۲۶ - سترهون - آخرين لفظ	۳۵۱

غلاميءَ مان مٿي چاڙهو

باب پهريون

غلامن منجهه غلام

آءَ ورجينيا جي فرئنگلن ضلعي ۾ هڪڙي ڪيتي ۽ تي غلام ٿي ڄائو هوس. مون کي پنهنجي ڄمن جي پوري جاءِ ۽ پوري تاريخ جي پڪي خبر ڪانهي، پر آءٌ ڀانيان ٿو ته آءٌ ضرور ڪنهن هنڌ ۽ ڪنهن وقت ڄائو هوندس. جيتري حقيقت مون کي معلوم ٿي سگهي آهي، تنهن موجب، گهڻو ڪري، هيلس فورڊ نالي ٽپال خانو، جو هڪڙي شاهي رستي جي چؤسول تي آهي، انهيءَ جي ويجهو ڄائو هوس، ۽ اهو سال ۱۸۵۸ يا ۱۸۵۹ هو. مون کي مهيني يا ڏينهن جي خبر ڪانهي. ننڍي هوندي جي جيڪا ڳالهه هينئر مون کي ياد ٿي پوي، سا انهيءَ ڪيتي غلامن جي جايڻ جي ٿي پوي، جي جايون خود انهي ڪيتي ۽ ۾ هيون ۽ آتي غلامن جون ڪوٺيون هونديون هيون.

منهنجي حياتي تمام مصيبت ۽ خرابي ۽ نا اميديءَ جهڙن اسبابن جي وچ ۾ شروع ٿي. پر انهي جو سبب اهو نه هو ته منهنجا ڏئي خاص طرح ظالم هئا، ڇا لاءِ جو آهي ته

پن گهڙن جي مقابلي ۾ ايترا ظالم نه هئا. آءٌ هڪڙي سڄي سڄي ڪاٺ جي ڪوٺيءَ ۾ چائو هوس. جا ڊيگهه ۾ اٽڪل سورنهن فوٽ ۽ ويڪرائي ۾ چوڏنهن فوٽ هئي. انهي ڪوٺيءَ ۾ آءٌ پنهنجي ماءُ ۽ هڪڙي ڀاءُ ۽ ڀيڻ سان گڏ رهندو هوس، جيسين ڪ ملڪي جنگ کان پوءِ اسان سڀني کي آزاد ڪري ڇڏيائون.

منهنجن وڏن جي پيڙهيءَ جي مون کي گهڻي خبر ڪانهي. ٻانهن وارين جاين ۾، بلڪ پوءِ به، شيدين ۾ اها مقال آءٌ ٻڌندو هوس ته جيڪو جهاز ٻانهن کڻي آفريڪا کان آمريڪا ڏي ٿي آيو، ۽ جن ۾ منهنجي نانائي آڪهه جا وڏا هئا، تن کي وچ واري مسافريءَ ۾ ڏاڍا عذاب سهڻا ٿي پيا. مون گهڻي ڪوشش ڪئي آهي مگر پنهنجي ماءُ کان ڀرتي پنهنجي گهرائي جي تاريخ بابت ڪوبه وڌيڪ چئو احوال مون کي ملي نه سگهيو آهي. مون کي ياد آهي ته منهنجي ماءُ کي هڪڙو مائيجو ڀاءُ ۽ هڪڙي مائيجي ڀيڻ هئي. غلاميءَ وارن ڏينهن ۾ گهرائن جي تاريخن ۽ خانداني ڪاغذن تي، يعني شيدين جي گهرائن جي ڪاغذن تي، ڪو گهڻو ڌيان ڏيڻ ۾ نه ايندو هو. آءٌ ڀانيان ٿو ته منهنجي ماءُ جي خريد ڪرڻ جو بس هڪڙي شخص کي خيال ٿيو، جو پوءِ منهنجو توڙي هن جو مالڪ ٿيو. غلامن جي ڪُنڀ ۾ آما جي اچي داخل ٿيڻ تي اتي جي ڀاتين جو ايترو ڌيان ڇڪيو، جيترو ڪنهن نئين گهوڙيءَ يا ڪئون جي خريد ڪرڻ تي ڇڪيو آهي. منهنجي پيءُ جي ته مون کي پنهنجي ماءُ کان به گهٽ

خبر آهي. رڳو سندس نالو به مون کسي نٿو اچي. مون افواهون ٻڌيون آهن ته هو ڪو گورو هو، جو پاسي واريءَ ڪنهن ڪيتي تي رهندو هو. هو ڪير به هو، پر مون ڪڏهن ڪونه ٻڌو ته هن کي منهنجي لاءِ ڪنهن به قسم جي ڪا ڳڻتي هئي يا منهنجي پسرورس لاءِ هن ڪو بندوبست ڪيو. پر انهي ۾ آءٌ ڪو هن جو خاص قصور نٿو سمجهان. هو فقط هڪڙو ٻيو ڪم نصيب ماڻهو هو، جنهن کي زماني انهي وقت آئي آهي ٻين ماڻهن سان گڏي ڇڏيو هو. انهي ڪوئيءَ ۾ اسين نه رڳو رهندا هئاسين، پر ڪيتي وارن جي لاءِ رڌڻ پچائڻ جو ڪم به آڻي ٿيندو هو. منهنجي ماءُ ڪيتي وارن جي پورچيائي هئي. ڪوئيءَ کي شيشي جون دريون اصل ڪين هيون، انهي کي فقط پاسي ۾ ڳڙ ڪا هئا، جن مان سوجهرو به ايندو هو ۽ سياري ۾ سيءُ ۽ واڻ به لنگهي ايندو هو. ڪوئيءَ کي نالي جو هڪڙو در هو، جو خراب چوڙڻ تي بيٺل هو، ۽ منجهس وڏيون وڏيون سيرون هيون، ۽ هو به تمام ننڍو تنهن ڪري انهي جاءِ ۾ ڪوبه سڪ ڪونه هو. انهن ڳڙ ڪن کان سواءِ ڪوئيءَ جي سڄي هٿ پاسي واريءَ ڪنڊ ۽ ٻليءَ جو ڳڙ ڪو هو. اهڙا سوراخ جنگ کان اڳي ورجينيا ۾ سڀ ڪنهن جاءِ يا ڪوئيءَ ۾ هوندا هئا. اهو ٻليءَ جو ڳڙ ڪو هڪڙو چورس سوراخ هو، جو ست انچ ويڪرو ۽ اٺ انچ ڊگهو هو، ۽ انهي ڪم لاءِ رکڻ ۾ ايندو هو ته رات جو جڏهن دل چوي تڏهن ٻليءَ کي گهر ۾ اندر اچڻ ۽ انهي مان ٻاهر وڃڻ ڏجي. اسان واريءَ ڪوئيءَ ۾

اهڙي بندوبست جي ضرورت مون کي بلڪل ڏسڻ ۾ نٿي آئي، ڇا لاءِ جو انهي ڪوئي ۽ پنجن ڇهه جايون ٻيون به اهڙيون هيون، جن مان ٻليون اچي وڃي سگهن ها. اسان جي ڪوئيءَ ۾ تختي جو فرش ڪونه هو، کليل زمين فرش وانگي ڪم ايندي هئي. انهي مٿيءَ جي فرش جي وچ ۾ هڪڙي وڏي اونهي کڏ هئي، جنهن جي مٿان تختا رکيل هوندا هئا، ۽ انهي کڏ ۾ سياري جي موسم ۾ لاهوري ڪجرون گڏ ڪري رکندا هئا. انهن ڪجرون جي کڏ جي مون کي چئي يادگيري آهي، ڇا لاءِ جو انهن ڪجرون جي رکڻ يا ڪڍڻ مهل مون کي هڪڙي ٻه ڪجرو هٿ لڳندي هئي، جا آڱ پچائي کائي ڏاڍو خوش ٿيندو هوس. اسان جي ڪيتيءَ تي ڪا آڱيٽي يا ڪو تَنور ڪونه هوندو هو. گورن توڙي شيدين لاءِ رڌڻ پچائڻ جو سڀ ڪم منهنجي ماءُ هڪڙيءَ کليل چلهي تي ڪندي هئي، ۽ اڪثر ڏيڳڙن ۽ تيمڻن ۾ ڪندي هئي. اسان جي غريبائي ڪوئيءَ ۾ جيئن سياري منجهه اسان کي مٿي لڳندو هو، تيئن آرڙهه ۾ انهي کليل باه جي چلهن مان سڪاچڻ جي اهڙي ئي تڪليف ٿيندي هئي.

منهنجي حياتيءَ جا اوائل وارا ورهيه، جي انهيءَ ننڍيءَ ڪوئيءَ ۾ گذريا، هي هزارن ٻين غلامن کان علحدي قسم جا نه هئا. منهنجي ماءُ کي ڏينهن جو البت پنهنجن ٻارن جي ٿله ٽڪور ۽ تعليم تي ڌيان ڏيڻ جو وقت نه ملندو هو. صبح جو سندس ڪم شروع ٿيڻ کان اڳي، ۽ رات جو سندس ڪم پوري ٿيڻ کان پوءِ، هوءَ گهڙي کن ست ڏئي

اچي اسان جي منپال ڪري ويندي هئي. هڪڙي ڀيري جي ننڍپڻ جي ڳالهه مون کي ياد آهي ته رات جو دیر سان اما اچي هڪڙو ڪڪڙ جو چورو رڌيو هو ۽ پنهنجن ٻارن کي جا ڳائي کارايو هو. مون کي خبر نه آهي ته آهو هن ڪٿان آندو هو. پر آڏو پٺيان ٿو ته اسان جي ٻنيءَ تان آندو هئائين. ڪي ماڻهو شايد انهي کي چوري چوندا. اهڙو ڪم جي هن زماني ۾ ڪٿي ٿئي، ته آڏو پاڻ جيڪر انهي کي چوريءَ جهڙو خراب ڪم سڏيان. پر اهو جنهن وقت ٿيو ۽ جنهن سبب ڪري ٿيو، تنهن تي نظر ڏيڻ سان آڏو ڪنهن به طرح وسهي نه سگهندس ته منهنجي ماءُ چوريءَ جو ڏوھ ڪيو. هن تي فقط غلاميءَ جي رسمي بندوبست اهو جو خراب اثر ٿيو هو. مون کي ياد ناھي ته آڏو ڪڏهن ڪنهن هنڌ تي ستن، جيسين ڪهڙو ڪاري جي اشتھار ٿيڻ کان پوءِ اسان جو ڪٽنب آزاد ڪيو ويو. اسين پاڻ ۾ ٽي ٻار هئاسين. منهنجو وڏو ڀاءُ جان، منهنجي ڀيڻ آملدا ۽ آڏو - انهن کي زمين تي هڪڙو ٽپڙ سمهڻ لاءِ ملندو هو. حقيقت ڪري اسين گندين اڳڙين جي هڪڙي ڳنڍڙي زمين تي وڃائي، انهي منجهه ۽ انهي تي سمهي رهندا هئاسين.

ٿورا ڏينهن ٿيندا، جو مون کان پڇيائون ته ننڍي هوندي تون ڪهڙيون رانديون روينديون ڪندو هئين. هيستائين مون کي اهڙو خيال ڪڏهن ڪونه آيو ته پنهنجي حياتيءَ جي ڪنهن به وقت مون راند ڪڏهن ڪا ڪئي. جنهن وقت جي مون کي ياد ڪيري ٿي پوي، انهي کان وٺي منهنجي

حياتي ۽ جو سڀڪو ڏينهن هڪڙي نه ٻئي پورهئي ۾ گذريو ۽
 اگرچہ آڻ پانين ٿو ته جيڪڏهن راند يا وندر جي لاءِ مون کي
 ڪو وقت هجي ها، ته هاڻ جيڪر آڻ زياده ڪمائڻو ماڻهو هجان
 ها، جيڪو وقت مون غلامي ۽ گذاريو، تنهن ۾ آڻ ايڏي عمر
 جو نه هوس، جو ڪنهن طرح ڪمائڻو ٿي سگهان، تڏهن
 به آڻ ايوان صفا ڪندو هوس، ٻين ۾ ماڻهن لاءِ پاڻي کڻي
 ويندو هوس، يا جانڊاه، ڏي ويندو هوس، جو آڻي هفتي
 ۾ هڪڙو پيرو ان پيسن لاءِ کڻي وڃڻو پوندو هوم. جانڊاه،
 ڪيتي ۽ کان اٽڪل ٽي ميل پري هئي، انهي ڪم ڪرڻ
 کان آڻ هميشه ڊڄندو هوس. ان جو ڪرو پورو ڪهڙي
 جي مٿان کڻي رکبو هو ۽ ان جو اڌ هن پاسي اڌ هن
 پاسي ٿيندو هو، پراوڏي ويندي اڪثرا هو پورو ڪنهن سبب
 ڪري ڪهڙي تي پورو ٿري نه بيهندو هو ۽ هيٺ ڪري
 پوندو هو، ۽ گهڻو ڪري آڻ به انهي سان گڏ ڪري
 پوندو هوس. آڻ اهڙو زور وارو نه هوس، جو ان جو پورو
 وري گهڻوڙي تي رکڻ، تنهنڪري ڪلاڪن جا
 ڪلاڪ ترسي ويهي رهندو هوس، جيڪي اتفاق سان
 ڪو رهگذر ماڻهو ايندو هو، جو مدد ڏيئي مون کي
 مشڪلات کان ڇڏائيندو هو. اهو سارو وقت جو آڻ سڙيو
 ويٺو هوندو هوس، تنهن ۾ اڪثر ويٺو روئندو هوس. رستي
 ۾ ايترو وقت ضايع ٿيڻ ڪري، آڻ جانڊاه تي دير سان
 پهچندو هوس، ۽ جيڪي ان پيهائي وري اچي گهر پهچندو
 هوس، تيسين رات جو گهڻي دير ٿي ويندي هئي. رستو به
 سڄو هوندو هو ۽ گهڻو ڪري گهائڻ جهنگلن ۽ ٻيلن

مان لنگهندو هوس، تنهنڪري آءُ ڏاڍو ڊڄندو هوس. چوندا هئا، ته جهنگلن ۾ تمام گهڻا لشڪر مان ڀڳل سپاهي اچي لڪندا هئا، ۽ آءُ ٻڌندو هوس ته اهي سپاهي جڏهن ڪوشيدي چوڪر اڪيلو ڏسندا هئا تڏهن انهي جا ڪن وڌي ڇڏيندا هئا. تنهن ڪمان سواءِ جڏهن آءُ گهر دير مان پهچندو هوس، تڏهن سمجهندو هوس ته ضرور سخت فهمائش ملندڻ يا چهڪ ڪاٽيندس.

جيسين آءُ غلام هوس تيسين ڪنهن به مڪتب ۾ نه پڙهيس، مگر گهڻا ڀيرا ياد اٿم ته پنهنجين ننڍين ڌيائين مان هڪڙيءَ سان گڏجي، سندس ڪتاب کڻي اسڪول جي در تائين ويندو هوس. گهڻائي چوڪرا ۽ چوڪريون، جي سڪول منجهه ويٺا پڙهندا هئا، سي ڏسي منهنجي دل تي چڱو اثر ٿيندو هو، ۽ آءُ دل ۾ چوندو هوس ته اسڪول ۾ وڃڻ ۽ انهي طرح ويهي پڙهڻ بهشت ۽ وڃڻ جي ست آهي.

هاڻي مون کي ياد ٿو پوي ته پهريائين پهريائين پنهنجي غلام هئڻ ۽ غلامن جي آزاديءَ بابت بحث هلڻ جي خبر مون کي تڏهن پيئي، جڏهن هڪڙي ڏينهن صبح جو سوڀر، ڏينهن ٿيڻ کان اڳي، منهنجي ماءُ گوڏا ڪوڙي مون کي ۽ ٻين ٻارن کي اچي جاڳايو ۽ دعا گهرڻ لڳي ته ”شل لڪن ۽ سندس لشڪر فتحياب ٿين ۽ هڪڙي ڏينهن آءُ ۽ منهنجا ٻار آزاد ٿيون!“ هن نسبت ۾ آءُ اڃان تائين سمجهي نه سگهيو آهيان ته ساري ڏکڻ واري پاڳي غلام، جي بلڪل ان پڙهيل هئا ۽ ڪتابن ۽ اخبارن

جي ڪا به خبر نه پوندي هين، تن کي ملڪ ۾ هلندڙ وڏن قسومي سوالن بابت هلچل جي ڪهڙيءَ طرح پوري ۽ پيرائتي خبر پوندي هئي. جنهن وقت گئريزن، لوجاءَ ۽ ٻيا آزادگيءَ جي لاءِ هلڻ مڃائڻ لڳا، تنهن وقت کان وٺي ساري ڏکڻ واري ڀاڱي ۾ غلامن کي انهي هلچل جو سڀ سماءُ پيو پوندو هو. جيتوڻيڪ مان اڃا ننڍو ٻالڪ هوس، جو ملڪي جنگ جي تياري ٻڌي ٿي ۽ پوءِ جنگ به لڳي، تڏهن به هاڻي سون کي ياد ٿو اچي ته ڪيتريءَ تي رات جو بيوقت اسان ۽ ٻيا ٻانهن ٻارن ۾ سس ٿيس ڪري ڪيتروئي بحث مباحثو ٿيا ڪندا هئا. انهي بحث مباحثي ۾ معلوم ٿيو ٿي ته هنن کي حقيقت جي پوري خبر هئي ۽ جيڪي پيو ٿيندو هو تنهن جو پورو سماءُ انهي تار جي وسيلي رکندا هئا، جنهن کي ”ڊاڪ واري تار“ چوندا هئا.

جنگ هلندي، جڏهن لڏڪن پهرين پريزيڊنٽيءَ جي لاءِ اڃا هڪڙو اميدوار هو، تڏهن اسان جي پرائيهن ڪيٽي، جا ريلوي يا ڪنهن وڏي شهر يا روزاني اخبار کان ڪيترائي ميل پري هئي، تنهن تي غلامن کي خبر پوندي هئي ته ڇا پيو وهي واپري. جڏهن اتر ۽ ڏکڻ جي وچ ۾ جنگ شروع ٿي، تڏهن اسان جي ڪيٽيءَ تي سڀ ڪنهن غلام کسي معلوم هو ته اگرچہ ٻين ڳالهين جو به بحث هلندڙ هو، ته به انهن ۾ مکيه ڳالهه غلاميءَ جي هئي. منهنجي ذات وارا تمام اڻ پڙهيل ۽ ڇٽ، جي پرائيهن پرائيهن کي ٿين تي رهندا هئا، تن کي پنهنجي دل ۾ پڪ هوندي هئي ته جي اتر وارا لشڪر فتحياب ٿيا، ته جنگ

جو هڪڙو وڏو نتيجو ٻانهن جي آزادي ٿيندو. ٻڌي ۽ وارن لشڪرن جي سڀ ڪنهن فتح لاءِ ۽ عهد ٻڌن ڪم ڪن جي سڀ ڪنهن هار لاءِ هو ڏاڍي انتظار ۽ گهڻي ۾ رهندا هئا. اڪثر وڏين لڙاين جي نتيجن جي خبر گورن کان اڳي ٻانهن کي پوندي هئي. اهڙي خبر ڪهڻو ڪري ڪنهن شيديءَ کي ملندي هئي، جو ٽپال آڻڻ لاءِ ٽپال خاني ڏي موڪليو ويندو هو. اسان جي ڪيتريءَ کان ٽپال خانو اٽڪل ٽي ميل پري هو ۽ ٽپال هفتي ۾ هڪڙو يا ٻه دفعا ايندي هئي. جيڪو ماڻهو ٽپال آڻڻ لاءِ موڪليندا هئا سو ٽپال آفيس وٽ پيو ترسندو هو، انهي لاءِ ته جيڪي ڪورا اتي اچي گڏ ٿيندا هئا ۽ ٽپال ملڻ کان پوءِ تازين پهتلين خبرن بابت پاڻ ۾ گفتگو ڪندا هئا، تن جو ٿورو گهڻو مطلب سمجهي. ٽپال آڻڻ وارو به پنهنجي ڏٺيءَ جي گهرڙي موٽندي رستي ۾ جيڪا خبر گورن کان ٻڌندو هو سا ٻين کي ٻڌائيندو هو. انهي طرح غلامن کي ضروري ڳالهين جي اڳي خبر پوندي هئي، ۽ ”وڏي گهر“ جي گورن کي پوءِ پوندي هئي، جو هنن جي ڏٺيءَ جي گهر کي انهي نالي سان سڏيندا هئا.

مون کي پنهنجي ٻاراڻي وهيءَ ۾ يا چوڪرائي جي عمر ۾ اهڙو هڪڙو اتفاق به ياد نٿو پوي، جڏهن اسان جي

گهر جا سڀ ڀاتي گڏجي ماني کائڻ ويٺا ۽ خدا کان برڪت جي دعا گهريائون ۽ سڀني سڌريل دستور سان ماني کاڌي. ورجينيا ۾ ڪيتي تي، بلڪ پوءِ ڀرو به ٻارن کسي ماني ائين ملندي هئي، جيئن گگدام جانورن کسي ملندي آهي. ڪو مانيءَ جو ٽڪر هوندو هو ۽ ڪو گوشت جو ذرو هوندو هو. ڪڏهن ڪير جي پيالي ملندي هئي ۽ ڪڏهن ٻڌاڻا ملندا هئا. ڪنهن مهل ته ڪي گهر جا ڀاتي ڊيگري يا تئيءَ مان کائيندا هئا، ڪو وري نين جي رڪابي گوڏن تي رکي کائيندو هو ۽ اڪثر کاڌو هٿن ۾ وٺي ويهي کائيندا هئا. جڏهن آءٌ وڏيرڙو ٿيس تهڏهن مون کي مانيءَ جي مهل ”وڏي گهر“ ڏي موڪليندا هئا ته ڦرئيءَ تي وڏن ڪاغذن جي پڪو چڪڻ سان ميز تان مڪيون هڪيان. گورن جي گفتگو اڪثر آزادي ۽ جنگ بابت هاندي هئي ۽ آءٌ انهي مان گهڻوئي ٿڪي سمجهي وٺندو هوس. مون کي ياد آهي ته هڪڙي دفعي مون پنهنجن ٻن ننڍين ڌيائين ۽ ڪن ٻين مهمان بيمين کي ايوان ۾ سُنڊ جي مٺائيءَ جون ٽڪيون کائيندو ڏٺو هو. انهي مهل آهي ٽڪيون مون کي اهڙيون وٺيون هيون ۽ انهن جي کائڻ تي اهڙي دل ٿيندي هيم ۽ جو اڳي ڪڏهن نه ٿي هونديم ۽ انهيءَ وقت مون پنهنجي

دل ۾ ڀڪو ٺهراءُ ڪيو ته جيڪڏهن آءٌ آزاد ٿيس ۽ اهڙو خوش نصيب ٿيس ته اهڙيون ٿڪيون ائين ويهي کائيندس جيئن اهي بيميون ٿيون کائڻ.

جيئن جنگ جو عرصو وڌندو ويو تيئن گهڻن گورن ماڻهن کي اڪثر پنهنجي لاءِ کاڌو هٿ ڪرڻ مشڪل ٿيو. آءٌ ڀانيان ٿو ته انهي ڪري ٻانهن کي ايتري تڪليف نه ٿيندي هئي، جهڙي گورن کي ٿيندي هئي، ڇا لاءِ جو ٻانهن جو قوت اڪثر ان جي ماني ۽ سوئر جو گوشت هوندو هو ۽ آهو ڪيتي تان ئي ملندو هو، پر قهوءَ ڇانهن، کنڊ ۽ ٻيون شيون جي اڪثر گورا کائيندا هئا، سي ڪيتي تي پيدا نه ٿينديون هيون ۽ جنگ جي ڪري اهڙين شين جو ملڻ اڪثر ناممڪن هو. انهي ڪري اڪثر گورا ڏاڍو تنگ ٿيندا هئا. پئڳل ان قهوي جي بجاءِ ڪم آڻيندا هئا ۽ کنڊ جي بدران هڪڙي قسم جو ڪارو ڳڙ ڪم آڻيندا هئا. گهڻا پيرا ته اهڙي نالي جي ڇانهن يا قهوي ۾ ڪوبه مٺاڻ نه وجهندا هئا.

پهرين جڏهن جا مون کي ياد آهي ته مون ڏيکي، سا ڪاٺ جي هئي. انهي کي سٺان سادو ڄم لڳل هو. پر هيٺان ڪاٺ جو ترو هو، جو اٽڪل هڪڙو انچ ٿلهو هو. جڏهن آءٌ هلندو هوس، تڏهن آها خراب آواز ڪندي

هئي، تنهن کان سواءِ آها ڏاڍي تڪليف جهڙي هئي، جو پير جي زور اچڻ تي سُرندي نه هئي. انهي جي ڍڪڻ ڪري ماڻهو بد زيبو ڏسڻ ۾ ايندو هو. پر غلام چوڪر ٿي جيڪو سخت عذاب مون کي سهڻو ڀوندو هو، سو سٺيءَ جي پهرائ ڍڪڻ مان ٿيندو هو. ورجينيا جي جنهن ڀاڱي ۾ آءٌ رهندو هوس، اتي غلامن کي ٻين ڪپڙن سان کڏاڪر سٺيءَ جو ڪپڙو به ڍڪائيندا هئا. جنهن قسم جي سٺيءَ مان اسان جا ڪپڙا ٺهندا هئا، سا تمام سادي ۽ ردي هوندي هئي ۽ انهي ڪري تمام سهانگي ۽ ڪُھري هوندي هئي. پهرئين ڀيري سٺيءَ جي نئي پهرائ ڍڪڻ ڪري جيڪو عذاب ٿو رسي تنهن جهڙو ٻيو ڪوبه عذاب مون کي خيال ۾ نٿو اچي، سواءِ ذات چڪي ڪيڻ جي. اهو عذاب اهڙو آهي جهڙو بت کي سَوَن سَين يا ڪنڊن لڳڻ جو. اهڙن نون ڪپڙن ڍڪڻ مهل جيڪي عذاب آءٌ سهندو هوس، سي اڃا تائين مون کي چمئيءَ طرح ياد آهن. منهنجو بت نرم ۽ نازڪ هوندو هو، تنهنڪري پاڻ زياده سُور ٿيندو هوم. پر مون کي لاچار هو ته يا اهو سٺيءَ جو پهرائ ڍڪيان يا ته ڪوبه ڪونه ڍڪيان. جي منهنجو وس هلي ها ته آءٌ جيڪر ڪوبه ڪپڙو ڍڪڻ نه گهران ها. سٺيءَ جي پهرائ جي نسبت ۾ منهنجو ڀاءُ

جان، جو مون کان گهڻا ورهيه وڌو هو، تنهن مون سان اهڙي پلائي ڪئي، جنهن جهڙي مون ڪنهن به ٻانهي کي پنهنجي ٻئي ٻانهي مائٽ سان ڪندي نه ٻڌي. ڪيترائي ڀيرا جڏهن مون کي زور ڪري نئون سئيءَ جو پهراڻ ڍڪائيندا هئا، تڏهن هو وڏي خوشيءَ سان آهو منهنجي پاران ڪيترن ڏينهن تائين ڍڪي ڍڪي انهي کي نرم ڪندو هو. جيسين آءُ وڏي جوان ٿيس تيسين انهيءَ قسم جو ڪپڙو آءُ ڍڪيندو رهندو هوس.

جيڪي مٿي مون چيو آهي تنهن مان شايد ڪنهن کي اهو خيال ايندو ته منهنجي ذات وارا گورن کي ڏاڍو ڌڪاريندا هئا، ڇا لاءِ جو گهڻائي گورا انهيءَ جنگ ۾ وڙهڻ لاءِ پري ويل هئا، جنهن جو نتيجو اهو ٿئي ها ته جي ڏکڻ وارا فتحياب ٿين ها ته شيدي غلاميءَ ۾ قابو رهندا اچن ها. پر اسان جي ڪيتريءَ وارن غلامن جو اهو حال نه هو ۽ ڏکڻ ۾ جتي شيدين سان آبرو جهڙي هلت نه ٿيندي هئي، اتي به گهڻن غلامن جو اهڙو حال نه هو. اندروني ملڪي جنگ ۾ منهنجن جوان ڌڻين مان هڪڙو مارجي ويو ۽ ٻه سخت ڦڙجي پيا. مون کي ياد آهي ته جڏهن غلامن هارس بلي جي مرڻ جو ٻڌو تڏهن هنن کي ڏاڍو ڌڪ ٿيو. آهو ڌڪ ڪوڙو نه هو، پر سچو هو.

ڪن غلامن هارس بلي کي پالي وڌو ڪيو هو ۽ ٻين هن سان ننڍي هوندي رانديون ڪيون هيون. ڪن غلامن کسي جڏهن سندن ڌڻي يا داروغو ماريندو هو، تڏهن هارس بلي انهن کسي هنن تي رحم ڪرڻ لاءِ منت ڪندو هو. انهي ڪري ٻانهن جي گهرن ۾ هارس بليءَ جي لاءِ ڏک ۽ افسوس رکيو وڃي گهر جي ڏک ۽ افسوس کان ٻئي درجي ۾ هو. جڏهن هو پيا اسان جا ٻه جوان ڌڻي زخمي ٿي گهر آيا، تڏهن غلامن ڪيترن ئي رستن سان همدردِي ۽ دلسوزي ڏيکاري. هنن انهن ڦٽيلن جي چيٽ ڪرڻ ۾ ايترو شوق ڏيکاريو جيترو انهي خاندان جي ٻين ماڻهن ٿي ڏيکاريو. ڪن ٻانهن ته زور ڪري اهو عرض ٻڌي ڪيو ته اسان کي ڇڏيو ته اسين سڄي رات جاڳي پنهنجن ننڍن ڌڻين جي خدمت چاڪري ڪريون. ايتري قدر همدردِي ۽ دلسوزي ٻانهن ماڻهن جي طرفان سندن نيڪدلي ۽ چڱي سڀاءَ جو نتيجو هو. جڏهن گورا مڙس ماڻهو جنگ تي هليا ويا، تڏهن ڪيترن ئي جيڪي زالون ۽ ٻار ٻچا ڇڏي ويا هئا، تن جي بچائڻ لاءِ غلام جيڪر پهاڻ کي صدقو ڪن ها. مڙس ماڻهن جي غير حاضريءَ ۾ جنهن غلام کي وڏي گهر ۾ سمهڻ لاءِ چونڊيندا هئا، سو مانائتو سمجهڻ ۾ ايندو هو. ڪوبه ماڻهو غلام جي مٿي مارائي

کان سواء ٺنڊي يا وڏي ڏيائڻيءَ کي رات جو ايذا ۽ رسائڻ جي ڪوشش ڪري نه سگهندو هو. شايد اها ڳالهه ڪن ٻين کي به خيال آئي هوندي. پر منهنجي خيال موجب اها ڳالهه سڄي معلوم ٿيندي ته غلامي توڙي آزاديءَ جي حالت ۾ اهڙا ڪي ٿورا مثال هوندا، جن ۾ منهنجي ڪنهن ذات واري بي اعتباري يا بي ايماني ڏيکاري هوندي.

نه رڳو منهنجي ذات وارن کي جنگ کان اڳي ۽ جنگ هلندي اڪثر ڪورن سان ڪا دشمني ڪانه هئي، پر شيدين جا اهڙا ڪيترائي مثال آهن، جن ۾ جنگ شروع ٿيڻ کان پوءِ سندن اڳوڻا ڏڻي يا ڏيائون ڪن سببن ڪري غريب يا ڪنگال ٿي پيا آهن ته انهن جي ڏاڍي سنڀال پئي لڏي اٿن. مون کي سجهي ٿو ته ڪن اڳوڻن غلامن پنهنجن اڳوڻن ڏڻن کي ورهين جا ورهيه تڪليف کان بچڻ جي لاءِ پيسي جي مدد پئي ڏني آهي. مون کي ٻيون ڪي اهڙيون حالتون به سجهن ۾ جن ۾ غلامن پنهنجن اڳين ڏڻن جي اولاد کي تعليم ڏيڻ ۾ مدد پئي ڪئي آهي. ڏکڻ ۾ هڪڙيءَ وڏي ڪيتيءَ تي هڪڙو جوان گورو، جو انهيءَ ڪيتيءَ جي اڳوڻي مالڪ جو پٽ آهي، سو اهڙو ڪنگال ۽ شرابخوريءَ جي ڪري بيحال

آهي، جو رحم اچڻ جو لائق آهي، انهي هوندي به جيتوڻيڪ انهيءَ ڪيتيءَ تي شيدي پاڻ غريب آهن، ته به ورهين جا ورهيه انهي گوري کي خوراڪ پوشاڪ جون ضروري شيون موجود ڪري پئي ڏنيون اٿن. ڪو ٿورو تهو هو يا شڪر ٿو موڪليس، ڪو ٿورو گوشت ٿو موڪليس، انهي طرح ڪهڙي به شيءِ جا هنن شيدين وٽ آهي، سا هو ٻڍي مارس ٿام جي انهي پٽ کان واپسي نٿا رکن ۽ پڪ آهي ته جيئن ڪو ٻڍي مارس ٿام جو سڃاڻ ڄاڻ انهي هنڌ هوندو، تيئن هن کي تڪليف سهڻ نه ڏيندو.

مٿي مون چيو آهي ته اهڙا مثال ڪي ٿورا هوندا، جن منهنجي ڪنهن ذات واري بي اعتباري يا بي ايماني ڏيکاري هجي. انهي جو هڪڙو عمدو مثال مون کي سجهي. هڪڙو شخص جو اڳي غلام هو ۽ ورجينيا مان آيل هو، تنهن کي آءٌ ٿورن ڏينهن کان اوهيو جي رياست جي هڪڙي ننڍي شهر ۾ گڏيو هوس. مون ڏٺو ته آزادگيءَ جي عام اشتهار کان به ٿي ورهيه اڳ هن پنهنجي ڏٺيءَ سان انجام ڪيو هو ته هر سال پنهنجي آزادگي خريد ڪرڻ لاءِ ڪي پيسا قسط طور پهچائيندو ويندو، ۽ انهي وچ ۾ جتي وٽندس ۽ جنهن وٽ وٽندس آتي ڪمائيندو. هن کي

جڏهن معلوم ٿيو ته اوهيو ۱۱ مڙوري زياده ٿي ملي، تڏهن هو ارڙي ويو. جڏهن عام آزادگي ملي وئي، تڏهن هن کي اڃا به پنهنجي ڌڻيءَ کي اٽڪل ٿي سؤ ڊالر ڏيڻا هئا. جيتوڻيڪ آزادگيءَ جي عام اشتهار جي ڪري هن کي انهن پيسن پهچائي ڏيڻ جو ضرور نه هو، تڏهن به انهي شيديءَ غلام ماڪ جو پنڌ پيادو ڪري ورجينيا ۾ پنهنجي اڳوڻي ڌڻيءَ کي سڀ پيسا وياج سميت انجام موجب پهچائي ڏنا. انهي ڳالهه بابت هن ذڪر ڪندي مون کي چيو ته ”مون کي قاعدي موجب قرض موٽائي ڏيڻو نه هو مگر مون پنهنجي ڌڻيءَ سان انجام ڪيو هو، سو مون کي اصل پڇڻو نه هو.“ هن ڄاڻو ٿي ته جيسين آءٌ پنهنجو انجام پورو نه ڪندس، تيسين آزادگيءَ مان مون کي ڪابه خوشي حاصل ٿي نه سگهندي.

مٿي جيڪي مون چيو آهي تنهن مان شايد ڪنهن ماڻهوءَ کي اهو خيال اچي ته ڪن غلامن شايد پنهنجي لاءِ آزادگي نٿي گهري. پر ائين نه آهي، مون کي اهڙو ڪوبه ڪونه سجهي جنهن کي آزادگي گهربل نه هئي يا جنهن وري به غلام ٿي رهڻ ٿي گهريو.

جا قوم يا جي ماڻهو پنهنجي ڪم نصيبيءَ ڪري غلاميءَ جي چار ۾ ڦاسي وڃن ٿا، تن جي حال تي مون کي گهڻو

رحم اچي ٿو. ڏکڻ وارن گورن تي، منهنجي ذات وارن کي غلامي ۾ رکڻ لاءِ، گهڻن ڏينهن کان آڏو چڙ يا نفرت نه ڪندو آهيان. غلاميءَ جي رسم روا رکڻ ۾ اسان جي ملڪ ۾ ڪنهن به خاص ڀاڱي جو ڪو خلاصو قصور ڪونه هو، بلڪ خود عام سرڪار ورهين جا ورهيه انهي کي روا پئي رکيو ۽ پئي بچايو. هڪ دفعي جڏهن اها ملڪ جي ماڻهن ۾ عام طرح رواج وٺي ويئي، تڏهن انهي کان آزاد ٿيڻ ڏاڍو مشڪل هو. پوءِ جڏهن تعصب ۽ بدگمانِي وساري حقيقت ۽ انصاف جي نظر ڪنداسين تڏهن اسان کي قبول ڪرڻو پوندو ته غلاميءَ مان جيڪو ظلم ۽ اخلاقي قصور ظاهر ٿئي ٿو، تنهن هوندي به لڳين شيدي، جي هن ملڪ ۾ رهن ٿا ۽ جي پاڻ يا سندن وڏا آمريڪا ۾ غلام ٿي رهيا آهن، سي دنيا جي ٻين ڀاڱن وارن شيدي غلامن کان مالي ۽ ذهني ۽ اخلاقي ۽ مذهبي ڪابهين ۾ بهتر ۽ زياده زور ۽ اميد واري حالت ۾ آهن. ايتري قدر جو هن ملڪ ۾ جيڪي شيدي پاڻ يا سندن وڏا غلام ٿي رهيا آهن، سي واعظ ٿي موٽي آفريڪا ڏي ٿا وڃن، انهيءَ لاءِ ته پنهنجن اصلي وطن وارن ماڻهن کي سمجهائي سڏارين. انهيءَ چوڻ مان منهنجو مطلب اهو نه آهي ته غلامي چڱي آهي، اٿلندو آڏو ان کي خراب

بندوبست ٿو ڄاڻان، ڇا لاءِ جو اسان سڀني کي خبر آهي ته آمريڪا ۾ غلاميءَ جو بنياد خود مطلب ۽ پيسي بچائڻ جي خيال سان پيو، نه وعظ ۽ نصيحت جي خيال سان. پر منهنجو مطلب انهي ڳالهه ڏيکارڻ جو آهي ته خدا تعاليٰ اڪثر ماڻهن ۽ محڪمن کي ڪنهن خاص مطلب لاءِ ڪم آڻي ٿو. جڏهن هنن ڏينهن ۾ ماڻهو مون کان پڇندا آهن ته ناآسيدي ۽ دل شڪستگيءَ جي حالتن ۾ ڪهڙي طرح توکي اهو ويسا، ٿو رهي ته تنهنجي ذات وارن ماڻهن جي هن ملڪ ۾ آڻندي بهتر حالت ٿيندي، تڏهن آڻ انهن کي ياد ڏياريندو آهيان ته ڏسو هيستائين خدا اسان کي ڪهڙي نه بيابان مان لنگهائي صحيح سلامت پار پهچايو آهي.

جنهن وقت آڻ پنهنجي منهن خيال ڪرڻ جهڙو ٿيس، تنهن وقت کان وٺي منهنجي دل ۾ آيو آهي ته جيتوڻيڪ اسان تي ڪهڙائي ظلم ٿي گذريا آهن، تڏهن به شيدن کي غلاميءَ مان قرب ايتروئي حاصل ٿيو، جيترو گورن کي ٿيو. انهي غلاميءَ جي دستور ۽ بندوبست مان رڳو شيدن کي نقصان جهڙو اثر نه پهتو. انهيءَ جو پورو مثال هو خود اسان جي ڪيتيءَ تي جنهن قسم جي حياتي گذارڻ ۾ ايندي هئي. غلاميءَ جو سارو ڪارخانو اهڙو بنيل هو.

جو اڪثر پورهيو نيڇائي ۽ زبردستيءَ جي نشاني سمجهڻ
۾ ايندو هو. تنهنڪري پورهيو اهڙي شيءِ هو، جنهن
کان غلامن واري ڪيتي ۽ ٽي ٻئي ذاتيون آنهي کان
پڇنديون هيون. اسان واري ٻوڪ تي غلامن ۾ گهڻو
ڪري گورن منجهان پاڻ تي ڀروسي رکڻ ۽ پاڻ کي
پاڻهي مدد ڪرڻ جو شوق پيدا ٿيندو هو. منهنجي ٻڌي
ڏٺي ۽ کي گهڻائي چوڪر ۽ چوڪريون هيون، پر آءُ ڀانيان
ٿو ته انهن ۾ هڪڙو به اهڙو ڪونه هو، جو ڪنهن هڪڙي
ڌنڌي ۾ يا ڪنهن خاص پيدائش جهڙي هنر يا ڪاريگريءَ
۾ هوشيار هو. چوڪرين کي رڌڻ يا سبڻ يا گهر جي
سڀال ڪرڻ جو ڪم سيکاريوئي نه هئائون. اهي سڀ
ڪم ٻانهن جي ذمي چڏيل هئا. ٻانهن کي ڪيتي ۽ ٽي
رهڻ مان ڪوبه ذاتي فائدو پهچڻو نه هو ۽ غير واقفيت ۽
ناداني ڪري هو آهي ڪم سڌريل رستي سان نه ڪندا
هئا. ٻانهن جي اهڙي بندوبست جو نتيجو اهو هو جو لوڙها
مرمت طلب هئا، دروازا پنهنجن چوڙين کان نڪتا پيا
هئا، درن ۾ ٻئي چيڪا ڪيا، درين جا چؤنڪ نڪتا پيا
هئا، لنڊ جا ٽڪر ڪري پيا هئا، پر وري انهن جي
مرمت نه ٿي هئي. ايوان ۾ گاهه ۽ ڪڪر گهڻو پيدا
ٿيو هو. گورن توڙي شيدين جي لاءِ اڪثر کاڌو موجود

رهندو هو. پر گهر جي اندر ۽ ماني کائڻ واري ميز تي
 آها نزامت ۽ خوبي ۽ صفائي ڏسڻ ۾ نه ايندي هئي،
 جنهن ڪري گهر دنيا ۾ سڀ کان زياده سک ۽ آسائش
 ۽ پسندي جهڙي جاءِ شمار ۾ ايندو آهي. انهي کان سواءِ
 کاڌو ۽ ٻيون شيون مفت زبان ٿينديون هيون، جنهن ڪري
 گهڻو ارمان ٿيندو هو. جڏهن آزادي آئي تڏهن ٻانها به
 نئي سر حياتي شروع ڪرڻ جي لاءِ اهڙا لائق ۽ تيار هئا،
 جهڙو سندن ڌڻي هو. سواءِ هن جي ته ڌڻي لکي پڙهي
 ڄاڻندو هو ۽ ملڪيت جو مالڪ هو. غلامن جي مالڪ ۽
 سندس پٽن کي ڪوبه خاص هنر پوري طرح نه ايندو هو.
 هو پاڻهڻي سمجهڻ لڳا هئا ته هٿ جو پورهيو اسان جي
 لاءِ چڱي شيءِ ناهي. هوڏي وري غلام اڪثر ڪنهن نه
 ڪنهن هنر يا ڪاريگريءَ ۾ قابل هوندا هئا. ۽ انهن
 کي پورهڻي ڪرڻ کان عار نه ايندو هو ۽ نه ناراضپي سان
 پورهيو ڪندا هئا.

نيٺ جنگ پوري ٿي ۽ آزادگيءَ جو ڏينهن آيو. اسان
 جي ڪيتريءَ تي جيڪي ماڻهو هئا، تن جي لاءِ اهو هڪڙو
 وڏو ۽ واقعي ڀرپور ڏينهن هو. اسين انهي جي اچڻ لاءِ
 اڳتي منتظر هئاسين. آزادگيءَ جون افواهاون پئي هليون
 مهينن کان پئي هليون. جيڪي سپاهي لشڪر مان

پڇيو گهر ٿي آيا، سي هر روز ڏسڻ ۾ پئي آيا ۽ ٻيا جن کي
چڏي ڏنو هئائون، يا جن جون پلمٽيون موڪل تي هيون،
سي اوڀر سوير اسان جي ڪيتي کان پئي لنگهيون. ”ڊاڪ
واري تار“ رات ڏينهن پئي هلي. وڏن وڏن واقعن جون
خبرون ۽ افواهون جلد جلد هڪڙي ڪيتيءَ کان ٻي ڪيتي
ڏي پئي ويون. ديسي ماڻهن جي ڪاهن جي ڊپ ڪان
چانديءَ جو سامان ۽ ٻيون قيمتي شيون وڏي گهر مان
ڪڍي جهنگ ۾ پوري ڇڏيائون ۽ انهي تي ويساه وارن
ٻانهن جو پهرو رکيائون. جيڪو انهي پوريل خزاني کي
هٿ لائيندو هو، انهي سان عقوبتون ٿينديون هيون. ٻانهن
ديسي سپاهين کي ڪاڌو پيئو ڪپڙو گندي ڏيندا هئا ۽
ٻيو به سڀڪي ڏيندا هئا، سواءِ انهي شيءِ جي جا هنن کي
معتبر ڄاڻي خاص طرح سنڀال لاءِ حوالي ڪئي وئي هئي.
جيئن جيئن اهو وڏو ڏينهن ويجهو ايندو ويو، تيئن تيئن
غلامن جي رهڻ واري هنڌ هميشه کان وڌيڪ خوشيءَ
جا راڳ ڳائڻ ۾ پئي آيا. آهي هنن زياده همت ۽ جوش
سان ٿي ڳايا ۽ گهڻي رات تائين پئي ڳايائون. اتي جي
گهڻن راڳن جو مضمون آزادگيءَ جي نسبت ۾ هو. سچ
آهي ته آهي راڳ هنن اڳي به ڳايا هئا، پر تڏهن هو
خبرداري ڪري ٿا ۽ ڪندا هئا. انهي آزادگي جو اشارو

هِنَ جهان جي آزاد گي ڏانهن آهي ۽ هين جهان جي آزاد گيءَ سان انهي جو ڪوبه واسطو ڪونهي. پر هاڻي ٿورو ٿورو ڪري هو ڀردو لاهڻ لڳا ۽ ڊپ کان سواءِ ظاهر ظهور چوڻ لڳا ته اسان جن راڳن ۾ آزاد گيءَ جي معنيٰ آهي، بدن جي آزاد گي هن دنيا ۾. انهي وڏي ڏينهن جي اڳين رات ٻانهن جي رهڻ واري هنڌ اها خبر موڪلي ويئي ته سڀاڻي وڏي گهر ۾ ڪا عجيب ڪار گذاري ٿيڻي آهي. انهي رات ڪنهن کي به نند ڪانه آئي. سڀ ٿرڻلي ۾ هئا ۽ اهو انتظار پئي ڪيائون ته الاجي ڇا ٿيڻو آهي. ٻئي ڏينهن صبح جو سڀني ننڍن وڏن ٻانهن ڏي حڪم آيو ته وڏي گهر ۾ اچي گڏ ٿين. آڏ ۾ پنهنجي ماءُ ۽ ڀاءُ ۽ پيڻ ۽ ٻين گهڻن ٻانهن سان گڏجي پنهنجي ڏڻي جي گهر ويس. اسان جي ڏڻيءَ جي گهر جا سڀ ڀاتي گهر جي ويراندي ۾ ڪي ويٺا هئا، ڪي بيٺا هئا، انهي لاءِ ته جيڪي اتي ٿيڻو هو، سوڏسن ۽ جيڪي چوڻو هو سو ٻڌن. هنن جي منهن مان گهڻي يا شايد غمگيني معلوم پئي ٿي، پر نه ڪاوڙ. مون کي ياد آهي ته انهيءَ مهل مون ائين ٿي سمجهيو ته هنن کي ملڪيت جي هٿان وڃڻ جو ڏک ڪونه هو، پر انهن کان جدا ٿيڻ جو ارمان هو، جن کي هنن پالي وڌو ڪيو هو ۽ جن جو گهڻن ڳالهين ڪري

سائڻ ويجهڙائي جو واسطو هو. انهي وقت جي نسبت ۾ مون کي هڪڙي ڳالهه جي چڻي ياد گيري آهي ته هڪڙو ڌاريو ماڻهو (جو آءٌ ڀانيان ٿو ته يونائيٽيڊ سٽيٽس جو هڪڙو عملدار هو) تنهن پهرين هڪڙي ننڍڙي تقرير ڪئي ۽ پوءِ هڪڙو وڏو ڪاغذ پڙهيو، جو شايد آزادگي جو اشتهار هو. انهي جي پڙهڻ کان پوءِ اسان سڀني کي چيائون ته اوهين هاڻ آزاد آهيو ۽ جڏهن وٺو تڏهن ۽ جيڏي وٺو تيڏي هليا وڃو. منهنجي ماءُ جا منهنجي پاسي ۾ بيٺي هئي، تنهن جهڙڪي پنهنجن ٻارن کي چميون ڏنيون ۽ ساڳيءَ وقت ۾ سندس ڳلن تان خوشيءَ جون هنجون پئي وهيون. هن انهي ساري قصي جو مطلب اسان کي سمجهايو ۽ چيائين ته اڄوڪو ڏينهن آهو آهي جنهن جي لاءِ مون هيترا ورهيه خدا کان دعائون پئي گهريون، پر مون کي هميشه اهو ڊپ رهندو هو ته متان جيئري اهو ڏسي نه سگهان.

ٿورن منٽن تائين ڏاڍيون خوشيون ٿي ويون ۽ خدا جا شڪر انا ٿيڻ لڳا. پر ڪاوڙ يا دشمنيءَ جو خيال ڪنهن کي ڪونه هو. حقيقت ڪري غلامن کي سندن اڳوڻن ڏٺين تي ڏاڍو رحم ۽ قياس پئي آيو. آزاد ٿيلن شيدي غلامن جي خوشيءَ جو جوش تمام ٿوري وقت تائين هليو،

ڇا لاءِ جو جڏهن هو موٽي پنهنجن ڪوٺين ۾ آيا، تڏهن مون ڏٺو ته هنن جا خيال بدليل هئا. آزاد ٿيڻ ۽ پنهنجا پاڻ ڏسڻ، دار ٿيڻ ۽ پنهنجي ۽ پنهنجن ٻارن جي سنڀال جي گهٽي ڪرڻ جي وڏي جوابداري هنن کي مست ڪري ڇڏيو هو. جيئن ته ڪو ڏهين ٻارهين ورهين جو ڇوڪر اوچتو دنيا ۾ نڪري پوي ۽ پنهنجي قوت گذران جو پاڻهڻي بندوبست ڪرڻو پوي. ٿورن ئي ڪلاڪن ۾ آهي وڏا وڏا مسئلا، جن جي حل ڪرڻ ۾ انگريز ماڻهو صدين جون صديون حيران هئا، سي هنن ماڻهن تي ڪڙڪي اچي پيا ۽ هنن کي حل ڪرڻا ٿيا. اهي مسئلا هئا گهر ٻار جا ۽ گذران ڪرڻ جا ۽ ٻارن پالڻ جا ۽ تعليم، حڪومت ۽ ديولن يا عبادتگاهن جي قائم رکڻ ۽ بندوبست ڪرڻ جا. تڏهن انهي ۾ ڪهڙو عجب هو ته ٿورن ڪلاڪن جي اندر حد کان زياده خوشي بند ٿي وئي ۽ غمگيني غلامن جي جاين ۾ پڪڙي وئي؟ ڪن کي ائين ڏسڻ ۾ پئي آيو ته سچ پچ هٿ اچڻ کان پوءِ آزادگي اهڙي گهري ڳالهه ظاهر ٿي، جنهن جو هنن کي اڳي اهو خيال ئي ڪونه هو. ڪي غلام ستر اسي ورهين عمر جا ٻڍا هئا، هنن جا چڱا ڏينهن گذري ويا هئا. هنن ۾ ايتري طاقت نه رهي هئي، جو ڌارئين ملڪ ۾ ۽ ڌارين ماڻهن

منجهه پيٽ هالي سگهن، اگرچ ڪٿي ڪو نئون رهڻ جو
 هنڌ ڪٿي ملين به. انهي قسم جي ماڻهن کي اها ڳالهه
 نهايت ڏکي لڳي. تنهن کان سواءِ هنن جي دل ۾ پنهنجي
 اڳوڻي ڏٺي ۽ ڏيائيءَ جي لاءِ ۽ سندن ٻارن لاءِ عجيب
 طرح جي سڄي محبت هئي، جنهنجي چڄڻ جو خيال هنن
 جي لاءِ ڏاڍو سخت هو. انهن مان ڪن حالتن ۾ هو قريب
 اڌ صديءَ جيترا ورهيه گذ رهيا هئا ۽ انهن کان ڌار ٿيڻ
 جو خيال جهڙو تهڙو ڪين هو. درجي بدرجي هڪ هڪ
 ئي پهرين ٻڌا غلام لڪ چپ ۾ وڃي وڏي گهر ڪان
 نڪتا، انهي لاءِ ته پنهنجن اڳوڻن ڏٺن سان ايندڙ وقت
 لاءِ خلاصي صلاح مصلحت ڪن.

باب ٻيو

ننڍ پڻ جا ڏينهن

آزادگي ملڻ کان پوءِ به ڳالهيون هيون جن بابت سڀ
 ماڻهو متفق راءِ هئا ۽ اهڙو حال ساري ڏکڻ واري ڀاڱي
 جو هو: هڪڙي هي هئي ته هنن کي پنهنجا نالا بدلائڻ
 گهرجن ۽ ٻي هيءَ ته هنن کي پنهنجي پراڻي ڪيتي يا
 رهڻ جي جاءِ ڇڏي ڏيڻ گهرجي، گهڻو ته به ڪن ٿورن

ڏينهن يا هفتن تائين، انهي لاءِ ته هو سچ پچ سمجهن ته اسين آزاد آهيون.

ڪنهن طرح شيدين ۾ اهو خيال اچي پيدا ٿيو ته پاڻ کي پنهنجن اڳوڻن ڏين جي ڪٽنبي نالن سان سڏائڻ مناسب ناهي، تنهنڪري ڪهڙن ته پيا نالا اختيار ڪيا. آزادگي جي نشانين مان اها پهرين نشاني هئي. جڏهن هو غلام هوندا هئا، تڏهن ڪنهن ماڻهو کي فقط جان يا سوسن سڏيندا هئا. انهي هڪڙي کان زياده نالي سان سڏڻ جو ڪو ورلي اتفاق ٿيندو هو. جيڪڏهن جان يا سوسن هئڇر نالي ڪنهن گوري جو ٻانهو هوندو هو ته انهي کي ڪڏهن ڪڏهن جان هئڇر يا اڪثر هئڇر وارو جان ڪري سڏيندا هئا. پر هاڻ اهو خيال پيدا ٿيو ته جان هئڇر يا هئڇر وارو جان ڪنهن آزاد ماڻهو جو مناسب نالو يا نشان ٿي نٿو سگهي، تنهنڪري ڪهڙين حالتن ۾ جان هئڇر کي ڦيرائي جان. س. لنڪن يا جان. س. شرمن ڪيائون. مهڙ واري مين ڪو نالو نٿي ڏيسڪاريو، پر انهي شيديءَ جي لقب جو پياڳو هئي، جنهن تي هو ڪهڻو فخر ڪندو هو.

جيئن مون مٿي چيو تيئن ڪهڻا شيدي پنهنجو پراڻو رهڻ جو هنڌ ڇڏي ٿورن ڏينهن لاءِ ٻاهر ويا، انهي لاءِ ته.

پنهنجي آزادگي ۽ ڪي آزمائي ڏسن ته ڪيئن ٿي لڳي. ڪجهه وقت ٻاهر رهڻ کان پوءِ گهڻا غلام موٽي پنهنجن اکوڻن گهرن ۾ آيا ۽ پنهنجن اکوڻن ڏٺن سان هڪڙي قسم جو انجام اقرار ڪيائون، جنهن موجب هو انهن جي زمين تي رهڻ لڳا.

منهنجي ماءُ جو مڙس، جو منهنجو ۽ منهنجي ڀاءُ جان جو مائيجو پيءُ هو، سو انهن ساڳين ڏٺن جو ٻانهو نه هو، جن جي منهنجي ماءُ ٻانهي هئي. حقيقت ڪري هو ڪنهن اتفاق سان اسان جي ڪيٽيءَ تي ايندو هو. مون کي ياد آهي ته شايد سال ۾ هڪڙو ڀيرو مس آءُ انهي کي ڏسندو هوس ۽ اهو ناتال جي وقت ڌاري. جنگ هلندي ڪنهن طرح هو پڇي، ٻڌيءَ وارن رياستن جي سپاهين جي پٺيان لڳي الهندي ورجينيا جي نئي رياست ۽ اچي نڪتو هو. جڏهن آزادگيءَ جو عام اشتهاار ٿيو، تڏهن هن منهنجي ماءُ کي الهندي ورجينيا ۾ ڪناوا جي واديءَ ۾ پاڻ وٽ گهرايو. انهن ڏينهن ۾ ورجينيا مان جبل جي رستي الهندي ورجينيا ڏي وڃڻ جو رستو ڏاڍو ڏکيو هو ۽ انهي سفر ۾ اڪثر گهڻو وقت لڳندو هو ۽ گهڻي تڪليف ٿيندي هئي. جيڪي ٿورا گهڻا ڪپڙا ۽ ٻيو گهر جو سامان اسان وٽ هو، سو هڪڙي سامان جي گاڏيءَ ۾ وڌوسين، پر ٻار

پنڌ جو گهڻو ڀاڱو پيرين پنڌ هليا ۽ اهو پنڌ ڪن مڙ
ميلن جو هو.

آءُ نٿو ڀانيان ته اسان مان ڪو ڪڏهن به ڪيتيءَ کان
تمام پري ويو، تنهنڪري وڏو سفر ڪري پسيءَ رياست
ڏي وڃڻ هڪڙي وڏي ڳالهه هئي. پنهنجن اڳوڻن ڏين
کان توڙي ڪيتيءَ تي باقي رهيلن پنهنجي ذات وارن کان
موڪلائي ڌار ٿيڻ هڪڙو سخت اتفاق هو. انهي موڪلائيءَ
جي وقت کان وٺي هنن جي مرڻ گهڙيءَ تائين اسين
ڪمڻب جي وڏن ڀاتين سان لکپڙه جو رستو رکيو آياسين
۽ انهي کان پوءِ ننڍن ڀاتين سان به اهو رستو رکندا پئي
آيا آهيون. انهي مسافريءَ ۾ اسان کي ڪيترا ئي هفتا
لڳي ويا ۽ انهي عرصي جو گهڻو ڀاڱو اسين کلي
هوا ۾ سمهندا هئاسين ۽ ميدان ۾ بڻجن جو مڇ بهاري
انهي تي ئي رڌيندا پڇاڻيندا هئاسين. هڪڙي رات مون کي
ياد آهي ته هڪڙي سڄي پنگيءَ ۾ اچي رهياسين ۽ منهنجي
ماءُ ارادو ڪيو ته ماني رڌڻ لاءِ انهي ۾ باه بهاري ۽ پوءِ
انهي ۾ زمين تي اسان جي سمهڻ لاءِ وڇاڻو ڪري. جڏهن
مڇ ڀڙڻ لڳو تڏهن اوچتو ئي اوچتو هڪڙو ڪارو نانگ،
جو بيشڪ ڏيڍ وال ڊگهو هو، سو مٿان بخاري مان هيٺ
ڪري پيو ۽ زمين تي سرڻ لڳو. اسين هڪدم پنگي ڇڏي

ٻاهر ڀڳاسين. نيٺ پنهنجي منزل مقصود تي پهتاسين. جو هڪڙو شهر مالڊن نالي هو، جو رياست جي هاڻوڪي مڪيه شهر چارلسٽن کان اٽڪل پنج ميل پري آهي.

انهن ڏينهن ۾ الهندي ورجينيا ۾ لوڻ جي کاڌين جو ڪم هلندو هو ۽ اهو مالڊن جو ننڍو شهر انهن لوڻ جي جي نونرن يا ڪورن جي وچ ۾ هو. منهنجي مائيجي پيءُ کي اڳئي هڪڙي لوڻ جي ڪوري تي جڳهه مليل هئي ۽ هن اسان جي رهڻ جي لاءِ هڪڙي ننڍي ڪوئي به هٿ ڪري ڇڏي هئي. اهو اسان جون نئون گهر، هن اڳوڻي ورجينيا واري گهر کان بهتر نه هو، جنهن کي ڇڏي آياسين. حقيقت ڪري هڪڙي ڳالهه ۾ پاڻ خراب هو. اسان جو اڳوڻو ڪيتيءَ وارو گهر غريبانو هو، مگر منجهس هر وقت صاف هوا موجود هوندي هئي. اسان جو نئون گهر ڪيتريئن ٻين ڀنگين جي وچ ۾ هو ۽ تندرستي قائم ڪرڻ لاءِ ٻيو ڪو بندوبست ٿيل ڪونه هو. تنهنڪري سوڙهه ۽ گهٽ ۾ پاسي وارين ڪوئين جي گندگي اڪثر تڪليف جهڙي هوندي هئي. اسان جي پاڙيسرين مان ڪي شيدي ماڻهو ۽ تمام غريب ۽ اڻ پڙهيل ۽ گهٽ ذات وارا گورا ماڻهو هئا. اهو هڪڙو رنگا رنگي ميلو هو. شراب نوشي، جڙوا

بازي، جهيڙا جنگيون ۽ ٻيا بد اخلاقي ۽ نا مناسب ڪم
 اڪثر اتي ٿيندا هئا. جيڪي به ماڻهو انهي ننڍي شهر ۾
 رهندا هئا، تن جو لوڻ جي ڪم سان ڪونه ڪو واسطو
 هو. جيتوڻيڪ آڏا اڃا ننڍو هوس، ته به منهنجي مائيجي پيءُ
 مون کي ۽ منهنجي ڀاءُ کي لوڻ جي هڪڙي ڪوري ۾
 ڪم ڪرڻ لاءِ رکيو. اڪثر آڏا صبح جو سوير چئين بهي
 ڌاري آئي ڪم شروع ڪندو هوس.

لکڻ پڙهڻ جي ڪم جي نسبت ۽ پهريون سبق جو آڏا
 سکيس، سو انهي لوڻ جي ڪوري ۾ ڪم ڪندي سکيس.
 هر ڪنهن لوڻ گڏ ڪرڻ واري جي پيٽ تي هڪڙو
 خاص عدد نشان لاءِ هوندو هو. منهنجي مائيجي پيءُ جو
 عدد ۱۸ هو. جڏهن روز مره جو ڪم پورو ٿيندو هو،
 تڏهن لوڻ گڏ ڪندڙن جو داروغو ايندو هو ۽ اسان جي
 هر هڪ پيٽ تي ۱۸ جو انگ هڻي ويندو هو، ۽ آڏا
 سگهوئي اهو انگ جتي ڏسندو هوس، اتي سڃاڻندو هوس
 ۽ ٿوري وقت کان پوءِ اهڙو انگ پاڻ ڪڍي سگهندو
 هوس، مگر ٻين ڪرن جي مون کي ڪابه خبر ڪانه
 هوندي هئي.

جنهن وقت ڪنهن به ڳالهه بابت پنهنجن خيالن جي
 يادگيري اچڻ جهڙو ٿيس، تنهن وقت کان وٺي مون کي

ياد اچي ٿو ته مون کي پڙهڻ جو نهايت گهڻو شوق رهندو هو. اڃا ننڍڙو ٻار هوس ته مون دل ۾ ڀڪو ٺهراءُ ڪيو ته جي حياتيءَ ۾ آءٌ ٻيو ڪي ڪين ٻوري طرح ڪري سگهيس ته آءٌ ڪنهن تجريز سان ايترو علم حاصل ڪندس، جو رواجي ڪتاب ۽ اخبارون پڙهي سگهندس. جڏهن اسين الهندي ورجينيا ۾ پنهنجي نئي ڪوٺيءَ ۾ ڪنهن طرح وڃي ٽائنيڪا ٿياسين، تڏهن مون پنهنجي ماءُ کي زور ڪيو ته مون کي ڪو ڪتاب ڪٿان آڻي ڏئي. هن خبر ناهي ته ڪڏهن يا ڪيئن هڪڙو ٻراڻو ويٽسٽر جو ڪارن پٺن وارو هجي ڪرڻ جو ڪتاب هٿ ڪري آڻي ڏنو، جنهن ۾ الف بي جا اکر لکيل هئا ۽ انهن جي پٺيان بي معنيٰ گڏيل اکر هئا، جيئن ته اب، با، تا، ٿا. آءٌ هڪدم اهو ڪتاب شوق سان پڙهڻ لڳس، ۽ آءٌ ڀانيان ٿو ته اهو پهريون ئي ڪتاب هو، جو منهنجن هٿن ۾ آيو. ڪنهن ماڻهوءَ کان مون پڇو هو ته الف بي ياد ڪرڻ سان پڙهڻ سڳبو آهي، تنهنڪري مون مٿا هڻي پنهنجي منهن الف بي ياد ڪئي، جو ڪوبه سيڪارڻ وارو لهي نه سگهيس. انهي زماني ۾ اسان جي ويجهو منهنجي ذات وارو اهڙو ڪوبه ماڻهو ڪٿي ڪونه هو، جو پڙهي ڄاڻي ۽ ڳورن مان ڪنهن وٽ وڃڻ کان آءٌ ڊڄندو هوس. ٿورن

ٽي هفتن ۾ ڪنهن طرح مون الف بي جو گهڻو ڀاڱو هڪو ڪيو. پڙهڻ جي لاءِ ڪوشش ڪرڻ ۾ منهنجي ماءُ به خوش هئي ۽ وس پڇندي مون سان همدردي ڪيائين ۽ مون کي مدد ڏنائين. جيتوڻيڪ پاڻ بلڪل لکي پڙهي نه ڄاڻندي هئي ته به پنهنجن ٻارن جي لاءِ انهي جو گهڻو شوق رهندو هوس ۽ ايترو عقل ۽ هوش هوس، جو سڀ ڪنهن ڳالهه جي هن کي آسانيءَ سان سمجهه پئي سگهندي هئي. جيڪڏهن مون پنهنجي حياتيءَ ۾ ڪو اهڙو ڌيان ۾ اچڻ جو ڳو ڪم ڪيو آهي ته اهو هي آهي ته مون پنهنجي ماءُ جي طبيعت ورثي ۾ هٿ ڪئي.

علم حاصل ڪرڻ لاءِ منهنجي مٿي هڻندي، هڪڙو جوان شيدي، جو اوهيو جي رياست ۾ لکڻ پڙهڻ سگهو هو، سو مالڊن ۾ آيو. جڏهن ٻين شيدن کي معلوم ٿيو ته اهو پڙهي ڄاڻندو آهي، تڏهن هنن هڪڙي اخبار هٿ ڪئي ۽ هر روز ڪم لهڻ کان پوءِ مڙس ۽ زالون انهي جوان ماڻهوءَ کي وڪوڙي ويندا هئا، انهي لاءِ ته اخبار جيڪي خبرون چارون هيون، سي کين پڙهي ٻڌائي. انهي ماڻهوءَ کي ڏسي مون کي ڏاڍي ريس ٿيندي هئي. منهنجي نظر ۾ اهو جوان ماڻهو ساري دنيا ۾ هڪڙو ئي اهڙو شخص هو، جو سڄي پڄ پنهنجي قابليت جي

ڪري خوش ۽ راضي هو.

انهي وقت ڌاري انهيءَ ڳوٺ ۾ شيدي ٻارن جي لاءِ هڪڙي قسم جي اسڪول کولڻ جو سوال شيدي عالم ۾ بحث هيٺ اچڻ لڳو. اهو ورجينيا جي انهي ڀاڱي ۾ شيدي ٻارن لاءِ پهريون ئي اسڪول کڻو هو. تنهنڪري اها هڪ وڏي ڳالهه شمار ۾ اچڻ لڳي ۽ انهي تي سخت بحث مباحثو هليو. سڀ کان وڌيڪ مونجهاري جي ڳالهه اها هئي ته سينڪاريندر ڪٿان هٿ ڪجي. اوهيو وارو جوان ماڻهو، جو اخبارون پڙهي ڄاڻندو هو، انهي بابت ويچار ڪيو ويو، پر هن جي عمر ننڍي هئي. پاڙهن واري جي لاءِ بحث هلندي، هڪڙو ٻيو جوان شيدي اوهيو جو رهاڪو، جو اڳي سپاهي ٿي رهيو هو، سو ڪنهن طرح شهر ۾ اچي نڪتو. سگهوئي معلوم ٿي ويو ته هو ڏاڍو پڙهيل آهي، تنهنڪري شيدين انهي کي پنهنجي پهرين اسڪول جو ڪافي ماستر مقرر ڪيو. هيستائين انهي ڀاڱي ۾ شيدين جي لاءِ ڪافي کان سواءِ پڙهائڻ وارا اسڪول جاري نه ٿيا هئا، تنهنڪري هر هڪ ڪئمپ کي مقرر ڪيل پيسا هر مهيني ڏيڻ قبول ڪيا، ۽ اهو ٺهراءُ ڪيو ويو ته ماستر واري سان سڀني وٽ ماني ڪٿائيندو رهندو، يعني هر هڪ ڪئمپ ۾ هڪڙو ڏينهن گذاريندو. اها ڳالهه

ماسٽر جي لاءِ خراب نه هئي، ڇا لاءِ جو هرڪو ڪٽنب جنهن ڏينهن ماسٽر ان جو مهمان ٿيو هوندو هو، انهي ڏينهن تمام عمدو طعام پچائيندو هو. مون کي ياد آهي ته جنهن ڏينهن ماسٽر اسان جي ننڍڙي پنکي ۾ اچڻو هوندو هو، انهي ڏينهن جي لاءِ مون کي گهڻو انتظار رهندو هو.

ساري ذات جي لاءِ پهرئين پيري اسڪول ۾ وڃڻ شروع ڪرڻ جي حالت انهي ذات جي سڌاري جي نسبت تمام گهڻي مزي ۽ ويچار جي ڳالهين مان هڪڙي آهي. جيڪي ٿورا ماڻهو انهن ڳالهين جي وچ ۾ نه هئا، تن کي انهي شوق جي انداز جو پورو سماءُ پئي نه سگهندو، جو منهنجي ذات وارا ماڻهو تعليم جي لاءِ ڏيکاريندا هئا. مون مٿي به چيو آهي ته ساري قوم ڪوشش ڪري اسڪول ۾ ٿي وئي. ڪي ٿورا انهي تعليم وٺڻ جي ڪوشش ڪرڻ واري عمر کان ننڍا هئا ۽ انهي عمر کان وڏو ڪوبه ڪونه هو. جيئن جيئن ڪنهن به قسم جا پڙهائيندڙ هٿ ايندا ويا، تيئن تيئن نه رڳو ڏينهن وارا اسڪول پڙها ويا، پر رات وارا اسڪول به. وڏي عمر وارن ماڻهن جي دلبي خواهش اها هئي ته مرڻ کان اڳي بائبل پڙهڻ سگهن. انهي ارادي سان پنجاه يا پنجهتر ورهن جي عمر وارا پڙها ماڻهو اڪثر رات وارن اسڪولن ۾ ڏسبا هئا. آزادگي ملڻ

کان پوءِ آچر جي ڏينهن وارا اسڪول به کليا، پر انهن اسڪولن ۾ مکيه ڪتاب هجي ڪرڻ وارو ڪتاب هوندو هو. ڏينهن وارن، توڙي رات وارن، توڙي آچر وارن اسڪولن ۾ هميشه پڙهندڙن جو گهاٽ هوندو هو، ۽ اڪثر جاءِ نه هئڻ ڪري گهڻا موٽايا ويندا هئا.

پر ڪناوھا واريءَ واديءَ ۾ اسڪول جي کليل ڪري مون کي اهڙي سخت نا اميدي ٿي، جنهن جهڙي اڳي ڪڏهن نه ٿي هئي. مون ڪيترن مهينن کان هڪڙي لوڻ جي ڪوري ۾ ڪم پئي ڪيو ۽ منهنجي ماليجي پيءُ کي معلوم ٿيو ته آءٌ چڱو پيسو ڪمائي ٿو سگهان، تنهن ڪري جڏهن اهو اسڪول کليو، تڏهن هن دل ۾ ٻڪو ٺهراءُ ڪيو ته مون کي پنهنجي ڪم کان ڪڍي اسڪول ۾ نه موڪلي. انهي ٺهراءُ ڪري منهنجون سڀ اميدون لڳي ويون. اها نا اميدي منهنجي لاءِ انهي سبب ڪري تمام سخت هئي، جو جتي آءٌ ڪم ڪندو هوس، اُتي آءٌ صبح ۽ سانجهيءَ جو ٻارن کي ڏاڍي خوشيءَ سان اسڪول ڏي ايندو ويندو ڏسندو هوس. پر انهي نا اميدي هوندي به، مون ٻڪو ارادو ڪيو ته ڪنهن به رستي آءٌ ڪي ڪجهه سگهن. ڪاري پٺي وارو هجي جو ڪتاب جيڪو مون وٽ هو، تنهن تي آڳي ڪمان به زياده شوق سان

محنت ڪرڻ لڳس.

انهي نا اميديءَ ۾ منهنجي ماءُ مون سان همدردي ڪندي هئي ۽ جيترو وس پڇندو هوس، اوترو مون کي دلا سوڌڙو ڪندي هئي ۽ پڙهڻ جي هڪڙي نه ٻئي آڀاءُ پيدا ڪرڻ ۾ مون کي مدد ڪندي هئي. ٿوري وقت کان پوءِ نيٺ مون هڪڙي سيڪاريندڙ سان اهو بندوبست ڪيو ته جڏهن آءٌ ڏينهن جو ڪم ڪري بس ڪريان، تڏهن مون کي رات جو اچي سبق پڙهي. اهي رات جا سبق اهڙا چڱا هئا جو آءٌ ڀانيان ٿو ته جيڪي ٻيا ٻار ڏينهن جو پڙهندا هئا، تنهن کان وڌيڪ آءٌ رات جو پڙهي ويس. رات وارن اسڪولن جي آزمائش مان مون کي رات جي اسڪولن جي فائدي ۾ پڪو ويساهه ڄمي ويو، جو ٻولين ورهين ۾ مون کي هٽيڻ ۾ به ۽ ٽسڪجي ۾ به ڪم آيو. پر منهنجي ٻاراڻي دل ۾ ڏينهن واري اسڪول ۾ وڃڻ جي نهايت گهڻي خواهش هئي، ۽ جيڪو وجهه ملندو هوم، تنهن سان انهي جي پوري ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو هوس. نيٺ منهنجي مراد پوري ٿي ۽ مون کي اجازت ملي ته ٿورن مهينن تائين ڏينهن جو اسڪول وڃان، مگر انهي شرط ته آسڻ جو سويل اٿان ۽ نائين بجي تائين ڪوري ۽ ڪمابان ۽ وري جڏهن سانجهيءَ جو اسڪول بند ٿئي،

تڏهن وري به اتي وڃي به ڪلاڪ وڌيڪ ڪم ڪريان.

اسڪول جي جاءِ ڪوري کان پرڀري هئي ۽ ڪلندي نائين بچي هئي ۽ مون کي به نائين بچي تائين ڪم ڪرڻو ٿيندو هو، تنهنڪري مون کي هڪڙي مشڪلات پيش آئي. اسڪول جو ڪم هميشه منهنجي اتي وڃي پهچڻ کان اڳي شروع ٿيندو هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن ته منهنجي ڪلاس وارا سبق ٻڌائي به رهندا هئا. انهي مشڪلات کي حل ڪرڻ لاءِ مون پنهنجي نفس جي چٽي تي هڪڙو خطا جهڙو ڪم ڪيو، جنهن لاءِ آءٌ ڀانيان ٿو ته گهڻا ماڻهو مون کي ڏوهه ڏيندا پر جڏهن اها ڳالهه سڄي آهي، تڏهن آها آءٌ ظاهر ڪري ٻڌايان ٿو. حقيقتن ظاهر ڪرڻ جي اثر ۽ فائدي منهنجو گهڻو ويساهه آهي. ڪنهن حقيقت اڪائڻ ڪري هميشه جو فائدو ڪو اتفاق سان حاصل ٿيندو هوندو. ڪوري جي هڪڙي ننڍڙي ڪوٺيءَ ۾ هڪڙو وڏو ڪلاڪ رکيو هوندو هو. جيڪي سؤ کن ماڻهو اتي ڪم ڪندا هئا، سي سڀئي پنهنجي ڏينهن جي ڪم جي ٺهرايلن بجن جي شروع ٿيڻ ۽ پوري ٿيڻ لاءِ انهي ڪلاڪ تي تعلق رهندا هئا. منهنجي دل ۾ آيو ته اسڪول ۾ پوري وقت تي پهچڻ جو سولو رستو اهو آهي ته ڪلاڪ جا ڪانٽا هٽائي ساڍن اٺن کان نون بجن تي

بيھاري ڇڏيان. اھو ڪم ڏھاڙي صبح جو آڏ ڪندو رھندو ھوس، نيٺ ڪوري جي داروغي سھي ڪيو ته ڪلاڪ سان ڪا حرڪت ٿي ٿئي. تنھنڪري هن آھو ڪلاڪ ھڪڙي پيتيءَ ۾ ڪلف ڏئي بند ڪري ڇڏيو. ائين ڪرڻ مان منھنجو ڪو اھو مطلب نہ ھو ته ڪنھن کي ڪا تڪليف پھچي. منھنجو مطلب رڳو اھو ھو ته آڏ پوري وقت تي اسڪول ۾ پھچان.

پر جڏهن پھرئين ڀيري آڏ اسڪول ۾ وڃي داخل ٿيس، تڏهن مون کي ٻه ٻيون مشڪلاتون پيش آيون. پھرين ھيءَ ته مون ڏٺو ته ٻين سڀني ٻارن کي وڏيون يا ننڍيون ٽوپيون مٿن ۾ ھيون، پر مون کي ڪا نہ ھئي. حقيقت ڪري مون کي ياد ناھي ته اسڪول ۾ وڃڻ واري وقت تائين مون ڪڏهن ڪنھن به قسم جي ٽوپي مٿي ۾ وڌي، نڪي مون يا ڪنھن ٻئي کي ڪڏهن مٿي ڍڪڻ جو ڪو خيال ٿي ھو. پر جڏهن مون ڏٺو ته ٻيا ڇوڪرا ڪھڙا ڪپڙا ٽاڍڪين، تڏهن آڏ ڏاڍو بي آرام ٿيڻ لڳس. مون وري به پنھنجي ماءُ کي اھا ڳالھ ٻڌائي ۽ انھي مون کي سمجھايو ته ابا مون وٽ پيسو ڪونھي، جنھن سان گدام واري دڪان تان ٽوپي وٺون، پر آڏ پاڻھي تنھنجو بلو ڪنديس. اھو دڪان انھي وقت ۾ منھنجي

ذات وارن ۾ هڪڙو نئون بندوبست هو ۽ ننڍن توڙي وڏن جي انهي ۾ حصہ دار ۽ مالڪ رهڻ لاءِ تمام چڱي تجويز هئي. پوءِ منهنجي ماءُ گهرو آئيل ڪپڙي جا ٻہ ٽڪر وٺي گڏ سڄي مون کي ڏنا ۽ آها هئي منهنجي پهرين ٽوپي، جنهن تي آڱ گهڻو فخر ڪندو هوس.

انهي ڳالهه ۾ جيڪو سبق منهنجي ماءُ مون کي سيکاريو، سو هميشه منهنجي دل تي ڄميل رهيو آهي ۽ جيترو ئي سگهيو اٿم اوترو ٻين کي پئي سيکاريو اٿم. انهي ڳالهه ياد پوڻ تي آڱ هميشه فخر ڪندو آهيان ته منهنجي ماءُ کي ايتري دل جي همت آئي، جو پنهنجي سڄي وسعت کان وڌيڪ ماڻهن کي ڏيکارڻ نه گهريائين ۽ منهنجن اسڪول جي سنڪٽين توڙي ٻين کي ذهن نشين ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪيائين ته هو ڪدام واري دڪان جي ٽوپي خريد ڪري ٿي سگهي، جڏهن حقيقت ڪري نه ٿي ڪري سگهي. آڱ هميشه انهي ڳالهه تي فخر ڪندو آهيان ته جنهن شيءِ جي خريد ڪرڻ لاءِ پيسو موجود نه هئس، تنهنجي لاءِ قرض کڻڻ کان انڪار ڪيائين. انهي کان پوءِ گهڻيون ئي وڏيون توڙي ننڍيون ٽوپيون مون ورتيون آهن، مگر انهن مان هڪڙي به مون کي اهڙي پسند نه آئي آهي، جهڙي آها ننڍي ٽوپي جا منهنجي ماءُ

ڪپڙن جي ٻن ٽڪرن مان سبي جوڙي مون کي ڏني. مون آها ڳالهه لاچار ڏيکاري آهي ته ڪيترائي چوڪرا، جن اهڙين ٽوپين سان پنهنجي حياتي دنيا ۾ شروع ڪئي ۽ جي منهنجا اسڪول جا سنگتي هئا ۽ منهنجي گهر جي جڙيل ٽوپيءَ تي ٻين سان گڏجي چرچا ۽ ٺٺوليون ڪندا هئا، سي نيٺ پڇاڙيءَ ۾ قيدخاني ۾ پيا ۽ ٻين جو ته اهڙو حال ٿيو آهي، جو ڪنهن به قسم جي ٽوپي هاڻي خريد ڪري نٿا سگهن.

منهنجي ٻي مشڪلات هئي منهنجي نالي جي نسبت ۾، يا ڪنهن به نالي جي نسبت ۾. جنهن وقت جي مون کي يادگيري ٿي هئي، تنهن وقت کان وٺي مون کي رڳو بکر سڏيندا هئا. اسڪول ۾ وهڻ کان اڳي مون کي اهو خيال ڪڏهن ڪونه آيو ته انهي کان وڌيڪ ڪنهن ٻئي نالي گڏڻ جو ضرور آهي. جڏهن مون حاضريءَ جي ياداشت پڪاريندي ٻڌي، تڏهن معلوم ٿيو ته سڀني چوڪرن کي وڌيڪ نه، ته به نه نالا ضرور هئا ۽ ڪن کي ته ٽي نالا هئا، جن بابت مون سمجهيو ٿي ته اها رڳو بؤالفضولي آهي. مون کي انهي جي ڏاڍي ڳڻتي ٿي ته ماستر مون کان ٿوري ۾ ٿورا به نالا گهرندو ۽ منهنجو فقط هڪڙو نالو آهي. جڏهن منهنجي نالي داخل ڪرڻ جو

وقت آيو، تڏهن مون کسي انهي ڳڻتي لاهن جهڙو خيال
 دل ۾ آيو، تنهنڪري جڏهن ماستر مون کان پڇيو ته
 تنهنجو سڄو نالو ڇا آهي، تڏهن مون آرام سان چيس ته
بڪر واشنگٽن، ڇن ته سڄي عمر مون کي انهي نالي
 سان پڙهي سڏيو اٿن. بس انهي وقت کان وٺي آءُ انهي نالي
 سان سڏبو اچان. حياتي ۴ جي پوين ڏينهن ۾ مون کي
 معلوم ٿيو ته منهنجي ماءُ منهنجي ڄمڻ کان پوءِ سگهوئي
 مون کي **بڪر ٿليا فيرو** جو نالو ڏنو هو، هر ڪنهن
 طرح سان منهنجي نالي جو اهو پويون ڀاڱو گم ٿي ويو،
 پر جنهن وقت انهي جي مون کي خبر پئي تنهن وقت مون
 انهي کي وري جاڳايو ۽ پنهنجو سڄو نالو **بڪر ٿليا فيرو**
واشنگٽن رکايم. آءُ ڀانيان ٿو ته اسان جي ملڪ ۾ اهڙا
 ماڻهو گهڻا نه هوندا، جن مون وانگي همت ڪري پنهنجو
 نالو پاڻ رکيو آهي.

گهڻائي پيرا منهنجي خيال ۾ آيو آهي ته آءُ به فلاڻي
 چوڪر يا فلاڻي ماڻهو جهڙو هجان ها ته چڱو هو، جو
 انهي جا پي ۴ ڏاڏا عزت آبرو وارا ۽ مشهور ماڻهو هئا ۽
 انهن جون پيڙهيون سَوَن ورهين تائين ٿي هليون، جن
 کي ورثي ۾ نه رڳو نالو مليل هو، پر دولت ۽ فخر جهڙي
 خانداني جائداد به ۽ هر تڏهن به ڪنهن مهل مون دل ۾

هئي چيو آهي ته جي مون کي به اهي ورثي ۾ ملن ها ته آڏ جيڪر پنهنجي اصل نسل ۽ پنهنجي رنگ تي تعلق رهن گهران ها ۽ پانيان ها ته جيڪي مون کي پنهنجي لاء پاڻ ڪرڻ گهرجي، سو آهي منهنجي لاء ڪن. گهڻا ورهيه ٿيا جو مون اهو ارادو ڪيو ته جڏهن منهنجو ڪو اصل نسل ڪونهي، تڏهن آڏ ڪي اهڙا ڪم ڪريان، جن تي منهنجو اولاد فخر ڪري ۽ جي انهن کي اڃا به وڌيڪ ڪوشش ڪرڻ لاء همٿائين.

ماڻهن کي گهرجي ته ٽڪڙ ڪري ڪنهن شيديءَ جي نسبت ۾ خراب راءِ نه ڏين، خاص ڪنهن ننڍي عمر واري شيدي جي نسبت ۾. شيدي چوڪر کي ڪيترن ئي اڻڪائن ۽ نا آسپدين ۽ لالچن سان وڙهڻو ٿو ٿئي، جي ٻين جي حالت ۾ پيش نه ٿيون ٿين. جڏهن ڪو گورو چوڪر ڪنهن ڪم ۾ هٿ وجهي ٿو، تڏهن اها ڳالهه اڳتي قبول ڪرڻ ۾ اچي ٿي ته هو فتحياب ٿيندو. پر جي ڪو شيدي چوڪر فتحياب ٿئي ٿو ته اڪثر ماڻهن کي عجب لڳي ٿو. مطلب ته شيدي جوانن کي شروع ۾ ئي ماڻهن جي تعصب ۽ خراب راءِ سان مقابلو ڪرڻو ٿو پوي.

پر اصل نسل جي ڪري ڪنهن ماڻهوءَ يا قوم کي گهڻي مدد ملي ٿي، بشرطيڪ انهي تي گهڻو ڀروسو رکڻ

۾ نه ايندو. جيڪي ماڻهو هميشه شيدي جوانن جي اخلاقي ضعيفائي تي ڌيان ڏين ٿا ۽ انهن جي ترقي جو ڪورن جوانن جي ترقيءَ سان مقابلو ڪن ٿا، سي قديم خانداني گهرن جي اڳوڻن موروثي ڳالهين جي اثر بابت ڪو به ويچار نٿا ڪن. مون کي خبر ناهي ته منهنجي ناني ڪير هئي، جيئن مون مٿي به چيو آهي. مون کي ماما ۽ ماميون ۽ ماروت آهن ۽ هئا به. پر ايتري خبر نه اٿم ته انهن مان ڪهڙا ڪٿي آهن. منهنجو حال به اهڙو آهي، جهڙو اسان جن ملڪن ۾ ليڪن ٻين شيدين جو آهي. اها ڳالهه ته گهري چوڪر کي پڪ آهي ته جيڪڏهن آءٌ حياتي ۾ ۽ فتحياب نه ٿيندس ته پنهنجي خاندان جي گهڻن پيڙهين کي لڄائيندس، هن کي نفعي خراب خواهش ڪسي روڪڻ ۾ گهڻي مدد ٿي ڏني. ڪنهن ماڻهوءَ کي موروثي وڏماڻهپ ۽ پيڙهين جي عزت آبروءَ جو فخر فتحيابيءَ لاءِ ڪوشش ڪرڻ ۽ اڌڪائن تي غالب ٻوڏ ۾ همٿائي ٿو.

ڏينهن جو جيتري وقت لاءِ مون کي اسڪول ۾ حاضر رهڻ جي موڪل هئي، سو تمام ٿورو هو، آءٌ برابر اتي حاضر رهي نه سگهندو هوس. سگهوئي مون کي اصل اسڪول ڇڏڻو پيو ۽ وري پنهنجو سڄو وقت ڪم ۾ لڳائڻو پيو. آءٌ وري رات واري اسڪول ۾ وڃڻ لڳس. حقيقت ڪري

تعليم جو وڏو ڀاڱو جو مون ٻاراڻي وهيءَ ۾ حاصل ڪيو. سو پنهنجي ڏينهن جي ڪم پوري ڪرڻ کان پوءِ رات واري اسڪول جي معرفت حاصل ڪيو. مون کي ڪنهن چڱي استاد جي هٿ آڻڻ جي مشڪلات هئي. ڪڏهن ڪڏهن، رات جي وقت مون کي سيکارڻ لاءِ ڪنهن استاد جي هٿ اچڻ کان پوءِ، مون کي معلوم ٿيندو هو ته هو مون کان ڪي ٿورو ئي وڌيڪ ٿو چاڻي ۽ انهي ڪري آءٌ گهڻو نا اميد ٿيندو هوس. اڪثر رات واري اسڪول جي سبقن ٻڌائڻ لاءِ مون کي رات جو ڪيترائي ميل پنڌ ڪرڻو ٿيندو هو. ننڊپڻ ۾، ڪهڙي به نا اميدي ۽ تڪليف جي وقت، منهنجي دل ۾ هڪڙو هڪڙو ارادو هميشه قائم رهندو آيو ۽ آهو هي هو ته ڪيئن به ڪري تعليم حاصل ڪريان.

الهندي ورجينيا ڏي لڏي وڃڻ کان پوءِ، منهنجي ماءُ اسان جي هيتري ڪنگالپڻ هوندي به هڪڙي يتيم چوڪر کي آڻي پنهنجي گهر ۾ پالڻ لڳي ۽ انهي کي پوءِ اسان جي هس ب وائشنگٽن جو نالو ڏنو. انهي وقت کان وٺي هو هميشه اسان جي ڪٽنب ۾ گهر جو ڀاتسي ٿي رهندو اچي.

لوڻ جي ڪوري ۾ ڪجهه وقت تائين ڪم ڪرڻ کان

پوءِ، منهنجي لاءِ اڱرن جي ڪاڻ ۾ پورهيو هٿ ڪيائون. انهي ڪاڻ ۾ جيڪو ڪم ٿي هليو، سو رکيو آهي لوڻ جي ڪوري ۾ ساڙڻ لاءِ اڱرن موجود ڪرڻ جو. اڱرن جي ڪاڻ ۾ ڪم ڪرڻ ڪان آءُ هميشه ڊڄندو هوس. انهي جو هڪڙو سبب هي هو ته جيڪو اڱرن جي ڪاڻ ۾ ڪمائيندو هو، سو هميشه گهڻو رهندو هو، خصوصاً ڪم جي وقت ۽ ڏينهن جي ڪم پوري ٿيڻ کان پوءِ پنهنجو بت صاف ڪرڻ تمام مشڪل هوندو هو. تنهن کان سواءِ اڱرن جي ڪاڻ جي مٿين منهن کان وٺي هيٺ اڱرن تائين هڪڙو ڀريو ميل پنڌ جو هو ۽ اهو سارو آوندا هيءُ ۾ هو. آءُ نٿو ڀانيان ته جهڙي آوندا هي اڱرن جي ڪاڻ ۾ هوندي آهي، اهڙي ڪنهن ماڻهوءَ ڪنهن به ٻئي هنڌ ڏئي هوندي. ڪاڻ گهڻن علحدہ ڪوٺين ۾ وراهيل هوندي هئي ۽ انهن ڪوٺين جي پوري هنڌ جي مون کي خبر پئجي نه سگهندي هئي، تنهنڪري ڪيترائي ڀيرا آءُ ڪاڻ ۾ ڀلجي ويندو هوس. ڪڏهن ڪڏهن ته وري هي به خوف پيدا ٿيندو هو، جو ٻئي آجهامي ويندي هئي ۽ پوءِ جي مون سان ڪا باهه پارڻ جي ٿيلي نه هوندي هئي ته آءُ آوندا هيءُ ۾ پيو رلندو هوس، جيستائين ڪو اتفاق سان ڪو ماڻهو ملندو هوم ۾ جو مون کي روشنائي جي

مدد ڏيندو هو. اهو ڪم نه، رڳو سخت هوندو هو، پر خوفناڪ به هوندو هو. هميشه اهو ڊپ هوندو هو ته مٿان باروت اڳڀرو ڦاٽي پوي ۽ ماڻهو ٻرزا ٻرزا ٿي اڏامي وڃي يا پهڻن جي ڪيرڻ ڪري ڇڄي وڃي. اهڙا ٻنهي قسمن جا اتفاق اڪثر ٻيا ٿيندا هئا، تنهنڪري مون کي هميشه ڊپ رهندو هو. گهڻن ڪڇي عمر وارن ٻارن کي هاڻي وانگر گهڻن اڱرن جي ڪاڻين وارن ضلعن ۾ زور ڪري ڪاڻين ۽ ڪمارائيندا هئا، جتي هو پنهنجي حياتيءَ جو گهڻو ڀاڱو گذاريندا هئا ۽ تعليم وٺڻ جو وجهه ڪونه ملندو هون، سڀ کان خراب ڳالهه اها هئي ته گهڻو ڪري جيڪي ننڍا ڇوڪر پنهنجي حياتي اڱرن جي ڪاڻين ۾ شروع ڪندا آهن، سي اڪثر جسم ۾ ضعيف ۽ بندرا ۽ سمجهه ۾ موڪلا ۽ اڻوڃهه ٿيندا آهن. اهي اڱرن جي ڪم ۾ لڳا ايندا آهن ۽ بهتر ڪم ڪرڻ جي سگهوئي اميد لاهي ڇڏيندا آهن.

انهن ڏينهن ۾ ۽ انهي کان پوءِ به جوانيءَ جي وقت، آءٌ پنهنجي دل ۾ اهي خيال ٻيو ڪندو هوس ته ڪنهن گوري ڇوڪر جي اعليٰ خواهشن ۽ ڪوششن کي ڪنهن به قسم جي روڪ ڪانهي ۽ تنهنڪري انهن کي وڌيون اميدون ۽ وڏا خيال رهندا آهن. مون کي انهي گوري

چوڪر تي ڏاڍي ريس ٿيندي هئي، جنهنجي رستي ۾
ڪابه روڪ ڪانه هئي ۽ جو فقط ذات يا اصل نسل جي
اتفاق جي ڪري ڪانگريس جو ميمبر يا گورنر يا بشپ
يعني وڏو ٻادري يا پريزيڊنٽ ٿي ٿي سگهيو. آءٌ دل ۾
پيو اهي پور پڇاڻيندو هوس ته اهڙين حالتن ۾ جيڪر آءٌ
ڪهڙي رستي هلاان ۽ ڪيئن هيٺ ٿري کان وٺي شروع
ڪريان ۽ مٿي چڙهندو وڃان، جيسين ڪ وڃي فتحيابيءَ
جي مٿانهين درجي کي پهچان.

هنن ٻونين ورهين ۾ آءٌ قبول ٿو ڪريان ته اڳي وانگي
انهي ڪوري چوڪر تي مون ڪسي ڪابه ريس ڪانه ٿي
ٿئي. مون معلوم ڪيو آهي ته فتحيابي حياتيءَ ۾ حاصل
ڪيل درجي تي اوترو منحصر نه ٿي رهي، جيترو انهن
روڪن ۽ مشڪلاتن تي ٿي رهي، جن تي فتحيابي لاءِ
ڪوشش ڪندي ماڻهوءَ کي غالب ٻوڻو ٿو ٿئي. انهي
نظر تي آءٌ ڪهڙي قدر اهو نتيجو ٿو ڪڍان ته سڄي پڄي
حياتي لاءِ اڪثر شيدي چوڪر جو گهٽ ذات سان واسطو
رهڻ ۽ سندس نيچر نسل سندس لاءِ هڪڙي فائدي جي
ڪالهه آهي. ڪن ٿورن مثالن کان سواءِ ڪهڙو ڪري
نالي ناموس ڪڍڻ لاءِ شيدي جوان کي ڪوري جوان کان
زياده محنت ۽ ڪشالو ڪرڻو ٿو پوي. پر هن کي

جو لاچار آهن سختين ۽ مشڪلاتن مان لنگهڻو ٿو ٿئي، تنهنڪري هن کي پاڻ زور ۽ ڀروسو حاصل ٿو ٿئي، جو آچي ذات ۽ وڏي نسل واري کي اٽڪل کان سواءِ لسي رستي تي هلڻ ڪري حاصل ٿو ٿئي.

ڪنهن به طرح جهڙو آڏو شيدي قوم ۽ ذات جو آهيان، تهڙو رهڻ انهي کان زياده پسند ٿو ڪريان ته ڪنهن ٻي قوم يا ذات جي اعليٰ درجي وارن ماڻهن جي شريڪ ٿيڻ جي دعوا ڪريان. جڏهن ڪڏهن آڏو ٻڌندو آهيان ته ڪنهن خاص ذات وارا ماڻهو کي حق يا مروٽون يا ڪي عزت آبروءَ جون نشانيون رڳو انهي ذات جي ڀاتين هئڻ ڪري ڪهري وٺندا آهن ۽ پنهنجي جند جي لياقت يا قابليت جو نالوئي نه وٺندا آهن، تڏهن مون کي ڏاڍو ارمان ٿيندو آهي. اهڙن ماڻهن جي لاءِ آڏو انهي ڪري غمگين ٿيندو آهيان، جو مون کي يقين هوندو آهي ته فقط ڪنهن شريف ذات سان واسطي رکڻ ڪري، سواءِ ذاتي لياقت جي ڪوبه ماڻهو گهڻو اڳتي هلي نه سگهندو، نڪي ڪنهن گهٽ ذات سان واسطي رکڻ ڪري ڪو ماڻهو هميشه بچڙي حال ۾ رهندو، بشرطيڪ هن ۾ ڪا ذاتي لياقت ۽ فضيلت هوندي. سڀ ڪنهن مصيبت زده ماڻهوءَ يا قوم کي انهي وڏي انساني قاعدي مان گهڻي تسلي مل

۵۰ غلاميءَ مان مٿي ڄاڙ هو

ڪهرجي، جو عام ۽ هميشه لاڳو ٿيندڙ آهي. آهو هي ته،
لياقت ڪهڙي به ڄمڙيءَ ۾ هوندي ته وڏي هر صبي ۾ نيٺ
پسند ڪرڻ ۾ ايندي ۽ انعام حاصل ڪندي. هي جيڪي
مون هتي چيو آهي، سو نه رڳو فقط پاڻ ڏي ڌيان ڇڪڻ
لاءِ پر انهي ساري قوم ڏي، جنهن جي پاتي هئڻ تي مون
کي فخر ٿو رهجي.

باب ٽيون

تعليم جي لاءِ مٿو هٽڻ

هڪڙي ڏينهن مون اڱرن جي ڪاڻ ۾ ڪمايو ته ٻن
مزورن کي ورجينيا ۾ ڪنهن هنڌ شيدين جي هڪڙي وڏي
اسڪول بابت ڳالهائيندو ٻڌم. اهو پهريون ئي پيرو هو،
جو پنهنجي شهر واري ننڍي شيدين جي اسڪول کان
زياده نالياري اسڪول يا ڪاليج جو ذڪر ٻڌو هوم.

ڪاڻ جي اونداهيءَ ۾ آءُ ڇٽ ڇٽ ڪري رڙهي انهن
ماڻهن وٽ ويس، جن پاڻ ۾ ٻئي ڳالهائيندو. مون ٻڌو ته
هڪڙي ٻئي کي چيو ته اهو اسڪول نه رڳو شيدي ذات
وارن لاءِ کليو آهي، پر اهڙو به بندوبست ڪيو ويو آهي
ته غريب، پر چالاڪ ۽ هوشيار ڇوڪر پنهنجي کاڌي جو

خرج سمورو يا انهي جو ڪو پاڻو، ڪمائي مجرا ڪري
 ڏئي ۽ ساڳئي وقت ڪو هنر يا ڌنڌو به اتي پيو سگهي.
 جيئن جيئن هو انهي اسڪول جو بيان ڪندا ويا،
 تيئن تيئن مون کي ائين پئي ڏسڻ ۾ آيو ته دنيا ۾ اها
 ڪا تمام وڏي جاءِ هوندي ۽ انهي وقت منهنجي لاءِ اهو
 هاميٽن وارو نارمل ۽ اگريڪلچرل اسڪول، جنهنجو انهن
 شخصن ذڪر ٿي ڪيو، سو مون کي اهڙو پسند آيو ۽
 چڱو لڳو، جو خود بهشت به اهڙو نه ٿي لڳو. مون هڪدم
 پڪو ارادو ڪيو ته انهي اسڪول ۾ وڃان، اگريڪلچر اها
 خبر به ڪانه هيم ته اهو ڪهڙي هنڌ آهي ۽ ڪيترا ميل
 پري آهي ۽ ڪيئن اوسائين ويندس، مون کي رڳي ابتري
 خبر هئي ته هاميٽن ۾ وڃڻ جو شوق هميشه منهنجي دل
 ۾ رهندو آيو آهي. اهو خيال مون کي رات ڏينهن
 رهندو هو.

هاميٽن جي اسڪول جي ذڪر ٻڌڻ کان پوءِ آءٌ ٿورن
 مهينن تائين وڌيڪ اڱرن جي ڪاڻ ڪم ڪندو رهيس.
 اڃا اتي ڪم پئي ڪيم ته مون ٻڌو ته لوڻ واري ڪوري
 ۽ اڱرن جي ڪاڻ جي مالڪ جنرل ليونگز ريفنز جي گهر
 ۾ ڪا جاءِ خالي ٿي آهي. جنرل ريفنز جي زال مسز
 وايولا ريفنز ورمانت جي يانڪي يا اصل انگريز زال

هئي. هسز رفتز جي نسبت ۾ پسگردائي منجهه اها ڳالهه عام مشهور هئي ته هو پنهنجن نوڪرن سان ڏاڍي سخت آهي، خاص چوڪرن سان، جي سندس نوڪري ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. سڀئي ساڳئي عذر تي ڇڏي ويا هئا: آهو هي ته هو تمام سخت هئي. انهي هوندي به، مون دل ۾ ٺهراءُ ڪيو ته اگرڻ جي ڪاڻ ۾ رهڻ کان هسز رفتز جي گهر ۾ نوڪري ڪرڻ جي ڪوشش ڪندس، تنهنڪري منهنجي ماءُ انهي خالي جاءِ جي لاءِ هن کي درخواست ڪئي. آخر پنجن ڊالرڻ مهيني جي هڪهار تي آءٌ مقرر ٿيس.

هسز رفتز جي سختيءَ بابت مون ايتريون ڳالهائون ٻڌيون هيون، جو آءٌ سندس ڏسڻ کان پئي ڊنس ۽ جڏهن سندس روبرو ويس، تڏهن ڏکي ويس. پر اڃا گهڻا هفتا وٽس نه گذاريم ته آءٌ هن جي طبيعت جو واقف ٿيڻ لڳس. سگهوئي آءٌ معلوم ڪرڻ لڳس ته پهرين پهرين هن جي مرضي هئي ته سندس آس پاس سڀ شيءِ صاف هجي ۽ سڀڪو ڪم جلد ۽ رٿائتو ٿئي ۽ سڀ ڪنهن ڳالهه بلڪل ايمانداري ۽ صاف دلي هئڻ گهرجي. ڪوبه ڪم ڄڻڪي طرح يا بيگر سان ٿيل نه وڻندو هوس، سڀڪو در، سڀڪو لوڙ هو صاف ۽ سنواريل هئڻ گهرجي.

مون کي هيئن ئي ياد نٿو اچي ته آءٌ هسز رفتز وٽ

هامپٽن ڏي وڃڻ کان اڳي ڪيترو وقت هوس. پر آءٌ
 پانيان ٿو ته ڏيڍ ورهيه کن هوس. ڪنهن به طرح جيڪي
 اڳي مون گهڻا پيرا چيو، سو هتي به ٿو چوان ته جيڪي
 سبق مون مسز رفلز جي گهر سکيا، سي مون کي اهڙا
 ڪمائتا ۽ قيمتي ٿي لڳا، جو انهن جهڙا ٻئي ڪنهن هنڌ
 ڪين سگهيا هئڻ. اڄ ڏينهن تائين جڏهن ڪڏهن آءٌ
 ڪاغذن جا ٽڪر ڪنهن گهر جي آس پاس يا گهڻي ۾
 پڪڙيل ڏسندو آهيان، تڏهن دل چوندي اٿم ته آهي هڪدم
 چوندي ڇڏيان. جي ڪوبه گندو ايوان ڏسندو آهيان، يا
 لوڙهي مان ڪا ڪاٺي نڪتل ڏسندو آهيان ته منهنجي
 مرضي هوندي آهي ته انهي کي صفا ڪري يا آها ڪاٺي
 وري بيهاري ڇڏيان. جي ڪوبه گهر اڻ رڱيل يا اڻ ٻوڇي
 ڏنل ڏسندو آهيان ته انهي کي رنگ يا ٻوڇو ڏيڻ گهرندو
 آهيان، جي ڪنهن جي ڪپڙن تان پيڙو نڪتل ڏسندو
 آهيان يا انهن تي يا فرش تي ڪو سٺو داغ ڏسندو آهيان
 ته انهي جو ڪو بلو ڪرڻ گهرندو آهيان.

مسز رفلز کان ٻڃڻ جي ڪري سگهوئي آءٌ هن کي
 پنهنجي نهايت خير خواه سمجهڻ سکيس. جڏهن هن کي
 خاطري ٿي ته مون ۾ ويساهه رکي ٿي سگهي، تڏهن مون
 ۾ نهايت گهڻو ويساهه رکڻ لڳي. هڪ ٻه ميارا جي آءٌ

وٽس هوس، تن ۾ سياري وارن مهينن جي ڪن ڀاڱن ۾
 هوڌ ڏينهن جي وقت هڪ ڪلاڪ لاءِ مون کي اسڪول
 ۾ وڃڻ جو وجهه ڏيندي هئي، پر پڙهڻ جو گهڻو ڪم آڏو
 هميشه رات جو ڪندو هوس، ڪڏهن اڪيلو ۽ ڪڏهن
 ڪنهن ٻئي ماڻهو سان، جنهن کي آڏو آجوري تي سيڪارڻ
 لاءِ وٺي ايندو هوس. مسز رفلز هميشه تعليم حاصل
 ڪرڻ جي ڪوشش ۾ مون کي همتائيندي هئي ۽ مون
 سان همدردي ڪندي هئي. آڏو اڃا وٽس رهندو هوس ته
 آڏو پنهنجو پهريون ڪتب خانو گڏ ڪرڻ لڳس. مون
 سامان جو هڪڙو ڪوڪو هٿ ڪيو ۽ انهي جو هڪڙو
 پاسو ٺوڪي ڪڍي ڇڏيم ۽ پوءِ انهي ۾ ڪي تختا جارجن
 وانگي وڌم ۽ پوءِ جيڪي ڪتاب هٿ لڳندا هئا، سي
 منجهس رکندو ويندو هوس ۽ انهي جونالو پنهنجو
 ڪتب خانو رکيم.

جيتوڻيڪ مسز رفلز وٽ مون تمام ڇڱو گذاريو،
 تڏهن به مون هاميٽن اسڪول ۾ وڃڻ جو خيال ڇڏي نه
 ڏنو. سنه ۱۸۷۲ جي پڇاڙيءَ ۾ مون اتي وڃڻ جي ڪوشش
 ڪئي، جيتوڻيڪ مون کي هڪ نه هئي ته هاميٽن ڪهڙي
 پاسي آهي ۽ اوسائين وڃڻ ۾ ڪيترو خرچ ٿيندو، جيئن
 مون مٿي به چيو آهي. آڏو ٺٽو ڀانيان ته منهنجي ماءُ کان

سواءِ هاميئن ڏي وڃڻ جي خواهش ۾ ڪنهن جي به مون سان همدردِي هئي، ۽ امان کي به اهو ڊپ هو ته آڱر ڳو اجايو رلڻ ٿو وڃان. ڪنهن به طرح هن مون کي ڪجهه رضا ڪجهه رنج سان اوڏي وڃڻ جي موڪل ڏني. جيڪي ٿورا پيسا مون ڪمايا هئا، منهنجي مائيجي پيءُ ۽ ٻين گهر جي ڀاتين خرچي ڪپائي ڇڏيا هئا، ڪي ٿورا ڊالر باقي وڃي بچيا هئا. تنهنڪري ڪپڙن خريد ڪرڻ لاءِ يا رستي جي خرچ لاءِ مون وٽ تمام ٿورا پيسا هئا. منهنجي ڀاءُ جان وس پهچندي مون کي مدد ڏني، پر آها ڪا وڏي مدد نه هئي، ڇا لاءِ جو هو اڱرن جي ڪاڻ ۾ ڪم ڪندو هو، جتي هو گهڻو ڪين ڪمائيندو هو ۽ جيڪي ڪمائيندو هو، تنهنجو گهڻو ڀاڱو گهر جي خرچ هڪي ۾ ڏئي ڇڏيندو هو.

هاميئن ڏي وڃڻ جي نسبت ۾ شايد جنهن ڳالهه مون کي گهڻو خوش ڪيو ۽ مون کي ڏکاريو به ڪيو، سا آها هئي ته گهڻا وڏي عمر وارا شيدي منهنجي لاءِ گهڻي ڪرڻ لڳا. هنن پنهنجي حياتي جا چڱا ڏينهن غلاميءَ ۾ گذاريا هئا ۽ هنن کي اڳي اهڙي اميد اصل کان هئي ته سندن ذات جو ڪو ماڻهو گهران نڪري وڃي پري ڪنهن اسڪول ۾ رهڻ لڳندو ۽ تنهن کي هو

پنهنجي باقي حياتيءَ ۾ ڏسي سگهندا. انهن وڏي عمر وارن ماڻهن مان ڪن مون کي ڪي پيسا ڏنا ۽ ڪن رومال ڏنا. نيٺ آهو وڏو ڏينهن آيو ۽ آءُ هاميئن ڏي روانو ٿيس. مون سان فقط هڪڙو ننڍو سستو ٿيلهو هو، جنهن جيڪي ڪپڙا ملي سگهيس، سي کڻي وڌو. منهنجي ماءُ انهي وقت البتہ بيمار ۽ ضعيف رهندي هئي. مون کي اهڙي اميد ٿي ڪانه هئي ته آءُ ڪو وري هن کي ڏسندس ۽ تنهنڪري اسان هڪٻئي کان ڏاڍي ڏک سان موڪلايو. انهي هوندي به هن انهي مهل دل جي ڏاڍي همت ڏيکاري. انهن ڏينهن ۾ الهندي ورجينيا جي انهي ڀاڱي ۾ اُپرندي ورجينيا جي وچ ۾ پڪيون آگ ڪاڙيون ايندڙ ويندڙ نه هيون. رستي جي ٿوري ڀاڱي تائين آگ گاڏي هلندي هئي ۽ باقي پنڌ پاڙي جي گهوڙي گاڏين تي ڪبو هو.

مالبن کان هاميئن تائين اٽڪل پنج سؤ ميل پنڌ آهي. گهر کان نڪتي مون کي گهڻا ڪلاڪ نه گذريا هئا ته مون کي معلوم ٿيڻ لڳو ته هاميئن تائين پاڙي جيترا پيسا مون وٽ موجود ناهن. انهي ڪري مون کي ڏاڍو ارمان ٿيو. هڪڙي ڳالهه، آءُ گهڻا ڏينهن ياد رکندس. اڳين جو سارو وقت هڪڙي اڳوڻي نموني جي گاڏيءَ ۾

جبلن تي پئي هليس. شام جي وقت گاڏي رات رهن جي لاءِ ڪڙي عام هوٽل يا مسافر خاني وٽ بيهي رهي، جنهن تي ڪوبه اهڙو نالو يا نشان لڳل نه هو. انهي گاڏي ۾ پيا مسافر سڀ گورا هئا، رڳو آڱ گورو نه هوس. غير واقفيت ڪري مون سمجهيو ته اهو ننڍڙو مسافر خانو گاڏي ۾ سفر ڪرڻ وارن مسافرن جي آسائش ۽ کاڌي موجود ڪرڻ لاءِ رکيل آهي. مون کي اهڙو خيال ئي ڪونه آيو ته ماڻهوءَ جي ڪل جو رنگ وڏو فرق پيدا ٿو ڪري. جڏهن ٻين سڀني مسافرن کي رهن لاءِ ڪوٺيون مليون ۽ انهن جي مانيءَ جي تياري ٿيڻ لڳي، تڏهن جيڪو ماڻهو ميز وٽ ويٺو هو، تنهن وٽ آڱ ڊڄندو ڊڄندو ويس. سچ آهي ته منهنجي کيسي ۾ ايترو پيسو نه هو، جنهن سان هنڌ ۽ کاڌو پنهنجي لاءِ هٿ ڪريان، پر مون کي اميد هئي ته ڪنهن تجويز مان مسافر خاني جي مالڪ کي خوش ۽ راضي ڪريان، ڇا لاءِ جو ورجينيا جي جبلن ۾ انهي موسم منجهه هوا سرد هئي ۽ منهنجي مرضي هئي ته آڱ رات اندر سمهان. آهو ماڻهو جو ميز وٽ ويٺو هو، تنهن مون کان ايترو به ڪين پڇيو ته پيسو اٿئي يا نه، هڪدم مون کي کاڌي ۽ سمهن جي جاءِ ڏيڻ کان انڪار ڪيائين. اهو منهنجو پهريون آزمودو هو، جنهن

مان مون کي معلوم ٿيو ته منهنجي ڪل جي رنگ جي معنيٰ ڇا آهي. لاچار هيڏي هوڏي هلڻ سان مون پاڻ کي ڪرم رکي ڪنهن به طرح رات گذاري. مون کي هاميئن ۾ پهچڻ جي ايتري ڳڻتي هئي، جوانهي هوڻل جي مالڪ جي نسبت ۾ ڪنهن خراب خيال ڪرڻ يا چڙ ڏيکارڻ جو مون کي وقت ڪونه مليو.

هنڌ ڪرڻ ۽ سوال ڪري سامان جي گاڏن ۽ بار گاڏين ۾ چڙهڻ سان ڪيترن ڏينهن کان پوءِ آڏ ۽ ورجينيا جي رچمنڊ شهر ۾ پهتس. جو هاميئن کان اٽڪل پيامي ميل هو. جڏهن آڏ ٽڪو ٿيو، بکيو ۽ بچڙي حال ۾ اتي پهتس، تڏهن ڪڇ رات گذري وئي هئي. آڏ اڳي ڪڏهن ڪنهن وڏي شهر ۾ نه ويل هوس. تنهنڪري مون کي پاڻ زياده مونجهارو ٿيو. جڏهن آڏ رچمنڊ ۾ پهتس، تڏهن مون وٽ اصل پيسو ڪونه هو. اتي ڪوبه واقف ڪونه هو ۽ شهر جي دستورن جي خبر نه هئڻ ڪري، مون کي نه ٿي سمجهيو ته ڪيڏي وڃان. گهڻن جاين تي رهڻ جي لاءِ ڪوشش ڪيم، پر جتي ڪٿي پيسا ٿي گهريائون، پر پيسو ته اصل مون وٽ ڪونه هو. پيو ڪي ڪين ٿي سمجهيم، گهڻين ۾ پئي گهميس. گهمندي آڏ اهڙين جاين تان لنگهيم جتي، پڳل ڪڪڙ ۽ اڌ گول صوفن جا

سنبوسا ڍڳ ٿيا رکيا هئا، جن جي ڏٺي مائهوءَ جو وات جيڪر پيو پاڻي ڪري. انهي مهل منهنجي دل ۾ ائين هو ته جيڪي آئندي ملڻ وارو هوم، سو به جيڪر ڏيڻ گهران ها، پر انهن ڪڪڙ جي ٽنگن يا سنبوسن مان هڪڙو ضرور هٿ ڪريان ها. مگر انهن مان ڪي به ملي نه سگهيس، نه ڪا ٻي شيءِ کائڻ لاءِ ملي.

اڌ رات کان به پوءِ دير تائين آءُ گهٽين ۾ گهميو هوندس. نيٺ آءُ اهڙو ٽڪجي پيس، جو وڌيڪ هلڻ جي طاقت ڪانه رهيم. آءُ ٽڪل هوس، بيڪايل هوس، سڀ ڪجهه هوس، مگر همت هاريل نه هوس. جڏهن آءُ نهايت ٽڪس، تڏهن اتفاق سان گهٽيءَ جي انهي ڀاڱي تي آيس، جتي پاسي کان هلڻ واري رستي جو تختو گهڻو مٿي هو. ٿورا منٽ ترسي معلوم ڪيم ته مون کي پيو ڪو رهگذر ڪونه ٿو ڏسي، پوءِ آهستو سيري انهي پاسي واري رستي جي تختي هيٺ ٿيس ۽ پنهنجو ڪپڙن جو ٿيلهو ڪٽڻ هيٺ رکي، زمين تي سمهي رهيس ۽ باقي رات اتي گذاريم. گهڻو ڪري ساري رات پنهنجي مٿان ماڻهن جي هلڻ جو دٻڪو ٻڌم. صبح جو مون پاڻ کي البت تازو ڏٺو، پر ڏاڍي بک هيم، ڇا لاءِ جو گهڻي وقت کان وٺي ڀؤ ڪري مان نه کائڻ هيم. جڏهن مڇي مارو مڇو ڏٺو ۽ آس پاس

جون شيون ڏسي سگهيس، تڏهن ڏنر ته آءُ هڪڙي وڏي جهاز کي ويجهو آهيان، جنهن مان ڪچي لوھ جو بار پئي لائون. آءُ هڪدم انهي جهاز تي ويس ۽ ڪپتان کي چيم ته مون کي موڪل ڏي ته بار لاهڻ ۽ مدد ڪريان ۽ انهي جي مزوريءَ مان پنهنجي لاءِ ماني وٺان. ڪپتان ڪورو هو ۽ رحمدل ماڻهو ٿي ڏٺو، تنهن منهنجو عرض قبول ڪيو. مون ايترو آتي پورهيو ڪيو، جو مانيءَ جيترا پيسا ڪمايم. مون کي هاڻي ياد ٿو اچي ته انهي ڏينهن اهڙو عمدو طعام کائڻ، جهڙو عمر ۾ کائڻ هوندو.

منهنجو ڪم ڪپتان کي اهڙو وڻيو، جو هن مون کي چيو ته جيڪڏهن تون اڳتي به ڪم ڪرين ته توکي ٿورا پيسا هر روز ملندا رهندا. مون خوشيءَ سان ائين ڪيو. مون ڪيترن ڏينهن تائين انهي جهاز تي پئي ڪم ڪيو. جيڪا ٿوري مزوري ملندي هيس، تنهن مان ڪاڌي خريد ڪرڻ کان پوءِ جيڪي بچندو هو، سو ايترو نه هو، جو گڏ ڪري پاڙو پڻو ڏئي وڃي هاميئن تائين پهچان. هاميئن ۽ جلد پهچڻ لاءِ ڪفايت ڪرڻ واسطي آءُ انهي ساڳئي پاسي واري رستي جي تختي هيٺ سمهندو هوس، جنهن هيٺ رچمنٽ جي شيدين مهرباني ڪري هڪڙو جلسو ڪري منهنجي آدرپاءُ ڪئي، جنهن ۾ اٽڪل ٻه

هزار ماڻهو حاضر هئا. اهو جلسو انهي هنڌ کان گهڻو پري نه هو، جتي انهي شهر ۾ مون پهرين رات سمهي گذاري هئي ۽ آءٌ سڄي ٿو چوان ته منهنجو سڄو خيال ايترو انهي جلبي تي نه هو، جيترو انهي پاسي واري رستي تي هو، جو اهو منهنجي لاءِ دلپسند ۽ موافق هو.

جڏهن مون ايترا پيسا بچايا، جيترو مان چاتم ته هاميئن پهچي سگهندس، تڏهن مون ڪپتان جي سندس احسان لاءِ شڪر گذاري ڪئي ۽ پوءِ آئي روانو ٿيس. ڪنهن به غير معمولي ڳالهه کان سواءِ آءٌ وڃي هاميئن پهتس ۽ انهي وٽ منهنجي ڳنڍ ۾ پورا پنجاهه سينٽ هئا، جن سان منهنجي تعليم شروع ڪرڻي پيم. منهنجي لاءِ اهو وڏو ۽ گرو سفر هو، پر جڏهن پريندي منهنجي نظر اسڪول جي وڏي نه ماڙ سرن واري عمارت تي پئي، تڏهن اوسنائين پهچڻ ۾ جيڪي تڪليفون سٺيون هيون، سي سڀ وسري ويا ۽ انهن جي بدران خوشي حاصل ٿيم. جن ماڻهن انهي عمارت جوڙائڻ لاءِ پيسا ڏنا هئا، تن کي جي اها خبر پوي ته اهڙي عمارت جي ڏسڻ ڪري مون تي توڙي هزارن ٻين جوانن تي ڪهڙو نه چڱو اثر ٿو ٿئي ته جيڪر انهن کي اهڙن بخششن ڪرڻ لاءِ زياده همت اچي. اها عمارت مون کي اهڙي عظيم ۽ نهايت سهڻي ڏسڻ ۾ آئي،

جسوءَ اڳي اهڙي ڪڏهن نه ڏٺي هيم. ان جي ڏسڻ سان
چڻ ته مون ۾ نئون ساھ، پئجي ويو. مون ائين ئي سمجهيو ته
هڪڙي نئين قسم جي حياتي شروع ٿي آهي ۽ حياتيءَ هاڻي
ڪا نئين معنيٰ نڪرندي. مون ائين ڄاتو ته آڏو منزل مقصود
تي پهتو آهيان ۽ مون پڪو ارادو ڪيو ته دنيا ۾ جيڪو
سڀ کان چڱو ڪم آهي، تنهنجي پوري ڪرڻ واسطي
پاڻ ڪي لائق ڪرڻ جي لاءِ سخت ڪوشش ڪرڻ ۾
ڪاٺي به اٽڪ يا روڪ پوڻ نه ڏيندس.

هامپٽن اسڪول جي حد اندر پهچڻ کان پوءِ جيترو
جلد ٿي سگهيو، اوترو جلد آڏو وڃي وڏي ماسٽرياڻي جي
اڳيان حاضر ٿيس ته مون کي ڪنهن درجي ۾ داخل ڪري.
گهڻي وقت کان وٺي برابر کاتو نه کاتو هوم، نڪي وهتو
هوس، نڪي ڪپڙا بدلايا هئس، تنهنڪري مون هن جي
دل تي ڪو چڱو اثر پيدا نه ڪيو ۽ مون هڪدم سهي
ڪيو ته هن دل پئي هنئي ته هن کي اسڪول ۾ داخل
ڪريان يا نه. مون خيال ڪيو ته جي هوءَ مون کي
هڪڙو رولو ۽ بدچال چوڪرڇاڻي دل ٿي هڻي ته پوءِ هن جو
ڏوهه ڪونهي. ڪجهه وقت تائين ته نه مون کي وٺڻ کان
انڪار ڪيائين ۽ نه، منهنجي فائدي ۾ فيصلو ڪيائين.
آڏو سندس آس پاس پئي بيٺس ۽ ڪوشش پئي ڪيم ته

پنهنجي لياقت جو هن تي چڱو اثر ويهاريان. انهي وچ ۾ مون ڏٺو ته ٻين شاگردن کي داخل ٿي ڪري، انهي سبب آءُ البت بي آرام ٿيڻ لڳس، ڇا لاءِ جو مون دل ۾ ٻئي ڄاتو ته جي مون کي پنهنجي ذاتي لياقت جي ڏيکارڻ جو وجهه ملي ته آءُ به هنن جهڙو شمار ۾ اچان.

نيٺ ڪن ٿورن ڪلاڪن گذرڻ کان پوءِ هيڊ ماستريائي مون کي چيو ته، ”هاسي واري سبق ياد پڙهڻ جي جاءِ صاف ڪرڻي آهي. هوءَ بهاري کڻي وڃي انهي کي صفا ڪر.“ مون کي هڪدم دل ۾ آيو ته هاڻ مون کي چڱو وجهه مليو آهي. اهڙي خوشيءَ سان اهو حڪم مڃيم، جو اڳي ڪڏهن نه مڃيو هوم. مون کي خبر هئي ته آءُ بهاري ڏئي ڄاڻان ٿو، ڇا لاءِ جو هسز رفلز اهو ڪم مون کي تمام چڱو سيکاري ڇڏيو هو. جڏهن آءُ وٽس رهندو هوس.

مون آها سبق ياد پڙهڻ واري جاءِ ٿي پيرا بهاري. تنهن کان پوءِ مون ڪپڙي سان انهي کي چار پيرا مٽي آڳهي صاف ڪيو. ڀتين تي چوڌاري جيڪو ڪاٺ جو ڪم هو ۽ سڀ پينچ ۽ ميزون ۽ لڪڻ جون ميزون چار پيرا ورائي ورائي مون صاف ڪيون. تنهن کان سواءِ ذري پرزي جهڙو سامان به جاءِ تان چوري، سڀ ڪنڊون پاسا، چڱي طرح صاف ڪيم. مون ڄاتو ته منهنجي آئندي جي

حالت گهڻي قدر انهي اثر تي منحصر آهي، جو آءٌ انهي جاءِ صفا ڪرڻ سان ماستريائي تي وهاري بندس. جڏهن ڪم لاهي بس ڪيم، تڏهن هيڊ ماستريائي کي وڃي ٻڌايم. هوءَ بانگي زال هئي، يعني اصل انگلنڊ جي هئي، تنهن کي خبر هئي ته مٿي ڪٿي ڪٿي رهيل ڏسڻ ۾ ايندي آهي. هوءَ انهي جاءِ ۾ وئي ۽ فرش توڙي پاسا ڪنڊون جانچي ڏنائين، پوءِ پنهنجو رومال ڪڍي ڀتين واري ڪاٺ جي ڪم تي، توڙي ميز ۽ بينچن تي مليائين. جڏهن فرش تي يا ڪنهن ٻي سامان تي مٿي ۽ جوڌرو به نه ڏنائين، تڏهن آرام سان چوڻ لڳي ته ”آءٌ ڀانيان ٿي ته تون هن اسڪول ۾ داخل ٿيڻ جو لائق آهين.“

انهي وقت مون پاڻ کي دنيا ۾ تمام خوش نصيب ماڻهن مان ٿي سمجهيو. انهي جاءِ جي بهاري ٽيڻ جو ڪم منهنجي لاءِ هڪڙو وڏو ڪاليج جو امتحان هو ۽ آءٌ اهڙو خوش ٿيس، جهڙو هارورڊ يا ييل ۾ داخلا جي امتحان پاس ڪرڻ ڪري ڪوبه چوڪر ڪونه ٿيو هوندو. انهي کان پوءِ مون گهڻائي امتحان پاس ڪيا آهن، پر آءٌ هميشه وسهندو آهيان ته، اهو سڀ کان چڱو پاس ڪيو هوم.

هاڻيڪ اسڪول ۾ داخل ٿيڻ بابت مون پنهنجو حال

بيان ڪيو آهي. شايد ڪن ٿورن ٻين ماڻهن جي اهڙي حالت ٿي هوندي، پر ساڳئي وقت ۾ سوين شاگرد هاميئن ۽ ٻين اسڪولن ۾ ساڳين مشڪلاتن ڏسڻ کان پوءِ داخل ٿيا هوندا. جوان مڙس ۽ زالن کي ڪهڙي به تڪليف سان تعليم حاصل ڪرڻ جو پڪو ارادو هوندو هو.

ياد سبق پڙهڻ واري جاءِ جنهن رستي مون پهاري، تنهن هاميئن ۾ گذارڻ جو منهنجي لاءِ رستو گهڙي ڇڏيو. هيڊ ماستريائي، جنهنجو نالو مس ميري مئڪي هو، تنهن مون کي درباني يا فراشيءَ جي جاءِ آڇي، جا مون خوشيءَ سان قبول ڪئي، ڇا لاءِ جو آها اهڙي جاءِ هئي، جتان آءٌ پنهنجي ڪاڌي جو قريب سارو خرچ ڪري ٿي سگهيس. ڪم ڏاڍو سخت ۽ تڪليف جهڙو هو، پر آءٌ لڳي پيوسانس. مون کي گهڻيون جايون مينيالشيون هيون ۽ رات جو به دير تائين پيو ڪم ڪندو هوس ۽ وري فجر جو به چئين بجي سویر اٿندو هوس ۽ اٺي باهيون ٻاريندو هوس ۽ ٿورو وقت بچائي پنهنجا سبق به پڙهندو هوس. جيڪو وقت آءٌ هاميئن ۾ هوس ۽ تنهن کان پوءِ به جيڪو وقت ٻاهر دنيا ۾ گذاريو اٿم، انهي ۾ مس ميري مئڪي هيڊ ماستريائي، جنهنجو مٿي مون اشارو ڏنو آهي، سا هميشه منهنجي نهايت خير خواه ۽ مددگار رهي. انهي

جي صلاح ۽ ترغيب مان هميشه مون کي تمام نا اميديءَ جي وقتن ۾ به مدد ۽ همت ملندي هئي.

مون مٿي ذڪر ڪيو آهي ته ۱۹۴۸ع ۾ ڪول جي ٻاهرئين ڏيک ۽ عمارت منهنجي دل تي ڪهڙو اثر پيدا ڪيو هو. پر اهو ذڪر نه ڪيو اٿم ته اهو ڇا هو، جنهن تمام وڏو ۽ جڙاءُ ڪندڙ اثر ڪيو. اهو هڪڙو وڏو ماڻهو هو، نهايت عجيب ۽ شريف انسان هو، جنهن جهڙو مون ڪو مشڪل ڏٺو هوندو، اهو هو مرحوم جنرل ساميوئل آرمسٽرانگ.

آءٌ اهڙو خوش نصيب آهيان، جو گهڻن ئي وڏن ماڻهن سان، يورپ توڙي آمريڪا ۾، منهنجي معرفت ٿي آهي، پرايٽرو يقين سان ٿو چوان ته جنرل آرمسٽرانگ جهڙو ماڻهو ٻيو مون ڪونه ڏٺو. آءٌ ٻانهن جي بينڪن ۽ اڱرن جي کائين جي نيچ صحبت ۽ خراب اثر کان تازو نڪتل هوس، ۽ جنرل آرمسٽرانگ جهڙي ماڻهوءَ سان، جو منهنجو سڌو واسطو ٿيو، تنهنڪري آءٌ پاڻ کي ڏاڍو خوش نصيب ٿو سمجهان. مون کي هميشه ياد رهندو ته پهرئين ڀيري جڏهن آءٌ هن جي روبرو ٿيس، تڏهن جيڪو اثر هن منهنجي دل تي وهاريو، سو اهو هو ته هو ڪامل انسان آهي، مون ائين ڄاتو ته هن جي چوڌاري ڪا

قدرتي خدائي نور يا ڏيا آهي. جنهن وقت آءٌ هاميئن ۾ داخل ٿيس، تنهن کان وٺي سندس مرڻ تائين منهنجي هن مان چڱي واقفيت هئي ۽ جيترو وڌيڪ آءٌ هن جو واقف ٿيندو ويس، اوترو وڌيڪ منهنجي دل ۾ هن جو قدر وڌندو ويو. ڪو ماڻهو هاميئن مان سڀ عمارتون ۽ پڙهڻ جون جايون ۽ پاڙهيندڙ ۽ هنر ڪڍي ڇڏي ۽ ان جي بجاءِ مڙسن ۽ زالن کي جنرل آرمسٽرانگ جي صحبت ۾ هر روز حاضر رهڻ جو وجهه ڏئي، ته عمدي تعليم حاصل ڪرڻ جي لاءِ ايترو بلڪل ڪافي آهي. جيئن آءٌ وڏو ٿيندو وڃان، تيئن خاطري ٿيندي وڃيم ته جهڙي تعليم وڌڻ ماڻهن، مڙسن توڙي زالن جي صحبت مان حاصل ٿي ٿئي، اوتري ڪتابن ۽ ٻين قيمتي ڪتابن پڙهڻ جي علمي سامان ۽ اوزارن مان نه ٿي ٿئي. هميشه ڪتابن پڙهڻ جي بدران منهنجي مرضي آهي ته اسان جن اسڪولن ۽ ڪاليجن وارا ماڻهو ۽ شيون پڙهن ته بهتر آهي.

جنرل آرمسٽرانگ پنهنجي حياتيءَ جي پوئين ڇهن مهينن مان ٻه مهينا منهنجي وطني شهر ٽسڪجي ۾ گذاريا. انهي وقت هن کي فالج جو مرض ايتري قدر زور هو، جو هن جو پنهنجي بت ۽ آواز تي گهڻو عمل هلي نٿي سگهيو. انهي بيماري ۽ تڪليف هوندي به هو رات ڏينهن انهي

ڪم ۾ مشغول رهندو هو، جنهن ۾ هن پنهنجي ساري حياتي لڳائي. مون ڪڏهن به اهڙو ماڻهو ڪونه ڏٺو، جو پنهنجو سک اصل وساري ڇڏي. مون کي اعتبار ۾ نٿو اچي ته هن ڪي ڪڏهن ڪو پنهنجي جند جو خيال هو. هو ڏکڻ واري ڀاڱي ۾ ڪنهن ٻئي اسڪول ڪي مدد ڪرڻ جي ڪوشش ۾ اهڙو خوش رهندو هو، جهڙو هاميٽن جي لاءِ ڪم ڪرڻ ۾. جيتوڻيڪ ملڪي جنگ ۾ ڏکڻ وارن گورن سان وڙهيو، تڏهن به انهي کان پوءِ مون ڪڏهن به هن کي انهي جي شڪايت ڪندو نه ٻڌو. اڻلندو هو هميشه انهي ڪوشش ۾ هوندو هو ته، ڪو وجهه ملي ته، ڏکڻ وارن گورن جي ڪا خدمت چاڪري ڪري.

جيڪا محبت هاميٽن جي شاگردن جي ساڻس هوندي هئي ۽ جيڪو ڀروسو هنن کي منجهس هوندو، سو بيان ڪرڻ مشڪل آهي. حقيقت ڪري سندس شاگرد ڄڻ ته کيس پوڄيندا هئا. مون ڪي ڪڏهن ڪونه سمجهي ته جنرل آرمسٽرانگ جيڪو ڪم هٿ ۾ کنيو تنهن ۾ فتيحاب نه ٿيو. اهڙي خواهش هن ڪئي ڪانه جا پوري ڪرڻ ۾ اچي. جڏهن الاباما ۾ منهنجي گهر هو مهمان هڻ ۽ فالج جي ڪري امڙو سخت بيمار هو، جو بيمارن

واري ڪرسيءَ ۾ وهاري هن کي هيڏي هوڏي گهمائيندا هئا، تڏهن مون کي ياد آهي ته جنرل جي اڳوڻن شاگردن مان هڪڙو، سندس ڪرسي هڪڙي وڏي آبي ٽڪر تي ڌڪي ويو هو، جنهن ڪري هن کي ڏاڍو زور لڳائڻو پيو. جڏهن ٽڪر جي چوٽيءَ تي وڃي پهتا، تڏهن انهي اڳوڻي شاگرد ڏاڍي سرهي منهن سان چيو ته ”آءُ ڏاڍو خوش ٿيو آهيان، جو مون کي جنرل جي مرڻ کان اڳي سندس لاءِ ڪي ڪجهه سچي سچي مشڪل ڪم ڪرڻ جو وجهه مليو آهي.“ آءُ اڃا هاميئن ۾ پئي پڙهيس ته اُتي جي رهڻ وارين جاين ۾ ايترا شاگرد اچي گڏ ٿيا، جو جن داخل ٿيڻ ٿي گهريو، تن جي لاءِ جاءِ ٿي ڪانه ٿي ٿي. انهي مشڪلات لاهڻ لاءِ جنرل جاين جي بدران تنهن هٿان جي تعويض ڪئي. جڏهن اها ڳالهه ٻڌري ٿي ته جي جهونن شاگردن مان ڪي سياري ۾ تنهن منجهه رهندا ته جنرل آرمسٽرانگ ڏاڍو خوش ٿيندو، تڏهن گهڻو ڪري اسڪول جي سڀني شاگردن اوڏي وڃڻ جي خواهش ڏيکاري.

انهن منجهان آءُ به هڪڙو هوس. جيڪو سيارو اسان انهن تنهن ۾ گذاريو، سو نهايت سخت هو ۽ اسان کي ڏاڍي تڪليف پهتي، پر مون کي هڪ آهي ته انهي جي

جنرل آرمسٽرانگ کي ڪا به خبر ڪانه ملي، ڇا لاءِ جو اسان ڪا دانهن ڪانه ڪئي. اسين رڳو ايتري ۾ خوش هئاسين ته اسين جنرل آرمسٽرانگ کي خوش ٿا ڪريون ۽ وڌيڪ شاگردن کي تعليم حاصل ڪرڻ جو وجهه ٿا ڏيون. ڪيترائي ڀيرا رات جو سِيءَ ۾ سخت هوا پئي لڳندي هئي ۽ اسان جو تنبو سڄو سارو مٿي ڪڇي ويندو هو ۽ اسين کٽي هوا ۾ پيا هوندا هئاسين. جنرل اڪثر صبح جو سويڙ تنبن کي ڏسڻ ايندو هو ۽ هن جو شوق وارو ۽ خوشي پيدا ڪندڙ ۽ همٿائيندڙ آواز اسان جي نا اميديءَ جو خيال گرم ڪري ڇڏيندو هو.

مون مٿي ذڪر ڪيو آهي ته منهنجي نظر ۾ جنرل آرمسٽرانگ تعريف جو ڳو شخص هو، پر حقيقت ڪري هو انهن ٻين سَوَ خدا پرست مڙسن توڙي زالن جو هڪڙو نمونو هو، جي جنگ بند ٿيڻ کان پوءِ شيدين جي اسڪول ۾ ويندا هئا، انهي لاءِ ته منهنجي ذات وارن کي مدد ڏئي مٿي ڇاڙهين. اهڙا جيڪي ماڻهو، مڙس توڙي زالون، انهن شيدين جي اسڪول ۾ ايندا هئا، تن کان وڌيڪ اعليٰ ۽ پاڪ دل ۽ خلق جا خير خواه دنيا جي تاريخ ۾ مشڪل ملي سگهندا.

هامپٽن ۾ جيڪا حياتي مون گذاري، سا منهنجي لاءِ

هڪڙي الهامي حالت هئي، آها مون کي هميشه هڪڙي نئين دنيا ۾ وٺي ويندي هئي. ٺهرايلن وقتن تي ماني کائڻ، ميز تي دسترخوانو وڇائي انهي تي کائڻ، رومال يا دست مال ڪم ۾ آڻڻ، پيپ ۾ وهنجڻ، ڏندن جو برش ڪم آڻڻ، هنڌ تي چادرون ڪم آڻڻ، اهي سڀ ڳالهيون منهنجي لاءِ نيون هيون.

ڪڏهن ڪڏهن آءٌ دل ۾ چوندو آهيان ته جيڪو سڀ کان زياده قيمتي سبق آءٌ هاميئن اسڪول ۾ سکيس، سو وهنجڻ جو رستو ۽ انهي جو فائدو هو. پهرئين ئي دفعي مون کي انهي جي ڪن فائدين جي خبر پئي ته نه رڳو بدن ٿو تندرست رهي، پر انهي مان پنهنجي عزت آبرو جو به زياده خيال ٿو ٿئي ۽ نيڪيءَ جي عادت به زياده ٿي پئي. هاميئن ڇڏڻ کان پوءِ ڏکڻ ۾ جيڪي مون سفر ڪيا، تن ۾ هميشه آءٌ ڪوشش ڪري هر روز ڪنهن طرح پئي وهڻو آهيان. جڏهن آءٌ پنهنجي ذات وارن وٽ هڪڙي ڪوٺيءَ ۾ وڃي مهمان ٿيو هوندس، آتي البتہ مشڪلات ٿي هوندي، مگر تڏهن به نڪري جهنگ ۾ ڪنهن نهر تي وڃي وهڻو هوندس. مون هميشه ڪوشش ڪري پنهنجي قوم کي صلاح پئي ڏني آهي ته سڀڪنهن گهر ۾ وهنجڻ جي جاءِ لاءِ ضرور ڪو بندوبست هڻڻ گهرجي.

جڏهن اڃا هاسپٽن ۾ پئي پڙهيس، تڏهن ڪجهه وقت تائين مون وٽ فقط هڪڙي جوڙي جورابن جي هوندي هئي. جڏهن آهي ڍڪي ڍڪي ميرا ڪندو هوس، تڏهن رات جوانهن کي ڏوٽي باهه جي پاسي ۾ سڪڻ لاءِ لڙڪائي ڇڏيندو هوس ته پئي ڏينهن صبح جو آهي وري ڍڪيان. هاسپٽن ۾ ڪاڏي جي لاءِ مون کي مهيني ۾ ڏهه ڊالر ڏيڻا هئا. انهن مان ڪجهه مون کي نقد ڏيڻو هو ۽ باقي لاءِ مون کي پورهيو ڪري مجرا ڪرڻو هو. انهي نقد پاڻي جي موجود ڪرڻ لاءِ اسڪول ۾ داخل ٿيڻ وقت مون وٽ فقط پنجاهه سينٽ هئا، جيئن مون مٿي به چيو آهي. منهنجو ڀاءُ جان ڪڏهن ڪڏهن کي ٿورا ڊالر موڪليندو هو. تن کان سواءِ مون وٽ ٻيو پيشو ڪونه هو، جنهن مان ڪاڏي جو خرچ ڏيان. تنهنڪري پريندي مون هڪو ارادو ڪيو ته آڱ پنهنجو دربانيءَ جو ڪم اهڙو چڱو ڪريان، جو مون کي انهي جاءِ تان نه ڪڍن. ان موجب مون اهڙو چڱو پورهيو ڪيو، جو سگهوئي مون کي معلوم ٿيو ته منهنجي ڪم جي عيوض ۾ مون کي ڪاڏي جو سمورو خرچ مجرا ملندو. پڙهائڻ جو خرچ هو سال ۾ ستر ڊالر. اها رقم ته اصل منهنجي وسعت کان ٻاهر هئي. جي مون کي انهن ستر ڊالرن ۾ ڪاڏي جي خرچ

ڏيڻ لاءِ زور ڪن ها ته مون کي لاچار هاميئن جو اسڪول ڇڏڻو ٿئي ها. پر جنرل آرمسٽرانگ مهرباني ڪري نيويڊ فرد واري مسٽر گرافٽس مارگن سان اهو بندوبست ڪيو ته، جيسين آءٌ هاميئن ۾ هجان، تيسين هو منهنجي تعليم جو خرچ پيو پري. جڏهن آءٌ هاميئن ۾ تعليم وٺي رهيس ۽ ٽسڪجي ۾ پنهنجي دنياڻي ڌنڌي ۾ گهڙيس، تڏهن آءٌ ڏاڍي خوشيءَ سان ڪيترائي ڀيرا مسٽر مارگن وٽ ملاقات لاءِ ويس.

هاميئن ۾ ٿوري وقت گذارڻ کان پوءِ مون کي ڪتابن ۽ ڪپڙن نه هئڻ جي مشڪلات پيدا ٿي. ڪتاب ته اڪثر انهن کان اڌارا وٺي ڪم آڻيندو هوس، جي مون کان زياده نصيب وارا هئا. باقي ڪپڙا، سي ته هاميئن ۾ پهچڻ وقت مون وٽ اصل ڪين هئا. مون وٽ جيڪو مال هو، سو سڀ هڪڙي ننڍي ٿيلهي ۾ هو. ڪپڙن جي ڪٽي مون کي زياده انهي ڪري ٿي، جو جنرل آرمسٽرانگ خاص طرح سڀني چوڪرن کي درجي وار ڏسڻ ٿي گهريو، انهي لاءِ ته معلوم ڪري ته هنن جا ڪپڙا صاف آهن يا نه. جوتن کي رنگ هڻي مٽلي چمڪائڻو هو، ڪپڙن تي مٽپ جا داغ نه هئڻ گهرجن، ڪوٽ يا سڌريءَ جا بٽن لٿل نه هئڻ گهرجن. مون کي اها ڳالهه مشڪل ڏسڻ ■

آئي ته. هميشه هڪڙو وڳو ڪپڙن جو ڍڪجي، ڪم ڪرڻ وقت به ۽ اسڪول ۾ پڙهڻ وقت به ۽ اهو رکجي به صفا. تيستائين ته ڪيئن به پئي هائيس، جيستائين ماسترن کي معلوم ٿيو ته مون کي پڙهڻ جو شوق ۽ فتحياب ٿيڻ جو پڪو ارادو آهي. پوءِ انهن مان ڪي مون کي لائل ڪپڙا پيا ڏيندا هئا، جن جا پيپ ڀرجي آتر کان ايندا هئا. انهن پيپن مان سون غريب ۾ محنتي چوڪرن کي فائدو رهندو هو. جي انهن جي مدد نه هجي ها ته جيڪر هاميئن ۾ پڇاڙي ۽ تائين رهي پڙهي نڪري نه سگهان ها.

جڏهن آءُ هاميئن ۾ ويس، تڏهن مون کي ياد ناهي ته ڪڏهن ٻن چادرن واري هنڌ تي سٿس. انهن ڏينهن ۾ آئي گهڻيون عمارتون ڪين هيون ۽ جاءِ جي تنگي هئي. ساڳي هڪڙي جاءِ ۾ مون سان ست ٻيا چوڪرا رهندا هئا. پر انهن مان گهڻا ته جهونا شاگرد هئا. چادرن جو مون کي ڏاڍو مونجهارو ٿيو. پهرين رات ته آءُ ٻنهي جي هيٺان سٿس ۽ ٻي رات وري ٻنهي جي مٿان سٿس. پر پوءِ ٻين چوڪرن کي ڏسي آءُ انهن بابت سبق سکيس. انهي کان پوءِ ائين پئي ڪيو اٿم ۽ ٻين کي به پئي سيڪاريو اٿم. انهي وقت جيڪي شاگرد هاميئن ۾ هئا، تن ۾ آءُ سڀني کان ننڍو هوس. گهڻا شاگرد ته مڙس ۽ زالون هئا.

ڪي ته چاليهن ورهين عمر جا هئا. هاڻي جڏهن پهرئين سال جي ڳالهه ياد ٿو ڪريان، تڏهن مون کي ويساهه نٿو اچي ته ڪنهن ماڻهوءَ کي ڪڏهن اهڙن ٽن چئن سَوَن مڙسن ۽ زالن جي ڏسڻ جو موقعو مليو هوندو، جهڙا هي هئا، جن کي حد کان وڌيڪ پڙهڻ جو شوق هو. گهڻو ڪري سڀني کي دنيا سازي جي خبر هئي ۽ ايترو معلوم هون ته تعليم ضرور حاصل ڪرڻ گهرجي. هر ڪلاڪ ۾ يا پڙهڻ ٿيندو هو يا ڪو ٻيو ڪم. وڏي عمر وارن مان گهڻا ته ٺهرايل ڪتاب پوري طرح پڙهي نه سگهندا هئا، ويچارا وڏي عمر جي ڪري پيا مٿا هڻندا هئا، پر اگرچ پڙهڻ ۾ ڍرا هئا، ته به پڙهڻ جو شوق تمام گهڻو هوندو هون. انهن مان گهڻا - اڃا غريب هئا، جهڙو آءٌ هوس. ڪتابن سان وڙهڻ کان سواءِ هنن کي ڪنگالپن سان وڙهڻو هوندو هو، جنهن جي ڪري هنن کي خوراڪ پوشاڪ جي مشڪلات هوندي هئي. گهڻن کي ته پيدا مائٽ پالڻا هئا ۽ ڪن کي زالون هيون، جن کي ڪنهن رستي هنن کي کائڻو ڪپڙو پهچائڻو هو.

سڀني جي دل ۾ اهو اعليٰ خيال هو ته پنهنجي پنهنجي گهر جي پاتين کي بهتر ڪرڻ جي لاءِ پاڻ کي تيار ڪن. ڪنهن کي ته پنهنجي جند جو خيال ڪونه هو، ۽ ماسٽر

توڙي عملدار، نهايت چڱا انسان هئا. هو شاگردن جي لاءِ رات ڏينهن، وقت بوقت محنت ڪندا هئا. جڏهن هو شاگردن کي ڪنهن نه ڪنهن طرح مدد ڪندا هئا، تڏهن خوش ٿيندا هئا. جڏهن ڪا اهڙي تاريخ لکبي ۽ مون کي اميد آهي ته ضرور لکبي، ته جنگ کان پوءِ يانڪي ماسٽرن ٿيديدن کي پڙهائڻ ۾ ڪهڙي جانفشاني ڪئي، تڏهن آها هن ماڻگ جي هڪڙي عجيب ۽ حيرت جهڙي تاريخ ٿيندي: آهو وقت گهڻو پري ناهي، جڏهن سارو ڏکڻ وارو پاڻو انهي احسان جي ڪنهن نه ڪنهن صورت ۾ اهڙي قدرداني ۽ احسانمندي ظاهر ڪندو، جهڙي اڃا هيستائين نه ڪئي اٿس.

باب چوٿون

پين کي هڏ ڪرڻ

هامپٽن ۾ منهنجي پهرئين سال جي پڇاڙيءَ ۾ مون کي هڪڙي ٻي مشڪلات پيش آئي. گهڻا شاگرد پنهنجي ويڪيشن يا رخصت جي ڏينهن گذارڻ لاءِ گهر ويا. مون کي پيسو ڪونه هو، جنهن سان گهر وڃان، پر مون کي ڪنهن پاسي ضرور وڃڻو پيو. انهن ڏينهن ۾ ڪن ٿورن

شاگردن کي رخصت جي ڏينهن ۾ اسڪول منجهه رهڻ
ڏيندا هئا. ٻين شاگردن کي وڃڻ لاءِ تياري ڪندو ۽
ڳوٺ ويندو ڏسي، مون کي ڏک ٿيڻ لڳو ۽ وطن جي به
مڪ ٿيم. نه، فقط ڳوٺ وڃڻ لاءِ پيسو ڪرڻ هوم، پر
ڪنهن به پاسي وڃڻ لاءِ پيسو هڙ ۾ نه هوم.

انهي هوندي به هڪڙو فالتو ڪم آيل ڪوٽ ڪنهن
طرح مون کي هٿ اچي ويو هو، جو منهنجي سمجهه موجب
قيمتي هو. مون ارادو ڪيو ته آهو وڪڻي سفر جي لاءِ
خرچ پڪي واسطي کي پيسا موجود ڪريان. مون کي
ٻاراڻي وڏائي گهڻي هوندي هئي، تنهنڪري منهنجي
ڪوشش هئي ته جيترو ٿي سگهي، اوترو ٻين شاگردن کان
اها لڪاڻا ته مون وٽ پيسو ڪونهي ۽ تنهنڪري
ڪنهن پاسي وڃي نٿو سگهان. مون هاميٽن جي شهر ۾
ڪن ٿورن ماڻهن کي اطلاع ڏنو ته مون کي آهو ڪوٽ
وڪڻڻو آهي ۽ گهڻي عاجزيءَ کان پوءِ هڪڙي شيديءَ
انجام ڪيو ته آءُ تنهنجي جاءِ ۾ اچي آهو ڪوٽ ڏسندس،
پوءِ ويچار ڪندس ته وڏان يا نه وڏان. انهي ڪري منهنجي
دل تان گهڻو بار هلڪو ٿيو. آءُ خوش ٿيس. ٻئي ڏينهن
صبح جو سويسر منهنجهه آهو گراهڪ آيو. ڪوٽ
کي خبرداريءَ سان ڏسي، مون کان پڇڻ لڳو ته ڪيترو

وٺندين. مون چيس ته آءٌ ڀانيان ٿو ته ٿي ڊالر لهي. هن قيمت ته قبول ڪئي، مگر پڪائي جي رستي چوڻ لڳو ته ”آءٌ توکي ٻڌايان ٿو ته آءٌ ڇا ڪندس، آءٌ هي ڪوٽ وٺندس ۽ توکي پنج سينٽ اتي جو اتي نقد ڏيندس، باقي پيسا جيترو جلد ئي سگهيا، اوترو جلد پهچائي ڏيندس.“ آسانيءَ مان معلوم ٿي سگهندو ته انهي وقت منهنجا خيال ڪهڙا هوندا.

اهڙي نا اميديءَ ڪري موڪل وارن ڏينهن ۾ هاميئن کان ٻاهر وڃڻ جي سون اصل اميد لاهي ڇڏي. منهنجي ڏاڍي مرضي هئي ته اهڙي ڪنهن هنڌ وڃان، جتي مون کي ڪو اهڙو پورهيو ملي، جنهن مان پيئون ته به ڪپڙا ۽ ٻيون ضروري شيون جي مون کي گهريل هيون، سي وٺان. ٿورن ئي ڏينهن ۾ سڀئي شاگرد توڙي ماستر پنهنجن پنهنجن گهرن ڏي روانا ٿيا ۽ انهي ڪري آءٌ پاڻ زياده غمگين ۽ ملول ٿيس.

هاميئن جي شهر منجهه ۽ ان جي نزديڪ ۾ ڪيترن ڏينهن جي ڪوشش کان پوءِ نيٺ فارٽريس مانرو ۾ هڪڙي طعام خاني وٽ مون ڪي ڪم مليو. پر آجورو ايترو ٿورو هو، جو پيت قوت کان وڌيڪ تمام ٿورو ٿي بچيو. رات جي وقت ۽ ماني ڪاٺڻ جي وقتن جي وچ ۾،

مون کي پڙهڻ ۽ سبق ياد ڪرڻ لاءِ ڪهڻو وقت بچيو ٿي؟
انهي رستي سڄي آرڙهه ۾ مون ڪهڻو سڌارو ڪيو.

جڏهن پهرئين سال پوري ڪرڻ تي مون اسڪول
چڏيو، تڏهن ان جو مون تي سورهن ڊالر قرض رهجي ويو،
جو اوتري رقم لاءِ آڏي پوريو ڪري نه سگهيو هوس.
آرڙهه وارن ڏينهن ۾ منهنجي وڏي ڪوشش ها هئي ته
ايترو پيسو بچايان، جنهن سان اهو قرض ادا ڪري سگهان.
مون ڄاتو ٿي ته اهو عزت آبروءَ جهڙو قرض آهي ۽ جيسين
انهي جي پورائي نه ڪندس، تيسين وري اسڪول ۾ داخل
ٿي نه سگهندس. تنهنڪري جيتري ڪفايت ٿي سگهيس،
اوتري ڪيم - پنهنجا ڪپڙا پاڻ ڏنندو هوس، جيڪي
ڪپڙا ضرور گهربل هئڻ، تن کان سواءِ ٻئي گذارين -
ته به جڏهن آرڙهه واري رخصت پوري ٿي، تڏهن اڃا به
سورنهن ڊالر گڏ ڪري نه سگهيس.

طعام خانن ۾ رهڻ واري عرصي جي پوئين هفتي ۾،
هڪڙي ڏينهن ميزن جي هيٺان هڪڙو نئون نڪورو ڏهن
ڊالرن جو نوٽ لڌم. اهڙو خوش ٿيس، جو ڪپڙن ۾
ماهي نه سگهيس. اها منهنجي ڪم ڪرڻ جي جاءِ نه هئي،
تنهنڪري مون مناسب سمجهيو ته اهو طعام خاني جي
مالڪ کي ڏيکاريان. مون ائين ڪيو. هو به مون وانگي

ڏاڍو خوش ٿيو، پر آرام سان مون کي چيائين ته ”جڏهن اها جاءِ منهنجي ڪم ڪرڻ جي آهي، تڏهن اهي پيسا مون کي پاڻ وٽ رکڻ حق آهي“ ۽ هن اهو نوٽ وٺي پاڻ وٽ رکيو، انهي ڪري مون کي ٻي چماٽ لڳي. مون همت نه هاري، ڇا لاءِ جو پنهنجي گذري حياتيءَ تي نظر ڪري چئي سگهان ٿو ته مون کي ڪڏهن ياد ناهي ته جنهن ڪم پوري ڪرڻ جو مون پڪو ارادو ڪيو، تنهنجي نسبت ۾ مون ڪڏهن همت هاري يا نااميد ٿيس. سڀڪو ڪم مون انهي خيال سان شروع ٿئي ڪيو آهي ته آڏو پورو ڪري سگهندس ۽ هيترا ماڻهو جي هميشه چوندن آهن ته فلاڻي فلاڻي سبب ڪري آڏو فلاڻو فلاڻو ڪم پورو ڪري نه سگهيس، تن جي ڳالهه ٻڌي مون کي ڏاڍي چڙ لڳندي آهي. جيڪو ماڻهو مون کي چوندو آهي ته هن يا هن طرح هن ڪم ۾ فتحياب ٿي سگهيو، انهي کي هميشه آڏو مان ڏيندو آهيان. مون پڪو ارادو ڪيو ته جهڙو حال آهي، تهڙي سان مون کي منهن ڏيڻ گهرجي. جڏهن اهو هفتو پورو ٿيو، تڏهن آڏو هاسپٽن اسڪول جي خزانچي جنرل هارشل وٽ ويس ۽ جيڪو حال هو، سو صاف وڃي ٻڌايو مانس. هن مون کي چيو ته ”حرڪت ڪانهي، تون وري داخل ٿي سگهين ٿو، ۽ آڏو توتي ايترو

ويساهم رڪان ٿو ته جڏهن توکان ٿي سگهندو، تڏهن اهو
قرض لاهيندين.“ هي ٻڌي آءُ ڏاڍو خوش ٿيس. ٻئي سال
۾ به آءُ دربان يا فراش ٿي ڪم ڪندو رهيس.

هامپٽن ۾ مقرر ڪيلن ڪتابن مان مون ٿوروئي ڪو
علم هرايو. ٻئي سال ۾ جاگاله منهنجي دل تي چمي وئي،
سا اها هئي ته اسڪول جا ماستر پنهنجي فائدي جي ڪا به
کٽي ڪانه ٿا ڪن. مون کي سمجهه ۾ نه ٿي آيو ته ڪي
ماڻهو اهڙا ٿيندا، جو ٻين لاءِ مفت ڪم ڪرڻ ۾ خوش
رهندا. انهي سال جي پڇاڙيءَ ۾ مون کي ايترو معلوم
ٿيڻ لڳو ته سڀ کان خوش آهي ماڻهو آهن، جي ٻين جي
لاءِ سڀ کان گهڻو ڪم ٿا ڪن. انهي سبق تي آءُ هميشه
ڪوشش ڪي تعميل ڪندو اچان.

هامپٽن ۾ ٻيو به هڪڙو ڪمائتو سبق سکيس، جو تمام
عمدي قسم جي چؤپائي سال ۽ خانگي پڪين مان واقف
ٿيڻ جو وجهه مليس. آءُ ڀانيان ٿو ته جنهن شاگرد کي
اهڙو وجهه مليو هوندو، سو دنيا ۾ گهڙڻ کان پوءِ ڪهڙي
به قسم تي راضي رهي سگهيو هوندو.

شايد ٻئي سال جي تعليم مان نهايت ڪمائتو سبق
جيڪو آءُ سکيس، سو هو بائبل جي قدرداني ۽ ڪم آڻڻ
جو رستو سمجهڻ. مس ناٿلي لارڊ، جا هڪڙي ماستريائي

هئي، ۽ پورٽلنڊ سان آيل هئي، تنهن مون کي سيڪاريو
 ته بائبل کي ڪيئن ڪم آڻجي ۽ ڪيئن انهي سان محبت
 رکجي. انهي کان اڳي انهي بابت مون کي ڪو گهڻو
 خيال ڪونه هوندو هو، پر هاڻي آءٌ بائبل پڙهڻ پسند
 ڪرڻ لڳس، نه روحاني مدد لاءِ جا منجهانس ملي ٿي، پر
 منجهس جيڪا لفظي علميت جي خاصيت رکيل آهي،
 تنهنجي ڪري. انهي نسبت ۾ جيڪي سبق مون کي سيڪاريا
 ويا، تن منهنجي دل تي اهڙو اثر ڪيو، جو هن وقت ۾
 جڏهن آءٌ پنهنجي گهر آهيان ۽ ڏاڍي مشغولي ۾ آهيان،
 تڏهن به مون قاعدو ڪري ڇڏيو آهي ته ڏهاڙي صبح جو،
 ڏينهن جي ڪم ڪرڻ کان اڳي هڪڙو باب يا باب جو
 ڪو پاڻو، ضرور پڙهان.

ماڻهن جي اڳيان تقرير ڪرڻ ۾ جيڪا به چالاڪي
 مون کي حاصل آهي، اها گهڻي قدر هس لارڊ جي تعليم
 مان حاصل ٿي آهي. جڏهن هن کي معلوم ٿيو ته منهنجو
 انهي پاسي ڪجهه ميل آهي، تڏهن هوءَ مون کي ساه
 کڻڻ ۽ لفظن تي زور ڏئي ڳالهائڻ ۽ برابر آچار ڪرڻ
 تي خانگي طرح سبق ڏيڻ لڳي. رڳو ماڻهن ۾ ڳالهائڻ جي
 لاءِ ڳالهائڻ جي چالاڪي منهنجي نظر ۾ ڪنهن ڪم
 جي ناهي. حقيقت ڪري منهنجو خيال اهو آهي ته رڳو

ماڻهن جي وچ ۾ آڻي بيهي ٻالھائڻ جهڙو اجايو ۽ نڪمو ڪم ٻيو ڪوبه ڪونهي، پر ننڍي هوندي کان منهنجي هميشه اها خواهش پئي رهي آهي ته اهڙو ڪو ڪم ڪجي، جنهن مان جهان جي حالت بهتر ٿئي ۽ تنهن کان پوءِ انهي ڪم بابت جهان جي اڳيان بيهي انهن سان ٻالھائي سگهجي.

ھامپٽن ۾ بحث مباحثي ڪرڻ جون جيڪي مجلسون ٿينديون هيون، تن مان مون کي گهڻي خوشي حاصل ٿيندي هئي. آهي چنچر جي ڏينهن شام جو ٿينديون هيون، ۽ جيترا ورهيه هاميئن ۾ مون گذاريا، تن ۾ مون کي ياد ناهي ته ڪڏهن هڪڙي مجلس ۾ وڃڻ کان گسايم. آڏو نه رڳو هفتي وار بحث مباحثي ڪرڻ واري مجلس ۾ حاضر رهندو هوس، پر ڪوشش ڪري پي انهي سان لاڳو هڪڙي مجلس ٻرپا ڪرايم. مون ڏٺو ته شام جي مانيءَ جي وقت پوري ٿيڻ ۽ رات جي پڙهڻ جي وقت شروع ٿيڻ جي وچ ۾ اٽڪل ويهه منٽ هوندا هئا، جي چوڪرا اجائي بڪ شڪ ۾ گذاريندا هئا. اسان مان اٽڪل ويهه ڇڻن اها رٿ ڪئي ته ڪڏجي اهو وقت بحث مباحثي ڪرڻ يا ڪهڻن جي اڳيان ٻالھائڻ جي استعمال ڪرڻ ۾ لڳايون. انهي طرح ويهه منٽن جيتري وقت جي ڪم آڻڻ مان جيتري خوشي ۽ جيترو فائدو اسان حاصل ڪيو، اوترو ڪن ٿورن

پن ماڻهن کيو هوند.

هامپٽن ۾ منهنجي پئي سال جي پڇاڙيءَ ۾ منهنجي ماءُ ۽ منهنجي ڀاءُ جان جيڪي ٿورا پيسا مون ڏي موڪليا هئا، تن جي مدد سان ۽ هامپٽن ۾ هڪڙي ماستر مون کي ٿوري خرچي ڏني، تنهنجي مدد سان آءٌ پنهنجي گهر، مالدن ۾، جو الهندي ورجينيا ۾ آهي، ويڪيشن گذارڻ لاءِ اچي سگهيس. جڏهن آءٌ گهر پهتس، تڏهن مون ڏٺو ته لوڻ جا کورا نٿي هليا ۽ اڱرن جي کاڌ جو ڪم به بند هو، ڇا لاءِ جو کاڌ کوٽيندڙن ٻڌي ڪري تڪرار ڪيو هو. اڪثر ائين ٿيندو هو ته جڏهن پورهيتن کي پن ٿن مهينن جي بچت گڏ ٿيندي هئي، تڏهن ٻڌي ڪري ڪم بند ڪندا هئا. انهي ٻڌيءَ واري عرصي ۾ پنهنجي سڀ بچت کائي ڪپائي ڇڏيندا هئا ۽ اڪثر قرضي ٿي وري به ساڳي مزدوريءَ تي موٽي اچي ڪم ڪندا هئا، يا گهڻو خرچ ڪري آتان نڪري ٻي کاڌ تي وڃي ڪمائيندا هئا. پنهي حالتن ۾ مون کي ڏسڻ ۾ آيو ته ٻڌيءَ کان پوءِ پورهيت اڳي کان خراب حال ۾ هوندا هئا. ملڪ جي انهي ڀاڱي ۾ ٻڌين جي رسم پئي، تنهن ڪري اڳي ڪاٺين وارن مزورن جا گهڻا پيسا بئنڪ ۾ امانت رهندا هئا، پر جڏهن پورهيتن مان شورش ڪندڙن زور ورتو، تڏهن جيڪي منجهن

ڪفايت ۽ صرفي وارا هئا، تن جي به بچت گرم ٿيڻ لڳي.

منهنجي ماءُ ۽ منهنجي ڪٽنب جا ٻيا ڀاتي مون کي
 ڏسي ۽ ٻن ورهين جي اندر جيڪو ٻاهر سڌارو ڪيو هوم،
 سو معلوم ڪري ڏاڍا خوش ٿيا. سڀني قسمن ۽ درجن جي
 شيدين، خصوصاً منجهن جيڪي وڏي عمر وارا هئا، تن
 منهنجي موٽي اچڻ تي جيڪا خوشي ظاهر ڪئي، سا
 بلڪل همدرديءَ جهڙي هئي. مون کي هر هڪ ڪٽنب
 وٽ وڃڻو ۽ هڪڙي وقت جي ماني کائڻي پئي ۽ هر هڪ
 هنڌ هاسپٽن ۾ جيڪي ڪيو هوم، تنهنجو قصو ٻڌائڻو پيو.
 تنهن کان سواءِ مون کي ديول ۽ آچر جي ڏينهن واري
 اسڪول ۾ ۽ ڪيترين ٻين جاين تي عام طرح ڳالهائڻو پيو.
 پر جنهن شيءِ جي مون کي گهڻي ڳولا هئي، يعني پورهئي
 جي، سو مون کي ڪونه مليو. ٻڌيءَ جي ڪري ڪم بند
 هئڻ سبب مون کي پورهيو ڪونه مليو. پنهنجي موڪل
 جو قريب پهريون سارو مهينو مون ڪنهن قسم جي پورهئي
 پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ۾ گذاريو، جو مون کي اها
 گهڻي هئي ته ڪي ڪمڀان ته انهي سان ڀاڙو ڏئي موٽي
 هاسپٽن ۾ وڃان ۽ ڪي ٿورا پيسا وڌيڪ به بچايان، جي
 اتي پهچڻ کان پوءِ ڪم آڻان.

پهرئين مهيني جي پڇاڙيءَ ڌاري آءٌ پنهنجي گهر کان

گهڻو پري هڪڙي هندويس، انهي لاءِ ته ڪوشش ڪري ڪو پورهيو يا نوڪري هٿ ڪريان. پر نا آسپد ٿي موٽيس ۽ آتان رواني ٿيڻ کان اڳي رات پئجي وئي. جڏهن آءٌ گهر کي ميل کن جي اندر پهتس، تڏهن اهڙو ٽڪجي پيس، جو اڳتي وڪڻي نه ٿي پئجي سگهيم. ۽ آءٌ هڪڙي پراڻي سڄي گهر ۾ لنگهي ويس ۽ باقي رات اتي گذاريم. ٿي بجي ڌاري آس جو منهنجي پاڻ ۾ جان سون کي انهي گهر ۾ ستل ڏٺو ۽ آهستو آهستو ڪري سون کي اها خبر ٻڌايائين ته اسان جي پياري ماءُ انهي رات مري وئي.

اها گهڙي منهنجي حياتيءَ ۾ نهايت غمگيني ۽ نااميدي جهڙي هئي. ڪيترن ورهين کان منهنجي ماءُ سگهي نه رهندي هئي، پر اڳئين ڏينهن جڏهن آءٌ کانئس موڪلائي نڪتو هوس، تڏهن سون کي اهڙو خيال اصل ڪونه آيو ته آءٌ وري جيئري نه ڏسندوسانس. تنهن کان سواءِ سون کي هميشه اها خواهش هوندي هئي ته مرڻ جي وقت آءٌ ساڻس گڏ هجان. سون کي هميشه اها همت ڏياريندڙ طمع رهندي هئي ته ڪنهن وقت آءٌ چڱي حالت ۾ ٿيندس ۽ پنهنجي ماءُ کي زياده سڪيو ۽ آسودو رکندس. ڪيترا ڀيرا هن دعائون پئي گهريون ته شل سندس ٻار تعليم وٺن ۽ دنيا ۾ گهڙن ۽ پاڻ انهن کي ڏسي خوش ٿئي.

منهنجي ماءُ جي مرڻ کان پوءِ سگهوئي اسان جي ننڍڙي گهر ۾ رولو اچي پيو. منهنجي پيڻ آهڻدا گهڻو مٿو هڻندي هئي، پر ننڍي عمر هئڻ ڪري گهر پوري طرح هلائي نه سگهندي هئي ۽ منهنجو مائيجو پيءُ انهي ڪم لاءِ پيءُ کي نوڪريائي رکي نه سگهيو. ڪڏهن اسان کي رڌل کاڌو ملندو هو ۽ ڪڏهن نه. مون کي ياد آهي ته ڪيترائي دفعا اسان جو کاڌو پيالو ٽٽائڻ جو ۽ ڪي بسڪٽ هوندو هو. اسان جن ڪپڙن جي پوري سنڀال نه ٿيندي هئي، مطلب ته گهر جو حال تمام خراب ٿي پيو. مون کي ائين ڏسڻ ۾ ٿو اچي ته اهو منهنجي حياتيءَ جو تمام غمگيني ۽ نا اميدي جهڙو وقت هو.

منهنجي خير خواه مسز رفنز، جنهنجو مون مٿي ذڪر ڪيو آهي، سا جڏهن آءٌ وٽس ويندو هوس، تڏهن منهنجي گهڻي آجيان ڪندي هئي ۽ انهي ڏکيائي جي وقت ۾ گهڻن ئي رستن سان مدد ڪندي هئي. وڪيشن جي پوري ٿيڻ کان اڳي هن مون کي ڪجهه ڪم ڏنو. انهي مان توڙي گهر کان ٿوري پنڌ تي اگرڻ جي کاڌ ۽ ڪمائي ڪرڻ مان آءٌ ٿورو گهڻو پيسو پيدا ڪري سگهيس.

ڪجهه وقت ته ائين ٻئي چاتم ته وري هاميئن ڏي موٽڻ جو وجهه ڪونه ملندو، پر منهنجي دل موٽي وڃڻ

لاءِ ايتري قدر خواهشمند هئي، جو مون هڪو ارادو ڪيو ته سخت ڪوشش ڪرڻ ۽ مٿن هٿن ڪڍڻ سان سواءِ موٽي وڃڻ جي ٻيچر نه ڇڏيندس. سياري جي لاءِ ڪن ڪپڙن وٺڻ جي مون کي گهڻي هئي، پر آهي وٺي نه سگهيس، رڳا کي ٿورا ڪپڙا منهنجي پيءُ جان هٿ ڪري آڻي مون کي ڏنا. جيتوڻيڪ پيسن ۽ ڪپڙن جي مون کي گهرج گهڻي هئي، ته به آڻڻ ايتري ۾ ئي خوش هوس ته هاميئن ڏي موٽي وڃڻ لاءِ پاڙي جيترا پيسا مون وٽ موجود آهن. پڪ هيم ته هڪ دفعي آڻي وڃي پهتس ته آڻڻ دربانيءَ جو ڪم اهڙو چڱو ڪندس، جو ڪنهن به طرح اهو سال اسڪول ۾ گذاري سگهندس.

هاميئن جي اسڪول ڪلڻ کان ٽي هفتا اڳي اوچتو مون کي هڪڙو خط منهنجي چڱي مددگار هس هيس ميري مٽڪي کان پهتو، جا اسڪول جي پرنسپال هئي. مون کي لکيائين ته اسڪول جي ڪلڻ کان تون ٻه هفتا اڳي هاميئن ۾ اچڻين ۽ مون کي اسڪول جي جاين صاف ڪرڻ ۽ نئين سال لاءِ سامان ٺاهي رکڻ ۽ مدد ڪيائين. انهي خط ملڻ ڪري آڻڻ حيرت ۾ پيس ۽ خوش به ٿيس. مون کي ته اهڙو وجهه گهر بو هو. انهيءَ وجهه ملڻ ڪري خزانچيءَ جي دفتر ۾ مون کي مجرا ٿي ملڻ

لاءِ ڪا رقم ضرور رهڻي هئي. تنهنڪري آڏ ۾ هڪدم هاميٽن
ڏي روانو ٿيس.

انهن ٻن هفتن ۾ آڏ ۾ هڪڙو اهڙو سبق سکيس، جو
وري ڪڏهن ڪين وساريندس. مس مڱي اتر واري
ڀاڱي جي هڪڙي تمام قديم ۽ سڌريل خاندان منجهان
هئي. انهي هوندي به ٻه هفتا برابر منهنجي پاسي ۾ بيهي
دريون پئي صاف ڪيائين، جاين جو سامان ڪپڙي سان
پئي ڇنڊيائين، هنڌ ٺاهيو پئي رکيائين ۽ ٻيو ڪيترو ڪم
پئي ڪيائين. هن کي هڪ هئي ته جيستائين سڀڪو ڌريءَ
جو شيشو، پوريءَ طرح صاف نه هوندو، تيستائين اسڪول
ڪلج جو لائق نه ٿيندو ۽ تنهنڪري ڏاڍي خوشيءَ سان
هن پنهنجي سر انهن جي صفا ڪرڻ ۾ مدد ٿي ڏني. اهو
ڪم، جنهنجو مٿي مون بيان ڪيو آهي، سو جيستائين آڏ
هاميٽن ۾ هوس، تيستائين هر سال هوءَ ڪندي هئي.

انهي وقت اها ڳالهه برابر منهنجي سمجهه ۾ نه ايندي
هئي ته ههڙي پڙهيل ۽ خانداني زال ڪهڙي طرح خوشيءَ
سان اهڙي قسم جو ڪم ڪندي هئي، رڳو ايتري لاءِ
ته هڪڙي بد نصيب قوم جي حالت بهتر ڪرڻ ۾ مدد
ڪري. انهي کان پوءِ ڏکڻ ۾ منهنجي قوم جو اهڙو
ڪوبه اسڪول مون کي نه وڻندو هو، جنهن ۾ شاگردن

کي پورهئي ڪرڻ جو قدر ۽ مان نه سڀڪارڻ ۾ ايندو هو. هاميئن ۾ منهنجي پوئين سال ۾ وقت جو جيڪو منت درباني ۽ فرائشيءَ جي ڪم کان بچندو هو، سو محنت ڪري پڙهڻ ۾ لڳائيندو هوس. مون پڪو ارادو ڪيو ته منهنجي ڪلاس ۾ اهڙي هوشياري ڏيکاربان، جو ”پهرين تقرير ڪندڙن جي آبرو واري ياداشت“ ۾ پنهنجو نالو داخل ڪرايان. نيٺ آءٌ انهي ۾ فتحياب ٿيس. اهو سنه ۱۸۷۵ جو جون مهينو هو، جو مون هاميئن ۾ پڙهي تحصيل ڪري پوري ڪئي. هاميئن اسڪول ۾ جيڪو حياتيءَ جو پاڻو گذاريم، تنهن مان جيڪي فائدا پرايم، سي شايد ٻن سرن هيٺ وراهي ٿا سگهجن :-

هڪڙو هو هڪڙي وڏي ماڻهوءَ جنرل آرمسٽرانگ جي صحبت ۾ رهڻ جو، جو آءٌ وري به ٿو چوان ته منهنجي راءِ ۾ اهڙي نهايت عجيب ۽ مضبوط ۽ عمدي طبيعت ۽ چال جو ماڻهو هو، جنهن جهڙو مون پيو ڪوبه ماڻهو نه ڏٺو. پيو هو هاميئن ۾ پهريون ڀيرو معلوم ڪرڻ ته ماڻهوءَ جي لاءِ تعليم ڇا ڇا ڪري ٿي سگهي. اتي وڃڻ کان اڳي منهنجو اهو خيال هوندو هو، جو انهيءَ وقت منهنجي قوم وارن جو عام خيال هو ته تعليم وٺڻ مان مدعا آهي، فرحت ۽ آرام مان وقت گذارڻ ۽ هٿ جي پورهئي جي ضرورت

کان آزاد رهڻ. پر هاميئن ۽ آڱ نه رڳو اهو سڪيس ته پورهئي ڪرڻ ۾ ڪوبه عيب يا شرم ڪونهي، پر پاڻ پورهئي کي پيار ڪرڻ سڪيس، نه فقط انهي لاءِ ته انهي مان پيسو پيدا ٿو ٿئي، پر خود پورهئي جي فضيلت ڪري ۽ ڇا لاءِ جو خلق جي گهرجن پلڻ لاءِ ڪي ڪجهه ڪري سگهڻ مان خود مختياري ۽ خود اعتمادي پيدا ٿي ٿئي. انهي اسڪول ۾ مون کي پريندي معلوم ٿيو ته پاڻ کي وساري ٻين کي فائدي پهچائڻ سان ماڻهو جي حياتي ڪيئن خوش ٿي گذري ۽ نهايت خوش ۽ سپاڳا آهي ماڻهو آهن، جي ٻين کي خوش ۽ ڪمائي ڪرڻ ۽ تمام گهڻي ڪوشش ڪن ٿا.

جڏهن مون کي سند ملي، تڏهن هڙ ۾ نالي جي لاءِ ٻه پيسو ڪونه هوم. هاميئن جي ٻين شاگردن سان گڏ ڪنيڪٽ ۾ آونهاري جي هڪڙي هوٽل منجهه مون کي ماني ڪارائڻ وارن نوڪرن جي هڪڙي جاءِ ملي. اتي وڃي پهچڻ لاءِ مٿا مونا هڻي پاڙي جيترا پيسا آڌارا ورتم. انهي هوٽل ۽ وڃڻ کان پوءِ سگهوئي مون کي معلوم ٿيو ته هوٽل ۾ ماني ڪارائڻ جو ڪم مون کي اصل نٿو اچي. پر نوڪرن جي جمعدار ڄاتو ٿي ته آڱ ڪو انهن ۾ ڏاڍو عوشييار آهيان. سگهوئي هنن هڪڙي اهڙي ميز

منهنجي حوالي ڪئي. جنهن تي چار يا پنج دولتمند وڏا ماڻهو ماني کائڻ لاءِ وهندا هئا. ماني ڪارائڻ جي ڪم ۾ منهنجي غير واقفيت ايتري قدر هئي، جو هنن مون کي سخت ڇينپ ڪئي، جنهن ڪري آڏ ڊڄي ويس ۽ ميڙ ڇڏي پڄي ويس ۽ هو آتي کاڌي کان سواءِ وينا رهيا. انهي جو نتيجو اهو ٿيو ته مون کي ماني ڪارائڻ جي ڪم تان لاهي رکابين آڻڻ جي ڪم تي رکيائون.

پر مون هڪو ارادو ڪيو ته ماني ڪارائڻ جو ڪم سڪان ۽ ٿورن ئي هفتن ۾ انهي سان خوب واقف ٿيس، تنهنڪري مون کي وري به پنهنجي اڳوڻي جاءِ تي رکيائون. ڏنهي کان پوءِ آڏ ڪيترائي ڀيرا خوشيءَ سان انهي ساڳي هونل ۾ وڃي مهمان ٿيو آهيان، جتي ڪنهن وقت ۾ آڏ ماني ڪارائيندو هوس.

هونل جي موسم پوري ٿيڻ جي پڇاڙيءَ ۾ آڏ سوئي مالڊن ۾ پنهنجي گه آيس ۽ آتي شيدين جي اسڪول ۾ ماسٽر مقرر ٿيس. اهو منهنجي حياتيءَ جي خوشيءَ جي وقتن مان شروعات جو وقت هو. مون ڏٺو ته پنهنجي وطن جي ماڻهن کي مدد ڏئي، بهتر ڪرڻ جو مون کي وجهه مليو آهي. شروع ٿي کان مون چاتو ته انهي شهر جي ماڻهن کي رڳي ڪتابي تعليم نه ٿي گهرجي. آڏ صبح جو

اٺين بجي پنهنجو ڪم شروع ڪندو هوس ۽ اڪثر رات جي ڏهين بجي کان اڳي آهو پورو نه ٿيندو هو. دستوري پڙهائڻ کان سواءِ شاگردن کي آڏو وارن کي ڦٽي ڏيڻ ۽ هٿ منهن ڏوئي صاف ڪرڻ ۽ ڪپڙا پوشيدا رکڻ به سيکاريندو هوس. ڏندن جي برش ۽ وهنجڻ جي پيمپ ڪم آڻڻ جي رستي سيکارڻ تي آڏو خاص ڌيان ڏيندو هوس. پنهنجي ساري تعليم ڏيڻ واري عرصي ۾ مون جانچ ڪري ڏندڻ ڏيڻ جو اثر معلوم ڪيو آهي، ۽ خاطري ٿي اٿم ته سڌاري جي ننڍڙن چڙهن آبائين سان هن جهڙو زياده فائدي وارو ٻيو ڪو ٿورو هوندو.

شهر ۾ ايترا وڏي عمر وارا ڇوڪر ۽ ڇوڪريون، توڙي وڏا مڙس ۽ زالون، جي ڏينهن جو ڪم ڪنديون هيون، پر رات جو تعليم لاءِ ٻيون وجهه ڳولينديون هيون، جو مون سگهوئي هڪڙو رات جو اسڪول کوليو. شروع ٿي کان انهن ۾ هر روز رات جو گهڻا شاگرد گڏ ٿيندا هئا. نيٺ اهو منهنجي ڏينهن واري اسڪول جيڏو وڏو ٿي ويو. ڪي مڙس ۽ زالون، جي عمر ۾ پنجاه ورهين کان به مٿي هيون، تن جي پڙهڻ لاءِ ڪوشش ڪن حالتن ۾ تمام قياس ۽ همدرديءَ جهڙي هئي.

رڳو ڏينهن ۽ رات جي اسڪول پڙهائڻ جو ڪم

منهنجي زمي نه هو. مون هڪڙي پڙهڻ جي جاءِ ۽ بحث مباحثي ڪرڻ جي مجلس به قائم ڪئي. آچر جي ڏينهن آڏ ۾ ٻن آچر وارن اسڪولن کي پڙهائيندو هوس. هڪڙو، جو مالدا جي شهر ۾ هوندو هو، تنهن کي ٻه پهرن کان پوءِ ۽ ٻيو، جو مالدين کان ٽي ميل پري هڪڙي ڳوٺ ۾ هوندو هو، تنهن کي صبح جو. انهي کان سواءِ آڏ ڪيترن جوان ماڻهن کي خانگي طرح پڙهائيندو هوس، جو انهن کي هاميٽن اسڪول ڏي موڪلڻ جو لائق ڪندو هوس. پگهار کان سواءِ، جنهنجو مون کي ڪوبه خيال ڪونه هوندو هو، جيڪو به ماڻهو کي پڙهڻ گهرندو هو ۽ جنهن کي آڏ سيکاري سگهندو هوس، تنهن کي آڏ پڙهائيندو هوس. آڏ انهيءَ ۾ نهايت خوش رهندو هوس ته مون کي ڪنهن ٻئي کي مدد ڪرڻ جو وجهه ملي ٿو. پر انهي هوندي به مون کي سرڪاري اسڪول ۾ پڙهائڻ ڪري، سرڪاري فنڊ مان ٿورو پگهار ملندو هو.

جيترو وقت آڏ هاميٽن ۾ شاگرد هوس، اوترو وقت منهنجو پيءُ جان نه رکيو وسعت آهر مون کي مدد ڪندو هو، پر سارو وقت اڱرن جي ڪاٺين ۾ ڪٽنب جي قوت گذران لاءِ ڪمائيندو هو. هن ڄاڻي ٻجهي پنهنجي تعليم تان هٿ ڪڍي ڇڏيو، خاص انهي لاءِ ته مون کي مدد ڪري.

منهنجي دلبي خواهش اها هئي ته آءُ هن کي مدد ڏئي هاميئن ۾ داخل ٿيڻ لاءِ تيار ڪريان ۽ ايترو پيسو بچايان، جو آتي هن کي خرچ پکي جي مدد ڏئي سگهان. اهي ٻئي خواهشون نيٺ مون پوريون ڪيون. تن ورهين ۾ منهنجي پيءُ هاميئن ۾ پنهنجي تعليم پوري ڪئي ۽ اهو هيئر ٽسڪجي ۾ هنرن جي اسڪول جو سپرنٽينڊنٽ يا نظر ڪندڙ آهي ۽ اها چڱي جڳهه آهي. جڏهن هو هاميئن سان سوئي آيو، تڏهن اسان ٻنهي گڏجي پنهنجي ٻچي ملائي، پنهنجي پيءُ جي گود جي پٺ جيڪس کي هاميئن اسڪول ۾ پڙهائڻ جي ڪوشش ڪئي. انهي ۾ به اسين فتحياب ٿياسين ۽ هو هاڻي ٽسڪجي جي اسڪول ۾ ماستر آهي. سنه ۱۸۷۷ منهنجو ٻيو سال هو، جو مالڊن ۾ پئي پڙهايم ۽ اهو به گهڻو ڪري پهرئين سال وانگي گذاريم.

آءُ اڃا مالڊن ۾ پنهنجي گهر رهندو هوس ته ڪوڪلڪس ڪئٽن پنهنجي آوج کي رسيل هئي. ڪوڪلڪس انهن ساڻهن جون ٽوليون هيون، جي شيدين جي هلت چلت مڌارڻ لاءِ، خصوصاً انهن کي ملڪي ڪمن ۾ دخل ڪرڻ کان روڪڻ لاءِ گڏ ٿيا هئا. اهي انهن رات جي گشت ڪندڙن پهري وارن وانگي هوندا هئا، جن جي بابت غلاميءَ واري زماني ۾ آءُ ننڍي هوندي گهڻا قصا ٻڌندو

هوس. اهي گشت ڪندڙ، جوان گورن جون ٽوليون هيون، جي انهي لاءِ ٺاهيون ويون هيون ته رات جو غلامن جي هلت چلت تي نظر رکن، جيئن هو هڪڙي غلامن جي بيٺڪ کان ٻي بيٺڪ ڏي پاس کان سواءِ نه وڃن ۽ انهن ٽولين وارن گورن مان ڪنهن به هڪڙي جي حاضر رهڻ کان سواءِ هو بنا اجازت ڪنهن به قسم جي مجلس نه ڪن ۽ ڪڏ نه ٿين.

انهن پهري وارن وانگي هي ڪوڪاڪس به رڳو رات جو گشت ڪندا هئا، پر انهن کان هي زياده ظلم ڪندڙ هئا. هنن جو خاص مطلب اهو هوندو هو ته شيدين کي ملڪي ڪمن ۾ هٿ وجهڻ کان اصل نراس ڪري ڇڏين. رڳو ايتري ۾ راضي نه هوندا هئا، پر انهن جا اسڪول ۽ انهن جون ديولون به ساڙي ڇڏيندا هئا ۽ ڪيترن بيگناه ماڻهن کي ناحق ايذاءَ رسائيندا هئا. انهي زماني ۾ ڪيترائي شيدي سارجي ويا.

ننڍي هوندي ئي انهن بيقاعدي ڪڏ ٿيندڙن ٽولين جي ڪمن جو منهنجي دل تي گهڻو اثر ٿيندو هو. هڪڙي پيري مالڊن ۾ مون شيدين ۽ گورن جي اهڙي هڪڙي کليل لڙائي ڏٺي. هر هڪ طرف سوڪن ماڻهو هئا. طرفين مان گهڻن کي سخت زخم رسيا، جنهن مان جنرل ليوئز رفلز

هڪڙو هو، جو منهنجي خير خواه مسز وايولا رفرنز جو مڙس هو. جنرل رفرنز شيدين کي پڄاڻن جي ڪوشش ڪندو هو، ۽ انهي ڪم ۾ هن کي اهڙا ڪاري زخم پهتا، جو وري پوري طرح چڱو ڀلو ٿي نه آيو. انهن ٻن قومن جي وچ ۾ لڙائي هلندي ڏسي، منهنجي دل ۾ آيو ته هن ملڪ ۾ اسان جي قوم کي ترقي جي ڪا به آسپد ڪانهي. اهو ڪوڪلڪس وارو زمانو حڪومت جي نئين انتظام واري زماني جو تمام خراب ۽ ناآميدي جهڙو ڀاڱو هو.

مون جو مٿي ڏکڻ جي تاريخ جي دل ڏکوئيندڙ ڀاڱي جو اشارو ڏنو آهي، سو رڳو ايتري لاءِ ته ڏيکارين ته ڪوڪلڪس جي ڏينهن کان پوءِ وڏي ڦير ڪهڙي آهي. هاڻي ڏکڻ ۾ اهڙيون ٽوليون ۽ تجويزون ڪين آهن، ۽ ٻنهي قومن کي اها ڳالهه وسري وئي آهي ته اهڙي ڳالهه اڳي ڪڏهن ڪا هئي. هاڻي ڏکڻ ۾ اهڙيون ڪي ٿوريون جايون آهن، جتي عام ماڻهن جو خيال اهڙي قسم جا بندوبست روا رکندو.

باب پنجون

نئين انتظام وارو زمانو

سال ۱۸۶۷ کان وٺي سال ۱۸۷۸ تائين جيڪو عرصو آهي، تنهن کي نئين انتظام جو زمانو يا عرصو سڏي ٿو سگهجي. انهي ۾ اهو وقت اچيو ٿو وڃي، جنهن ۾ آءٌ هاميٽن ۾ شاگرد ۽ الهندي ورجينيا ۾ سيڪاريندڙ ٿي رهيس. انهي نئين انتظام واري ساري عرصي ۾ به خيال هئا، جن شيدي قوم جون، نه ته به انجي وڏي ڀاڱي جون، دليون ڀرپشان ۽ بي آرام ڪري ڇڏيون. هڪڙو هو گريڪ يعني يوناني ۽ لائن يعني رومي ٻولين سڳڻ جو شوق ۽ ٻيو هو عهدن حاصل ڪرڻ جو شوق.

اهڙي ڪنهن کي اميد ڪانه هوندي ته جن ماڻهن پيڙهين جون پيڙهيون غلامي ۽ گذاريون ۽ انهي ڪان اڳي ڪيترين پيڙهيون بيميني ۽ بت پرستي ۽ گذاريون، تن کي اهڙو ڪو ڀورو خيال اچي سگهندو ته تعليم ڪهڙي شيءِ آهي. ڏکڻ جي سڀڪنهن ڀاڱي ۾، انهي نئين انتظام واري زماني ۾، سڀ اسڪول ڏينهن جو توڙي رات جو، سڀني عمرين ۽ حالتن وارن ماڻهن سان ڀريا ٿمار ٿيا پيا هوندا هئا. انهن مان ڪي سٺ ستر درهن

عمر جا هئا. علم حاصل ڪرڻ جي خواهش بلڪل تعريف جو ڪي ۽ همٿائڻ جهڙي هئي. پر اهو خيال انهي وقت عام هو ته ٿوري تعليم ملڻ شرط ڪنهن قدرتي رستي سان دنيا جي گهڻين سختين ۽ مشڪلاتن کان چٽي پئيو، ٻيو نه ته به بازن جي پورهئي ڪرڻ کان سواءِ گذاري سگهيو. هي به پيو خيال هو ته جي يوناني ۽ روسي ٻولين جي ٿوري ئي واقفيت هوندي ته ماڻهو هڪڙو اعليٰ قسم جو انسان ٿي پوندو، بلڪ ملائڪ جي درجي کي وڃي ويجهو پوندو. مون کي ياد آهي ته جڏهن پهريون شيدي ڌارين ٻولين ۾ ٿورو گهڻو واقف مون ڏٺو، تڏهن مون ڄاتو ته انهي جهڙو خوش نصيب ٻيو ڪونه هوندو، جنهن تي جيڪر سڀڪو ماڻهو ريس ڪري.

اسان جي قوم مان گهڻا ماڻهو، جن کي ٿوري گهڻي تعليم ملي، سي ضرور سيڪاريندڙ يا وعظ ڪندڙ ٿيا. انهن ٻن قسمن جي ماڻهن مان وري گهڻا قابل ۽ شوق وارا ۽ خدا پرست ماڻهو هئا، جهڙا مڙس تهڙيون زالون. مگر ڪيترن پڙهائڻ ۽ وعظ ڪرڻ جو ڌنڌو فقط قوت گذران جي لاءِ اختيار ڪيو. گهڻا ته اهڙا به پڙهيندڙ ٿيا، جي پنهنجي نالي لکڻ کان وڌيڪ ڪي ٿورو ئي ڄاڻندا هئا. انهي قسم جو هڪڙو ماڻهو مون کي ياد آهي ته اسان

جي پاڙي ۾ آيو ۽ انهي ڳولا ۾ هو ته ڪو اسڪول ملي
ته پڙهائي ۽ آتي ڳالهين هلندي اهو سوال آيو ته ڌرتيءَ
جي شڪل ڪهڙي آهي ۽ انهي بابت هو ٻارن کي ڇا
سيکاري ٿو. انهي بابت هن هيئن چيو ته منهنجن مربي
مان گهڻا جيئن چوندا، تنهن موجب آڱر سيکاريندس ته زمين
سٺين آهي يا گول آهي.

مذهبي واعظي واري ڌنڌي ۾ گهڻي تڪليف رسندي
هئي، ۽ اڃا به رسي ٿي، اڪرچ هائي گهڻو سڌارو ٿيو
آهي. انهي جو سبب هو ته نه فقط ان پڙهيل، پر گهڻين
حالتن ۾ بدچال ماڻهن کي وعظ ڪرڻ لاءِ چوندا هئا.
آزادگيءَ جي پهرين ڏينهن ۾، گهڻو ڪري جيڪو به
شيدي پڙهندو هو، تنهن کي جلدئي وعظ ڪرڻ لاءِ
چوندا هئا. الهندي ورجينيا ۾، جتي منهنجو گهر هو، آتي
واعظ بنائڻ جو هڪڙو مزي جهڙو رستو هوندو هو. اڪثر
ديول ۾ حاضر هئڻ وقت اهڙي ماڻهوءَ کي وعظ ڪرڻ لاءِ
چوندا هئا. اوچتوئي ڪشش هئڻ ڪري ماڻهو هڪدم
پٺ تي ڪري پوندو هو، ڇڻ ته بندوق جي گولي لڳي
اٿس. ڪلاڪن جا ڪلاڪ آتسي ڳالهائڻ يا چرڻ پڻ
کان سواءِ پيو هوندو هو. پوءِ اوڙي پاڙي ۾ خبر پڪڙندي
هئي ته فلاڻي ماڻهوءَ کي وعظ ڪرڻ لاءِ چيو ويو آهي.

جيڪڏهن هو انڪار ڪرڻ جي خواهش ڏيکاريندو هو ته هو وري ٻيو ڀيرو يا ٽيون ڀيرو ڪيري پوندو هو يا ڪيرائي وجهندا هئس. نيٺ هن کي اهو ڪم قبول ڪرڻو پئندو هو. اڃا مون کي تعليم ئي نه ملي هئي ۽ آءٌ ننڍو هوس ته مون کي اهو ڀر رهندو هو ته جڏهن آءٌ پڙهڻ لکن سگهندس، تڏهن مون کي به هنن وانگي وعظ ڪرڻ لاءِ چوندا، پر ڪنهن سبب ڪري مون کي ڪڏهن به وعظ ڪرڻ جو سڏ ڪونه ٿيو.

جيڪي مطلق ان پڙهيل وعظ ڪندا هئا ۽ جيڪي ٿورو گهڻو پڙهيل هئا، تن جو تعداد جڏهن گڏجي ٿو، تڏهن هڪدم معلوم ٿي سگهي ٿو ته وعظ ڪندڙ تمام گهڻا موجود هئا. ٿورو وقت اڳي مون کي هڪڙي دٻول سجهندي هئي، جنهن ۾ اٽڪل ٻه سؤ ماڻهو داخل هئا ۽ انهن مان ارڙهن وعظ ڪندڙ هئا. پر آءٌ وري به چوان ٿو ته ڏکڻ جي ڪيترين پيئڪن ۽ واعظن جي حالت سڌرندي وڃي ٿي ۽ آءٌ ڀانيان ٿو ته ويهن ٽيهن ورهين جي اندر جن ۽ اهڙي ڪا به لياقت ڪانهي، سي اصل گرم ٿي نڪري ويندا. جيترو اڳي ماڻهن کي وعظ ڪرڻ لاءِ سڏ ٿيندا هئا، اوترو هاڻ نٿا ٿين ۽ پورهئي جهڙن ڌنڌن ۽ هنرن جي لاءِ هاڻي زياده سڏ ٿيندا ٿا وڃن. اها خوشيءَ

جي ڳالهه آهي. سيڪاريندڙن جي حالت ۾ جيڪو سڌارو ٿيو آهي، سو وعظ ڪندڙن واري سڌاري کان به زياده ظاهر آهي.

نئين انتظام واري ساري عرصي ۾ اسان جي قوم ساري ڏڪڻ ۾ ٻڏي واري حڪومت مان ايتري مدد جي اميد رکندي هئي، جهڙي ڪو ننڍڙو پارٽي مان رکندو آهي. مرڪزي حڪومت انهن کي آزادي ڏئي ڇڏي ۽ سارو ملڪ ٻن صدين جي عرصي کان به وڌيڪ تائين شيدين جي پورهئي جي ڪري دولتمند ٿي پيو. ننڍي هوندي ۽ پوءِ ڀرو وڏي هوندي به آءُ ائين سمجهندو هوس ته اسان جي آزاديءَ جي شروعات ۾ مرڪزي حڪومت جي لاءِ اها تمام ظلم جهڙي ڳالهه هئي ته اسان ماڻهن جي واسطي عام تعليم جي نسبت ۾ جدا جدا رياستون جيڪي پنهنجي منهن ڪري سگهن ٿيون، تنهن کان وڌيڪ ڪجهه به نه ڪري، جنهنڪري ماڻهو ملڪي شراڪت جي فرض ادا ڪرڻ لاءِ زياده لائق ۽ وڌيڪ تيار رهن.

عيب ڪڍڻ ۽ چوڻ ته هيئن يا هونئن ڪرڻ ڪپي، سو آهي، پر پانچجي ٿو ته سڀني حالتن تي نظر ڏيڻ بعد جن حاڪمن جي ذمئي اهو ڪم هو، تن وقت جي لاءِ جيڪي ٿي سگهن جو هو، سو ڪيو. انهي هوندي به جڏهن آءُ

آزادگي واري گذريل ساري عرصي تي نظر گهميان ٿو، تڏهن اهو خيال پيدا ٿئي ٿو ته، زياده ڏاهپ جهڙو بندوبست اهو ٿئي ها ته حڪومت جي شراڪت جي حقداريءَ لاءِ ڪنهن ٺهرايل انداز جي تعليم يا ملڪيت يا پنهي جي هئڻ جو شرط مقرر ڪجي ها ۽ اهڙو ڪو بندوبست ڪجي ها، جنهن موجب اهو شرط ايمانداريءَ ۽ انصاف سان، جهڙو اچن تهڙو ڪارڻ ماڻهن سان لاڳو ڪجي ها.

نئين انتظام واري زماني ۾ اگرچ آءٌ اڃا چوڪر هوس، ته به ايتري سمجهه پوندي هيم ته چوڪون ڪرڻ ۾ اچن ٿيون ۽ ملڪ جي اها حالت گهڻي تائين هلي نه سگهندي. آءٌ ڄاڻندو هوس ته نئين انتظام واري تجويز، جيتري قدر اسان جي قوم سان لاڳو هئي، اوتري قدر ڪوڙي بنياد تي بيٺل آهي ۽ رڳو هٿرادو ۽ لاڄاريءَ جي آهي. گهڻن حالتن ۾ مون کي ائين ڏسڻ ۾ ايندو هو ته، منهنجي قوم جي ان پڙهيلائي، هٿيار يا اوزار وانگي ڪم آڻي، گورن کي عهديدار ڪندا هئا ۽ آخر ۾ اهڙا به ڪي ماڻهو هئا، جن جي مرضي هئي ته ڏکڻ وارن گورن کي سندن مٿان زور ڪري شيدي عملدار رکي سزا ڏين. آءٌ سهي ڪندو هوس ته انهي ڪري نيٺ شيدين کي تڪليف رسندي. تنهن کان سواءِ عام ملڪي شورش جي ڪري اسان جي

قوم جو ڌيان نڪري وڃي زياده ضروري ڳالهين تي ٻيو، يعني ملڪيت حاصل ڪرڻ ۽ پنهنجي گهر جي ويجهو ڌنڌن ۽ هنرن ۾ مشغول ٿيڻ تي، جنهن مان هنن جي حالت بهتر ٿي ٿي سگهي.

ملڪي ۽ حڪومتي ڪمن ۾ هٿ وجهڻ لاءِ ڪنهن وقت منهنجي دل کھڻوئي ٿي سرڪي ۽ ذري گهٽ آها دل جي خواهش پوري ڪرڻ تي هوس، پر وري اهو خيال ڇڏي ڏنم، جو ڄاڻم ته هٿ ۽ مٿي ۽ دل جي فائدي واري تعليم ڏيڻ سان آءٌ پنهنجي قوم کي پڪي بنياد تي بيهارڻ ۾ بهتر ۽ زياده ڪمائڻي مدد ڪري سگهندس. مون ڏٺو ته ڪي اهڙا شيدي سرڪاري قاعدن جوڙڻ وارين مجلسن جا ميمبر آهن ۽ ملڪ جي ننڍن ڀاڱن ۾ عهديدار آهن، جن مان ڪي ته لسڪي پڙهي به نٿا ڄاڻن ۽ جن جي اخلاقي فضيلت به ايتري ٿوري آهي، جيتري سندن علميت. ٿورا ورهيه ٿيندا ته ڏکڻ جي هڪڙي شهر جي گهڻين مان لنگهندي مون ڪي رازا ڏٺا، جن هڪڙي ٻه ماڙ عمارت جي ڇت تي پئي ڪمايو، انهن اتان سڏ ڪري پئي چيو ته ”گورنر جلدِي ڪي سرون کڻي پهچاء.“ ڪيترائي ڀيرا مون هنن جو اهو حڪم پئي ٻڌو ته ”جلدي ڪر گورنر، جلدِي ڪر گورنر.“ منهنجي دل چيو ته،

جانچيان ته سهي ته اهو ڪورنر ڪهڙو آهي ۽ سگهوئي معلوم ٿيم ته اهو هڪڙو شيدي آهي، جو اڳي ڪنهن وقت پنهنجي رياست جو لفٽننٽ ڪورنر هو.

پر نئين انتظام واري زماني ۾ جيڪي شيدي عهديدار هئا، سي سڀ پنهنجن درجن لاءِ ڪنهن به طرح نالائق نه هئا. انهن مان ڪي، جهڙوڪ فوتي سينيبئر ڊروس، ڪورنر پنڪ بئڪ، ۽ گهڻا ٻيا مضبوط ايماندار ۽ ڪمائتا ماڻهو هوندا هئا، نڪي وري اهي جن ڪي غاليچن جي ٿيلهن وارا سڏيندا هئا، سي ڪمينا ماڻهو هوندا هئا. انهن مان ڪي، جيئن ته جارجيا جو اڳوڻو ڪورنر بلاڪ، نهايت عزت آبرو وارا ۽ ڪمائتا ماڻهو هوندا هئا.

جيڪي شيدي ايتري قدر اڻ ڄاڻ ۽ بي علم هوندا هئا ۽ حڪومت جي ڪم جو ڪو آزمودو ڪونه هون، سي البت اهڙيون خراب چوڪون ڪندا هئا، جي ٻيا اهڙي حال وارا ماڻهو ڪندا آهن. ڏکڻ وارن ڪورن مان گهڻن جو اهو خيال آهي ته جيڪڏهن ڪنهن شيديءَ کي هينئر پنهنجا ڪي ملڪي حق ملندا ته نئين انتظام جون چوڪون گهڻيون ۽ وري وري پيون ٿينديون. آڻ نٿو ڀانيان ته ڪو ائين ٿيندو، ڇا لاءِ جو شيدي جهڙو پنجڻهن ورهين کان اڳي هو، انهي کان هاڻ زياده مضبوط ۽ عقل وارو ماڻهو

آهي، ۽ هو جلد اهو سبق سکندو ٿو وڃي ته هن کي اهڙي
ڪا هلت ڪرڻ نه گهرجي، جنهن ڪري هن جا ڏکڻ
وارا گورا پاڙيسري کانئس ڇڄي ڌار ٿين. مون کي زياده
خاطري ٿيندي ٿي وڃي ته اسان جي قوم جي ملڪي حقن
واري مسئلي جو آخرين فيصلو هيئن ٿيندو ته سڀ ڪا
رياست، جا اهڙن حقن بابت قاعدو بدلائڻ گهرندي، سا
اهڙو قاعدو نهايت ايمانداري ۽ سچائي سان لاڳو ڪندي
۽ ٻنهي قومن مان ڪنهن کي به گسائڻ يا به ڇاپڙائي ڪرڻ
جو وجهه نه ڏيندي. ڏکڻ ۽ پنهنجي روز مره جي جانچ ۽
آزمودي مان مون کي پڪ ٿي ٿئي ته ڪوبه ٻيو رستو،
جهڙو شيدين جي لاءِ، تهڙو گورن جي لاءِ، تهڙو گڏيل
حڪومت وارين ٻين رياستن جي لاءِ، غير انصافيءَ جهڙو
ٿيندو ۽ غلاميءَ وانگي اهڙو گناه ٿيندو، جنهنجي سزا
اسان کي ڪنهن وقت ضرور کائڻي پوندي.

۱۸۷۸ واري ڏکي ۾، جڏهن آءٌ مالڊن ۾ به رهيو
اسڪول پڙهائي ۽ ڪيترن جوان مئٽرن ۽ زالن کي ۽
پنهنجن ٻنهي ڀائرن کي به هاميٽن اسڪول ۾ داخل ٿيڻ
لاءِ تيار ڪرائي رهيس، تڏهن مون ارادو ڪيو ته ڪي
مهينا وڃي واشنگٽن ۾ پڙهان. اتي آءٌ اٺ مهينا رهيس.
اتي پڙهڻ ۾ جيڪا مون محنت ڪئي، تنهن مان گهڻوئي

کي فائڊو پهتہ ۽ ڪن زور وارن مڙسن ۽ زالن سان منهنجي معرفت ٿي. جنهن اسڪول ۾ آڏ پڙهندو هوس، آتي شاگردن کي ڪوبه هنر نه سيکاريندا هئا. آتي مون کي اهڙن ٻن اسڪولن جي فائڊن جي وچ ۾ پيٽ ڪرڻ جو وجهه مليو، هڪڙو اهو جتي هنري تعليم ملي ٿي ۽ ٻيو اهو جتي نئي ملي. انهي اسڪول ۾ مون ڏٺو ته گهڻن چوڪرن وٽ زياده پيسو هو، بهتر ڪپڙا ڍڪيندا هئا ۽ آهي به تازي سڌريل نموني جا ۽ ڪي زياده ذهين ۽ سمجهه وارا هئا. هاميئن ۾ اهو قاعدو هوندو هو ته شاگردن جي پڙهائڻ جي خرچ لاءِ هڪڙي نه ٻئي کي جوابدار ڪندا هئا، مگر ڪاڏي پيتي لاءِ توڙي ڪتابن ۽ ڪپڙن ۽ رهڻ جي جاءِ لاءِ مڙسن ۽ زالن کي پنهنجي لاءِ پاڻ بندوبست ڪرڻو ٿيندو هو، پوءِ يا پورهيو ڪري آهو ڏين يا ڪجهه پورهيو ڪن ۽ ڪجهه روڪ ڏين. پر جنهن اسڪول ۾ هاڻي آڏ هوس، تنهن ۾ مون کي ڏسڻ ۾ آيو ته گهڻا شاگرد ڪنهن رستي پنهنجو سمورو خرچ پاڻ ڀريندا هئا. هاميئن شاگرد پاڻ کي مدد ڪرڻ لاءِ هڪڙي نه ٻئي هنر يا ڌنڌي جي وسيلي ڪوشش ڪندا هئا ۽ انهي ڪوشش ئي مان هنن جي چال چلت جو بنياد پوندو هو. هن ٻئي اسڪول ۾ شاگرد اوتري قدر پاڻ تي

مدار نه رکندا هئا. هو رڳو ٻاهرئين ڏيک تي گهڻو ڌيان ڏيندا هئا. مطلب ته پنهنجي نظر ۾ هو ڪنهن سچي پيچي هڪي بنياد تي تري کان وٺي ايتري قدر مٿي نه هلندا هئا، جيتري قدر هاسپٽن ۾ هلندا هئا. جڏهن اسڪول ڇڏيندا هئا، تڏهن لائن ۽ گريڪ ٻوليون وڌيڪ ڄاڻندا هئا، مگر حياتي ۽ ان جون حالتون، جهڙيون هنن کي پنهنجن گهرن ۾ پيش اينديون هيون، انهن جي پوري واقفيت نه هوندي هين. گهڻن ورهين تائين سڪڙي گذارڻ ڪري هو هاسپٽن جي شاگردن وانگي ڏکڻ جي بهراڙيءَ وارن ضلعن ۾ وڃڻ نه گهرندا هئا، جو آتي سک ۽ آرام ٿورو هوندو هو ۽ تنهنڪري اسان جي قوم جي لاءِ گهڻو پورهيو هٿ نه ڪندا هئا، مگر عمر تائين هوڏلن ۾ نوڪري ڪندا هئا ۽ گاڏين جا مزور ٿيندا هئا.

جيڪو وقت آڻ وائڻگڻن ۾ شاگرد ٿي رهيس، تنهن ۾ بيشمار شيدي اچي آتي گڏ ٿيا هئا، جنهن مان گهڻا ته تازا ڏکڻ مان آيا هئا. ڪيترا ته انهي سبب ڪري وائڻگڻن ۾ آيا هئا ته آتي سڪيو گذران ڪن. ٻين ننڍيون سرڪاري نوڪريون ڪنيون ۽ گهڻا ته اڃا اميد ۾ ويٺا هئا ته ٻڌيءَ واري حڪومت ۾ ڪي عهدا وٺن. ڪي مضبوط ۽ هوشيار شيدي انهي وقت عيوضين جي مجلس جا ميمبر

هوندا هئا ۽ هڪڙو آنربل بروس ته سينيٽ ۾ داخل ٿيو هو. انهن سڀني ڳالهين ڪري شيدي ماڻهو اچي آتي سوڙها ٿيا هئا. تنهن کان سواءِ هنن هي به چاتو ته ڪولمبيا جي ضلعي ۾ هنن کي قاعدي جي پناهه ملندي. واشنگٽن ۾ شيدين جي لاءِ جيڪي به اسڪول هئا، سي پڻ هنڌن کان بهتر حال ۾ هئا. انهي وقت آءٌ ڏاڍي شوق سان پنهنجي قوم جي گذران ۽ هلت چلت جي باريڪ جانچ ڪندو هوس. مون کي معلوم ٿيو ته، جيتوڻيڪ انهن ۾ گهڻا سچ ۽ سائو ۽ لائق هئا، تڏهن به ڪيترا اهڙا هئا، جن جي سڪڻي ڏيک ڪري مون کي ڏاڍي گهڻي رهندي هئي. مون اهڙا به جوان شيدي ڏٺا، جي هفتي ۾ چئن ڊالرن کان وڌيڪ نه ڪمائيندا هئا، مگر آچر جي ڏينهن ۾ ڊالر يا وڌيڪ خرچي، بگهي پاڙي ڪري پينسلونيا اونيو تائين ايندا ويندا هئا، رڳو ايتري لاءِ ته ماڻهن کي ڏيکارين ته هو هزارن جا مالڪ آهن. ڪي ٻيا جوان ماڻهو مون ڏٺا، جن کي پنجهتر يا سؤ ڊالر مهيني ۾ سرڪار مان ملندا هئا، مگر حقيقت ڪري مهيني پوري ٿيڻ تي قرضي هوندا هئا. مون کي ماڻهو اهڙا به ڏٺا، جي ٿورا مهينا اڳي ڪانگريس جا ميمبر هئا، پر پوءِ انهي وقت ڪا به مشغولي ڪانه هين ۽ ڪنگال هئا. گهڻا سڀڪنهن

کالھ جي لاءِ سرڪار تي ڀروسو رکندا هئا. اهڙن کي پنهنجي عزت ۽ درجي پيدا ڪرڻ جي ڪا به طمع ڪانه هوندي هئي، پر پائيندا هئا ته سرڪاري عملدار آهي سندن لاءِ پيدا ڪن. ڪيترائي ڀيرا مون کي دل ۾ ايندو هو ۽ پوءِ به ايندو رهيو آهي ته ڪنهن جادوءَ جي رستي اهڙي قسم جي ماڻهن مان گهڻن کي لڏائي بهراڙيءَ وارن ضلعن ۾ وهاريان، جتي هنن کي زمين ٿي ۽ سڀاءَ جي قدرتي هڪي بنياد تي ڀروسو رکڻو ٿئي، جنهن تي سڀئي قومون ڀروسو رکي فتحياب ٿي دنيا ۾ چڙهن لڳيون آهن ۽ اگرچ شروع ۾ آهستو ۽ تڪليف سان ترقي ڪئي اٿن، مگر انهي هوندي به پڪي طرح پئي ڪئي اٿن.

واشنگٽن ۾ مسون اهڙيون به چوڪريون ڏٺيون، جن جون مائون ڪپڙا ڌوئي گذران ڪنديون هيون. آهي پنهنجين دين کي ڪپڙن ڌوئڻ جو ڪم سيکارينديون هيون اگرچ اهو چڻڪي طرح ڪنديون هيون. پوءِ ڀرو آهي ساڳيون چوڪريون اسڪولن ۾ داخل ٿينديون هيون ۽ ستن اٺن ورهين تائين اتي رهنديون هيون. جڏهن نيٺ اسڪول جو عرصو پورو ٿيندو هون، تڏهن زياده قيمتي پوشاڪون ۽ زياده عمديون ٽوپيون ۽ جتيون گهرنديون هيون. مطلب ته جيئن جيئن سندن گهرجون زياده ٿينديون

ويون، تيئن تيئن انهن ڪهرجن ملڻ جي طاقت ۽ لياقت اوتري قدر وڌندي نه وئي. اٿلندو انهن جا اهي ست اٺ ورهيه، جي ڪتابن پڙهڻ ۾ گذاريائون، تن ۾ هنن پنهنجن مائن وارو ڌنڌوئي وساري ڇڏيو. انهي ڪري تمام گهڻين حالتن ۾ نتيجو اهو ٿيو ته ڇوڪريون خراب ٿي پيون. اڪثر مون کي اهو خيال ايندو هو ته انهن ڇوڪرين کي انهيءَ جيتري ذهني ۽ دلي تعليم ملي ها ته بهتر هو، ڇا لاءِ جو منهنجي نظر ۾ ٻولين جي يا حسابي ڪم جي تعليم، جا دل کي ۽ ذهن کي سڌاري، سا بهتر آهي، ۽ سا ڳڻي وقت ۾ انهن ڇوڪرين کي ڪپڙن ڌوئڻ يا اهڙن ٻين هنرن ۽ ڌنڌن جي تمام تازن سڌريلن رستن جي پوري تعليم ملڻ گهرجي.

باب ڇهون

ڪاري قوم ۽ ڳاڙهي قوم

جيڪو سال مون واشنگٽن ۾ گذاريو ۽ انهي کان ٿورو وقت اڳي، الهندي ورجينيا ۾ انهي ڳالهه تي گهڻو بحث مباحثو هليو ۽ گوڙ متو ته مکيه شهر يا گاديءَ جو هنڌ وميلنگ مان ڪڍي، ڪنهن ٻئي وچ واري هنڌ

ڪجي. نيٺ قاعدي جوڙڻ واري مجلس اهو ٺهراءُ ڪيو ته ٽن شهرن بابت رايون وٺجن، ته ملڪ جا ماڻهو انهن مان ڪهڙي شهر کي حڪومت يا سرڪار جي مڪيه جاءِ ڪرڻ ٿا گهرن. انهن ٽن شهرن مان هڪڙو هو چارلسٽن، جو منهنجي وطني ڳوٺ مالڊن کان فقط پنج ميل پنڌ جا هو. واشنگٽن ۾ جڏهن منهنجو اسڪول جو سال پورو ٿيو، تڏهن چارلسٽن جي گورن جي هڪڙي ڪمپنيءَ مون کان اها مدد گهري ته انهي شهر جي فائدي ۾ ملڪ جي ماڻهن جون رايون گڏ ڪريان. اهو ڪم خوشيءَ سال مون قبول ڪيو ۽ قريب ٽي مهينا رياست جي جدا جدا ڀاڱن ۾ ٻئي تقريرون ڪيم. نيٺ چارلسٽن ڪٺيو ۽ هاڻي اهو حڪومت جو مڪيه شهر آهي. انهي ڪم لاءِ جو مون تقريرون ڪرڻ جو نالو ڪڍيو، تنهنڪري ڪيترن ماڻهن ڏاڍي ڪوشش ڪئي ته آءٌ ملڪي ڪن ۾ شريڪ ٿيان، پر مون انڪار ڪيو، ڇا لاءِ جو آءٌ اڃا به ائين وسهندو هوس ته آءٌ پنهنجي قوم جي سڌاري لاءِ ڪا بهي بهتر ۽ زياده جاءِ واري خدمت چاڪري ڪري ٿو سگهان. انهي وقت ۾ منهنجو اهو پڪو خيال هو ته منهنجي قوم کي تعليم ۽ هنر ۽ مڪانيت جي گهڻي گهرج آهي، انهن جي پڪي بنياد وجهڻ لاءِ هنن کي ڪوشش

ڪرڻ جو بهتر وجهه ۽ زياده طاقت آهي، نه ملڪي مشغوليءَ جي. باقي مون کي پنهنجي جند جي لاءِ اها خاطريءَ جهڙي راءِ هئي ته، آءٌ ملڪي ڪمن ۽ فتحياب ٿي سگهندس، مگر ايترو ڄاڻم ته فتحيابي رڳي خودمطلبيءَ جهڙي آهي، يعني انهي مان منهنجي جند کي سونائون آهي، مگر پنهنجي قوم جي عام فائدي جي ڀڳي بنياد وجهڻ ۾ مدد ڏيڻ جو فرض ادا ڪري نه سگهندس.

منهنجي قوم جي ترقي جي انهي زماني ۾ گهڻا جوان ماڻهو، جي اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ پڙهندا هئا، سي رڳو ايتري لاءِ پڙهندا هئا ته وڏا وڪيل ٿين يا ڪانگريس جا ميمبر ٿين ۽ گهڻن زالن جو ارادو اهو هوندو هو ته موسيقي يا راڳ ٻائڻ ۽ وڄائڻ سيکارين، پر منهنجي ڀڳي راءِ تڏهن به اها هئي ته ٻي اهڙي ڪنهن ڳالهه جي ضرورت آهي، جنهنجي وسيلي ماڻهو تمام چڱا ۽ قابل وڪيل ۽ ڪانگريس جا ميمبر ۽ راڳ سيکاريندڙ ٿي سگهن.

مون ڏٺو ته اهي الحال منهنجي قوم جي حالت ساڳي اهڙي آهي، جهڙي غلامي وارن ڏينهن ۾ هڪڙي ٻڍي شيديءَ جي هوندي هئي، جنهن جي خواهش اها هوندي هئي ته ستار وڄائڻ سکي. انهي خواهش پوري ڪرڻ لاءِ هن پنهنجي هڪڙي جوان استاد کي ستار سيکارڻ لاءِ چيو.

پرانهي جوان ماڻهو ۽ ڄاتو ته هن عمر ۾ هي شيدي غلام ستار وڄائڻ ڪين سگهندو، تنهنڪري هن جي دل پيڄڻ لڳو ۽ چيائينس ته ”ڇاڇا جڳيڪ، آءٌ توکي خوشيءَ مان ستار وڄائڻ سيکاريان، مگر جڳيڪ پهرئين سبق لاءِ آءٌ توکان ٽي ڊالر وٺندس، ٻئي سبق لاءِ ٻه ڊالر ۽ ٽئين سبق لاءِ هڪ ڊالر. پر پوئين سبق لاءِ آءٌ توکان فقط پنجنهه سينٽ وٺندس.“

جڳيڪ ورندي ڏني ته ”ڇڳو ابا، مون کي اهي شرط قبول آهن، مگر آهو پويون سبق تون مون کي پهرين منڍ ٽي ۾ ڏجنين.“

جڏهن مکيه شهر جي قرائم ڪرائڻ وارو ڪم مون پورو ڪيو، تڏهن مون کي وري هڪڙي ٻئي ڪم ڪرڻ جو سڏ ٿيو، جنهنڪري مون کي خوشي به ٿي ۽ حيرت به لڳي. اهو جنرل آرمسٽرانگ جو خط هو، جنهن ۾ مون کي لکيو هئائين ته ”جڏهن هن دفعي هامپٽن جو اسڪول کلي، تڏهن تون سند ڏنلن شاگردن جي لاءِ اچي تقرير ڪجنين.“ اها اهڙو آبرو ۽ جهڙو ڪم هو، جنهنجو مون کي خواب خيال به ڪونه هو. ڏاڍا مٿا هڻي مون هڪڙي تقرير تيار ڪئي، جا منهنجي طاقت آهر تمام عملي هئي. انهي جو مضمون اهو هو ته ”ڪهڙي طاقت

فتحياب ٿئي ٿي.“

جڏهن آءُ انهي تقرير ڏيڻ لاءِ وري هاميئن ڏي ٿي آيس، تڏهن گهڻو ڪري انهي ساڳي زمين تان لنگهيس، جنهن تان قريب ڇهه ورهيه اڳي هاميئن اسڪول ۾ داخل ٿيڻ وقت لنگهيو هوس، پر جا هاڻي ريل جي رستي هيٺ آهي. اهو سارو پنڌ مون هاڻي آڳاڏي ۾ ڪيو. انهي سفر جون مون ذري ذري انهي پنهنجي پهرين سفر سان مقابلو پئي ڪيو. ڪنهن به وڏائي يا فخر کان سواءِ آءُ چوان ٿو ته، ڪنهن به ٻئي ماڻهوءَ جي حياتي ۽ خواهشن ۾ پنجن ورهين جي عرصي ۾ ايتري ڦير گهير نه ڪئي هوندي، جيتري منهنجي حالت ۾ ڪئي هئائين.

هاميئن ۾ ماسترن توڙي شاگردن منهنجي گهڻي مرحبا ڪئي. مون کي معلوم ٿيو ته هاميئن مان منهنجي وڃڻ کان پوءِ هر سال اهو اسڪول اسان جي قوم جي حالتن ۽ گهرجن کي ويو هو ويجهو پوندو، علمي توڙي هنري تعليم گهڻو سڌارو ڪيو هو. اسڪول جي جاين جو نقشو يا نمونو انهي وقت جي ٻين اسڪولن جهڙو نه هو، مگر جنرل آرمسٽراڊنگ جي نهايت چڱي نظرداري هيٺ جيئن جيئن اسان جي قوم جون ضرورتون معلوم ٿينديون ويون، تيئن تيئن اهي پوريون ڪرڻ ۾ پئي آيون ۽ هر

قسم جو سڌارو ٿيندو ويو. منهنجي نظر ۾ آهي ته گهڻو
ڪري ان سڌريلن قومن ۾ مذهبي ۽ تعليمي ڪم ۾ ماڻهو
لاچار آئين هلت ڪندا آهن. جيئن سو ورهيه اڳي ڪندا
هئا، يا جيئن هاڻي ٻين قومن ۾ هزارن ميلن جي پنڌ تي
پيا ڪن. اها لاچاري اڪثر هي آهي ته سڀڪنهن ماڻهوءَ
کي ساڳئي ئي نموني جي تعليم ڏيڻ ۽ ٿي اچي ۽ انهي
جي علحدي حالت جو يا آخرين مطلب ۽ مدعا جو ڪوبه
خيال ڪرڻ ۾ نٿو اچي. پر هاميئن اسڪول ۾ ائين نه
ٿيندو هو.

جيڪا تقرير مون اسڪول جي ڪلڻ جي پهرين ڏينهن
ڪئي، تنهن مان پانئجي ٿو ته سڀڪو ماڻهو خوش ٿيو ۽
انهي بابت هنن مون سان گهڻيون ئي مهرباني ۽ ترغيب
جهڙيون ڳالهائون ڪيون. جڏهن آءٌ موٽي الهندي ورجينيا
۾ پنهنجي گهر آيس، جتي مون ارادو ڪيو هو ته پڙهائڻ
جو ڪم ڪندو رهندس، تڏهن ستت ئي وري به جنرل
آرمسٽرانگ جو خط پهتو، جنهن ۾ هو ته موٽي هاميئن ۾
اچ ۽ ڪجهه رواجي تعليم ڏي ۽ ڪجهه ڪن ٻين خاص
علمن جي سيکارڻ جو به ڪم ڪر. اها ۱۸۷۹ جي
اونهاري جي ڳالهه آهي. الهندي ورجينيا ۾ پڙهائڻ جي
ڪم شروع ڪرڻ کان پوءِ سگهوئي مون پنهنجن شاگردن

مان چار چٽا چونڊي ڪڍيا، جي تمام چالاڪ ۽ هوشيار ۽ ذهين هئا ۽ انهن سان گڏ پنهنجا ٻه ڀائر به هئا، جن جو مٿي مون اشارو ڏنو آهي. انهن کي مون خاص ڌيان ڏئي ٿي پڙهايو، انهي لاءِ ته هنن کي هاميٽن ڏي ڌياري موڪليان. آخر هو اتي ويا ۽ اتي جي ماسترن انهن سڀني کي اهڙو تيار ٿيل ڏنو، جو انهن کي هڪدم مٿين ڪلاس ۾ داخل ڪيائون. انهيءَ ڪري آڱ پانپان ٿو ته مون کي به پڙهائڻ جي لاءِ هاميٽن ۾ موٽي گهرايائون. اهي جوان، جي انهي طرح مون هاميٽن ڏي موڪليا، تن مان هڪڙو ڊاڪٽر ساميوئيل ڪورٽني آهي، جو بوسٽن ۾ مشهور طبيب آهي ۽ انهي شهر جي اسڪول بورڊ جو هڪ ميمبر آهي.

انهي وقت ڌاري جنرل آرمسٽرانگ پهريون ئي دفعو انهي آزمودي وٺڻ جي ڪوشش ٻئي ڪئي ته انڊين ماڻهن کي، يعني آمريڪا جي اصلوڪن ڏيهي ماڻهن کي، هاميٽن ۾ تعليم ڏياري. انهي وقت ڪن ٿورن ماڻهن ٿي ڄاتو ته ڏيهي ماڻهو تعليم وٺڻ جا لائق آهن ۽ انهن مان هنن ڪسي ڪو فائدو ٿيندو. جنرل آرمسٽرانگ جو مطلب هو ته پوري بندوبست ۽ ترتيب سان هڪدم گهڻن ماڻهن آڻڻ سان آزمودو وٺي. الهندي وارين رياستن ۾ ڀرتي

ڪيان مان هن هڪ سؤ کان مٿي جهنگلي ۽ بلڪل ڏڏ
 ڏيهي ماڻهو هٿ ڪيا، جن مان گهڻا جوان هئا. جيڪو
 خاص ڪم جنرل سون تي رکيو، سو اهو هو ته انهن
 انڊين چوڪرن جو ”گهر جو پيءُ“ ٿيان، يعني ساڳي
 عمارت ۾ انهن سان گڏ رهان ۽ انهن جي تعليم، ڪپڙن،
 جايين وغيره جو بندوبست ڪريان. اها تمام چڱي دل
 ڏٺاريندڙ آڇ هئي، پر آءُ الهندي ورجينيا ۾ پنهنجي ڪم
 ۾ اهڙو غلطان هوس، جو انهي کي ڇڏڻ نٿي گهريم. پر لاچار
 آءُ پاڻ کي انهي کان ڇڏائي نڪتس. جنرل آرمسٽرانگ
 جي ڪنهن به ڏسيل ڪم کان انڪار ڪرڻ منهنجي دل
 نه ٿي چيو.

جڏهن هاسپٽن پهتس، تڏهن هڪڙي جاءِ ۾ وڃي
 رهيس، جتي پنجهتر جوان انڊين هئا. آءُ ئي هڪڙو ماڻهو
 هوس، جو انهي ساڳي قوم جو نه هوس. پهريائين ته مون
 کي گهڻو شڪ هو ته آءُ انهي ڪم ۾ ڪو فتحياب ٿيندس.
 مون کي خبر هئي ته هڪڙو عام رواجي انڊين پاڻ کي
 هڪڙي گوري کان مٿي سمجهندو آهي ۽ هڪڙي شيدي
 کان ته بلڪل گهڻو مٿي سمجهندو آهي، سو گهڻو ڪري
 هن سبب ته شيديءَ غلامي قبولي هئي، جا ڳالهه انڊين
 کان ڪڏهن به ٿيڻ جي نه آهي. انڊين جي ملڪ ۾

ٻانهپ واري زماني ۾، انڊين ماڻهن کي ڪيترائي غلام هوندا هئا. تنهن کان سواءِ اهو عام خيال هو ته انهي ٻاڙهي قوم جي ماڻهن کي هاميٽن ۾ تعليم ڏيڻ ۽ سڌارڻ مان ڪي به حاصل نه ٿيندو. انهن سڀني ڳالهين ڪري مون کي ڏاڍي خبرداري سان هلڻو پيو، جو پاڻ تي تمام وڏي جوابداري ٿي چاتم. پر مون کي يقين هو ته آءٌ فتحياب ٿيندس. سگهوئي هو مون سان ٺهي ويا، بلڪ هو مون کي پيار ۽ عزت ڏيڻ لڳا. مون ڏٺو ته هو ٻين انسانن جهڙا هئا، يعني مهرباني جي هلت ڪري خوش ٿيندا هئا ۽ سختي جي هلت ڪري رنج ٿيندا هئا. هميشه هو اهڙيون رٿون پيا ڪندا هئا، جن ڪري آءٌ زياده خوش ۽ آسودو ٿيندو هوس. آءٌ ڀانيان ٿو ته جن ڳالهين کي هو نا پسند ڪندا هئا، سي هيون سندن ڊگها وار وڍڻ، کٿا نه ڍڪڻ ۽ تماڪ چڪڻ ڇڏي ڏيڻ، پر سڀڪنهن اچي امريڪن جي خيال ۾ هميشه ائين هوندو آهي ته جيسين ڪنهن ٻي قوم جو ماڻهو گورن ماڻهن جا ڪپڙا نه ڍڪيندو ۽ گورن ماڻهن وارو کاڌو نه کائيندو ۽ گورن ماڻهن جي ٻولي نه ڳالهائيندو ۽ گورن ماڻهن جو مذهب نه قبوليندو، تيسين پوري طرح سڌري نه سگهندو.

جڏهن انگريزي ٻولي سکڻ جي مشڪلات کي ڇڏي

ڏنر، تڏهن مون کي معلوم ٿيو ته ڪنهن به ڌنڌي سڪن يا ڪتابي علم حاصل ڪرڻ جي نسبت ۾ شيدين ۽ انڊين شاگردن جي وچ ۾ ڪو ٿورو ئي فرق آهي. اها ڳالهه معلوم ڪري آڻ گهڻو خوش ٿيندو هوس ته شيدي دل جي شوق ۽ خوشيءَ سان هر طرح انڊين ماڻهن کي مدد ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. ڪي ٿورا شيدي هئا، جن جي مرضي اها هئي ته انڊين هاميٽن ۾ داخل نه ٿين، پر گهڻا مڙيئي راضي هئا. جڏهن ڪڏهن ڪن شيدي شاگردن کي چئبو هو ته انڊين شاگردن کي پاڻ سان گڏ پنهنجن ڪوٺين ۾ رهائڻ، ۽ انهن کي انگريزي ڳالهائڻ ۽ سڌريل عادتون سيکارين، تڏهن هو اهو ڪم خوشيءَ سان ڪندا هئا.

هن ملڪ ۾ مون کي گورن جو اهڙو اسڪول نه سڃڻي جنهنجا شاگرد ٻي قوم جي سؤ سنگتين کان وڌيڪ اچڻ تي اهڙا خوش ٿين، جهڙا هاڻ پڻ جا ڪارا شاگرد ڳاڙهن جي اچڻ تي ٿيندا هئا. ڪيترائي ڀيرا منهنجي دل ۾ آيو آهي ته اچن شاگردن کي چوان ته جيترو هو پڻ ڪي چاڙهن ۾ مدد ڪندا، اوترو پاڻ چڙهندا، ۽ جيئن ڪا ٻي قوم گهٽ سڌريل ۽ زياده ڪم نصيب هوندي، تيئن اهڙي مدد ڏيڻ ڪري آها پاڻ کي وڌيڪ مٿي چاڙهيندي.

اتي مون کي هڪڙي گفتگو ياد ٿي پوي، جا هڪڙي پيري آنرل فريڊرڪ ڊگلس سان ٿي هئي. هڪڙي دفعي مسٽر ڊگلس پينسلونيا جي رياست جو سفر ٻڌي ڪيو ۽ سندس رنگ جي ڪري هن کي سامان جي گاڏي تي چڙهڻو پيو، جيتوڻيڪ هن اوتروئي پاڙو ڏنو، جيترو ٻين مسافرن ڏنو هو. گورن مسافرن مان ڪي جڏهن مسٽر ڊگلس کي دلچسپي ڏيڻ لاءِ سامان جي گاڏي ۾ ويا ۽ هڪڙي چيس ته ”مسٽر ڊگلس، مون کي افسوس ٿو ٿئي، جو توکي هن طرح بي آبرو ڪيو اٿن.“ تڏهن مسٽر ڊگلس، جنهن پيتي تي ويٺو هو، تنهن تي سنئون ٿي ورندي ڏيڻ لڳو ته ”فريڊرڪ ڊگلس کي هو بي آبرو ڪري نٿا سگهن. جيڪو روح منهنجي اندر ۾ آهي، تنهن کي ڪوبه ماڻهو بي آبرو ڪري نه سگهندو. آءٌ آهو ناهيان جو ههڙي هلت ڪري بي آبرو ٿيان، پر اهي بي آبرو ٿا ٿين، جي مون سان اهڙي هلت ٿا ڪن.“

اسان جي ملڪ جي هڪڙي ڀاڱي ۾، جتي قاعدي موجب ضرور آهي ته ريلوي گاڏين ۾ قومون ڌار ڌار رهن، اتي هڪڙي پيري مون هڪڙو مزي جهڙو مثال ڏنو، جنهن مان معلوم ٿيو ته ڪڏهن ڪڏهن اها ڳالهه ڄاڻڻ تمام مشڪل آهي ته ڪٿي ڪارو ماڻهو شروع ڪري ٿو

۴ اچو پڄاڻي ڪري ٿو.

هڪڙو ماڻهو هوندو هو، جو خلق ۾ شيدي شمار ٿيل هو، پر اهڙو اچو هو، جو تمام هوشيار ۽ آزمودگار ماڻهو به هڪڙن هن کي ڪارو يا شيدي نه شمار ڪري. آهو ريل گاڏيءَ جي انهي ڀاڱي ۾ ويٺل هو، جو رنگ وارن مسافرن جي لاءِ ڌار مقرر ڪيل هو. جڏهن ڪارڊ وٺس آيو، تڏهن هڪدم منجهي پيو. جيڪڏهن آهو ماڻهو شيدي هو ته، ڪارڊ جي مرضي نه هئي ته انهن کي اچن ماڻهن جي گاڏيءَ ۾ موڪلي، وري جي هو اچو ماڻهو يا ڪورو هو ته ڪارڊ جي مرضي نه هئي ته انهي پڇڻ سان هن کي بي آبرو ڪري ته تون شيدي ته ناهين؟ ڪارڊ ڪهڻي تائين ڏاڍي خيال سان هن جا وار ۽ اکيون ۽ هٿ پئي ڏٺا، پر پاڻ زياده مونجهاري ۾ پيو. نيٺ هيئن ڪيائين جو نوڙي هن جا پير ڏٺائين. جڏهن مون انهي ڪارڊ کي انهي ماڻهوءَ جا پير چڪاسيندو ڏٺو، تڏهن دل ۾ چيم ته هيئن ضرور فيصلو ٿيندو. ۽ ٿيو به ائين، ڇا لاءِ جو ڪارڊ هڪدم معلوم ڪيو ته هوشيدي آهي، پوءِ اتي ڪٿي ڇڏيائينس. آءٌ ڏاڍو خوش ٿيس ته منهنجي قوم مان هڪڙو ڄڻو گهٽ ٿي نه ويو.

منهنجو آزمودو آهو آهي ته، سڄي شريف ماڻهوءَ جي

ڇڪاس وٺڻ لاءِ هيءَ جانچ ڪجي ته جڏهن هو ڪنهن ٻي پاڻ کان گهٽ درجي واري ڪم نصيب قوم جي ماڻهن سان گڏ ٿو ويهي، تڏهن ڪهڙي هلت ٿو ڪري. انهي جو عمدو مثال ڏکڻ واري ڀاڱي جي اڳوڻي نموني جو شريف ماڻهو آهي، جو پنهنجن اڳوڻن ٻانهن يا آڻهن جي اولاد سان تمام چڱي هلت ڪندو آهي.

جنهن حقيقت جو آءٌ ذڪر ٿو ڪريان، تنهنجو هڪڙو مثال جارج واشنگٽن جي بابت ڪيل ٻالھ مان ملي ٿو سگهي. هڪڙي ڀيري انهي صاحب کي رستي تي هڪڙو شيدي گڏيو، جنهن ٿوپي کڻي سلام ڪيس. تڏهن پاڻ به ٿوپي کڻي هن جي سلام جو جواب ڏنائين. هن جا گورا سنڪتي، جن هن کي ائين ڪندو ڏٺو، تن مٿس ٺٺولي ڪئي. پر جارج واشنگٽن چين ته ”اوهان جي مرضي اها آهي ڇا ته آءٌ هڪڙي غريب اڻ ڄاڻ شيديءَ کي پاڻ کان زياده خليف ۽ مروت وارو ٿيڻ ڏيان؟“

جڏهن هاميئن ۾ انڊين چوڪرا منهنجي حوالي هوندا هئا، تڏهن هڪ ٻه ٻالهيون منهنجي ڏيان تي آيون، جن مان معلوم ٿئي ٿو ته امريڪا ۾ ذات ۽ قوميت جو عجيب اثر آهي. هڪڙو انڊين چوڪر بيمار ٿي پيو. ۽ اهو منهنجو فرض ٿيو ته هن کي واشنگٽن وٺي وڃان ۽ ملڪ

جسي داخلي سيڪريٽري ۽ جسي حوالي ڪريان ۽ انهي لاءِ
 رسيد وٺان ته هو الهندي واري ڀرتي ۽ ۾ موٽي پهچايو
 وڃي. انهي وقت آڏو دنيا جي ڪمن کان البتہ غير واقف هوس.
 آڳوٺ ۾ واشنگٽن ويندي، جڏهن ماني ۽ جسي گهٽي وڃي،
 تڏهن آڏو ڄاڻي پجهي ترسي پيس، انهي لاءِ ته پهرين مسافرن
 مان گهڻا ماني کائي سر ڪن ته پوءِ آڏو ماني کائڻ واري
 جاءِ ۾ وڃان. پوءِ آڏو آهواندين چوڪر پاڻ سان وٺي
 انهي جاءِ ۾ ويس. ڪارائڻ واري ماڻهوءَ آرام سان مون کي
 ٻڌايو ته اندين چوڪر کي هتي ماني ڪارائي سگهبي، پر
 توکي نه. آڏو ته اصل سمجهي نه سگهيس ته ڪيئن هن کي
 معلوم ٿي سگهيو ته هو اندين آهي ۽ آڏو شيدي، جو منهنجو
 رنگ به قريب هنئي جهڙو هو. انهي هوندي به پائنڊجي ٿو
 ته آهو خان سامان انهي ڪم ۾ ڪو ڏاڍو آزمودگار هو.
 هاميئن ۾ مون کي عملدارن جو اهو حڪم هو ته واشنگٽن
 ۾ فلائي هوٽل ۾ انهي چوڪر سميت رهجي، پر جڏهن آڏو
 انهي هوٽل ۾ آيس، تڏهن ڪلارڪ مون کي چيو ته آڏو
 انهي اندين کي هتي خوشي ۽ سان جاءِ ڏيندس، مگر توکي
 ڏئي نٿو سگهان.

اهڙي ساڳئي قسم جو هڪڙو مثال پوءِ ٻئي ڀيري
 منهنجي ڌيان تي آيو. اتفاق سان منهنجو هڪڙي اهڙي

شهر ۾ وڃڻ ٿيو، جتي ڏاڍي شورش ۽ گڙبڙ هئي ۽ اهڙو ڊپ هو ته ڪجهه وقت لاءِ ماڻهن کي زور سان جهلي بيقاعدِي مزا ڏئي ڇڏين. انهي گڙبڙ جو سبب هي هو ته هڪڙو ڪاري چمڙي وارو ماڻهو شهر جي هڪڙي هوٽل ۾ اچي رهيو هو. پر جانچ مان معلوم ٿيو ته اهو شخص موراڪو جو هو، مگر هن ملڪ ۾ مسافري ڪرڻ ڪري انگريزي ٻولي ٿي ڳالهائين. جڏهن اها ڳالهه ظاهر ٿي ته هو آمريڪا جو شيدي ناهي، تڏهن ماڻهن جي ڪاوڙ ڀري ٿي ۽ گوڙ گڙبڙ لڌو. ۽ انهي ماڻهوءَ به هيتري گوڙ گڙبڙ ڪري اڳتي انگريزي ڳالهائڻ کان توبه ڪئي.

انڊين چوڪن سان هڪڙي سال گذارڻ کان پوءِ هاميٽن ۾ پنهنجي لاءِ پيو در کليو، جو پوءِ ٽسڪجي ۾ پنهنجي وڃي ڪم ڪرڻ جو هڪڙو خدائي سبب بنيو، جيئن هاڻ پنهنجي گذريل حياتي تي نظر ڪرڻ سان مون کي معلوم ٿو ٿئي. جنرل آرمسٽرانگ جڏهن ڏٺو ته ڪيترائي جوان شيدي مڙس توڙي زالون آهن، جن کي تعليم جو گهڻو شوق آهي، مگر اهي هاميٽن جي اسڪول ۾ داخل ٿي نٿا سگهن، ڇا لاءِ جو نڪي هو کاڌي جي خرچ جو ڀاڱو ڏئي سگهن ٿا، نڪي پنهنجي لاءِ گهريل

ڪتاب موجود ڪري سگهن ٿا، تڏهن هن ارادو ڪيو ته انهي اسڪول جي بلي هڪڙو رات جو اسڪول جاري ڪري، جنهن ۾ تمام ڇالاک ۽ هوشيار ڇوڪر ۽ ڇوڪريون چونڊي داخل ڪري، انهي شرط سان ته ڏينهن جو هو ڏهه ڪلاڪ ڪم ڪن ۽ رات جو ٻه ڪلاڪ انهي اسڪول ۾ پڙهن. ڪم ڪرڻ جي عيوض هنن کي ڪاڌي جي خرچ کان ٿورو زياده پيسو ملڻو هو. هنن جي ڪمائيءَ جو گهڻو ڀاڱو اسڪول جي خزاني ۾ رکي ڇڏيندا هئا، جنهن مان رات واري اسڪول هڪ ٻن ورهين رهڻ کان پوءِ جڏهن هو ڏينهن واري اسڪول ۾ ايندا هئا، تڏهن هنن جي مانيءَ جو خرچ مڃرا ڪندا هئا. انهي طرح هو پنهنجا ڪتاب وٺڻ لڳندا هئا ۽ اسڪول جي ٻين تعليمي فائدين کان سواءِ ڪو ڌنڌو يا هنر به حاصل ڪندا هئا.

جنرل آرمسٽرانگ سون ڪي رات واري اسڪول هلائڻ لاءِ چيو ۽ سون اها ڳالهه قبول ڪئي. شروع ۾ اٽڪل ٻارنهن مضبوط ۽ پڙهڻ جي شوق وارا مڙس ۽ زالون به داخل ٿيون. ڏينهن جو جوان مڙس مان گهڻا اسڪول جي ڪاٺ چيرڻ واري ڪارخاني ۾ ڪمائيندا هئا ۽ جوان زالون ڪپڙن ڌوئڻ واري هنڌ ڪم ڪنديون هيون. ٻنهي هنڌن تي ڪم آسان نه هو، مگر منهنجن

شاگردن مان جهڙو انهن سون کي پڙهڻ جي ڪم ۾ راضي رکيو، اهڙو ٻين ڪڏهن ڪونه رکيو. هو پڙهڻ ۾ ڏاڍا چالاڪ هئا ۽ پنهنجو ڪم ڏاڍي خيال ۽ خبرداريءَ سان ڪندا هئا. اهڙو شوق هوندو هونءِ جو رڳو اسڪول بند ٿيڻ واري گھنڊ جي آواز تي پڙهڻ کان بس ڪندا هئا ۽ اڪثر سمهڻ جي وقت کان پوءِ سون کي سبق ڏيڻ لاءِ پيا چوندا هئا.

انهن شاگردن ڏينهن جو سخت پورهئي ڪرڻ ۾ ۽ رات جو ڌيان ڏئي پڙهڻ ۾ ايترو شوق ڏيکاريو، جو مون هنن کي همت واري ڪلاس جو نالو ڏنو، جو نالو سگهوئي ساري اسڪول ۾ پکڙي عام ٿي ويو. جڏهن انهن مان ڪوشاگرد رات جي اسڪول ۾ گھڻي وقت تائين رهندو هو ۽ پنهنجي هوشياري ڏيکاريندو هو، تڏهن آءٌ انهي کي هڪڙو چاٻيل سرٽيفڪيٽ ڏيندو هوس، جنهنجو مضمون هي هوندو هو ته - ”سرٽيفڪيٽ ٿو ڏجي ته جيڪس سمٿ هاءِ پڻ اسڪول جي همت واري ڪلاس جو شاگرد آهي ۽ پوري طرح رهيو آهي ۽ پڙهيو آهي.“ انهي سرٽيفڪيٽ جو شاگردن وٽ گھڻو مان هوندو هو ۽ انهي ڪري رات واري اسڪول جي گھڻي تعريف ۽ قدرداني ٿيڻ لڳي. ٿورن ئي هفتن ۾ انهي اهڙو زور

ورتي، جو اٽڪل پنجويهه شاگرد اچي گڏ ٿيا. انهي وقت کان وٺي انهن پنجويهه مڙسن ۽ زالن جي حالت جي جانچ ڪندو آيو آهيان. اهي ڏکڻ جي سڀني ڀاڱن ۾ هاڻي وڏن ۽ ڪمائين عهدن تي آهن. هاميئن وارو رات جو اسڪول، جو ٻارنهن شاگردن سان شروع ٿيو، تنهن ۾ هينئر ٽي چار سؤ شاگرد آهن ۽ اهو هڪڙو پڪو ۽ تمام ڪمائيو اسڪول شمار ۾ ٿو اچي.

باب ستون

ٽسڪجي ۾ اوائل وارا ڏينهن

جنهن عرصي ۾ مون هاميئن ۾ انڊين ماڻهن ۽ رات واري اسڪولن کي پڙهائڻ جو ڪم پئي ڪيو، تنهن عرصي ۾ مون پاڻ به اتي تعليم ڏيندڙن کان ڪا تعليم پئي ورتي. انهن تعليم ڏيندڙن مان هڪڙو هو هادري ڊاڪٽر رسيل، جو جنرل آرمسٽرانگ جي جاءِ تي هاميئن اسڪول جو هائوڪو پرنسپال آهي.

سال ۱۸۸۱ جي مئي مهيني ۾، جڏهن منهنجي رات واري اسڪول پڙهائڻ جو هڪڙو سال اچي پوري ٿيڻ کي ويجهو ٿيو، تڏهن اوچتو مون کي ڪنهن طرح

پنهنجي حياتيءَ جو ڪم شروع ڪرڻ جو وجهه مليو. هڪڙي رات ننڍڙي ديول ۾ معمولي ڪمن ڪرڻ کان پوءِ جنرل آرمسٽرانگ ٻالهه ڪئي ته مون کي الاباما جي ڪن سڪرن خط لکيو آهي ته انهي رياست ۾ ٽسڪجي جي ننڍڙي شهر ۾ شيدين ۽ انڊين ماڻهن جي لاءِ هڪڙو نارمل اسڪول کولندو، انهي جي هلائڻ لاءِ ڪنهن ماڻهوءَ جي سفارش ڪر. انهن سڪرن کي شايد پڪ هئي ته ڪوبه شيدي انهي عهدي هلائڻ جو لائق هٿ اچي سگهڻ جو ناهي، تنهنڪري هنن جنرل ڏي لکيو هو ته ڪنهن کوري جي سفارش ڪري. ٻئي ڏينهن جنرل آرمسٽرانگ مون کي پنهنجي آفيس ۾ گهرايو ۽ مون کان پڇيائين ته ”اها الاباما واري جاءِ تون هلائي سگهندين يا نه.“ مون چيو ته ”آءٌ خوشيءَ سان انهي جي ڪوشش ڪندس.“ تنهنڪري جن ماڻهن ڏانهن لکيو هو، تن ڏي هن لکيو ته ڪوگورو ته مون کي نه ٿو سجهي، مگر جي ڪو ڪارو ماڻهو وٺڻ گهرو ته مون وٽ هڪڙو موجود آهي، جنهنجي سفارش ڪندس. انهي خط ۾ هن منهنجو نالو به ڏيئي ڇڏيو.

ڪيترائي ڏينهن گذري ويا ته انهي ٻالهه جي وري ڪابه اُپٿار ڪانه ٿي. ڪجهه وقت کان پوءِ هڪڙي آچر جي ڏينهن ديول جي ڪم هلندي، هڪڙي قاصد اچي

جنرل کي هڪڙي تار ڏني. جڏهن ديول جو ڪم پورو ٿيو، تڏهن جنرل آها تار اسڪول وارن جي اڳيان پڙهي. تار ۾ لکيل هو ته ”بُڪر واڻڻ گڏن اسان کي ڪم اچي سگهندو. انهي کي هڪدم ڏياري موڪليو.“

شاگردن توڙي ماسترن ڏاڍي خوشي ظاهر ڪئي ۽ دل جان سان مون کي مبارڪون ڏنائون. آءٌ هڪدم ٽسڪجي ڏي ويڃڻ جي تياري ڪرڻ لڳس. آءٌ پنهنجي آلهندي ورجينيا واري جهوني گهر واري رستي کان ويس ۽ آٽي ڪيترائي ڏينهن گذاريم، تنهن کان پوءِ ٽسڪجي ڏي روانو ٿيس. ٽسڪجي شهر ۾ مون کي اٽڪل ٻه هزار ماڻهو ڏسڻ آيا، جن مان اڌو گهڻا ڪارا هئا. اهو شهر ڏکڻ جي انهي ڀاڱي ۾ هو، جنهن کي ڪارو پٽو چوندا هئا. جنهن تعلقي ۾ ٽسڪجي جو شهر هو، تنهن ۾ ڪارا ماڻهو گورن کان ٿيڻا هئا. ڪن ويجهن ۽ پاسي وارن تعلقن ۾ ته ڪارا ماڻهو ڇهونڻا به هئا.

ڪهڙن ماڻهن مون کان پڇيو آهي ته ڪاري پٽي جو مطلب ڇا آهي. انهي نسبت ۾ مون کي هيتري خبر آهي ته پهرين اهو نالو زمين جي رنگ ڪري ملڪ جي انهي ڀاڱي کي ڏنو ويو هو. ڏکڻ جو اهو ڀاڱو، جنهنجي زمين ڳوڙهي، ڪاري ۽ ڀلي هئي، اتي پاڻها تمام ڪمائتا

ٿي ٿي سگهيا ۽ تنهنڪري تمام گهڻا شيدي وڃي آئي وھاريائون. تنهن کان پوءِ خصوصاً جنگ کان پوءِ اھو نالو رڳو ملڪي نظر تي ڏٺو ويو، يعني ملڪ جو آھو ڀاڱو، جنهن ۾ ڪارا ماڻھو گورن کان زياده آهن.

ٽسڪجي ڏي وڃڻ کان اڳي مون کي اميد هئي ته سيڪارڻ جي ڪم شروع ڪرڻ لاءِ مون کي ڪا عمارت ۽ سڀ گهريل سامان ملندو، پر ڪونه مليو، تنهنڪري گهڻو نااميد ٿيس. مگر اهو مليل جنهن کي ڪابه قيمتي عمارت ۽ سامان موجود ڪري نه سگهي، يعني سوين ماڻھو جي علم حاصل ڪرڻ لاءِ شوقين ۽ مڪايل هئا.

ٽسڪجي اسڪول جي ڪم لاءِ بلڪل لائق شهر هو. اهو بلڪل شيدي عالم جي وچ ۾ هو ۽ ڪوشائتوب هو، ڇا لاءِ جو جيڪا وڏي ريلوي لائن انهي پاسي ڏي ويل هئي، تنهن کان پنج ميل پري هو ۽ انهي سان هڪڙي ننڍي لائن سان ڳنڍيل هو. غلامي ۽ وارن ڏينهن ۾ ۽ انهي کان پوءِ اهو گورن ماڻهن جي تعليم جو هڪڙو مکيه هنڌ هو. اهو انهي هنڌ جي لاءِ هڪڙو زياده فائدو هو، ڇا لاءِ جو انهن گورن ماڻهن ۾ مون ايتري علميت ۽ فضيلت ڏٺي، جا گهڻن هنڌن کان وڌيڪ هئي. جيتوڻيڪ شيدي سڀ ان پڙهيل ۽ نادان هوندا هئا، ته به ٻين

وانگي هنن ۽ آهي اخلاقي عيب ۽ خراب عادتون نه هيون، جي وڏن شهرن ۾ نيچ درجي وارن ماڻهن ۾ عام آهن. مطلب ته ٻئي قومون مون کي پاڻ ۾ ٺهيل ڏسڻ ۾ آيون. مثلاً جيڪو تمام وڏو ۽ هڪڙوئي هڪڙو دڪان يا گدام چيني ۽ ڪاشي وغيره سامان جو شهر ۾ هو، سو هڪڙي شيديءَ ۽ هڪڙي گوري جو هو ۽ انهي کي هلائيندا به آهي ٻئي گڏجي هئا. اها شراڪت انهي گوري پائيوار جي مرڻ تائين هلي هلي.

مون کي معلوم ٿيو ته منهنجي ٽسڪجي ۾ وڃڻ کان اڪل هڪ ورهيه اڳي ڪن شيدين هاميٽن ۾ تعليم جي ڪم جي تعريف ٻڌي هئي، تن آئي جي ميمبر جي معرفت سرڪار کي درخواست ڪئي هئي ته ٿوري رقم منظور ڪري ٽسڪجي ۾ هڪڙو نارمل اسڪول جاري ڪري. اها درخواست منظور ٿي ۽ سال جي لاءِ ٻن هزارن ڊالرن جي سرڪاري مدد ملي. پر سگهوئي مون کي معلوم ٿيو ته اها رقم رڳو پڙهائيندڙن جي پگهارن لاءِ هئي، پر زمين ۽ عمارت ۽ ٻئي ضروري سامان لاءِ ڪوبه بندوبست ٿيل ڪونه هو. جيڪو ڪم منهنجي اڳيان هو، تنهن مان مون کي گهڻي همت ۽ تقويت ڪانه ٿي آئي. اهو ڪم اهڙو هو، جهڙو ڪن کان سواءِ سرون جوڙڻ. شيدي سو ڏاڍا خوش ٿيا ۽ اسڪول شروع ڪرائڻ لاءِ

هر طرح جي پورهئي جي مدد آڃڻ لڳا.

منهنجو پهريون ڪم اهو هو ته ڪا جاءِ ڳولي هٿ ڪريان، جتي اسڪول ڪوليان، خبرداري، سان شهر گهمي ڏسڻ کان پوءِ جيڪا مناسب جاءِ مون ڳولي لڏي، سا هڪڙي ڦٽل جهوپڙي هئي، جا هڪڙي ديول جي ويجهو هئي، ۽ خود ديول به ڪميئي جي گڏ ٿيڻ لاءِ ڪم اچڻ جهڙي هئي. مگر اها جهوپڙي توڙي ديول ٻئي تمام خراب حالت ۾ هيون. مون کي ياد آهي ته پهرين مهينن ۾ جڏهن آءٌ اتي پڙهائيندو هوس، تڏهن مينهن پوڻ مهل هڪڙو جهونو شاگرد مهرباني ڪري منهنجي مٿان چٽي جهلي بيهندو هو، جيسين آءٌ ٻين شاگردن جو سبق ٻڌندو هوس. مون کي ايترو به ياد آهي ته جڏهن آءٌ ماني کائيندو هوس، تڏهن جا مائي مون کي ماني کارائيندي هئي، سا چٽي جهلي منهنجي مٿان بيهندي هئي.

جن ڏينهن آءٌ الاباما ڏي ويو هوس، تن ڏينهن ۾ شيدي ماڻهو ملڪي ڪمن ڏي گهڻو خيال رکندا هئا ۽ هنن جي گهڻي مرضي هوندي هئي ته آءٌ به ائين ڪريان ۽ هر طرح منجهان هڪڙو ٿيان. انهي نسبت ۾ هنن کي ٻين ڌارين ماڻهن تي البتہ بي اعتباري هوندي هئي. مون کي ياد آهي ته هڪڙي ماڻهوءَ کي هنن مقرر ڪري

ڇڏيو هو ته مون کي ٺڳاري ملڪي خيال تي آئي. آهو
ڪيترائي ڀيرا مون وٽ آيو ۽ ڏاڍي شوق سان مون کي
ڇيائين ته ”اسان جي مرضي آهي ته تون به اسان وانگي
ووت يا راءِ ڏين. اسين اخبارون پڙهي نٿا سگهون، مگر
اسان کي خبر آهي ته ووت ڪيئن ڏجي ۽ اسان جي مرضي
آهي ته جيئن اسين ووت ٿا ڏيون، تيئن تون به ڏين. اسين
گورن جي سنڀال ڪندا آهيون ۽ جانچيندا آهيون ته ڪهڙي
پاسي هو ووت ٿا ڏين. جنهن پاسي هنن کي ووت ڏيندا
ڏسندا آهيون، انهي جي مخالف پاسي اسين ووت ڏيندو
آهيون. تڏهن اسين ڄاڻندا آهيون ته اسان برابر ڪم
ڪيو آهي.“

هر آڏو خوشيءَ سان ظاهر ڪريان ٿو ته گورن ماڻهن جي
برخلاف، رڳو انهي سبب ڪري ته هو گورا آهن، ووت
ڏيڻ جو دستور هينئر گهڻي قدر گم ٿيندو وڃي ۽ شيدي
ماڻهو هينئر سڪندا وڃن ته ٻنهي قومن مان جيڪو ماڻهو
تمام چڱو هجي، تنهن کي ووت ڏيڻ گهرجي.

آڏو سال ۱۸۸۱ جي جون مهيني ۾ ٿسڪجي ۾ پهتس،
جيئن مون مٿي به چيو آهي. پهريون مهينو ته مون اسڪول
جي جاءِ ۽ گهربل سامان هٿ ڪرڻ ۾ وڃايو ۽ الاباما
مان پئي آيس ويس ۽ ماڻهن جي حالت پئي معلوم ڪيم،

خاص بهراڙي ۽ وارن ضلعن ۾ ماڻهن کي اسڪول جي ڪولنج جي خبر پئي ڏني، ۽ انهن کي اتي اچي پڙهڻ جي ترغيب پئي ڏني. اهو سفر اڪثر بهراڙي جي سڙڪن تي خچر جي گاڏي تي چڙهي پئي ڪيم. آءٌ ماڻهن سان گڏ سندن پئنگين ۾ کائيندو ۽ سمهندو هوس. مون هنن جون بنيون، هنن جا اسڪول، هنن جون ديولون ڏٺيون. انهي گشت ۾ اڪثر آءٌ ماڻهن وٽ اطلاع ڏيڻ کان سواءِ اوچتو ويندو هوس، تنهنڪري مون کي هنن جي روزمره جي سڄي حالت جي پوري خبر پئجي سگهي.

جن ضلعن ۾ شيدين جون بينڪون ۽ ڪيتيون هيون، اتي مون کي معلوم ٿيو ته مارو ڪٽنب هڪڙي جاءِ ۾ سمهندو هو ۽ گهر جي ڀاتين کان سواءِ ڪڏهن ڪڏهن سندن ٻيا مائٽ يا ڌاريا ماڻهو، جي اچي مهمان ٿيندا هئا، سي به انهيءَ ساڳئي جاءِ ۾ سمهندا هئا. ڪيترائي ڀيرا آءٌ گهر کان ٻاهر وڃي ڪچڙا بدلائي اندر وڃي سمهن لاءِ تيار ٿيندو هوس يا ترسي ويهي رهندو هوس ته گهر جا ڀاتي سمهي رهن ته پوءِ اندر وڃي سمهان. اڪثر مون کي هوزمين تي يا ٻئي جي هنڌ ۾ سمهن لاءِ جاءِ جوڙي ڏيندا هئا. انهي پنگي ۾ ڪڏهن به اهڙي ڌار جاءِ ڪانه هوندي هئي، جتي ماڻهو منهن يا هٿ ڌوئي، پر اڪثر

انهي ڪم لاءِ گهر کان ٻاهر ايوان ۾ بندوبست ڪندا هئا. ماڻهن جو عام رواجي کاڌو ٿلهو سوئر جو گوشت ۽ مڪائي جي ماني هوندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن ته انهن ڀنگين ۾ مون فقط مڪائي جي ماني ۽ چـوئرن جا ڪـهر به کاڌا هوندا. انهي ٿلهي گوشت ۽ مانيءَ کان سواءِ ماڻهن کي ڪنهن به ٻئي کاڌي جو خيال ڪونه هوندو هو ۽ اهو گوشت ۽ اٽو به هوشهر جي هڪڙي گدام مان گهري ملهه تي وٺي ايندا هئا، نه ته انهن ڀنگين جي آس پاس ايتري زمين هئي، جو انهي مان جيڪر هر قسم جون پاڇيون پيدا ڪري سگهجن ها، جهڙيون ماڪ جي باغن ۾ پيدا ٿينديون آهن. هو وٺوئن کان سواءِ ٻيو ڪي به ڪين پوکيندا هئا. سندن مطلب فقط ڪپاهه پيدا ڪرڻ جو هو: گهڻين حالتن ۾ ڀنگي جي بنهه در تائين وٺوڻ پوکيندا هئا.

انهن ڀنگين ۾ اڪثر مون کي سڀن جون ڪلون ڏسڻ ۾ اينديون هيون، جي اڪثر سٺ سٺ ڊالر ڏئي هنن خريد ڪيون هيون، مگر قسطن ڏيڻ مان، ۽ عمدا ڪلاڪ به هوندا هئا، جن جي لاءِ هنن ٻارهن يا چوڏهن ڊالر ڏنا هوندا. مون کي ياد آهي ته هڪڙي ڀيري جڏهن آءٌ هڪڙي ڀنگي ۾ ماني کائڻ ويس، تڏهن آءٌ گهر جي چئن

ڀاتين سان گڏ ماني کائڻ جي ميز تي ويٺس ۽ اسان پنجن جي لاءِ هڪڙو ڪانتو هو، جو واري سان ڪم هڻي آندوسين. آءٌ اڪثر ماڻ ڪري وهندو هوس. انهي ساڳي پنکيءَ جي پي ڪنڊ ۾ مون ٻڌو ته هر مهيني سٺ ڊالر قسط طور ڏيڻ ۾ ٿا اچن. واه، هڪڙو ڪانتو ۽ سٺ ڊالر جو باجو!

گهڻن هنڌن تي ته سڀن جي ڪل اصل ڪم نه آيل هئي، ڪلاڪ پورو وقت نه ڏيکاريندا هئا ۽ جتي وري وقت برابر هو، اتي گهر جي ڀاتين سان مشڪل ڪنهن کي وقت جي خبر هئي ۽ باجي کي وڃائڻ وارو ڪونه هوندو هو، تنهنڪري ڪم ۾ نه ايندو هو.

مٿي جنهن گهر جو مون ذڪر ڪيو آهي، جتي آءٌ وڃي مهمان ٿيس ۽ مانيءَ جي ميز تي ويٺس، اتي آءٌ آسانيءَ سان معلوم ڪري سگهيس ته اهو ڏيک فقط منهنجي لاءِ ڪيو ويو هو ۽ هميشه انهيءَ طرح ڪرڻ ۾ نه ايندو هو. گهڻين حالتن ۾ جڏهن گهر جا ڀاتي آندا هئا، تڏهن گهر جي ڌيائي گوشت جو ٽڪر ٿئي ۽ ۾ وجهندي هئي ۽ اڻي جو ڇاڻو ٿئي تي. پوءِ اهي ٿانو کڻي باهه تي رکندي هئي ۽ ڏهن پندرهن منٽن ۾ ماني تيار ٿي پوندي هئي. اڪثر گهر جو مالڪ پنهنجي ماني ۽ گوشت جو

ٺڪر پنهنجي هٿ ۾ کڻي کائيندو ٻئيءَ ڏي ويندو هو. زال هڪڙي ڪنڊ ۾ ويهي انهي تڻي يا تڻيءَ مان يا ڌار ڪنهن ٽالهيءَ ۾ کائيندي هئي ۽ ٻارن کي جيڪا ماني ۽ جيڪو گوشت جو ذرو ملندو هو، سو اڱن ۾ راند ڪندي پيا کائيندا هئا.

ناشتو يا صبح جي ماني بس ٿيندي هئي ته گهر جي ٻي ڪا به سنڀال لهن ۾ نه ايندي هئي، سڀ ڀاتي ڪپهه، جي ٻوڪه ڏي ويندا هئا. هر هڪ ٻار کي به رڻبي وٺوڻ جي گڏ ڪرڻ لاءِ هوندي هئي ۽ کير پياڪ ٻار کي ٻئيءَ جي هڪڙي ڪنڊ تي کڻي رکندا هئا ۽ انهن جي ماءُ وقت بوقت ان جي نظر پئي ڪندي هئي. ٻه ٻهرن جي رات جي ماني به گهڻو ڪري صبح جي ماني جهڙي هوندي هئي.

سڀ ڪنهن ڪٽنب ۾ هفتي جا سڀ ڏينهن هڪ جهڙا گذرندا هئا، سواءِ ڇنڇر ۽ آچر جي. ڇنڇر جو مارو ڏينهن، نه ته ٻه اڌ ڏينهن، اڪثر هو شهر ۾ گذاريندا هئا. شهر ۾ وڃڻ مان آڏ ڀانيان ٿو ته سندن مطلب هو شيءَ شڪل خريد ڪرڻ جو. هر جيتري خريداريءَ جو پيسو وٺڻ موجود هوندو هو، اوتري جيڪر هڪڙوئي ماڻهو ڏهن منن ۾ ڪري سگهي. پر انهي هوندي به سڀ ڀاتي،

گهڻو ڪري زالون، گهڻين گهڻن، تماڪ چڪڻ يا ناس
 ڏيڻ ۾ ڏينهن جو گهڻو ڀاڱو گذارينديون هيون. آچر جي
 ڏينهن اڪثر هو ڪنهن وڏي مجلس ۾ ويندا هئا. جن
 جن تعلقن ۾ آڻ ويٺس، اتي پوکڻ جي پيدائش اڪثر ڪري
 ٿيل هئي ۽ شيدي آبادگار گهڻو ڪري قرضي هوندا هئا.
 اتي جي سرڪار بهراڙي وارن ڀاڱن ۾ اسڪول جون
 جايون جوڙائي نه سگهي، تنهنڪري اڪثر ٻارن کي ديولين
 ۾ يا ڪاٺ جي پنڀڳين ۾ پڙهائيندا هئا. ڪيترائي پيرا
 مسافري ڪندي مون ڏٺو ته جيڪا جاءِ اسڪول جي ڪم
 ايندي هئي، تنهن کي سياري ۾ گرم رکڻ لاءِ ڪوبه
 بندوبست ڪونه هوندو هو ۽ تنهنڪري ايوان ۾ باهه
 ٻارڻي هوندي هئي ۽ ماستر توڙي شاگرد ضرورت وقت گرم
 يا سرد ٿيڻ لاءِ جاءِ ۾ پيا ايندا ويندا هئا. ڪن ٿورين
 حالتن کان سواءِ مون کي ڏسڻ ۾ آيو ته انهن بهراڙيءَ
 جي اسڪولن جا پڙهائيندڙ پنهنجي ڪم لاءِ پورا پڙ به نه
 هئا ۽ اخلاق به چڱا نه هوندا هئا. ٽن مهينن کان پنجن
 تائين اسڪول ۾ پڙهڻ جو ڪم هلندو هو، پوءِ موسمي
 موڪل ملندي هئي. اسڪولن ۾ سواءِ سادي ڪٺوري
 ڪاري بورڊ يا تختي جي ٻيو ڪوبه پڙهائڻ جو سامان
 ڪونه هوندو هو. مون کي ياد آهي ته هڪڙي ڏينهن

آءُ هڪڙي سڄي ڪاٺ جي پنڳي ۽ ۾ ويس، جتي اسڪول هوندو هو، ۽ پنج شاگرد ڏٺم، جن سڀني هڪڙي ڪتاب تان سبق پڙهيو. منجهان به، ڪتاب وچ تي جهليو بيٺا هئا، سندن پٺيان وري ٻين ٻن سندن ڪلهن تان جهاتي هائي پڙهيو ۽ پنجين وري انهن چئني جي پٺيان سندن ڪلهن تان جهاتي پڙهي هاتي.

جيڪي مٿي مون اسڪول جي جاين ۽ پڙهائيندڙن بابت چيو آهي، سو ديولن ۽ پادرين سان به لاڳو ٿو ٿئي. مسافري ڪندي مون کي ڪن مزي جهڙن ماڻهن سان گڏجن جو اتفاق ٿيو. بهراڙي ۽ وارن ماڻهن جي خيالن جي هن مثال سان خبر هوندي. هڪڙي پيري مون کي ياد آهي ته هڪڙو شيدي گڏيم، جو اٽڪل سٺ ورهين جو هو. مون چيومانس ته ”منهنجي ننڍي هوندي جو ڪو احوال ٻڌاء.“ تڏهن هن چيو ته ”آءُ ورجينيا ۾ ڄائو هوس ۽ ۱۸۴۵ ۾ الاباما ۾ وڪاڻو هوس.“ مون پڇيس ته ”پيا ڪهڻا توسان گڏ وڪاڻا.“ هن چيو ته ”اسين مڙئي پنج ڄڻا هئاسين. آءُ هوس، منهنجو ڀاءُ هو ۽ ٻيا ٽي خچر هئا.“ ٽسڪجي ۽ جي آس پاس بهراڙي ۽ ۾ مهينو ڪن سفر ڪندي جيڪي مون ڏٺو، تنهنجي مٿي ڏنل بيان مان مرضي آهي ته منهنجي پڙهندڙ دل تي رڪن ته گهڻيون

ڪڙھ ۽ ڪڪڙخاني ۾ اسڪول پڙهائڻ ۱۴۱

بهرت حالتون بہ مون کي ڏسڻ ۾ آيون، جن مان ماڻهوءَ کي
گهڻي همت ۽ ترغيب ٿي آئي. جيڪي مون ڏٺو، سو
مختصر طرح بيان ڪيو اٿم، انهي لاءِ ته هيٺ ڀرو صاف
ڏيکاريان ته انهي قوم ۾ ڪهڙيون ڪهڙيون سڌاري جون
ڦيريون گهيريون ٿيون، نه فقط ڏسڪجيءَ جي اسڪول جي
وسيلي، پر ڪن ٻين اسڪولن جي وسيلي بہ.

باب اٺون

ڪڙھ ۽ ڪڪڙخاني ۾ اسڪول پڙهائڻ

آءٌ مڃيان ٿو ته مسافريءَ واري مهيني ۾ جيڪي مون
ڏٺو ۽ جيڪا مون تپاس ڪئي، تنهن منهنجي دل کي گهڻو
ملول ڪيو. انهن ماڻهن کي سڌارڻ جو ڪم ڏاڍو مشڪل
نظر آيو. آءٌ رڳو هڪڙو چڻو هوس ۽ مون ائين ٿي ڄاتو
ته منهنجي ٿوري گهڻي ڪوشش مان گهڻي فائدي نڪرڻ
جي اميد ڪانهي. مون کي شڪ هو ته، آءٌ ڪجهه به
ڪري نه سگهندس ۽ تنهنڪري ڪوشش ڪرڻ تي دل
نه ٿي ٿيم.

انهي مهيني ڪن جي سفر ڪرڻ ۽ شيدين ۽ انڊين
ماڻهن جي احوال معلوم ڪرڻ کان پوءِ هڪڙي ڳالهه

جي سا مون کي بلڪل پڪ ٿي ۽ آها هي ۽ هئي ته انهن ماڻهن کي سڌارڻ جي لاءِ نئين انگلنڊ جيڪو تعليم جو رستو جاري هو، فقط تنهنجي نقل ڪرڻ کان ڪي ٻيو وڌيڪ ڪرڻ ضرور آهي. جيڪو بندوبست جنرل آرمسٽرانگ هاميٽن ۾ رکيو هو، سو مون ڏٺو ته نهايت فائدي وارو هو. جن ماڻهن ۾ آءٌ سهينوڪن رهيو هوس، تن مان ڪي ٻار ڏهاڙي انهن کي ٻه ٽي ڪلاڪ ڪتاب پڙهائڻ منهنجي نظر ۾ اچايو وقت وڃائڻو هو.

ٽسڪجي جي شهري ماڻهن سان صلاح ڪري ۴ تاريخ جون سن ۱۸۸۱ جي، جيڪا پنگي ۽ ڊيول اسڪول جي ڪم لاءِ هٿ ڪئي وئي هئي، تنهن ۾ اسڪول کولڻ جو ارادو ڪيم، گورا توڙي ڪارا ۽ ٻاڙها ماڻهو انهي نئين اسڪول جي کلي ڪري ڏاڍا خوش ٿيا ۽ کلي واري ڏينهن جو انتظار ڪرڻ لڳا. ٽسڪجي جي آس پاس ڪيترا ماڻهو هئا، جن کي اهو بندوبست نٿي وڻيو. هن ظاهر ڪيو ته ڪارن ماڻهن کي انهي مان ڪو فائدو ڪونه ٿيندو، بلڪ ٻنهي قومن جي وچ ۾ تڪرار ٿيڻ جو اسڪان آهي. ڪن جي راءِ اها هئي ته جيئن جيئن شيدي ماڻهن کي زياده تعليم ملندي ويندي، تيئن تيئن ملڪي ڪمن ۽ فائدين ۾ آهي گهٽ ڪمائڻا ٿيندا ۽ انهن جو قدر گهٽ

ڪڙھ ۽ ڪڪڙخاني ۾ اسڪول پڙهائڻ ۱۴۳

ٿيندو. انهن ماڻهن کي اهو ڊپ هو ته تعليم جو نتيجو اهو ٿيندو ته شيدي ٻوڪ جو ڪم ڇڏي ڏيندا ۽ خانگي نوڪريءَ جي لاءِ به پوءِ آهي مشڪل هت اچي سگهندا. جن گورن ماڻهن کي انهي نئين اسڪول جي کلڻ تي اعتراض هو، تن ائين ئي ڄاتو ته شيدي جڏهن پڙهي رهندا، تڏهن ڊگهي ٽوپي ڍڪيندا ۽ قيمتي عيڻڪ پائيندا ۽ ڏيک وارو لڪڻ هٿ ۾ ڪڍندا ۽ نرم دستانا ڍڪيندا ۽ عمدا بوٽ پائيندا ۽ هر طرح ٿنڊ ٽوپي ڪندا. انهن ماڻهن جي نظر ۾ تعليم جو ٻيو ڪوبه نتيجو ڏسڻ ۾ نه ٿي آيو.

اسڪول جي کولڻ ۾ جيڪي مشڪلاتون مون کي پيش آيون تن ۾، توڙي انهي کان پوءِ جي اوڻيه ورهيه آڏي آئي رهيس، تن ۾ اسڪول جي سڀني خيرخواهن مان فقط ٻه ڄڻا هئا، جن سان آڏو هميشه صلاح مصلحت ڪندو هوس. انهن مون کي هر طرح جي مدد ٿي ڏني ۽ انهي ڪم ۾ منهنجي فتحيابي گهڻي قدر انهن جي وسيلي ٿي. اهي ٻه ڄڻا آڏو رڳو مثال ۽ نموني طور ڏيان ٿو. هڪڙو گورو آهي جو اڳي غلام رڪندو هو، يعني مسٽر جارج ڪئمپ بيل، پيوشيدي آهي جو پاڻ اڳي هڪڙو غلام هو، يعني مسٽر ليونز ايڊمس. اهي ئي ماڻهو هئا

جن جنرل آرمسٽرانگ کان ڪو پاڙ هيندڙ گهريو هو. مسٽر ڪئمپ بيل هڪڙو وڏو واپاري ۽ ڪوئيڊار آهي ۽ تعليم جي ڪم جو گهڻو آزمودو ڪونه اٿس. مسٽر ائڊمس هڪڙو ڪاريگر ماڻهو هو ۽ جن ڏينهن ۾ هو غلام هوندو هو، تن ڏينهن ۾ جئين جوڙڻ ۽ گهوڙن جي زينن ٺاهڻ ۽ ٽين جي ڪم ڪرڻ جو ڌنڌو ڪندو هو. عمر ۾ هڪڙو ڏينهن به ڪنهن اسڪول ۾ نه پڙهيو، مگر غلامي ۽ وارن ڏينهن ۾ ڪنهن طرح پڙهڻ لکڻ سڳي پيو هو. شروع کان وٺي هنن ٻنهي ماڻهن تعليم جي رت جيڪا مون رڻي هئي، سا ڏني ۽ مون سان همدردي ڪيائون ۽ انهي ڪوشش ۾ مون کي مدد ڏنائون. جن ڏينهن ۾ اسڪول جي هلائڻ لاءِ پيسو موجود نه هو، تن ڏينهن ۾ به، جڏهن ڪڏهن مسٽر ڪئمپ بيل کان مدد گهري هئي، تڏهن هو حتي المقدور مدد ڪندو هو. مطلب ته ٽسڪجي ۾ اسڪول جي واڌاري ۽ جٽاءَ جي نسبت ۾، اهڙا ڪي ٻيا به ڪين هئا، جي اڳي پاڻ غلام ۽ غلام رکندڙ هئا، ۽ جن جي صلاح ۽ هدايت تي آءٌ هر طرح هليس.

مون کي هميشه اهو خيال پئي رهيو آهي ته، مسٽر ائڊمس جو اهڙو قابل ۽ مضبوط دل وارو ماڻهو ٿيو،

ڪڙھ ۽ ڪڪڙخاني ۾ اسڪول پڙهائڻ ۱۴۰

سو گهڻو ڪري هن سبب ته غلاميءَ وارن ڏينهن ۾ هن کي ساڳئي وقت ۱۱ ٽن ڏنڌن جي تعليم ملي هئي. جيڪڏهن ڪو ماڻهو هاڻي ڏکڻ وارين رياستن ۾ وڃي پهچا ڪندو ته شيدن جي قوم ۱۱ ڪهڙو تمام هوشيار ۽ معتبر ماڻهو آهي ته ڏهن حالتن مان پنجن ۱۱ آءُ ڀانيان ٿو ته ماڻهو ضرور آهوشيدي ڏيکاريندا، جو غلاميءَ جي ڏينهن ۾ ڪو ڏنڌو مڪيو هوندو.

جنهن ڏينهن صبح جو اهو اسڪول کليو، انهي ڏينهن ٽيهه شاگرد داخل ٿيڻ لاءِ آيا. سيڪاريندڙ فقط آءُ هڪڙو هوس. شاگردن مان ٻه قريب اڌ مڙس هئا ۽ اڌ زالون. انهن مان گهڻا ماکان ڪاٺونڻيءَ جا رهاڪو هئا، جنهن ۾ خود ٽسڪجيءَ جو مکيه شهر هو. گهڻن ئي ٻين شاگردن داخل ٿيڻ ٿي گهريو، پر ٺهراءُ اهو ٿيل هو ته رکيو پندرهن ورهين چمار وارا شاگرد وڃن، جن کي اڳي به ٿوري تعليم مليل هجي. انهن ٽيهن مان گهڻا ته سرڪاري اسڪولن جا ماستر هئا ۽ منجهان ڪي ته قريب چاليهن ورهين جا به هئا. انهن ماسترن سان گڏ سندن ڪي اڳوڻا شاگرد به آيا ۽ امتحان وٺڻ کان پوءِ مزي جي ڳالهه اها هئي ته ڪيترائي شاگرد پنهنجن اڳوڻن ماسترن کان مٿين ڪلاس ۾ داخل ٿيا. اها به مزي جهڙي ڳالهه.

هٿي ته انهن مان ڪن ته گهڻائي وڏا وڏا ڪتاب پڙهيا هئا ۽ وڏن وڏن مضمونن کان پوري طرح واقف هئا. انهن وڏن ڪتابن ۽ وڏن مضمونن تي هو فخر ڪندا هئا. ڪي ته لئٽن به پڙهيل هئا ۽ هڪ ٻه گريڪ يا يوناني ٻولي به ڄاڻندا هئا. انهي ڪري هو تعريف جهڙي ڳالهه ڄاڻندا هئا.

مسافري ۴ وارو مهينو، جنهنجو مٿي ذڪر ڪيو اٿس، تنهن ۾ هڪڙو جوان ماڻهو ڏٺو، جو اڳي ڪنهن هاءِ اسڪول ۾ پڙهيو هو. انهي ڪري ڏسي مون ڪي ڏاڍو ارمان ٿيو، ڇا لاءِ جو هو هڪڙي پڻنگي ۾ ويٺو هو، ڪپڙا ميرا مٿيا هئس، چوڌاري گند ڪچرو پيل هوس ۽ اڱڻ ۽ باغيچو ڪڪن ۽ گاه سان ڀريو پيو هوس. اهڙي هنڌ ويٺي فرينچ گرامر پڙهيائين.

پهرين آيلن شاگردن ڪي صرف نحو ۽ حساب جي ڊگهن ۽ مشڪل قاعدن ياد ڪرڻ جو ڏاڍو شوق هوندو هو، مگر اهي قاعدا حياتي ۴ جي روز مره جي ڪمن سان ڪيئن لڳائجن، تنهنجو نڪو خيال هون، نڪا خبر هين. واپاري حساب ڪتاب جي چالاڪي ۴ بابت هو مون مان پنهنجي نسبت ۾ گهڻيون ئي ڳالهيون ڪندا هئا، مگر سگهوئي مون ڪي معلوم ٿيو ته منجهان يا آس پاس وارن

ڪڙھ ۽ ڪڪڙخاني ۽ اسڪول پڙهائڻ ۱۴۷

ماڻهن مان ڪنهن جو به ڪنهن بئنڪ يا ڪوئيءَ سان حساب ڪتاب رکيل ڪونه هو. شاگردن جي نالن داخل ڪندي مون کي معلوم ٿيو ته گهڻو ڪري هر ڪنهن شاگرد جي نالي ۾ هڪڙو يا زياده وچ جا اکر هئا. جڏهن جان. ج. جونس نالي ۾ جيم بابت مون پڇا ڪئي ته ڇاڻو ڏيکاري. تڏهن مون کي اهو جواب مليو ته. اهو انهي ماڻهوءَ جي لقين مان هڪڙو آهي. گهڻن شاگردن جي تعليم وٺڻ جو مدعا اهو هو ته اسڪول ماستر ٿي گهڻا پيسا ڪمائين.

جهڙي انهي نسبت ۾ هنن بابت چيو اٿم، تنهن هوندي به انهن شاگردن کان وڌيڪ شوق ۽ خواهش وارا جوان ماڻهو، مئٽرس توڙي زالن، مون ڪڏهن نه ڏٺا آهن. هميشه جڏهن هنن کي ڪا چڱي شيءِ ڏيکاربي هئي تڏهن هو خوشيءَ سان آها سڪندا هئا. مون هڪو ارادو ڪيو هو ته ڪتابن جي نسبت ۾ هنن کي شروع ٿي ۾ هڪي ۽ چڱي بنياد تي رکان. سگهوئي مون کي معلوم ٿيو ته هنن مان گهڻن اکي رڳو وڏن نالن واريون ڳالهيون پڙهيون هيون، مگر اهي پوري طرح نه ٿي آين. هو صحرا يا چين جي گادي جو هنڌ مصنوعي ڌرتيءَ جي گول تي ڏيکاري سگهندا هئا، مگر چوڪرين کي اها خبر نه هئي

ته ماني کائڻ جي ميز تي کائڻ ۽ چـڙين رکڻ جي
ڪهڙي پوري جاءِ آهي، يا ماني ۽ گوشت ڪهڙي هنڌ
رکڻ گهرجي.

جيڪو شاگرد ڪعب جو بنياد ڪڍڻ ۽ بڻڪڻ جو
حساب ڪتاب ۽ لاٽ سگندو هو، تنهن کي ڏاڍي مشڪلات
سان سمجهاڻي سگهندو هوس ته سندس لاءِ پهرين ضروري
ڳالهه اها آهي ته ڪوڙا پڪا ڪري.

هر هفتي ۾ شاگردن جو تعداد وڌندو ويو، ۽ مهيني
جي پڇاڙيءَ ۾ اچي قريب پنجاه ٿيو. مگر انهن مان گهڻن
چيو ته جڏهن اسان کي فقط ٻه يا ٽي مهينا رهڻو آهي،
تڏهن اسان جي مرضي آهي ته مٿئين ڪلاس ۾ داخل
ٿيون ۽ جي ٿي سگهي ته پهرئين ئي سال ۾ سَنَد حاصل
ڪريون.

پهرين ڇهن هفتن جي پڇاڙيءَ ۾ هڪڙو نئون ۽
عجيب ماڻهو مون سان گڏجي پڙهائڻ لاءِ اسڪول ۾ آيو.
اهو هو مس آلو يا ڊيوڊسن، جا پوءِ منهنجي زال
ٿي. مس ڊيوڊسن اوهيو ۾ ڄائو ۽ انهي هنڌ جي
سرڪاري اسڪول ۾ هن ابتدائي تعليم پاتي هئي. اڃا
وڏي چوڪري هئي ته هن ٻڌو هو ته ڏکڻ ۾ پاڙهيندڙن
جي گهرج آهي. هوءَ مسسيپيءَ جي رياست ۾ وٺي ۽ اتي

ڪڙھ ۽ ڪڪڙخاني ۾ اسڪول پڙهائڻ ۱۴۹

وڃي تعليم ڏيڻ لڳي. پوءِ انهي شهر ۾ پاڙهڻ جو ڪم ڪندي هئي. اڃا مسميٰ ۽ ٻئي پڙهايائين ته سندس شاگردن مان هڪڙي کي مائي نڪتي. اتي جا ماڻهو اهڙو ڊڄي ويا، جو ڪنهن به انهي چوڪر جي سنڀال ڪرڻ نه گهري. مس ڊيوڊسن پنهنجو اسڪول کڻي بند ڪيو ۽ رات ڏينهن انهي چوڪر جي پاسي ۾ رهڻ لڳي، جيسين ڪ آهو چٽي ڇڏيو. رخصت وارن ڏينهن ۾ جڏهن هوءَ پنهنجي اوهيو واري گهر ۾ هئي ته ميمفس ۾ تمام خراب قسم جو وبائي پيلو تپ ملڪ ۾ پکڙڻ لڳو. اڳي ڪڏهن ڏکڻ ۾ اهڙي حالت ڪانه ٿي هئي. جڏهن مس ڊيوڊسن اها ڳالهه ٻڌي، تڏهن هڪدم ميمفس جي ميئر ڏي تار موڪليائين ته آءُ انهي پيلي تپ وارن جي سنڀال ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. جيتوڻيڪ کيس اڳي ڪڏهن به اهو مرض نه ٿيو هو، تڏهن به هن ائين ڪيو.

مس ڊيوڊسن ڏکڻ ۾ جيڪو آزدو حاصل ڪيو هو، تنهن مان معلوم هوس ته ماڻهن کي فقط ڪتابي تعليم کان سواءِ ٻيو ڪجهه وڌيڪ به گهرجي. هاميٽن ۾ تعليم جو جيڪو بندوبست جاري هو، تنهنجي خبر پئي هيس ۽ هن هڪو ارادو ڪيو ته ڏکڻ ۾ بهتر ڪم ڪرڻ

لاءِ تيار ٿيڻ واسطي اهڙي تعليم جي گهرج آهي ۽ آها
 کيس حاصل ڪرڻ گهرجي. بوسٽن واري مسز ميري
 هيڊمنوي کي سندس چالاڪي ۽ هوشيارِي جي خبر پئي.
 تنهنجي مهرباني ۽ مدد سان مس ڊيوڊسن پهرين
 هاميپٽن ۾ سند حاصل ڪئي ۽ پوءِ هن کي ماساچوزيٽس
 جي فريمنگهام واري سرڪاري نارمل اسڪول ۾ ٻه سال
 تعليم وٺڻ جو وجهه مليو.

فريمنگهام ڏي وڃڻ کان اڳي مس ڊيوڊسن کي
 ڪنهن صلاح ڏني ته جڏهن تنهنجو رنگ هلاڪو ۽ سانورو
 آهي، تڏهن انهي اسڪول ۾ پاڻ کي شيدائي نه سڏاءِ.
 انهن کي هن هڪدم ورندي ڏني ته پنهنجي قوميت ۽ نسل
 جي نسبت ۾ آڱ ڪنهن به طرح ڪنهن کي ڳڻڻ يا ڀڳلائڻ
 نٿي گهران.

فريمنگهام جي اسڪول مان سندن وٺڻ کان سگهوئي پوءِ
 مس ڊيوڊسن ٽسڪجي ۾ آئي ۽ پاڻ سان گڏ گهڻائي
 تعليم ڏيڻ جي عهدن رستن جا قيمتي تازا خيال ڪئي آئي.
 سندس اخلاقي هلت چلت ۽ پاڻ کي وساري ٻين کي
 فائدي رسائڻ جي عادت منجهس اهڙي هئي، جنهن جهڙي
 ڪنهن ٻئي ۾ مشڪل نظر ايندي. جهڙو آلبويا
 ڊيوڊسن ٽسڪجي جي اسڪول جي آئيندي جي فتحيابي

ڪڙھ ۽ ڪڪڙخاني ۾ اسڪول پڙهائڻ ۱۵۱

جهڙو بنياد وڌو، اهڙو ڪنهن به ٻئي ماڻهوءَ نه وڌو.

پريندي ڪان وٺي آڻ ۽ مس ڊيوڊسن اسڪول جي آئندي سڌاري جي لاءِ ٻئي گڏجي صلاح ڪرڻ لڳاسين. شاگردن ڪتابن پڙهڻ ۽ ذهن وڌائڻ ۾ سڌارو ٻئي ڪيو. پر ايترو هڪدم معلوم ٿيو ته جي اسان جي شاگردن جي دل تي ڪو هميشه جتا ڪندڙ اثر وهاريو هو ته انهي لاءِ ڪتابن پڙهائڻ ڪان وڌيڪ ضرور ٻيو ڪي ڪرڻو هو. اهي شاگرد اهڙن گهرن مان آيا هئا، جتي هنن کي پنهنجي بت جي سنڀال سکڻ جو ڪوبه وجهه ڪونه هو. ٽسڪجيءَ ۾ جن گهرن ۾ شاگرد کائيندا هئا، سي گهڻو ڪري سندن اصلوڪن گهرن کان ٿورو ئي ڪي بهتر هئا. اسان جي مرضي هئي ته شاگردن کي وهنجڻ ۽ ڏند ۽ ڪپڙا صاف رکڻ سيکاريون. اهو به هنن کي سيکارڻ ٿي گهريوسين ته برابر ڪيئن کائجي ۽ جاپون ڪيئن صفا رکجن. انهي ڪان سواءِ ڪو هڪڙو هنر به هنن کي سيکارڻو هوسين ۽ انهي سان گڏ محنت ۽ صرفي ۽ ڪفايت جي عادت به، انهي لاءِ ته اسڪول ڇڏڻ کان پوءِ هو چڱو گذران ڪري سگهن. اسان جو مطلب هو ته هنن کي نه رڳو ڪتاب پڙهڻ سيکاريون، پر ٻيون ڪي عملي ڪالهيون به سيکاريون.

اسان ڏٺو ته اسان جن شاگردن مان گهڻا پهراڙيءَ کان آيل هئا، جتي ماڻهو هڪڙي نه ٻئي قسم جي ٻوڪ تي تعلق رهندڙ هئا. اسان کي معلوم ٿيو ته وڏي نار وارين رياستن جا شيدي توڙي انڊين ٻوڪ تي گذران ڪندا هئا. جڏهن اها ڳالهه سچي هئي، تڏهن اسان جي مرضي هئي ته خبرداري ڪري پنهنجن شاگردن کي اهڙي تعليم ڏيون، جنهن ۾ ٻوڪ سان همدردي قائم رهي ۽ هو خوشيءَ سان پهراڙيءَ مان شهرن ۾ اچن ۽ پنهنجي منهن گذارڻ جي ڪوشش ڪن. اسان جي مرضي هئي ته هنن کسي اهڙي تعليم ڏيون، جو هنن مان گهڻا ماسٽر ٿين ۽ ساڳئي وقت پنهنجن پهراڙيءَ وارا ڳوٺن ۾ موٽي وڃن ۽ اُتي جي ماڻهن کي ڏيکارين ته ٻوڪ جي ڪم ۾ نئين چالاڪي ۽ نوان خيال ڪيئن لڳائجن ۽ ماڻهن ۾ عقلي ۽ اخلاقي ۽ مذهبي سڌارو ڪيئن ڪجي.

اهي خيال ۽ احتياج اسان کي اهڙا ضروري ڏسڻ لڳا آيا ۽ ايترا گهڻا هئا، جو اسين منجهي پياسين. اسان کي ڇڏا ڪرڻو هو؟ اسان وٽ فقط هڪڙي پراڻي پنگي ۽ هڪڙي سڄي ديول هئي، جا ٽسڪجيءَ جي رحمڌل شيدين مهرباني ڪري شاگردن کي پڙهائڻ جي لاءِ ڏني هئي. شاگردن جو تعداد روز بروز وڌندو ويو. جيئن جيئن

ڪڙھ ۽ ڪڪڙخاني ۾ اسڪول پڙهائڻ ۱۵۳

اسان بهراڙي جي ملڪ ۾ وڌيڪ سفر ٿي ڪيا ۽ انهن جو حال وڌيڪ معلوم ٿي ڪيوسين، تيئن تيئن اسان کي ڏسڻ ۾ ٿي آيو ته اسان جي ڪوشش مان جن ماڻهن کي اسان تعليم ڏيئي هوشيار ڪري سڌارڻ ۾ ڪهريو، تن جون ڪي "وريون گهر جون اسين پلي ٿي سگهاسين."

پري پري کان جيڪي شاگرد هئي آيا، تن سان ڳالهائڻ ٻولھائڻ مان اسان کي زياده معلوم ٿيندو ويو ته انهن مان گهڻن جي خواهش اها هئي ته کين تعليم ملي ته هٿن جي پورهئي ڪرڻ کان چٽي هون. اها حقيقت هن ڳالهه مان معلوم ٿيندي، جا الاباما ۾ هڪڙي شيدي بابت اسان ٻڌي. هڪڙي ڏينهن آرڙھ ۾ جولائي مهيني منجهه هن وٺوڻ جي ٻوڪ ۾ ڪم پئي ڪيو ته اوچتو ڪم بند ڪري منهن آسمان ڏي ڪري چوڻ لڳو ته "اي خاوند ڪپھ ۾ ايترو گاهه ٿي ويو آهي ۽ ڪم اهڙو سخت آهي ۽ سج اهڙو گرم آهي، جو انهي ڪاري ماڻهوءَ کي هتي تعليم ڏيڻ لاءِ سڌي وٺ."

اسڪول جي کلڻ کان ٿي مهينا پوءِ، جڏهن اسان کي پنهنجي ڪم بابت گهڻو انتظار هو، تڏهن ٿسڪجيءَ جي شهر کان اٽڪل هڪ ميل کن پنڌ تي هڪڙي قديم سڄي زمين وڪامڻ لڳي. اتي هڪڙو وڏو گهر هو،

جتي انهي زمين جا مالڪ غلامي ۽ وارن ڏينهن ۾ رهندا هئا. جو باهه لڳڻ ڪري سڙي ويو هو. انهي زمين جي ڏسڻ کان پوءِ اسان جي نظر ۾ ائين آيو ته اها ئي اهڙي جاءِ آهي، جتي اسين پنهنجي محنت جو هڪو اثر پيدا ڪري سگهنداسين.

هر آها اسين ڪيئن هٿ ڪريون؟ انهي جو ملهه ڪو گهڻو نٿي گهريائون، فقط پنج سؤ ڊالر ٿي گهريائون. پر اسان وٽ پيسو هونئي ڪونه ۽ اسين انهي شهر ۾ پرديسي هئاسين ۽ ڪنهن جي به اسان تي هٿ ڪانه هئي. زمين جي مالڪ ايترو قبول ڪيو ٿي ته جي ڪيس اڍائي سؤ ڊالر اسين هڪدم ڏينداسين ۽ باقي اڍائي سؤ سال جي اندر ڏينداسين ته هو اسان کي آها والارڻ لاءِ ڏيندو. جيتوڻيڪ اها زمين پنجين سوين ڊالرين مستي هئي، تڏهن به جنهن وٽ ايتري رقم جو ڪو پاڻو ٿي ڪونه هو، تنهنجي لاءِ اها به گهڻي هئي.

انهي مشڪلات ۾ مون جڙات ڪري پنهنجي دوست جنرل مارشل ڏي لکيو، جو هاميئن اسڪول جو خزانچي هو ۽ ساري حقيقت بيان ڪري ٻڌائي مانس ۽ منٿ ڪئي مانس ته اڍائي سؤ ڊالر خود منهنجي جوابداري ۽ تي ڏئي. ٿورن ئي ڏينهن ۾ جواب آيو ته ”جي پيسا

ڪڙھ ۽ ڪڪڙخاني ۾ اسڪول پڙهائڻ ۱۰۰

هامپن اسڪول جا آهن، تن جي آڌاري ڏيڻ جو مون کي اختيار ڪونهي، مگر اها رقم آڏو خوشيءَ سان پنهنجن خانگي پيسن مان ڏئي ٿو سگهان.

آڏو قبول ٿو ڪريان ته انهي طرح انهن پيسن جي ملڻ ڪري آڏو ڏاڍو حيران به ٿيس ۽ خوش به ٿيس. انهي وقت تائين منهنجي هڙ ۾ هڪڙي ئي وقت سؤڊالرهه ڪين رهيا هئا ۽ ايتري رقم، جا مون جنرل هارنشل کان گهري هئي، سا مون کي تمام وڏي ڏسڻ ۾ آئي. اها ڳالهه ته ايترن پيسن موٽائڻ جو آڏو پاڻ جوابدار آهيان، سا منهنجي لاءِ تمام باري هئي.

آڏو هڪدم تيار ٿي نڪتس ۽ ٻئي هنڌ آئي اسڪول ڪڍيم. جنهن وقت اسان اها زمين وڃي والاري، انهي وقت انهي تي هڪڙي ڪوئي بيٺل هئي، جا اڳي ماني کائڻ جي ڪم ايندي هئي، هڪڙو پراڻو بورچيخانو هو، هڪڙي ڪڙھ هئي ۽ هڪڙو پراڻو ڪڪڙن جو دڙو هو. ٽون ئي هفتن جي اندر اهي سڀ جايون اسان کي ڪم اچي ويون. ڪڙھ کي مرمت ڪرائي پر زبان پڙهڻ واري جاءِ ڪئي سون ۽ دڙي کي ته بروقت انهي ڪم لڳايوسين.

مون کي ياد آهي ته هڪڙي ڏينهن صبح جو هڪڙو

شيدي، جو نزديڪ ۾ رهندو هو ۽ جو ڪڏهن ڪڏهن مون کي مدد ڪندو هو، تنهن کي جڏهن مون چيو ته ”اسان جو اسڪول ايترو وڏي ويو آهي، جو دڙهي کي به اسڪول جي ڪم آڻڻ ضرور ٿيو آهي. ڀلائي ڪري مون کي مدد ڏي ته سڀاڻي انهي جي چڱي صفائي ڪريون.“ تڏهن هن وڏي شوق سان ورندي ڏني ته ”ائين ڪيئن ٿيندو؟ ڏينهن جي عرصي ۾ ته اهو دڙو صفا ٿيڻ جو ناهي.“

نئين جاءِ کي اسڪول جي ڪم جهڙي ڪرڻ جو سارو ڪم گهڻو ڪري شاگردن ڪيو، جڏهن هوياريءَ جو اسڪول جو ڪم بند ٿيندو هو، جڏهن اسان جايون ٺاهي ڪم جهڙيون ڪيون، تڏهن مون ارادو ڪيو ته زمين جو ٿورو ٽڪر صفا ڪري انهي تي ڪا پوک ڪريان. جڏهن تجويز مون انهن جوان ماڻهن کي بيان ڪري ٻڌائي، تڏهن مون ڏٺو ته اها ڳالهه هنن کي گهڻو وڻي ڪين. هو سمجهي نه ٿي سگهيا ته زمين صفا ڪرڻ ۽ تعليم جو پاڻ ۾ ڪهڙو واسطو آهي. تنهن کان سواءِ انهن مان گهڻا اسڪول ماستر هئا ۽ آهي پڇڻ لڳا ته ”زمين صفا ڪرڻ جو ڪم اسان جي شان وڌان آهي ڇا؟“ هنن کي انهي مونجهاري کان ڇڏائڻ لاءِ، ڏهاڙي هوياريءَ جو اسڪول جي ڪم لهن کان پوءِ آءٌ پنهنجو ڪهاڙو

ڪڙھ ۽ ڪڪڙخاني ۾ اسڪول پڙهائڻ ۱۵۷

ڪٿي جهنگ ڏي ويندو هوس. جڏهن هنن ڏٺو ته آڙ ڪم ڪرڻ کان ڊنس نه ٿي ۽ نه شرم ٿي آيم، تڏهن هو زياده شوق سان مدد ڪرڻ لڳا. انهي طرح ڏهاڙي پوياڙيءَ جو اسين ڪم پيا ڪندا هئاسين، تان جو ويهه ايڪڙ صفا ڪياسين ۽ آهي هو ڪياسين.

انهي وچ ۾ مس ڊيوڊسن قرض ادا ڪرڻ جون ٻئي رٿون ڪيون. هن جي پهرين ڪوشش هئي رات جي مانيءَ جي مجلس ڪرڻ جي. هوءَ پاڻ ٽسڪجيءَ جي شهر ۾ گورن توڙي رنگ وارن ماڻهن جي گهرن ۾ وٺي ۽ اها هنن کي قبول ڪرايائين ته ڪانه ڪا ڪاڏي جي شيءِ ڏين، جيئن ته مٺائي، يا ڪوڪڪڙ يا ماني يا سمبوسا، ۽ انهيءَ مجلس ۾ وڪاسي سگهن. شيدائي ته ڏاڍي خوشيءَ سان اهڙيون شيون ڏيڻ لڳا، پر آڙ هي چوڻ ٿو ڪهران ته مون کي ياد آهي ته مس ڊيوڊسن هڪڙي به گوري جي ڪهران اهڙيون ڪي شيون نه گهريون، جي هنن نه ڏنيون، انهي کان سواءِ به ڪهڙن رستن سان گورن ڪٽين اسڪول جي ڪم ۾ همدردي ڏيکاري ۽ مدد ڏني. گهڻيون ئي اهڙيون مجلسون ڪيون ويون ۽ انهن مان موچاري چڱي رقم پيدا ٿي. ٻنهي قومن جي ماڻهن کان مڌيون پيسن جو بخششون به ورتيون ويون. ٻين ٻين

شيدن جون بخششون اڪثر همدردِي ۽ جهڙيون هيون ۽ انهن مان گهڻن پنهنجا چڱا ڏينهن غلامي ۽ گذاريا هئا. ڪڏهن هنن پنج سينٽ ڏنا، ڪڏهن پنجويه سينٽ، ڪڏهن ته وري ڪا سَوَڙ يا ڪجهه ڪماند ڏنو. هڪڙي شيدن زال، جا اٽڪل ستر ورهين عمر جي هئي، سا ته مون کي ياد آهي ته جڏهن اسان انهي زمين جي ملهه ڏيڻ لاءِ پيسا پئي کڏ ڪيا، تڏهن مون کي ڏسڻ آئي. جنهن جاءِ ۾ آڏ ڪرسي ۽ ٽي ٽيڪ ڏيو ويٺو هوس، اتي لنڪهي آئي. ڪپڙا ڦاٽا پيا هئس، مگر صفا هئس. اچي چوڻ لڳي ته ”مسٽر واشنگٽن خدا ٿو ڄاڻي ته مون پنهنجي حياتي ۽ جا چڱا ڏينهن غلامي ۽ گذاريا آهن. خدا ٿو ڄاڻي ته آڏ ان پڙهيل ۽ غريب آهيان، پر مون کي خبر آهي ته اوهين ۽ هس ڊيوڊسن ڇا لاءِ ڪوشش پيا ڪريو. مون کي خبر آهي ته اوهين شيدي قوم جي ماڻهن کي بهتر مڙس ۽ بهتر زالون ڪرڻ ٿا گهرو. مون وٽ پيسو ڪونهي، پر هي ڇهه بيضا حاضر آهن، جي مون بچائي پئي کڏ ڪيا آهن ۽ منهنجي مرضي آهي ته اهي ڇهه بيضا اوهين هنن چوڪرن ۽ چوڪرين جي تعليم جي ڪم ۾ لڳايو.“

تسڪجي ۾ ڪم شروع ٿيڻ کان پوءِ اسڪول جي

انتظاريء جا ڏينهن ۽ بيخوابيءَ جون راتيون ۱۵۹

لاءِ سون ڪمي گهڻيون بخششون پئي مليون آهن، مگر جهڙي اها بخشش منهنجي دل کي وٺي، اهڙي ٻي ڪا، نه وٺي.

باب نائون

انتظاريءَ جا ڏينهن ۽ بيخوابيءَ جون راتيون

الاباما ۾ انهي پهرئين ئي سال ۾ ناتال جي اچڻ ڪري اسان کي انهي هنڌ جي ماڻهن جي حياتيءَ جي حالت معلوم ڪرڻ جو وجهه مليو. پهرين ڳالهه جنهن اسان کي ناتال جي اچڻ جي يادگيري ڏياري، سا هئي بيشمار ٻارن جي ناتال کان اڳئين ڏينهن تي اچي ناتال جي بخشش لاءِ سوال ڪرڻ. فجر جو ٻن ۽ پنجن بجڻ جي وچ ۾ آڻ پانيان ٿو ته پنجاهي کن ٻار انهي ڪم لاءِ آيا هوندا. اهو رواج ڏکڻ ۾ سڀڪنهن هنڌ اڄ تائين هلندو اچي. غلاميءَ وارن ڏينهن ۾ ڏکڻ وارين سڀني رياستن ۾ اڪثر اها رسم هوندي هئي ته ناتال جي ڏينهن ۾ شيدن توڙي انڊين ماڻهن کي هڪ هفتي جي موڪل ڏيندا هئا، يا جيسين ناتال وارو بند ٻري بس ڪندو هو، تهين هنن جي چوڻي هلي هلندي هئي. انهي قوم جا مڙس

ماڻهو ۽ اڪثر زالون به شراب پي مست ٿينديون هيون. اسان ڏٺو ته ناتال جي اڪئين ڏينهن کان وٺي ٿسڪجي ۽ ۾ ۽ ان جي آس پاس ماري هفتي تائين مڃين ڪم بند ڪري ڇڏيو ۽ هن جي ڪم بند ڪرڻ کان وٺي نوروز جي گذرڻ تائين هنن کان ڪنهن به قسم جو ڪم وٺڻ مشڪل هو. جي ماڻهو ٻين وقتن تي گهڻو شراب نه پيئندا هئا، سي به ناتال واري هفتي ۾ گهڻو شراب پيئڻ مناسب سمجهندا هئا. چوڌاري خوشي هوندي هئي ۽ بندوقون، تپاڇا ۽ باروت گهڻو ڪم ايندو هو. انهي وقت جي سڳورائي گهڻو ڪري اصلي وسري ويندي هئي.

انهي ناتال جي پهرين ۽ موڪل ۾ آءٌ شهر کان ٿورو پري هڪڙي وڏي زميندار جي ماڻهن کي ڏسڻ ويس. غريبي ۽ ان پڙهيلائي جي حالت ۾ به هو جو اهڙي هاڪ ۽ پياري وقت ۾ خوشي پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا هئا، سوڌسي قياس پيو ايندو هو. هڪڙي ڀينگي ۾ مون ڏٺو ته جيڪي پنج ٻار هئا، تن حضرت عيسيٰ جي اچڻ جي يادگيري ڏيارڻ لاءِ هڪڙي قئاڪن جي ٻيٽي هاڻ ۾ وراهي ورتي. ٻي ڀينگي، جنهن ۾ ڇهه ست ماڻهو هئا، تن وٽ فقط ڇهن سينن جيتري مٺائي هئي، جا هنن اڪئين ڏينهن گدام تان ورتي هئي. ٻئي هڪڙي ڪٽنب

انتظاريءَ جا ڏينهن ۽ بيخوابيءَ جون راتيون ۱۶۱

۾ فقط ڪمانڊ جا ڪي ٺڪر هئا. اڃا به هڪڙي ٻي ڀينگيءَ ۽ سون سادي ۽ سستي شراب جو هڪڙو نئون ڪوزو ڏنو، جنهن مان مڙس ۽ زال ذري ذري پيئو، جيتوڻيڪ مڙس آتي جي پادرين ۽ وعظ ڪندڙن مان هڪڙو هو. ڪن ٿورن هنڌن تي مون ڏٺو ته ڪن ماڻهن کي رنگن وارا پتا هٿ ڪيا هئا، جي اشتهار جي ڪم لاءِ ٺاهيا ويا هئا ۽ انهن مان پنهنجي دل ٻئي خوش ڪيائون. ٻين گهرن ۾ ڪنڊ جي ڀاتين مان هڪڙي هڪڙو نئون تپاچو ورتو هو. گهڻو ڪري انهن ڀينگين ۾ اهڙي ڪا به شيءِ ڏسڻ ۾ نه آئي، جا حضرت مسيح جي اچڻ جي يادگيري ڏياري، سواءِ انهي جي ته، ٻين ۾ ڪم بند ڪري گهر اچن. ناتال واري هفتي ۾ رات جو ٻوٽ جي هڪڙي ڀينگيءَ ۽ اڪثر تماشو ڪندا هئا. هڪڙي قسم جو چنڪو ناچ ٿيندو هو، جنهن ۾ گهڻو شراب واپرنڊو هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن بندوقن هئڻ ۽ پاڪين سان زخمين ڪرڻ جو به اتفاق ٿيندو هو.

انهي ناتال جي سير ڪندي مون کي هڪڙو ٻيو شيدي گڏيو، جو آتي جي بيشمار وعظ ڪندڙن مان هڪڙو هو. انهي ڪوشش ڪري مون کي ٿي سمجهايو ته عدن جي باغ ۾ حضرت آدم جي حالت مان ظاهر آهي ته

خدا پورهئي تي لعنت ڪئي آهي ۽ تنهنڪري پورهيو ڪرڻ ماڻهوءَ جي هڪڙو گناهه آهي. انهي حجت تي انهي ماڻهوءَ جيترو ئي ٿي سگهيس، اوترو گهٽ ڪم ٿي ڪيو. انهي وقت هو نهايت خوش ڏسڻ ۾ ٿي آيو، ڇاڪاڻ جو هن سمجهيو ٿي ته هاڻي آءُ انهي هفتي ۾ ٿو گذاريان، جو گناهه کان اصل آزاد آهي.

اسڪول ۾ اسان ڪوشش ڪري شاگردن کي ناتال جي سڄي معنيٰ ٿي سمجهائي ۽ سيڪاريوسين ٿي ته ڪيئن آها پوري طرح گذارجي. انهي ڪم ۾ اسين ٿورو گهڻو فتحياب ٿيا آهيون، جنهن ڪري آءُ ايترو چئي ٿو سگهان ته انهي هنڌ جي آس پاس، توڙي جتي جتي اسان جا شاگرد سند حاصل ڪري ويا آهن، اتي هاڻي انهي وقت جي هڪڙي نئين معنيٰ آهي.

هينئر ٽسڪجيءَ ۾ ناتال ۽ عبادت واري وقت جي عمدي نشاني اها آهي ته اسان جا سنڌي شاگرد پاڻ کي وساري پنهنجو وقت پين کي، خصوصاً ڪم نصيب ماڻهن کي سک ۽ خوشي موجود ڪري ڏين ۾ ٿا لڳائين. ٿورا ڏينهن ٿيندا جو اسان جي جوان ماڻهن مان ڪن پنهنجي موڪل جي وقت ۾ هڪڙي غريب محتاج پنجهتر ورهين جي عمر جي ٻڍي شيدڻ زال جي لاءِ هڪڙي پئنگي وري

انتظاريءَ جا ڏينهن ۽ پيخوابيءَ جون راتيون ۱۶۳

جوڙي تيار ڪئي. ٻئي وقت مون کي ياد آهي ته هڪڙي رات مون ديول ۾ ظاهر ڪيو ته هڪڙو تمام غريب شاگرد ڪوٽ نه هئڻ ڪري سڀنيءَ ٿو مري، ته ٻئي ڏينهن انهي جي لاءِ مون وٽ ٻه ڪوٽ اچي نڪتا.

مون مٿي ڏيکاريو آهي ته ٽسڪجي جي شهر ۽ ان جي آس پاس وارا گورا ماڻهو اسڪول جي ڪم ۾ گهڻي مدد ڏيندڙ هئا. شروع ٿي کان وٺي مون ارادو ڪيو ته انهي اسڪول کي انهن ماڻهن جو سچو ۽ ضروري حصو ڪريان، جن ۾ اهو پينل آهي. مون هڪو ٺهراءُ ڪيو هو ته ڪوبه انهي جي نسبت ۾ ائين نه چاڻي ته اهو ڪو ڌاريون انتظام آهي، جو مٿان ڪيري ماڻهن جي وچ ۾ اچي پيو آهي ۽ انهي جي لاءِ ڪوبه جوابدار ڪونهي يا ڪنهن کي به انهي جو خيال ڪونهي. مون ڏٺو ته زمين جي خريد ڪرڻ ۾ هنن جا پيسن جي مدد ڏني هئي، تنهن ڪري هنن گهڻو ڪري اسڪول کي پنهنجو ڪري ٿي چاتو. اهو به مون ڏٺو ته جيئن اسان کورن ماڻهن کي خاطري ڪرائي ته اهو اسڪول ماڻهن جي حياتي جو پياڻو آهي ۽ جيئن اسان هڪڙي هنڌ، مثلاً بوسٽن ۾ دوست ۽ خير خواه پيدا ڪرڻ ٿي گهريا، تيئن جيئن ٽسڪجيءَ ۾ به ٿي گهرياسين، انهي لاءِ ته سڀني ماڻهن

کي هڪ جهڙو فائدو پهچايون. انهي ڪري هو به اسڪول تي زياده مهرباني ڪندا ويا.

هيٺ پروآءَ ثابت ڪري ڏيکاريندس، مگر هتي في الحال فقط هيٺرو چوڻ مناسب ٿو سمجهان ته منهنجي نظر ۾ جهڙو ٽسڪجي ۽ ۽ الاباما جي ساري رياست ۽ ڏکڻ جي ساري ڀاڱي جا رهاڪو سڃا ۽ زور وارا مددگار آهن، اهڙا ٻيا ڪي به ڪينهن. شروع ٿي کان وٺي ڏکڻ ۾ مون پنهنجي قوم وارن کي صلاح پئي ڏني آهي ته هر طرح ايمانداري ۽ سروت سان پنهنجي پاڙيسريءَ سان دوستي ڳنڍين، پوءِ آهوشيدي هجي يا گورو هجي. مون هيءَ به صلاح پئي ڏني اٿن ته جتي ڪنهن اخلاقي خرابيءَ جو خطرو نه هجي، اتي ملڪي چونڊن جي ڪمن ۾ مڪاني قومن جو خيال رکي ۽ پنهنجن دوستن سان صلاح مصلحت ڪري پوءِ رايون ڏين.

زمين جي قيمت ادا ڪرڻ لاءِ پيسن گڏ ڪرڻ جو ڪم مهينن جا مهينا پئي هليو. ٽن مهينن کان پوءِ ايتري رقم گڏ ٿي، جو جنرل مارشل کي اڏائي سؤ ڊالر آڏارا ورتل موٽي ڏئي سگهياسين ۽ انهي کان پوءِ ٻين مهينن ۾ پنجئي سؤ ڊالر هٿ ڪياسين ۽ هڪ سؤ ايڪڙ زمين جو دستاويز مليوسين. انهي ڪري اسين نهايت خوش

انتظاريءَ جا ڏينهن ۽ بيخوابي جون راتيون ۱۶۵

ٿياسين. انهي ڪري نه رڳو اسڪول جي لاءِ هڪڙو ٻڪو
هند هٿ ڪيوسين، پر انهي جي قيمت جو گهڻو ڀاڱو
ٽسڪجيءَ جي شهر جي گورن توڙي شيلڊين مان پيدا
ڪيوسين. انهي ڪري اسان کي ڏاڍي خوشي حاصل ٿي.
اهي پيسا گهڻو ڪري مجلسن ۽ تماشن ڪرڻ سان ۽
ٿورن ٿورن چندن ۽ بخششن کڏ ڪرڻ سان موجود ڪياسين.

انهي کان پوءِ اسان جي ڪوشش اها هئي ته زمين تي
ڪا ٻوڪ ڪريون ۽ انهي مان ڪي آڀايون ۽ ساڳئي
وقت ۾ شاگردن کي ٻوڪ ڪرڻ جي تعليم به ڏيون.
ٽسڪجيءَ ۾ جيڪي ڌنڌا شروع ٿيا آهن، سي سڀ سڀائي
طرح پوري رستي سان پيدا ٿيا آهن، يعني جيئن اتي جي
رهندڙن جون ڪهرجون پيدا ٿينديون ويون آهن، تيئن اهي
به موجود ٿيندا ويا آهن. پهرين پهرين اسان آباديءَ جو
ڪم ڪنيو، ڇا لاءِ جو اسان کي ڪاٺ لاءِ ڪي گهربو هو.

تنهن کان سواءِ گهڻا شاگرد ته اسڪول ۾ ڪي ٿورا
هفتا هڪڙي ئي وقت رهي ٿي سگهيا، ڇا لاءِ جو ايترو
پيسو موجود نه هون، جنهن مان ڪاڌي جو خرچ ڏئي
سگهن. انهي طرح پورهئي جي بندوبست جي ضرورت هن
ڪري پيدا ٿي ته شاگردن کي مدد ڏيڻ جي لاءِ اهڙا
ڪي آڀاءَ موجود ڪري ڏيڻا ٿيا، جن سان هو ايترو

ڪمائين، جو اسڪول جي سالياني نون مهينن واري عرصي ۾ اتي رهي ۽ پڙهي سگهن.

پهريون جانور جو اسڪول کي مليو، سو هڪڙو انڌو گهوڙو هو، جو ٽسڪجي جي ڪنهن گوري ماڻهوءَ ڏنو هو. شايد هتي ايترو ڏيکارڻ مناسب آهي ته هيئنر اسڪول جي ٻلي ٻن سون ڪمان ۾ مٿي گهوڙا ۽ وچيرا ۽ خچر ۽ گئون ۽ کابا ۽ ڏاند ۽ اٽڪل ست سؤ ننڍا وڏا سوئر ۽ بيشمار ريڊون ۽ ٻڪريون آهن.

اسڪول ۾ شاگردن جو تعداد زياده ٿيندو ويو، تان جو زمين جي قيمت ڏئي ڇڏڻ ۽ آباديءَ جي ڪم شروع ڪرڻ ۽ پرائين جاين جي مرمت ڪرائڻ کان پوءِ اسان هڪڙي وڏي هڪي عمارت جوڙائڻ جو خيال ڪيو. انهي بابت گهڻي ويچار ڪرڻ کان پوءِ نيٺ اسان هڪڙي عمارت جو نقشو جوڙايو. ۽ خرچ جو تخميو ڪيوسين ته اٽڪل ڇهه سؤ ڊالر ٿيو. اها اسان جي لاءِ نهايت وڏي رقم هئي، مگر اسان ڄاتو ته ضرور اسڪول يا وڌندو ويندو يا گهٽيو ويندو، تنهنڪري جيسين شاگردن کي سندن گهر جو حالت ۾ هٿ نه ڪنداسين، تيسين اسان جي پور هئي مان ڪوبه فائدو ڪونه ٿيندو.

انهي وقت ڌاري هڪڙو اتفاق ٿيو، جنهنڪري آءُ

انتظاريءَ جا ڏينهن ۽ پيڇواڻيءَ جون راتيون ۱۶۷

تمام گهڻو خوش به ٿيس ۽ حيرت به به پيس. جڏهن شهر ۾ اها ڳالهه مشهور ٿي وئي ته اسين هڪڙي نئين وڏي عمارت جي رٿ پيا ڪريون. تڏهن ڏکڻ واري ڀاڱي جو هڪڙو گورو ماڻهو جنهن وٽ ٽسڪجيءَ جي نزديڪ ۾ ڪاٺ چيرڻ جو ڪارخانو هلندڙ هو، تنهن مون کي چيو ته ”انهي زمين تي عمارت جوڙڻ جي لاءِ جيڪو ڪاٺ جو سامان گهريل آهي، سو آڻي گڏ ڪندس، بشرطيڪ اوهين فقط وات سان اهڙو انجام ڪريو ته جڏهن اوهان وٽ پيسو موجود ٿيندو، تڏهن انهي جي قيمت ڏيندؤ.“ مون صاف دليءَ سان هن کي ٻڌايو ته ”في الحال اسان وٽ انهي ڪم لاءِ هڪڙو ڊالر به هٿ ۾ ڪونهي.“ انهي هوندي به هن زور ڪيو ته زمين تي گهريل سامان آڻي گڏ ڪرڻ جي موڪل ڏيو. ان موجب جڏهن اسان وٽ ٿورا پيسا اچي گڏ ٿيا، تڏهن اسان هن کي موڪل ڏني.

مس ڊيوڊسن وري به ٽسڪجيءَ ۾ ان جي ويجهو ڪورن توڙي شيدين مان نئين عمارت جي لاءِ ڪيترن ئي رستن سان ننڍا ننڍا چنڊا گڏ ڪرڻ لڳي. آڏ ۽ پانيان ٿو ته ڪابه ٻي قوم ڪنهن به ٻئي ڪم جي ڪري اهڙي خوش نه هئي، جهڙي اها شيدين جي قوم انهي نئين عمارت جي جوڙڻ ڪري هئي. هڪڙي ڏينهن جڏهن عمارت شروع

ڪرڻ جي لاءِ هسن گڏ ڪرڻ واسطي مجلس ڪئي سين، تڏهن هڪڙو ٻڍو جنگ کان اڳي وارو شيدي چوويهه ميل پنڌ جا ڪري آئي آيو ۽ هاڻ مان هڪڙي ڍڳي گاڏي ۽ ۾ هڪڙو وڏو سوئر ڪٺي آيو. اڃا اسان جي مجلس پئي هلي ته هو وڃ ۾ آئي بيٺو ۽ چوڻ لڳو ته ”مون وٽ ڪوبه ڪونهي، جوڌيان، ليڪن مون وٽ به چڱا هاليل سوئر آهن، انهن مان هڪڙو عمارت جي خرچ جي چندي لاءِ آندو اٿم.“ پڇاڙي ۽ ۾ چيائين ته ”جنهن به شيدي کي پنهنجي قوم سان ڪا محبت هوندي يا پنهنجي لاءِ ڪا عزت هوندي، سو ٻي مجلس ۾ هڪڙو سوئر آڻيندو.“ انهي قوم جي ڪيترن ئي ماڻهن عمارت جي جوڙڻ لاءِ ڪن ڏينهن جي پورهئي جي ڪمائي چندي طرح ڏني.

جڏهن ٽسڪجي ۽ ۾ جنهن مدد ملڻ جو امڪان هو، سا وٺي رهياسين، تڏهن هس ٻيوڊ سن ارادو ڪيو ته انهي ڪم لاءِ اتر واري ڀاڱي ڏي وڃي. ڪن هفتن تائين هن ماڻهن کي پئي ڏنو ۽ ديول ۽ آچر وارن اسڪولن ۾ ۽ ٻين اهڙين جاين تي تقريرون پئي ڪيون. هن کي اهو ڪم البت تڪليف جهڙو نظر اچڻ لڳو. اسڪول جي آڻي گهڻي خبر ڪانه هئي، مگر سگهوئي اتر ۽ جيڪي چڱا چڱا ماڻهو هئا، تن سڀني جو مٿس ويساهه ڄمڻ لڳو.

انتظاريءَ جا ڏينهن ۽ بيخوابي جون راتيون ۱۶۹

اتر مان جنهن پهرئين ماڻهوءَ ڪا بخشش ڏني، سا نيويارڪ جي هڪڙي سکر زال هئي، جا مس ڊيوڊسن کي انهي جهاز تي گڏي، جنهن ۾ هوءَ اتر ڏي ٿي وئي. گفتگو ڪندي آها اتر واري شريف زال ٽسڪجيءَ واري بندوبست جي ڪوشش لاءِ ايترو خيال ڏيکاريو، جو موڪلائڻ کان اڳي هن مس ڊيوڊسن کي پنجاهه ڊالرن جي هنڊي ڏني. اسان جي هاڻ ۱۱ شادي ٿي، تنهن کان ٿورو وقت اڳي ۴ هوءَ به مس ڊيوڊسن اتر ۾ پيسا پئي گڏ ڪيا ۽ ڏکڻ ۾ انهي ڪم لاءِ ماڻهن سان ملاقات پئي ڪيائين ۽ لڪڙهه پئي هلايائين. ساڳئي وقت ٽسڪجيءَ واري اسڪول ۱۱ پئي پڙهايا ۽ ۴ ٻين جي ڪم تي به نظرداري پئي ڪيائين. انهي کان سواءِ ٽسڪجيءَ ۴ ان جي ويجهو وڏي عمر وارن ماڻهن کي به پئي پڙهايا ۽ شهر ۾ آچر جي ڏينهن واري ڪلاس کي به تعليم پئي ڏنائين. هوءَ ضعيف هئي، ليڪن جنهن ڪم سان ايتري محبت ۽ ايترو شوق هوس، تنهن ۱۱ پنهنجي ساري قوت خوشيءَ سان صرف ڪندي هئي. اڪثر سارو ڏينهن ٽسڪجي جي ڪم جي نسبت ۱۱ ماڻهن کي شوق ڏيارڻ لاءِ هڪڙي درڪان پئي در ڏي پئي ويندي هئي، تنهنڪري اهڙو ٿڪجي پوندي هئي، جو رات جو سونهن

لاءِ ڪپڙا ئي بدلائي نه سگهندي هئي. بوسٽن ۾ هڪڙي شريف زال، جنهن وٽ هوءَ ويندي هئي، تنهن ڪن ڏينهن کان هوءَ مون کي چيو ته ”هڪڙي پيري مس ٻڌيو ٻنهن مون کي ڏسڻ آئي ۽ پنهنجونالواندر موڪليائين پر کيس ڏسڻ کان اڳي ٿورو وقت مون کي ترسڻ ضرور پيو ۽ جڏهن وري صفي ۾ آيس، تڏهن مس ٻڌيو ٻنهن کي اهڙو ٿڪل ڏٺم، جو هن کي ننڊ ڪئي وئي هئي.“

پهرين عمارت جا اسان جوڙائي، تنهن کي برڪلن واري مسٽر پورٽر جي نالي جي پٺيان برڪلن هال سڏيو ويو، جو انهي صاحب آن جي جوڙائڻ لاءِ وڏي رقم ڏني هئي. تنهن کان هوءَ اسان کي پئسي جي گهرج ڪهڻي ٿيڻ لڳي. مون پنهنجي هڪڙي قرضخواه کي انجام ڏنو هو ته فلائي ڏينهن آڏو ٽوڪي چار سؤ ڊالر ڏيندس. انهي ڏينهن صبح جو اسان وٽ هڪڙو ڊالر به موجود نه هو. ڏهين بجي اسڪول ۾ ٺهال آئي ۽ انهي ۾ مس ٻڌيو ٻنهن جي موڪليل هندي اچي پهتي، جا پورن چئن سؤن ڊالرن جي هئي. اهڙي قسم جا آڏو ڪيترا ٻيا مثال به ڏئي سگهندس. اهي چار سؤ ڊالر بوسٽن جي ٻن ليڊين ڏنا هئا. انهي کان به ورهيه هوءَ جڏهن ٽسڪجي ۽ جو ڪم ڪهڻو هلي رهيو ۽ اسان کي پئسي جي تمام ڪهڻي گهرج ٿي، تڏهن ساکين

انتظاريءَ جا ڏينهن ۽ بيخوابي جون راتيون ۱۷۱

ٻن ٻوسن جي ليڊين اسان ڏي ڇهه سؤ ڊالر موڪليا .
انهي بخشش مان ڪري اسان کي جا خوشي ٿي ۽ حيرت
لڳي، سا ڳالهه ڪرڻ کان ٻاهر آهي . هتي هيترو به وڌيڪ
ذڪر ڪرڻ مناسب آهي ته چوڏهن ورهين تائين انهن
ساکين خيرخواهن هر سال ڇهن هزارن ڊالرن ڏيڻ سان
اسان کي مدد پئي ڪئي .

اڃا نئين عمارت جا نقشا جڙي تيار ٿيا ته شاگردن
بنياد کوٽڻ جو ڪم شروع ڪيو . پڙهن جو ڪم پورو
ٿيندو هو ته هو هر روز آهو ڪم ڪندا هئا . اڃا هنن
پوريءَ طرح اهو خيال نه ڇڏيو هو ته هٿن سان پورهيو
ڪرڻ سندن لائق ناهي ، جو هو آتي پڙهن آيا هئا نه
ڪمائن . پر نيٺ درجي بدرجي مون ڏٺو ته هنن جو خيال
ڪم جي فائدي ۾ ٿيندو ويو ۽ انهي ڪري آڏو خوش ٿيس .
ڪن ڏينهن جي سخت پورهئي کان پوءِ بنياد کوٽجي تيار
ٿي ويو ۽ ڪنڊ واري پهڻ رکڻ جو ڏينهن مقرر ڪيو ويو .
جڏهن انهي ڳالهه جو خيال ٿو ڪجي ته ڪنڊ وارو
پهڻ ڏکڻ واري پاڻي جي وچ ۾ رکيو ويو ، يعني ڪاري
طوق ۾ ، ملڪ جي انهي پاڻي جي وچ ۾ ، جنهن ۾ غلام
گهڻا هوندا هئا ۽ انهي وقت غلاميءَ کي بند ٿئي اٽڪل
سورنهن ورهيه ٿيا هئا ۽ انهي وقت کان فقط سورنهن ورهيه

اڳي جيڪو به ماڻهو ڪنهن شيديءَ کي ڪتاب پڙهڻ
 سيکاريندو هو، تنهن کي قاعدي موجب سزا ملندي هئي يا
 عام راءِ انهي جي برخلاف ٿيندي هئي، جڏهن اهي سڀ
 ڳالهين خيال ۾ ٿيون اٿجن، تڏهن انهي بهار جي ڏينهن
 ٿسڪجيءَ ۾ جيڪو تماشو ٿي گذريو، سو نهايت عجيب
 هو. آءٌ ڀانيان ٿو ته دنيا ۾ ڪي ٿوريون جايون هونديون،
 جتي اهڙو تماشو ٿيو هوندو.

مڪيه تقرير آئربل واڊي ٿامپسن ڪئي، جو انهي
 پاسي جي تعليم جو سپرنٽنڊنٽ يا نظر ڪندڙ هو. ڪنڊ
 واري پهن جي چوڌاري ماسٽر ۽ شاگرد ۽ انهن جا مائٽ
 ۽ دوست ۽ آس پاس جا مڪر گورا ماڻهو ۽ ڪيترا شيدي
 مڙس ۽ زالون، جي ٿورا ورهيه اڳي انهن ساکين
 ڪورن جا غلام هوندا هئا، سي سڀ اچي گڏ ٿيا. ٻنهي
 قومن جي ماڻهن کي اهو شوق هو ته انهي ڪنڊ واري
 پهن هيٺ ڪانه ڪا يادگيريءَ جهڙي نشاني رکن.

عمارت جي پوري ٿيڻ کان اڳي اسان کي ڪي تمام
 مشڪل وقت درپيش آيا. ڪيترائي ڀيرا انهي ڳالهه جي
 ڪري اسان کي ڏاڍي دلگيري ۽ غمگيني ٿيندي هئي ته
 پيسن گهرڻ وارا تنگ طلبي ڪندا هئا ۽ اسان وٽ پيسو
 موجود ڪونه هوندو هو. جيڪي مشڪلاتون اسان کي

انتظاري ۽ جا ڏينهن ۽ بيخوابي جون راتيون ۱۷۳

ڏسڻيون پيون، تن جي پوري خبر انهي کسي نه پوندي،
جنهن هر مهيني اهو انتظار نه ڪڍيو هوندو ته عمارت جو
ڪم به هلائي ۽ اسڪول جو بندوبست به پورو رکيو اچي
۽ پيسي پيدا ڪرڻ جو رستو به ڪونه سمجهيس. پهرين
سالن ۾ ٽسڪجي ۽ ۾ سون کي ياد آهي ته راتين جون
راتيون منهنجي ننڊ ڦٽي ويندي هئي ۽ آڏ ۾ هنڌ تي پيو
ليٽندو هوس، جو پيسي موجود ٿيڻ جي هڪ نه هئڻ ڪري
گهڻي رهندي هئي. مون ڄاتو ٿي ته اسين انهي ڳالهه جي
آزمائش ٿا وٺون ته شيدين جي لاءِ هڪڙي وڏي اسڪول
جو قائم ڪرڻ ۽ هلائڻ ممڪن آهي يا نه. مون ڄاتو
ٿي ته جي اسين انهي ڪم ۾ فتحياب نه ٿياسين ته ساري
قوم کي شڪست پهچندي. مون ڄاتو ٿي ته فتحيابي ۽ جو
گهڻو امڪان ڪونهي. مون ڄاتو ٿي ته جي گورا ماڻهو
اهڙو وڏو ڪم شروع ڪن ها ته ضرور فتحياب ٿين ها،
پر پنهنجي قوم جي حالت ۾ مون سمجهيو ٿي ته اسان جي
فتحياب ٿيڻ تي ماڻهو حيران ٿي ويندا. انهن سڀني ڳالهين
جو بار اسان تي گڏ ٿيندو ويو، ۽ ڪنهن مهل ته ائين
پئي ڏسڻ ۾ آيو ته اهو بار اهڙو ڳرو آهي، جهڙو هڪ
چورس انچ تي هزار پائونڊ.

پر اسان جن سڀني مشڪلاتن ۽ گهڻين ۽ آڏ جنهن به

گوري يا ڪاري ماڻهوءَ وٽ ٽسڪجيءَ جي شهر ۾ مدد لاءِ ويس، انهي پنهنجي وسعت آهر حتي الامكان مدد ڏني. ڪيترائي ڀيرا جڏهن هزارن ڊالرن جي چڪ ٿيندي هئي، تڏهن آءٌ ٽسڪجيءَ جي پنجن ڇهن ڪورن کان ننڍيون ننڍيون رقمون آڌاريون وٺي ڪم ٺاهيندو هوس. هڪڙي ڳالهه جو ته مون شروع ٿي کان هڪو ارادو ڪيو هو ته اسڪول جي ٻه قائم رکيو اچان، سو انهي بابت آءٌ مبالغوي کان سواءِ چئي ٿو سگهان ته ايترو ورهين ۾ اها اسين قائم رکندا آيا آهيون.

مسٽر جارج گئمپ ٻيل ۾ پنهنجي نسبت ۾ مون مٿي چيو آهي ته هن جنرل آرمسٽرانگ کي چئي مون کي ٽسڪجيءَ ڏي موڪليو، تنهنجي هڪڙي صلاح آءٌ هميشه ياد رکندس. مون ڪم شروع ڪيو، تنهن کان پوءِ سگهوئي مسٽر گئمپ ٻيل مون کي ٻيءَ وانگي نصيحت ڪري چيو ته ”وانشننگٽن ياد رکڻ ته ٻه هڪڙي مؤڙي آهي.“

هڪڙي ڀيري، جڏهن اسان کي پيسي جي ڏاڍي پيڙ هئي، تڏهن مون سارو حال وڃي جنرل آرمسٽرانگ سان ڪيو. سواءِ دير جي، هن وٽ جيڪا به بچت پنهنجي ڪم لاءِ موجود هئي، تنهنجي هن هندي مون کي ڪڍي

انتظاريءَ جا ڏينهن ۽ بيخوابي جون راتيون ۱۷۵

ڏني. رڳو انهي دفعي جنرل آرمسٽرانگ ٽسڪجيءَ
کي اهڙي مدد نه ڏني، پر گهڻائي دفعا ڏنائين. آءٌ ڀانيان
ٿو ته مون اها ڳالهه ڪڏهن به ظاهر نه ڪئي آهي.

سال ۱۸۸۲ جي آرڙهه ۾، اسڪول جي پهرئين سال
پوري ٿيڻ تي، مون مالڊن ۾ مس فٽني سمٿ سان
شادي ڪئي. اسان ٽسڪجيءَ ۾ گهر گهاٽ جو بندوبست
شروع ڪيو. ماسٽر هيٽر وڌي چار ٿيا هئا، تن جي لاءِ
به اهو گهر ٿي پيو. منهنجي زال کي به همنگٽن جي
اسڪول جي سند مليل هئي. اسڪول جي ڪم ۾ ڏاڍي
محنت ۽ شوق کان پوءِ ۽ گهر جي بندوبست ڪرڻ کان
پوءِ سنه ۱۸۸۴ جي مئي مهيني ۾ منهنجي زال وفات
ڪئي. انهي مان مون کي هڪڙي ڌيءَ پور نشيا
واشنگٽن ڄائي.

منهنجي زال شروع ٿي کان پنهنجو سارو خيال ۽ وقت
اسڪول جي ڪم ۾ لڳايو ۽ سڳنهن ڳالهه ۾ مون سان
همراه ۽ هم صلاح هوندي هئي. پر اسڪول جي ڪم
جي اميد ڪيلن نتيجن جي ڏسڻ کان اڳي ويڇاري
گذري وئي.

باب ڏهون

ڪڪن ٻنان سرن ٺاهڻ کان به مشڪل ڪم

ٽسڪجي ۽ شروع ٿي ڪڍان وٺي مون هڪو ارادو ڪيو ته شاگردن کان نه فقط هڪ جو ڪم ڪرايان، پر خود سندن عمارت جوڙڻ جو ڪم به ڪرايان. منهنجي رت هئي ته انهي ڪم ڪندي هنن کي پورهئي جا نوان ۽ عمدا زستا ميڪاريان، ته نه رڳو اسڪول کي انهن جي محنت مان فائدو حاصل ٿئي، پر شاگرد پاڻ به معلوم ڪرڻ سگهن ته پورهيو ڪمائي ۽ چڱي ۽ شريف شيءِ آهي، ۽ ايترو ڄاڻن ته پورهئي جو مطلب مزوري ۽ هلاڪي ناهي، پر پورهيو اهڙي چڱي شيءِ آهي، جنهن کي جيڪر سندس ذاتي چڱائي ڪري پسند ڪجي. منهنجي رت هئي ته هنن کي اڳوڻي دستور موجب پورهيو ڪرڻ نه ميڪاريان، پر هنن کي ڏيڪاريان ته قدرتي طاقتون، جيئن ته هوا، پاڻي، باق، برقي قوت ۽ ڪلن جي قوت کان پنهنجي پورهئي ۾ ڪيئن مدد وٺن.

پهرين ته ڪهڙن انهي ڳالهه تي اعتراض آندو ته عمارت شاگردن کي ڪمارائي ٺهرائجي، پر مون هڪو ارادو ڪيو ته ائين ڪجي. جن انهي رت کي پسند نه ٿي ڪيو،

ڪڪن بنان سرن ٺاهڻ کان به مشڪل ڪم ۱۷۷

تن کي مون چيو ته اسان جي پهرين عمارت ٻين آزمودگار ڪاريگرن جي عمارت جهڙي عمدي ۽ آسائش جهڙي نه ٿيندي، مگر سڌاري ۽ خودياري ۽ خود اعترابيءَ جي سڪارڻ ۽ شاگردن جي پنهنجي عمارت پاڻ ٺاهڻ ڪري جيڪو فائدو ٿيندو، سو عمارت جي خوبصورتِي ۽ آسودگيءَ کان وڌيڪ آهي.

جن کي اها منهنجي تجويز پسند نه هئي، تن کي مون هيئن به چيو ته اسان جا گهڻا شاگرد غريب آهن ۽ ڏکڻ جي ڪپاهه ۽ ڪمانڊ ۽ سارين وارين ديهن کان ٿا اچن، تنهن ڪري جيتوڻيڪ مون کي پڪ آهي ته هو چڱي جڙيل عمارت ۾ رهڻ ڪري خوش ٿيندا، ته به مون ڄاتو ته سڌاري جو سڀاڻي رستو اهو آهي ته هنن کي پنهنجي عمارت پاڻ جوڙڻ سیکارجي. مون کي خبر هئي ته هو چوڪون ڪندا، پر اهي چوڪون هنن کي آئيندي لاءِ چڱا ۽ ڪمائتا سبق سيکاريندڙون.

ٽسڪجيءَ جي اسڪول قائم ٿئي هينئر اوڻيهه ورهيه گذري ويا هئا. انهي ساري عرصي ۾ شاگردن جي هٿان پورهئي ڪرائن واري تجويز قائم رهندي آئي آهي. هيستائين انهي هنڌ ننڍيون وڏيون چاليهه همارتون جڙيون آهن. انهن مان چئن کان سواءِ ٻيون سڀ سموريون شاگردن

جي هٿن جون جڙيل آهن. انهي جو هي به هڪڙو وڌيڪ
نتيجو ٿيو ته سوين ماڻهو ڏکڻ ۽ پکڙي پيا آهن، جي انهن
اسڪول جي عمارتن جوڙڻ مان ڪاريگر ٿي پيا آهن.
اها ڪاريگري ۽ استادي هاڻي هڪڙن شاگردن کان
ٻين کي حاصل ٿيندي اچي، تان جو هيٺ ڪنهن به قسم
يا قد جي عمارت سڄي ساري اسان جا سيڪاڙيندڙ ۽ شاگرد
ڪنهن به ٻئي ڪم ڪرڻ واري جي لاءِ ٻاهر وڃڻ کان
سواءِ نقشي ٺاهڻ کان وٺي بجليءَ جي روشنائي لڳائڻ تائين
جوڙي سگهندا آهن.

ڪيترائي ڀيرا ائين ٿيو آهي ته ڪنهن نئين شاگرد
کي رنگ جا نشان يا ڪپ جا وي ڪڍي عمارت جي
خوبصورتِي بگيڙي ڇڏي آهي ۽ پوءِ ڪنهن جهوني شاگرد
هن کي ياد ڏياري چيو آهي ته ”ائين نه ڪر. اها اسان
جي عمارت آهي. مون مدد ڏئي اهي نشان ڪرايا آهن.“
اسڪول جي اوائل وارن ڏينهن ۾ آءٌ ڀانيان ٿو ته سرن
جوڙڻ جي ڪم ۾ مون کي گهڻي مشڪلات پيش آئي.
جڏهن اسان پوک جو ڪم چڱي طرح شروع ڪيو، تڏهن
انهي کان پوءِ ٻي ڪوشش سرن جوڙڻ جي ڪم جي ڪرڻ
لڳاسين. عمارتن جي ٺاهڻ ۾ اسان کي سرون گهريل
هيون ۽ پر انهي ڪم جاري ڪرڻ لاءِ هڪڙو ٻيو به سبب

ڪڪن بنا سرن ٺاهڻ کان به مشڪل ڪم ۱۷۹

هو شهر ۾ سرن جوڙڻ جو هنڌ هوندي ڪونه ۽ اسان جي پنهنجي گهرج کان سواءِ ٻين ماڻهن کي سرن جي گهڻي گهرج هئي، جي آهي خريد ڪرڻ لاءِ تيار هئا.

مون جو توريت ۾ پڙهيو هو ته ”بني اسرائيل ڪڪن کان سواءِ لاچار ٿي سرون جوڙيندا هئا.“ تنهنڪري هميشه انهن سان منهنجي همدردي هوندي هئي، پر انهن وانگي اسان کي وري پيسي ۽ آزمودي کان سواءِ سرن جوڙڻ جو ڪم ڪرڻو پيو.

پهرين ته اهو ڪم سخت ۽ ڪنو هو، تنهنڪري شاگردن جي مدد ملڻ ۾ البته مشڪلات ٿي. جڏهن سرن جوڙڻ جو وارو آيو، تڏهن ڪتابن پڙهڻ سان گڏ هٿن جي پورهئي جي نسبت ۾ هنن جو ناراضو ظاهر ٿيڻ لڳو. ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪپ جي ڪڏ ۾ ڪوڏن تائين بيٺل ڪو وڻندڙ ڪم نه هو. گهڻائي شاگرد بيزار ٿي اسڪول ڇڏي هليا ويا.

سرن جي لاءِ مٽيءَ جي ڪڏ هٿ ڪرڻ کان اڳي اسان کي ڪيترائي هنڌ آزمائڻا پيا. آءٌ هميشه سمجهندو هوس ته سرن جوڙڻ جو ڪم تمام آسان آهي، پر آزمودي سان معلوم ٿيو ته انهي ڪم لاءِ خاص ڪاريگري ۽ واقفيت جي ضرورت آهي، خاص سرن پڄاڻڻ جي ڪم ۾. گهڻي

ڪوشش کان پوءِ اسان اٽڪل پنجويهه هزار سرون جوڙي پڄاڻ لاءِ ڪوري ۾ وڌيون. پر اهو ڪورو نيٺ ڪري پيو، جو آهو برابر جڙيل نه هو ۽ پوري طرح پڄايل به نه هو. پر اسان هڪدم اهو ڪم ٻئي ڪوري تي شروع ڪيو. پر اهو به، ڪنهن سبب ڪري خراب ٿي پيو. انهي ڪوري ڪرڻ ڪري شاگردن کي ڪم ۾ شامل ڪرڻ ۾ وڌيڪ مشڪلات پيدا ٿي. انهي هوندي به ڪيترائي ماستر جن کي هاميٽن ۾ ڪاريگريءَ جي ڪم جي تعليم مليل هئي، تن خوشيءَ سان مدد ڏيڻ جي ڪئي ۽ انهي ڪري ڪنهن طرح سان ٽيون ڪورو پڄاڻ لاءِ تيار ڪيوسين. ڪوري جي پڄاڻ ۾ هڪڙو هفتو لڳي ويندو هو. هفتي جي پڄاڙيءَ ۾ جڏهن اسان کسي اميد هئي ته ٿورن ڪلاڪن جي اندر اسان وٽ هزارين سرون موجود ٿي وينديون، تڏهن اڌ رات ڌاري اوچتو ڪورو ڪري پيو. ٽيون پيرو به اسان جو پورهيو اڃا به ٿيو.

انهي پوئين ڪوري جي ڪرڻ ڪري مون وٽ هڪڙو ڊالر به نه رهيو، جنهن سان وري ٻيو ڪورو ٻاري سگهون. گهڻن ماسترن صلاح ڏني ته سرن جوڙڻ لاءِ ڪابه ٻي وڌيڪ ڪوشش ڪرڻ نه ڪهرجي. انهن ٻنهي جي وچ ۾ مون کي هڪڙي واچ يا گهڙيءَ جو خيال آيو. ڇا

ڪڪن بنان سرن ٺاهڻ کان به مشڪل ڪم ۱۸۱

گهڻا ورهيه اڳي مون کي ملي هئي. اها واچ آڏو مائهنگامريءَ جي شهر ۾ ڪٿي ويس، جو آتان پري نه هو ۽ هڪڙي دڪان تي وڃي ڳهه رکيم. انهي تي پنڌرهن ڊالر هٿ ڪيم، جن سان سرن جوڙڻ جو ڪم وري شروع ڪرڻو هوم. آڏو موٽي ٽسڪجي آيس ۽ انهن پنڌرهن ڊالرن جي مدد سان آهي سڀ آهڻ گڏ ڪيم، جي ڪم همٿي ۽ دل شڪستگيءَ جي ڪري بند ٿي ويا هئا ۽ پوءِ سرن جوڙڻ جي چوٿين ڪوشش ڪيم. انهي پيري اسين فتحياب ٿياسين ۽ انهي ڪري ڏاڍا خوش ٿياسين. ٻئي وڌيڪ پيسي هٿ اچڻ کان اڳي واچ جو مدو اچي پورو ٿيو ۽ انهي کان پوءِ مون وري واچ جو منهن نه ڏٺو آهي، پر انهي جي هٿان وڃڻ ڪري مون کي ڪڏهن به ارمان ڪونه ٿيو.

سرن جوڙڻ جو ڌنڌو هينئر اسڪول ۾ اهڙو ضروري شمار ۾ اچڻ لڳو، جو گذري موسم ۾ اسان جن شاگردن ٻارنهن لک سرون اول نمبر جهڙيون جوڙيون، جي ڪنهن به هنڌ چڱي ملهه تي وڪامن جهڙيون هيون. تنهن کان سواءِ ڪيترائي جوان ماڻهو انهي ڪم ۾ قابل ٿي ويا آهن، يعني جهڙو هٿ سان سرن جوڙڻ جي ڪم ۾، تهڙو ڪل سان جوڙڻ جي ڪم ۾، ۽ آهي هينئر ڏکڻ جي گهڻن ڀاڱن ۾ انهي ڌنڌي ۾ مشغول آهن.

انهن سرن جوڙڻ مان آڏو ڏکڻ جي ٻنهي قومن جي پاڻ
 ۾ واسطيداريءَ جي نسبت ۾ هڪڙو ڪمائتو سبق سکيس.
 گهڻائي گورا ماڻهو، جن جو اسڪول سان ڪوبه واسطو
 ڪونه هو ۽ نه ڪا همدردِي هئي، سي سرن خريد ڪرڻ
 لاءِ اسان وٽ آيا، ڇا لاءِ جو هنن ڏٺو ته اسان جون سرون
 تمام عمديون هيون. هنن کي معلوم ٿيو ته اسين سڄي پڄي
 ماڻهن جي گهرج پيا پليون. انهن سرن جي جوڙڻ ڪري
 آس پاس رهڻ وارا گهڻا گورا ماڻهو سمجهڻ لڳا ته تعليم
 ملڻ ڪري شيدي ماڻهو نالائق نٿا ٿين، بلڪه اسين پنهنجن
 شاگردن کي تعليم ڏيڻ ڪري پنهنجي قوم کي زياده
 دولتمند ۽ سڪيو ٿا ڪريون. پاڙي وارا ماڻهو اسان وٽ
 سرن خريد ڪرڻ لاءِ ايندا هئا. تنهنڪري اسين انهن
 سان واقف ٿيندا وياسين، هو اسان سان واپار ڪندا هئا
 ۽ اسين هنن سان ڪندا هئاسين. اسان جون واسطيداريون
 هڪٻئي سان گڏجڻ لڳيون. اسان وٽ ڪا شيءِ هئي، جا
 هنن کي گهربي هئي ۽ هنن وٽ ڪا شيءِ هئي، جا اسان کي
 گهربي هئي. انهي ڪري اسان جي وچ ۾ آهو مزي جهڙو
 سلوڪ پيدا ٿيو، جو انهي ڀاڱي ۾ اسان ۽ گورن ماڻهن
 جي وچ ۾ هلندو اچي ۽ جو هاڻي ماري ڏکڻ ۾ پکڙي
 ويو آهي.

ڪڪن بنان سرن ٺاهڻ کان به مشڪل ڪم ۱۸۳

جتي ڪٿي ڏکڻ ۾ اسان جن سرن جوڙڻ وارن مان ڪو ويو آهي، اتي اسين ڏسون ٿا ته جن ماڻهن ۾ ويو آهي، تن کي فائدو پهچايو اٿس ۽ انهن جو سک وڌايو اٿس، ايترو ڪي ڪيو اٿس، جنهن ڪري اهي ماڻهو سندس احسانمند رهيا آهن ۽ شايد ڪنهن قدر انهي تي ڀروسو به رکيو اٿن. انهي طرح ٻنهي قومن جي وچ ۾ گهڻي پلائي پيدا ٿي آهي.

منهنجو آزمودو آهي ته انسان جي طبيعت اهڙي ڪا شيءِ آهي، جا ڪنهن به ماڻهوءَ جو ڪن سڃاڻي ۽ انهي جو انعام ڏئي سگهي ٿي، پوءِ اهو ڪن ڪهڙي به رنگ واري ڪل ۾ هجي. هيترو به مون کي معلوم ٿيو آهي ته جيڪي ڏسي سگهجي ٿو ۽ ڇهي سگهي ٿو، سو اڪثر گهڻي قدر تعصب ۽ ڀرم کي گهٽ ڪري ٿو. جيڪو عمدو گهر ڪنهن شيديءَ جوڙيو آهي، سو ڏسڻ سان انهي کان ڏهه ڀيرا زياده اثر پيدا ڪري ٿو، جو ويهي دفتر لکي بحث ڪجي ته هي گهر هيئن جوڙڻ گهرجي يا جوڙي ٿو سگهجي.

انهي ساڳئي اصول تي پريندي کان اسان وٽ پنهنجن گاڏين جوڙڻ جي هنري تعليم ڏيڻ ۾ پئي آئي آهي. هيئنر اسين پنهنجي زمين تي پنيءَ جي ڪم ۾، توڙي اسڪول جي ڪم ۾ ڪيتريون ئي گاڏيون لڳايون ٿا، جي سڀ

اسان جن شاگردن جي هٿن جون جڙيل آهن. تنهن کان سواءِ اهي ساڳيون گادڙيون اسين پڻ کي ۽ ملهه تي جوڙي ڏيندا آهيون. انهن جو به ماڻهن جي دلين تي ساڳيو اهڙو اثر آهي، جهڙو سرن جوڙي ڏيڻ جو. ۽ جيڪو ماڻهو ٽسڪجي ۽ گادڙين جوڙڻ ۽ مرمت ڪرڻ جو ڪم سڪي ٿو، سو جتي وڃي ٿو اتي پنهي قوم جي ماڻهن کي فائدي رسائڻ وارو شمار ڪجي ٿو. جن ماڻهن منجهه هورهي ٿو ۽ ڪم ڪري ٿو، سي آسانيءَ سان وري هن کي ڇڏڻ نٿا گهرن.

جيڪو ماڻهو خلق کي گهريل شيءِ موجود ڪري ڏئي ٿو، سو نيٺ به نالو ڪڍي ٿو ۽ پوءِ هن جي ذات جي ڪوبه پڇا ڪونه ٿو ڪري. مثلاً هڪڙو ماڻهو ڪنهن هنڌ انهي ڪم لاءِ وڃي ٿو ته اتي جي ماڻهن کي يوناني ٻوليءَ جي جملن جي ترڪيب ۽ تفريق سيکاري. اهي ماڻهو انهي وقت انهي ترڪيب ۽ تفريق جي لاءِ شايد تيار نه هوندا، يا انهن کي انهي جي گهرج ئي ڪانه هوندي، ته به سرن ۽ گادڙين جي گهرج انهن کي ضرور هوندي. جيڪڏهن ڪو ماڻهو اهي شيون موجود ڪري ڏيندو، سو نيٺ پهرين انهن شين جي گهرج ۽ ڇڪ پيدا ڪندو ۽ انهي ڇڪ سان گڏ انهن شين جي

ڪڪن بنان سرن ٺاهڻ کان به مشڪل ڪم ۱۸۵

قدرداني به پيدا ٿي سگهي ٿي ۽ انهن مان فائدو به حاصل ٿئي ٿو.

جنهن وقت اسان سرف جو پهريون ڪورو هوري طرح
هڃايو، تنهن وقت ڌاري شاگرد ڏاڍي زور سان انهي ڪم
سڪڻ کان اعتراض اٿارڻ لڳا. ايستائين ملڪ ۾ اها ڳالهه
مشهور ٿي وئي هئي ته جيڪو شاگرد ٽسڪجي ۾ ٿو اچي،
سو ڪهڙي به وسعت وارو هجي، ته به هڪڙو نه ٻيو هنر
سڪي ٿو نڪري. شاگردن جي مائٽن کان ڪيترا خط
بهتا، جن ۾ زور سان لکيو هئائون ته جيئين چوڪرا
اسڪول ۾ آهن، تيئين هنن کي پورهيو نه ڪرائجي.
ڪي مائٽ ته پاڻ اسڪول ۾ اچي روبرو اعتراض ظاهر
ڪرڻ لڳا. گهڻن نون شاگردن ته پنهنجن مائٽن جو خط
يا پيغام آندو ته اسين پنهنجن ٻارن کي سواءِ ڪتابن جي
ٻيو ڪي به ڪين سيکارڻ ٿا گهرون. جيئن ڪتاب گهڻا
ٿي ٿيا، جيئن وڏا ٿي ٿيا ۽ جيئن انهن جا نالا ڊگها ٿي
ٿيا، تيئن شاگرد ۾ سندن مائٽ وڌيڪ خوش ٿي ٿيا.

مون انهن اعتراضن تي ڪوبه ڌيان ڪونه ڏنو، مگر
وجهه وٺي آءٌ ملڪ جي گهڻن ڀاڱن ۾ ويس، انهي لاءِ ته
شاگردن جي مائٽن سان مخاطب ٿي انهن کي هنري
تعليم جا فائدا سمجهايان. تنهن کان سواءِ آءٌ هميشه

شاگردن سان انهي بابت ذڪر پيو هلائيندو هوس. جيتوڻيڪ هنري ڪم ماڻهن کي پسند نه هوندو هو، ته به اسڪول ۾ شاگردن جو تعداد ايترو وڌندو ويو، جو ٻئي سال جي وچ ۾ اٽڪل ڏيڍ سؤ جي حاضري هئي، جن مان الاباما رياست جي گهڻو ڪري سڀني ڀاڱن جا ۽ ڪي ٿورا ٻين رياستن جا هئا.

سال ۱۸۸۲ جي آرڙهه، آءِ ۽ هس ڊيوڊ سن ٻئي چٽا آتر ڏي وياسين ۽ پنهنجي نئين عمارت جي ٻوري ڪرڻ لاءِ چندي گڏ ڪرڻ ۾ مشغول ٿياسين. آتر ڏي ويندي آءِ نيويارڪ ۾ رهجي ويس، انهي لاءِ ته آتي جي هڪڙي وڏي ٻادري کان سفارش جو خط وٺان، جو انهي سان ڪي ورهيه اڳي منهنجي سڃاڻپ ٿي هئي. هن خط ته ڏنو، مورگو مون کي زور سان صلاح ڏنائين ته ”هڪدم موٽي وڃ ۽ پيسن گڏ ڪرڻ جي نه ڪر، جو توکي موٽي وڃڻ جيترا پاڙي جا پيسا مس گڏ ٿي سگهندا.“ آءِ سندس صلاح جي شڪر گذاري ڪري پنهنجي سفر تي اڳتي هليس. اتر جو پهريون شهر جنهن ۾ آءِ ويس، سو نارٿ هامپٽن هو ۽ آتي اڌ ڏينهن ته انهي ڳولا ۾ هوس ته ڪو اهڙو شيدي ڪٽنب لهان، جنهن وٽ رهان ۽ ماني ڪان، ڇا لاءِ جو هڪ هيم ته ڪنهن به هوٽل ۾ مون کي نه

ڪڪڻ بنان سرن ٿاهڻ کان به مشڪل ڪم ۱۸۷

وٺندا. پر مون کي حيرت تڏهن لڳي، جڏهن ڏٺم ته هوئل
۾ رهڻ جي ڪا به مشڪلات ڪانه ٿيندي.

اسان گهڻائي پيسا کڏ ڪيا، جنهن ڪري انهي سال
شڪرگذاري واري ڏينهن اسان پورٽر هال ۾ پهريون
ڀيرو نماز پڙهي، اڪرچ آها عمارت اڃا پوريءَ طرح تيار
نه ٿي هئي.

شڪرگذاري جي خطبي پڙهڻ لاءِ مون ڪنهن ماڻهوءَ
هٿ ڪرڻ واسطي هيڏي هوڏي نهاريو ته هڪڙو اهڙو
عجيب انسان ڏٺم، جنهن جهڙو ڪڏهن به نه ڏٺو اٿم.
اهو هو پادري رابرٽ بيبڊ فرڊ، جو وسڪانسن جو
هڪڙو گورو هو ۽ انهي وقت مانٽڪاڙيءَ جي ننڍي
شيدڻ واري ديول جو پادري هو. خطبي پڙهائڻ لاءِ جڏهن
آڻ ڪنهن ماڻهوءَ هٿ ڪرڻ واسطي مانٽڪاڙيءَ ٿي ويس،
تڏهن مون کي مسٽر بيبڊ فرڊ جي ڪا به خبر ڪانه
هئي، ۽ نه هن کي منهنجي خبر هئي. هن خوشيءَ سان
ٽسڪجيءَ ۾ اچڻ ۽ شڪرگذاريءَ جو خطبو پڙهڻ قبول
ڪيو. اها پهرين ئي انهي قسم جي نماز هئي، جا شيدڻ
پڙهي ۽ انهي ۾ هنن ڏاڍو شوق ۽ صدق ڏيکاريو. ٻئين
عمارت ڏسڻ ڪري آهو ڏينهن هنن جي لاءِ بيشڪ
شڪرگذاريءَ جو هو، جو وري ڪڏهن به وساري نه

سگهيا هوندا.

مسٽر بيٻڻ فرڊ اسڪول جو هڪڙو سرپرست ٿيڻ قبول ڪيو ۽ انهي ڪري انهي جي لاءِ ڪوشش ڪرڻ وارو به ٿيو ۽ تڏهن کان وٺي ارڙهن ورهيه برابر انهي سان واسطو رکيو اچي. انهي عرصي ۾ هن اسڪول جي ڪم ۾ دل و جان سان ڪوشش ٿئي ڪئي آهي ۽ جڏهن هو انهن جي لاءِ ڪا خدمت چاڪري ڪندو آهي، تڏهن نهايت خوش ٿيندو آهي، پوءِ اها خدمت چاڪري ڪهڙي به خسيس هجي. هو سڀڪنهن ڪم ۾ پاڻ کي مطلق وساري ڇڏيندو آهي. جتي ڪنهن ڪم جي گهرج هوندي آهي، اتي انهي جي اجازت وٺڻ لاءِ منتظر رهندو آهي، پوءِ ڀلي اهو ڪم ڪراحت جهڙو هجي ۽ ٻيو ڪوبه انهي جي ڪرڻ وارو نه هجي. هن سان جيترو منهنجو واسطو رهيو، تيتري مان مون کي معلوم ٿي سگهيو ته جهڙو هو حضرت مسيح جي روح کي ويجهو پوندڙ هو، اهڙو ٻيو ڪوبه ماڻهو مون نه ڏٺو.

ٿورو پوءِ ڀرو هڪڙو ٻيو اسڪول جي ڪم ۾ اچي شامل ٿيو. اهو انهي وقت بلڪل جوان هو ۽ تازو هاسپٽن مان آيل هو. انهي جي مدد کان سواءِ اسڪول اهڙو چڱو نه ٿئي ها، جهڙو هاڻ آهي. اهو هو مسٽر وارن لوگن،

ڪڪن بنان سرن ٺاهڻ کان به مشڪل ڪم ۱۸۹

جو هي پويان سترنهن ورهيه سانده اسڪول جو خزانچي ۽ منهنجي غير حاضريءَ ۾ ڪم ڪندڙ پرنسپال يا مڪ مئدرس ٿي رهيو آهي. هن هميشه ڪنهن درجي تائين خود فراموشي ۽ چالاڪي ۽ قابليت پئي ڏيکاري آهي، جنهن ڪري ڪيترو به عرصو آخري غير حاضر رهيو آهيان ته اسڪول چڱي حالت ۾ رهندو آيو آهي. پيسي جي تنگي ۽ مشڪلات جي وقت ۾ به هن هميشه صبر سان فتحيابيءَ جو يقين پئي رکيو آهي.

جڏهن اسان جي پهرين عمارت پوري ٿيڻ کي ويجهي آئي، جنهن ڪري اسڪول جي ٻئي سال جي وچ ڌاري انهي جي پاڳي والارڻ جهڙا ٿياسين، تڏهن اسان شاگردن جي رهائش ۽ ڪارائت جو بندوبست شروع ڪيو. شاگرد تمام پري کان اچڻ لڳا ۽ ايترا گهڻا ٿي ويا، جو اسان ڄاتو ته اسين اڃا رڳو مٿاڇرو ڪم پيا ڪريون ۽ اصل گهرو حالت وارا شاگرد اڃا اسان وٽ نٿا اچن.

اسان وٽ ڪاٺ وارا شاگرد موجود هئا، جن جي لاءِ کاڌي جو بندوبست شروع ڪرڻو پيو. نئين عمارت ۾ اڃا رڌڻ پچائڻ ۽ ڪاٺ وارين جاين جو بندوبست ٿيل ڪونه هو، پر اسان معلوم ڪيو ته عمارت جي هيٺان گهڻي مٽي ڪڍڻ ڪري اسين موافق سوجهري وارو تهه خاندان

جوڙي سگهنداسين، جو بورچيخانوَ ۽ کائڻ واري جاءِ جو
ڪم ڏئي سگهندو. تنهنڪري وري به مون شاگردن کي
خوشيءَ مان اچي ڪم ڪرڻ لاءِ چيو ته ته خانوَ ڪوئي
تيار ڪريون. هنن مدد ڪئي ۽ ٿورن ئي هفتن ۾ اسان
کي رڌڻ ۽ کائڻ جي جاءِ ملي، جيتوڻيڪ آها تمام سادي
۽ گهٽ آسائش واري هئي. جيڪڏهن آها جاءِ هينئر
ڪو ڏسندو ته ائين ڪين ڄاڻندو ته ڪنهن وقت ۾ آها
ماني کائڻ جي ڪم ۾ ايندي هئي.

هر وڏي مشڪلات انهي ڳالهه جي هئي ته ڪاڏي جو
بندوبست اهڙو ڪجي، جو پاڻهي پيو هلي ۽ انهي لاءِ
جاءِ جي سامان جو يا پيسي سان ڪنهن شيءِ خريد ڪرڻ
جو ضرور نه ٿئي. شهر جا واپاري گهريل ڪاڏي اڌاري
ڏيڻ لاءِ تيار هئا. حقيقت ڪري انهن مهڙ وارن ورهين
۾ جيترو مون کي پاڻي ۽ تي ويساه هو، تنهن کان وڌيڪ
ماڻهن کي ڏسڻ ۾ ئي آيو، ۽ تنهنڪري اڪثر مون کي
مشڪلاتون پيش اينديون هيون. تنورن کان سواءِ رڌڻ
۽ رڪابين کان سواءِ کائڻ ته مشڪل هو. پهرين ته
اڳوڻي رواج موجب رڌڻ جو ڪم جاءِ کان ٻاهر هلندو
هو ۽ ڊيگڙا ۽ تيون باه تي رکي رڌيندا پڄاڻيندا هئا.
واڻن جا بينچ، جي عمارت جوڙڻ ۾ ڪم ايندا هئا، سي

ڪڪن بنان سرن ٺاهڻ کان به مشڪل ڪم ۱۹۱

ميزن جي بجاءِ ڪم اچڻ لڳا. باقي رڪابيون ڪي ٿوريون هيون، جن جو بيان ڪرڻ اجايو آهي.

انهي کاڌي جي بندوبست جي نسبت ۾ ڪنهن کي به اهڙي اميد نه هئي ته ٺهرايلن وقتن تي ماني پئي ملندي ۽ انهي ڪري گهڻي تڪليف ٿيندي هئي. سڀ ڳالهه جي اهڙي بي بندوبستي هئي، جو پهرين ٻن هفتن تائين ته سڀڪنهن کاڌي جي وقت هڪڙي نه ٻي شيءِ خراب ڏسڻ ۾ ايندي هئي. يا گوشت برابر رڌل نه هوندو هو، يا مانيءَ ۾ لوڻ نه پيو هوندو هو، يا چاءِ وسري ويندي هئي. صبح جو سوير آڏ ماني کائڻ واري جاءِ جي در تي بيٺو هوس ته شاگردن دانهون پئي ڪيون. انهي ڏينهن ته تمام گهڻيون دانهون ٿيون، ڇا لاءِ جو ساري ماني خراب ٿي وئي هئي. هڪڙيءَ چوڪريءَ کي اصل ماني ملي ئي ڪانه ۽ هوءَ لاچار ٿي ناشتي جي بدران ڪوه مان پاڻي ڪڍي پيئڻ لاءِ وئي. جڏهن هوءَ ڪوه تائين وئي، تڏهن ڏسي ته رسو چنو پيو آهي ۽ پاڻي به ڪونه ملي سگهيس. تڏهن ڪوه تان موٽي ڏاڍي نااميديءَ ۾ اچي چوڻ لڳي ته ”هن اسڪول ۾ اسان کي رڳو پاڻي به پيئڻ لاءِ نٿو ملي.“ هن کي اها خبر نه هئي ته آڏ بيٺو ٻڌان، پر جيترو انهي هڪڙي دانهن منهنجي دل ڀڄي ڇڏي، اهڙي

بي ڪنهن نه پڳي.

ٻئي پيري، مسٽر بيڊ فرڊ، جنهنجي نسبت ۾ مون مٿي ذڪر ڪيو آهي ته اسانجن سرپرستن مان هڪڙو هو ۽ اسڪول جو نهايت گهڻو خير خواه هو، سو اسڪول ڏسڻ آيو. هن کي ماني کائڻ واري جاءِ جي مٿان سُمهڻ جي جاءِ ڏني وئي. صبح جو سوير هو هل تي جاڳيو، جو هيٺ ماني کائڻ واري جاءِ ۾ ٻن چوڪرن پاڻ ۾ تڪراءِ پئي ڪيو. تڪرار انهي ڳالهه تي هو ته انهي ڏينهن صبح جو ڪافي جي پيالي منجهان ڪنهن جي ڪم آڻڻ جو وارو هو. آخر انهن مان هڪڙي مقدمو ڪڍيو، جو ثابت ڪري ڏيکاريا ائين ته ٽي ڏينهن برابر هن آها پيالي ڪم نه، آندي هئي.

پر ٿورو ٿورو ڪري صبر ۽ تحمل ۽ محنت سان اسان بي بندوبستي ۾ مان بندوبست پيدا ڪيو، جيئن ڪنهن به ٻئي ڪم ۾ صبر ۽ سچاپ ۽ سچي ڪوشش سان ٿيندو آهي.

هاڻي جڏهن آءٌ انهي پنهنجي تڪليف ۽ محنت تي نظر ڪندو آهيان، تڏهن چوندو آهيان ته چڱو ٿيو ته آها اسان کي ڪڍڻي ۽ ڪرڻي پئي. چڱو ٿيو جو اهي سڀ تڪليفون سٺيون سين ۽ مشڪلاتون ڪڍيونسين. چڱو ٿيو

ڪڪن بنان سرن ٺاهڻ کان به مشڪل ڪم ۱۹۳

جو اسان جن شاگردن پنهنجي بورچيخاني ۽ ڪاٺ جي جاءِ لاءِ زمين کوٽي. چڱو ٿيو جو اسان جي پهرين ماني ڪاٺ واري جاءِ انڌاري، گهٽ روشنائي واري ۽ گهميل ته،خاني واري جاءِ هئي. جي شروع ئي کان اسان کي انهي ڪم لاءِ هڪڙي عمدي آرام جهڙي جاءِ هجي ها ته اسان جو مٿو ڦري وڃي ها ۽ اسين اهڙو سڌارو نه ڪريون ها. آءٌ ڀانيان ٿو ته پنهنجي لاءِ بيناد جوڙي ڪم شروع ڪرڻ سان گهڻائي وڏا مطلب ٿا حاصل ٿين.

هاڻي جڏهن اسان جا جهونا شاگرد اڪثر موٽي ٿسڪجي ۾ ايندا آهن ۽ اسان جي وڏي خوبصورت هوادار ۽ گهڻي روشنائي واري ماني ڪاٺ جي جاءِ ۾ وهندا آهن ۽ عمدو لذيت طعام ڏسندا آهن، جو گهڻو ڪري شاگردن جو پنهنجو پيدا ڪيل آهي ۽ ميزون ۽ صفا ميز پوش ۽ دستمال ۽ ميزن تي رکيل گلدان ۽ گلدستا ڏسندا آهن ۽ ٻائيندڙن پڪين جو آواز ٻڌندا آهن ۽ پوري وقت تي ماني ملندي ڏسندا آهن ۽ ڪابه بي بندوبستي نظر نه ايندي اٿن ۽ نه هيترن سون ماني ڪاٺ وارن شاگردن جي ڪا دانهن ٻڌندا آهن، تڏهن هو پاڻ به سون کي چوندا آهن ته چڱو ٿيو جو شروعات ۾ اسان ائين ڪيو ۽ سال بسال آهستو ۽ آرام سان پاڻ کي وڌائيندا چاڙهيندا آياسين.

باب يارهون

سمهڻ کان اڳي هنڌ جوڙڻ

ٿورن ڏينهن کان پوءِ جنرل مارشل، جيو اسان جي هاميٽن اسڪول جو خزانچي هو، جنهن اسان تي پت رکي پهريان ايڏائي سؤ ڊالر زمين جي قسط ڏيڻ لاءِ آڏارا ڏنا هئا، سو اسان کي ڏسڻ آيو. هو هفتو کن اسان وٽ رهيو ۽ سڀڪا شيءِ ڏاڍي خبرداريءَ سان چڪاسي ڏنائين. هو اسان جو سڌارو ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ موٽي وڃڻ کان پوءِ تمام چڱيون ۽ همٿائڻ جهڙيون رپورٽون لکي هاميٽن ڏي موڪليائين. انهي کان پوءِ وري هس ميري مئڪي، جنهن اسڪول ۾ پڙهايو ٿي ۽ جنهن هاميٽن ۾ داخل ٿيڻ وقت منهنجو بهاري ڏيڻ وارو امتحان ورتو هو، سا اسان کي ڏسڻ آئي ۽ انهي کان به پوءِ جنرل آرمسٽرانگ پڻ آيو.

انهن هاميٽن جي دوستن ۽ خيرخواهن جي ملاقات وقت ٽسڪجي ۾ پڙهائڻ وارن جو تعداد تمام گهڻو وڌيل هو، ۽ نون ماسترن مان گهڻا هاميٽن اسڪول جا سنڊي ماڻهو هئا. اسان انهن هاميٽن وارن دوستن جي تمام چڱي مڙجيا

ڪئي، خصوصاً جنرل آرمسٽرانگ جي. ٿوري عرصي ۾ اسان جي اسڪول جا اهڙي جلد ترقي ڪئي هئي، ما ڏسي هوحيرت ۾ به پيا ۽ خوش به ٿيا. ڪيترن ميلن کان شيدي ماڻهو جنرل آرمسٽرانگ جي ڏسڻ لاءِ آيا، جو انهي بابت گهڻوئي ڪي ٻڌو هئائون. جنرل کي نه رڳو منهنجي قوم جي ماڻهن آڌرڀاءُ ڏني، پر ڏکڻ جي گورن ماڻهن به ڏني.

پهرين پيري جڏهن جنرل آرمسٽرانگ ڏسڪجي ڏسڻ آيو، تڏهن مون کي سندس طبيعت ۽ هلت چلت جي جانچڻ جو اهڙو وجهه مليو، جهڙو اگي ڪڏهن نه مليو هو. هن ڏکڻ جي گورن جي لاءِ ڏاڍو خيال ڏيکاريو، انهي کان اڳي آءٌ پائيندو هوس ته جنرل آرمسٽرانگ، جو ڏکڻ جي گورن سان وڙهيو هو، تنهنجو هنن سان وڃڻ هوندو ۽ رڳو ڏکڻ جي شيدين کي مدد ڪرڻ جو خواهان هوندو. پر هن جي انهي ملاقات ڪري مون کي خاطري ٿي ته انهي شخص جي ڪشاده دلي ۽ عالي همتي جي اڃا مون کي پوري خبر نه هئي. ڏکڻ جي گورن کي هن جي ڏسڻ ۽ انهن سان ڳالهائڻ مان مون کي سگهڻي معلوم ٿيو ته هن کي جهڙو گورن جي، تهڙو شيدين جي سک ۽ سڌاري جي گهڻي هوندي هئي. ڏکڻ سان هن

جي ڪا به عداوت ڪانه هوندي هئي ۽ همدردي ڏيکارڻ جو جڏهن ڪڏهن ڪو وجهه ملندو هوس، تڏهن خوش ٿيندو هو. جنرل آرمسٽرانگ سان منهنجي واقفيت واري ساري عرصي ۾ مون ڪڏهن به هن کان عام ماڻهن جي اڳيان يا خانگي طرح ڏکڻ جي گورن جي برخلاف شڪايت جو هڪڙو اکر به نه ٻڌو. انهي ڳالهه ۾ سندس مثال مان آڻ اهو سبق سکيس ته وڏا ماڻهو محبت وڌائيندا ويندا آهن ۽ رڳو خسيس ۽ هلڪا ماڻهو نفرت ۽ عداوت ظاهر ڪندا آهن. هيٿرو به آڻ سکيس ته جيڪا مدد ضعيفن کي ٿي ڏجي، سا پاڻ مدد ڏيندڙ کي زور وارو ٿي ڪري ۽ ڪم نصيب بي واهن ماڻهن تي ظلم ڪرڻ ڪري ماڻهو ضعيف ۽ ڪمزور ٿو ٿئي.

اڄ کان وٺي انهي کي گهڻا ڏينهن گذريا آهن، جو مون اهو سبق جنرل آرمسٽرانگ کان سکيو ۽ پڪو ارادو ڪيم ته ائين ڪڏهن به ٿيڻ نه ڏيندس ته ڪوبه ماڻهو، ڪهڙي به رنگ جو، مون کي پنهنجو دشمن ڪري منهنجي روح کي تنگ ۽ ڪمينو ڪري. آڻ ويسام ٿو ڪريان ته خدا جي مدد سان مون پاڻ مان ڏکڻ جي گوري ماڻهو ڏانهن عداوت جو سڀ خيال پٽي ڪڍي ڇڏيو آهي، جو منهنجي قوم کي انهن جي ايذاءَ پهچڻ

ڪري پيدا ٿي سگهڻ جو آهي. هاڻي جڏهن آءٌ ڏکڻ وارن گورن جي خدمتگاري ٿو ڪريان، تڏهن به اهڙو خوش آهيان، جهڙو جيڪو پنهنجي ڪنهن قوم واري جي خدمتگاري ڪرڻ ڪري ٿيان. آءٌ سڄي دل سان انهي ماڻهوءَ جي حال تي ارمان ٿو ڪريان، جو اهڙو ڪم بخت ٿو ٿئي، جو قومي تعصب رکڻ جي عادت ٿو رکي.

جيئن ته انهي ڳالهه تي آءٌ زياده ويچار ٿو ڪريان، اوترو زياده مون کي خاطري ٿي ٿئي ته هي جو ڏکڻ جي ڪن گورن جو دستور ٿي ويو آهي ته شيدين جي ووٽن يا رايي جي زور گهٽائڻ لاءِ انهن کي نقصان پهچائڻ ضرور ٿا ڄاڻن، انهي مان شيدين کي ڪوبه نقصان نٿو ٿئي، پر خود گورن جي اخلاقن کي هميشه جو نقصان ٿو رسي. شيدين کي فقط ٿوري وقت جو نقصان ٿو رسي، مگر گورن جي اخلاقن کي هميشه جو نقصان ٿو رسي. مون ڪيترائي ڀيرا ڏٺو آهي ته جڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن شيديءَ جي راءِ جي زور ڀڃڻ لاءِ ڪو قسم کڻي ٿو، تڏهن اهو حياتي جي ٻين ڪمن ۾ به سگهوئي ڪپيو ٿيڻ سگهي ٿو، جهڙو ڪنهن شيديءَ جي حالت ۾ تهڙو ڪوري جي. جيڪو گورو شروع ۾ ڪنهن شيديءَ سان ٺڳي يا دغا بازي ڪري ٿو، سو اڪثر پڇاڙيءَ ۾ ڪوري ماڻهوءَ کي به ٺڳي ٿو.

جيڪو ڪورو ماڻهو ڪنهن شيديءَ کي قاعدي جي برخلاف سزا ڏئي ٿو، سو سگهوئي گوري ماڻهو ۽ کي به بيقاعدي سزا ڏيڻ جي ڪري ٿو. آءٌ ڀانيان ٿو ته انهي ساري ڳالهه مان هيٽرو ضروري ٿو ڏسجي ته ملڪ جا سڀ ماڻهو ڏکڻ تان بي علمي ۽ ناداني جي بوجي ڪٽڻ جي ڪوشش ۾ شامل ٿيڻ ڪن.

هي ڳالهه جا هر سال ڏکڻ ۾ تعليمي سڌاري نسبت ۾ ظاهر ٿيندي وڃي، ما جنرل آرمسٽرانگ جي تعليم جي باري ۾ خيال جو اثر آهي ۽ آهو نه رڳو شيدين تي آهي پر گورن تي به. هن وقت ڏکڻ جي اهڙي ڪابه رياست ڪانهي، جا پنهنجن گورن چوڪرڻ توڙي چوڪرين لاءِ هنري تعليم موجود ڪرڻ ۾ ڪوشش نٿي ڪري، ۽ گهڻين حالتن ۾ جانچ ڪرڻ سان معلوم ٿي سگهي ٿو ته اها ڪوشش جنرل آرمسٽرانگ کان ئي شروع ٿيل آهي.

اسان جي غريباني شاگردن جي کاڌي جي بندوبست شروع ٿيڻ کان پوءِ سگهوئي تمام گهڻا شاگرد اسان وٽ اچڻ لڳا. هفتن جا هفتا نه رڳو اسان پيسي کان سواءِ کاڌي جي موجود ڪرڻ لاءِ مشڪلاتون پئي ڪڍيون، پر سمهن جي سامان موجود ڪرڻ لاءِ به انهي ڪم لاءِ

اسان اسڪول جي ويجهو ڪي ڪوٺيون ڀاڙي ڪيون. اهي ڪوٺيون ڀڳيون ڀريون ڀيون هيون ۽ سياري وارن مهينن ۾ انهن ۾ سمهڻ وارن شاگردن کي زڪام جي تڪليف پهتي. اسين شاگردن کان کاڌي لاءِ هر مهيني اٺ ڊالر وٺندا هئاسين ۽ ايتروئي هوڏئي سگهندا هئا. انهي ۾ کاڌي کان سواءِ جاءِ، ڪاٺين ۽ ڪپڙن ڏوٺ جو خرچ به اچي ٿي ويو. اسڪول جي لاءِ جيڪو ڪمائتو پورهيو شاگرد ڪندا هئا، تنهنجي لاءِ هنن کي اسين ميجرائي به ڏيندا هئاسين. پڙهائڻ جو خرچ، جو هر هڪ شاگرد لاءِ سال ۾ پنڌرنهن ڊالر هوندو هو، سو هاڻي وانگي، جتان ملي سگهندو هوسين اتان وٺندا هئاسين.

انهي ٿوري رقم مان اسڪول جي لاءِ کاڌي جو بندوبست رکي نٿي سگهياسين. اسان جي ڪم جي ٻئي سال ۾ سپارو ڏاڍو سخت ٿيو، شاگردن کي گرم رکڻ لاءِ اسين هنڌ جا ڪپڙا پوري طرح موجود ڪري نه سگهياسين. حقيقت ڪري ڪن ٿورين حالتن کان سواءِ اسين ڪي به ڪڏون يا هنڌ ڪڇ وقت تائين موجود ڪري نه سگهياسين. رات جو سڄي ڪري شاگردن جي بي آراميءَ بابت ميون کي ايتري گهڻي ٿيندي هئي، جو ننڊ ٿي نه ايندي هيم. مون کي ياد آهي ته ڪيترا ڀيرا آءٌ اڌ رات جو اٿي انهن

لاندين ڏي ويندو هوس، جن ۾ شاگرد سمهندا هئا. اڪثر ڏسندو هوس ته ڪم باهه جي چوڌاري سوڙها سگهوڙا ٿيا ويٺا هوندا هئا ۽ مٿان هڪڙو کٽو پيو هوندو هو. جو اسان موجود ڪري ڏنو هون. انهي طرح هنن پاڻ کي ڪوسي ڪرڻ جي ڪوشش ٿي ڪئي. هڪڙي ڏينهن اکين رات تمام ڏاڍو سيءُ ۽ پارو پيو هو ۽ صبح جو ديول ۾ جيڪي شاگرد هاري ساڻا ڪري ڇڏيا هئا، تن کي جڏهن مون چيو ته هٿ مٿي کڻو، تڏهن گهڻن ئي هٿ مٿي ڪيا. انهي هوندي به هنن ڪا دانهن ڪانه ٿي ڪئي. هنن کي خبر هئي ته اسان کان جيڪي ٻجي سگهي ٿو، سو ٿا ڪريون. جيڪو وجهه مليو ٿي، تنهنجو فائدو وٺي پنهنجي حالت سڌارڻ جي ڪوشش ۾ هو ڏاڍا خوش رهندا هئا. هو هميشه پيا پڇندا هئا ته ماسترن جو بار ڪيئن هلڪو ڪري سگهون.

مون اتر ۾ توڙي ڏکڻ ۾ ڪيترائي ڀيرا ٻڌو آهي ته جڏهن شيدين ۾ هڪڙو ٻين جي مٿان حڪم هلائڻ لاءِ مقرر ڪيو ويندو آهي، تڏهن هو هڪٻئي کي عزت آبرو نه ڏيندا آهن ۽ هڪ ٻين جي فرمانبرداري نه ڪندا آهن. انهي نسبت ۾ آءُ هيترو چئي سگهان ٿو ته ٿسڪجي ۾ جيڪي اڻويهه ورهيه آءُ رهيس، تن ۾ مون کي ڪڏهن به

ڪونه سجهي ته اسڪول جي ڪنهن شاگرد يا عملدار منهنجي نسبت ۾ ڪو بهي آبروئي جهڙو لفظ ڳالهائڻ يا ڪو اهڙو ڪم ڪيو. اٽلندو هنن گهڻائي مهربانيءَ جهڙا ڪم زور ڪري پئي ڪيا آهن. اڪثر شاگرد مون کي ڪو وڏو ڪتاب يا ٿيلهو يا ڪابه ٻي ڳري شيءِ اسڪول جي حد اندر کڻي هلندي ڏسڻ نه گهرندا آهن. اهڙي وقت هڪڙو نه پيو هميشه ڊوڙي اچي آها شيءِ مون کان وٺندو آهي ته مون کي تڪليف نه ٿئي. آءٌ ڪڏهن به منهن وسندي پنهنجي آفيس کان ٻاهر نه نڪتو هوندس، جڏهن ڪنهن نه ڪنهن شاگرد چڻي کڻي ڊوڙي اچي منهنجو پاسو وٺي مٿان جهلڻ جي اجازت نه گهري هوندي. آءٌ گهڻي خوشيءَ سان انهي ذڪر ڪندي هيترو به زياده لکي سگهان ٿو ته ڏکڻ وارن ماڻهن سان واسطي رکڻ واري ساري عرصي ۾ مون کي اتي جي ڪورن مان ڪنهن به ڪڏهن بهي آبرو نه ڪيو. ٽسڪجي يا ان جي آس پاس وارا ڪورا ته خاص طرح وس پڄندي مون کي هر طرح جي عزت ڏيندا آهن، بلڪ پنهنجي درجي کان به زياده آبرو ڏيندا آهن.

ٿورا ڏينهن ٿيندا ته مون ڊالاس ۽ هائوسٽن جي وچ ۾ سفر پئي ڪيو. ڪنهن طرح اکوت ماڻهن کي خبر پئي

وئي ته آءُ انهي ريل گاڏي ۾ آهيان. گهڻو ڪري هر هڪ اسٽيشن تي، جتي جتي گاڏي ٿي بيٺي، اتي ڪيترا ڪورا، جي اڪثر شهر جا عملدار هئا، سي مٿي چڙهيو ٿي آيا ۽ اچي پاڻ سڃارايائون ٿي ۽ ڏکڻ جي لاءِ جيڪا مون ڪوشش پئي ڪئي، تنهنجي لاءِ منهنجي شڪر گذاري ظاهر ٿي ڪيائون.

پئي پيري جڏهن جارجيا ۾ اگسٽا مان نڪري اٽلنٽا ڏي گهمڻ ويو هوس، تڏهن گهڻي سفر ڪرڻ ڪري البتہ ٽڪجي پوڻ جي هڪڙي سمهڻ واري گاڏي ۾ وڃي چڙهيس. اڃا گاڏي ۾ گهڙيس ته اتي بوسٽن جون ٻه ليڊيون اڳتي وينيون هيون، جن کي آءُ چڱي طرح سڃاڻندو هوس. هنن ويچارين ليڊين کي پائنجي ٿو ته ڏکڻ جي رستن جي بلڪل خبر ڪانه هئي، تنهنڪري هنن مهرباني ڪري مون کي سندن پاڻي ۾ وهڻ لاءِ زور ڪيو. مون به لاچار ڪئي وهڻ قبول ڪيو. ٿورن منٽن کان پوءِ انهن مان هڪڙي منهنجي ٻڌائڻ ڪان سوڌ اسان ٽنهي جي لاءِ ماني آڻڻ جو حڪم ڏنو. انهي ڪري مون کي گهڻي ٿيڻ لڳي. اهو گاڏو ڏکڻ وارن گورن ماڻهن سان ڀريو پيو هو، جن مان گهڻن جون اڪيون اسان ۾ هيون. جڏهن مون ڏٺو ته مانيءَ جو حڪم ڏنو ويو آهي، تڏهن مون

آتان اٿي وڃڻ لاءِ هڪڙو عذر ڏنو، پر ليڊين مون کي
سائڻ کڏ ويهي ماني کائڻ لاءِ زور ڪيو. نيٺ آءُ لاچار
ٿي ٿڌو ساھ کڻي پنهنجي جاءِ تي وري ويهي رهيس ۽
دل ۾ چيم ته اجهو ضرور پڪڙيس.

وڌيڪ مونجھارو مون کي تڏهن ٿيو، جڏهن ماني
ميز تي رکجڻ کان پوءِ هڪڙي ليڊيءَ کي دل ۾ آيو ته
جيڪا خاص قسم جي جاءِ ساڻس ٿيلهي ۾ هئي، آها ٺاهي
کڻي اچن ۽ سگهوئي پاڻ انهي جي ٺاهي کڻي آڻڻ لاءِ
وئي، جو چيائين ته ٻئي کي آها ٺاهڻ نه ايندي. نيٺ
کائي بس ڪيوسين ۽ مون کي ائين ڏسڻ ۾ آيو ته جيترو وقت
انهي ماني کائڻ ۾ مون لڳايو هو، اوترو اگي ڪڏهن
نه لڳايو هوم. پوءِ مون آتان نڪرڻ ۽ گهٽيءَ کان آزاد
ٿيڻ جو ارادو ڪري انهي ڪوٺيءَ ۾ ويس، جتي تماڪ
چڪڻ جو حڪم هو ۽ جتي اگهي ڪي مڙس ماڻهو اچي
گڏ ٿيا هئا. پر انهي وچ ۾ ساري گاڏي جي ماڻهن کي
خبر پئجي وئي ته آءُ ڪير آهيان. جڏهن آءُ انهي تماڪ
چڪڻ واري جاءِ ۾ ويس، تڏهن مون کي انهي ڪري
ڏاڍي حيرت لڳي جو سڀئي ماڻهو، جي گهڻو ڪري جارجيا
جا هئا، سي هڪڙو هڪڙو ٿي مون وٽ آيا ۽ پاڻ
سجرائي مون سان واقفيت پيدا ڪيائون ۽ ساري ڏکڻ

لاءِ جنهن ڪم جي ڪوشش ۾ آءٌ هوس، تنهنجي واسطي
 ڏاڍي شوق مان منهنجي شڪر گذاري ڪيائون. ۽ ائين
 خوشامد ڪري نه ڪيائون، ڇا لاءِ جوانهن مان هر
 ڪنهن کي خبر هئي ته منهنجي خوشامد ڪرڻ مان ڪيس
 ڪوبه فائدو پهچڻو نه هو.

شروع کان وٺي مون شاگردن جي ذهن تي اها ڳالهه
 پئي وهاري آهي ته ٽسڪجي منهنجو يا عملدارن جو
 اسڪول ناهي، پر خود سندن اسڪول آهي ۽ انهي ۾
 سندن اهڙو واسطو آهي، جهڙو ڪنهن به پئي تعليم ڏيندڙ
 يا سرپرست يا بندوبست ڪندڙ جو آهي. هي به ڪين
 ذهن نشين پئي ڪيو اٿم ته اسڪول ۾ آءٌ سندن دوست
 ۽ خير خواه ۽ صلاح ڏيندڙ ٿي ٿو رهان، نه سندن بالا
 عملدار يا ناظر ٿي. مون هميشه هنن کي پئي سمجهايو
 آهي ته اسڪول جي بندوبست جي نسبت ۾ جيڪا به ڳالهه
 هجي، سامواءِ حجاب جي صاف دل ٿي ظاهر ڪن. سال ۾
 ٻه ٽي ڀيرا آءٌ شاگردن کي چونڊو آهيان ته هڪڙو خط
 جنهن ۾ اسڪول جي نسبت ۾ جي ڪا نڪتہ چيني ڪرڻي
 هجي يا پڪار ڪرڻي هجي يا ڪا تجويز ڪرڻي هجي
 ته آها ڏيکارين. جڏهن وري ائين نه ڪيو آهي، تڏهن
 هنن کي ننڍي ديول ۾ گڏ ڪندو آهيان ته اسڪول جي

هلائڻ بابت هڪٻئي سان دل جون ڳالهيون ڪن. شاگردن جي اهڙين مجلسن مان ماڻهوءَ کي خبر پوي ٿي ته مٿس ڪيتري جوابداري آهي ۽ ڪيتري قدر ٻين جو مٿس ويساه آهي. جڏهن آءُ پورهئي وٺندڙن ۽ پورهئي ڪندڙن جي تڪرارن بابت پڙهندو آهيان، تڏهن مون کي دل ۾ ايندو آهي ته جيڪڏهن پورهئي وٺڻ وارا پورهيتن کي ويجهي پوڻ جي عادت ڪن ۽ هنن سان صلاح مصلحت ڪن ۽ هنن کي خاطري ڪرائن ته پورهئي ۾ ٻنهي طرفن جو هڪ جهڙو واسطو ۽ فائدو آهي ته جيڪر پورهيتن جي ٻڌين ڪرڻ ۽ تڪرار ڪري پورهئي بند ڪرڻ جون خرايون کڻي قدر گهٽجي وڃن. سڀڪنهن ماڻهوءَ تي ويساه جو اثر ٿو ٿئي، خصوصاً شيدي قوم تي. هڪ دفعي هو سمجهن سهي ته تون هنن جو خير خواه آهين ۽ خود مطلبي نه آهين ته پوءِ جيئن وٺئي تيئن تون هنن کي هلائي سگهندين.

شروع کان وٺي ٿسڪجي ۾ منهنجو ارادو هو ته نه رڳو عمارتون شاگردن جي هٿان جوڙايان، پر جيترو ٿي سگهي، اوترو خود سندن سامان به جوڙايان. مون کي انهي ڳالهه تي هاڻي عجب ٿو لڳي ته جيسين ڪڏهن جڙي تيار ٿيون، تيسين هو ڪيئن صبر ڪري پٺ تي سمهندا آيا يا جيسين ڪنهن قسم جا هنڌ ٺهيا، تيسين ڪيئن

ماٺ ڪري هنڌن کان سواءِ سمهندا آيا.

اوائيل جا اسان وٽ تمام ٿورا شاگرد هئا، جن کي وادين جا اوزار هلائڻ آيا ٿي ۽ جيڪي ڪٽون شاگردن انهن ڏينهن ۾ جوڙيون هيون، سي ساديون ۽ چٽڪيون هيون ۽ مضبوط به ڪين هيون. اڪثر جڏهن صبح جو آڻ شاگردن جي ڪوٺين ۾ ويندو هوس، تڏهن ڪهڙا نه، ته به ٻه ڪٽولا پٽ تي هيڏي هوڏي پيل ڏسندو هوس. گادين يا هنڌن موجود ڪرڻ جي مشڪلات حل ڪرڻ البته مشڪل هئي. پرنٽ آها به اسان حل ڪئي، جو ڪو سادو ٿلهو ڪپڙو وٺي انهن جا ٽڪر گڏ سبي وڌيون ڳوٺريون يا ڳوٺيون ڪئي ٺاهيونسين. آهي نرم سنهن ڪڪن سان ڪئي پريونسين، جي پامسي وارن پيلن مان گڏ ڪري آياسين. انهي وقت کان وٺي اهو گادين جوڙڻ جو ڪم وڌندو ۽ سڌرندو ويو آهي ۽ هاڻي اهو هنر انهي سڌريل درجي کي پهتو آهي، جو ڪيترين چوڪرين کي سيڪاريو ٿو وڃي ۽ جيڪي گاديون هاڻي ٿسڪجي جي ڪارخاني مان ٺهي ٿيون نڪرن، سي اهڙيون ئي چڱيون آهن، جهڙيون رواجي دڪانن تان خريد ڪرڻ ۾ اينديون آهن. کاڌي جي بندوبست کان ٿورو وقت پوءِ شاگردن جي سمهڻ وارين جاين ۾ توڙي ماني کائڻ وارين

جاين ۾ ڪرسيون ڪين هونديون هيون. ڪرسي جي
 بدران استول يا ٽپاوا ڪم ۾ آئيندا هئاسين، جي شاهرڳ
 ان گهڙيل ڪاٺ جي ٽن ٽڪرن کي ڪليون هئي گڏي
 ٺاهيندا هئا. اوائل وارن ڏينهن ۾ شاگردن جي جاين ۾
 جيڪو سامان هوندو هو، سو هي - هڪڙو هنڌ، ڪي
 استول ۽ ڪڏهن ڪڏهن هڪڙي سادي ميز شاگردن
 جي هٿ جي جڙيل. شاگردن جي هٿ جي سامان جوڙڻ
 جي تجويز اڃا تائين هلي اچي. پر هينئر هر هڪ جاءِ ۾
 سامان ٿورو زياده ڪيو ويو آهي ۽ آهو اهڙي ڪاريگري
 سان جڙيل آهي، جو انهي مان ٿوروئي ڪو عيب ڪري
 ٿو سگهجي. هڪڙي ڳالهه، تي ٿسڪجي ۾ آءُ گهڻو زور
 رکندو آهيان ۽ آها هي آهي ته جتي ڪٿي بلڪل صفائي
 هجي. پهرين ورهين ۾ ۽ اڃا تائين به، شاگردن کي ياد
 ڏياربو آهي ته ماڻهو اسان کي اسان جي مسڪيني ۽ ٿورن
 سڪن موجود هئڻ ڪري معافي ڏيندا، مگر گدلائي جي
 ڪري اسان کي معافي نه ڏيندا.

اسڪول ۾ جنهن به شيءِ تي گهڻو زور لائبو آهي،
 سا آهي ڏندن يا ڏندن جو برش. جنرل آرمسٽرانگ
 انهي کي ڏندن جي برش جي پاڪ تعليم سڏيندو هو ۽
 آها ٿسڪجيءَ ۾ اسان جي ضروري مذهبي تعليم جو هڪڙو

ڀاڱو هوندي هئي. جيڪو شاگرد ڏندن جو برش نه رکندو آهي ۽ نه ڪم آڻيندو آهي، تنهن کي آتي رهڻ نه ڏيندا آهن. پوين ورهين ۾ ڪيترائي ڀيرا شاگرد اسان وٽ آيا آهن، جن پاڻ سان فقط ڏندن جو برش آندو آهي ۽ ٻي ڪا به شيءِ ڪانه آندي آهي. هنن ٻين کان ٻڌو هو ته اسين انهن جي ڪم اچڻ تي زور لائيندا آهيون ۽ تنهن ڪري ثابتِي ۽ جي لاءِ ٻيو نه ته به ڏندن جو برش ضرور پاڻ سان آڻيندا آهن. مون کي ياد آهي ته هاڻ تازو هڪڙي ڏينهن صبح جو دستور موجب آڻڻ زباني اسڪول جي پرنسپال سان گڏجي چوڪرين جون جايون ڏسڻ ويس. هڪڙي جاءِ ۾ اسان ٽي چوڪريون ڏٺيون، جي تازيون داخل ٿيون هيون. جڏهن مون هنن کان پڇيو ته ڏندن جا برش اٿو. ”تڏهن انهن مان هڪڙي ۽ برش ڏيکاري چيو ته ”هاڻو سائين. اهو اسان جو برش آهي. اهو ڪالھ اسان گڏجي آندو هو.“ ٻي سگهوئي پوءِ هنن ٻيو سبق سکيو ۽ هر هڪ کي ڌار برش رکڻو پيو.

اها هڪڙي مزي جهڙي ڳالھ آهي ته ڏندن جي برش ڪم آڻڻ مان هي نتيجو آهي ته شاگردن ۾ اعليٰ درجي جو سڌارو ٿيو آهي. اڪثر مون ڏٺو آهي ته جڏهن ڪڏهن اسان وٽ اهڙو شاگرد آيو آهي، جو هڪ ٻن برشن جي

ڪم ٿيڻ تي پاڻهي ٻيون نئون برش هٿ ڪري ٿو، تڏهن آهو شاگرد آندڙي به چڱو ۽ سڌريل شاگرد ثابت ٿيو آهي. شاگرد کي هي به سيڪارجي ٿو ته جيئن ٺهرايلن وقتن تي ماني ٿا کائڻ، تيئن وهنجڻ. اهو به سبق اسان شروع ڪيو هو، جڏهن اڃا اسان وٽ وهنجڻ جي جاءِ ئي ڪانه هئي. گهڻا شاگرد ٻهراڙيءَ کان ايندا هئا ۽ اڪثر انهن کي سيڪارڻو پوندو هوسين ته رات جو ڪيئن سمهن يعني ته جڏهن اسين هنڌ جون به چادرون موجود ڪري سگهياسين، تڏهن انهن جي وچ ۾ سمهن. پر جڏهن اڃا اسين فقط هڪڙي چادر موجود ڪري ٿي سگهياسين، تڏهن البته هنن کي ٻن چادرن جي وچ ۾ سمهن سيڪارڻ مشڪل هون. رات جي چوغي ڏکڻ جي ضرورت ٿي به ساڳئي قسم جو ڌيان ڏنو ويو.

گهڻي وقت تائين ته شاگردن کي اهو ڪم سيڪارڻ مشڪل هو ته پنهنجن ڪپڙن جا سڀ ٻٽن يا ٻيڙا قائم رکن ۽ ڪنهن به هنڌان ڪپڙو ڦاٽل نه هجي ۽ ڪٿي ڪو سٺپ جو داغ نه هجي. اها خوشيءَ جي ڳالهه آهي ته اهو سبق هو پوري طرح سکي ويا، ۽ سال بسال شاگردن جو هڪڙو دفعو ٻئي دفعي کي سيڪاريندو هو، جنهن ڪري هاڻي جڏهن ڏهاڙي شام جو شاگرد صفون ٻڌي

ننڍڙي ديول ڏي ويندا آهن ۽ سندن پوشاڪ ڏسبي آهي،
تڏهن هڪڙو ٻئي به ويل يا کٽل نه ڏسبو آهي.

باب ٻارهون

پيسا گڏ ڪرڻ

جڏهن اسان شاگردن کي رهائي ڪارائڻ جو بندوبست شروع ڪيو، تڏهن پورٽر هال، جا اسان جي پهرين عمارت هئي، تنهنجي ماڙيءَ يا بالاخاني تي انهن جون جايون موجود ڪيونسين. پر پوءِ شاگردن جو تعداد ويو وڌندو، جهڙو چوڪرن جو تهڙو چوڪرين جو. گهڻن چوڪرن لاءِ ته اسڪول جي حدن کان ٻاهر جايون جو بندوبست ڪري سگهياسين، مگر چوڪرين کي انهي طرح پري ڪڍي نه سگهياسين. سگهوئي چوڪرين جي لاءِ زياده جايون موجود ڪرڻ توڙي سڀني شاگردن لاءِ ڪاڌي جي بهتر ۽ وڏي بندوبست ڪرڻ جي مشڪلات پيش ٿي. نيٺ اهو ٺهراءُ ڪيوسين ته اڃا به بي وڏي عمارت جوڙجي، جنهن ۾ چوڪرين جي لاءِ جايون ۽ سڀني جي لاءِ ڪاڌي جو بندوبست هجي.

گهريل عمارت جي نموني جي نقشي ٺهرائڻ کان پوءِ،

اسان ڏٺو ته انهي عمارت تي اٽڪل ڏهه هزار ڊالر خرچڻا
 هوندا سين. اسان وٽ ايترو پيسو موجود نه هو، جنهن
 مان ڪم شروع ڪريون، انهي هوندي به ٺهراءُ ڪيوسين
 ته انهي گهر بل عمارت کي ڪو نالو ڏيون. جيتوڻيڪ
 انهن جي جوڙڻ جي آها هٿ آڻڻ ۾ شڪ هوسين، ته به
 انهيءَ کي نالو ڏئي ٿي سگهياسين. ٺهراءُ ڪيوسين ته
 انهي رٿيل عمارت کي الپاما هال سڏيون، جو اسان انهي
 نالي واري رياست ۾ محنت پئي ڪئي. وري به مس
 ٻيو ڏهن ٽسڪجي ۾ ۽ ان جي آس پاس شيدين توڙي
 گورن کان مدد وٺڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳي. انهن
 پنهنجي پنهنجي وسعت آهر خوشيءَ سان مدد ڏني. پهرين
 عمارت پورتر هال وانگي هن جي بنياد وجهڻ لاءِ به شاگرد
 مٽي کوٽڻ لڳا.

جڏهن پيسا گڏ ڪري رهياسين، تڏهن هڪڙي ڳالهه
 ٿي، جنهن مان جنرل آرمسٽرانگ جي بزرگي ظاهر
 ٿي ۽ معلوم ٿيو ته هو ٻي خلق کان درجي ۾ گهڻو مٿي
 آهي. جڏهن اڃا اسين نئين عمارت جي نسبت ۾ انهي
 ڪهڻيءَ ۾ هئاسين ته ڪٿان ۽ ڪيئن پيسا گڏ ڪريون ته
 مون کي جنرل آرمسٽرانگ کان تار پهتي، جنهن ۾
 مون کان پڇيائين ته تون مهينو ڪن مون سان اتر ۾ گشت
 ڪري سگهندين يا نه ۽ جي ڪري سگهين ته هڪدم

هامپٽن ۾ اڄ . مون ته هڪدم وڃڻ قبول ڪيو ۽ بروقت وڃي هامپٽن ۾ حاضر ٿيس . وڃڻ شرط معلوم ٿيو ته جنرل ٺهراءَ ڪيو آهي ته ڪي ڳائڻ وارا ساڻ ڪري مهينو ڪن آتر ۾ گشت ڪري ۽ وڏن وڏن شهرن ۾ مجلسون گڏ ڪري، جن ۾ هو پاڻ ۽ آءُ ٻئي چٽا تقريرون ڪريون . مون کي حيرت تڏهن لڳي، جڏهن جنرل مون کي چيو ته آهي مجلسون هامپٽن جي فائدي لاءِ نه ڪرڻيون هيون، پر ٽسڪجي جي لاءِ، ۽ آتي جو سارو خرچ هامپٽن جو اسڪول پريندو.

جيتوڻيڪ هن اهڙا لفظ ڪڏهن ڪين چيا، تڏهن به مون کي معلوم ٿي رهيو ته جنرل آرمسٽرانگ، اهو رستو انهي لاءِ ورتو ته آءُ اتر وارن ماڻهن مان معرفت پيدا ڪريان ۽ الاباما هال جي جوڙڻ لاءِ ترت پيسي جي مدد هٿ ڪريان. ڪو ضعيف ۽ تنڪدل ماڻهو ضرور اها حجت آڻي ها ته جيڪي به پيسا انهي رستي ٽسڪجي ۾ ايندا، سي ڇڻ ته هامپٽن جي اسڪول مان ورتا ويا، پر خود مطلبجي جا يا ڪم نظريءَ جا خيال جنرل آرمسٽرانگ جي دل ۾ ڪڏهن به ڪين آيا. هن جي وڏائي هن کي ننڍو ٿيڻ نه ڏٺو ۽ هن جي چڱائي هن کي نيچ ٿيڻ نه ڏٺو. هن کي خبر هئي ته اتر وارن ماڻهن جيڪي پيسا ڏنا هئا،

سي شيدين جي سڌاري لاءِ ڏنا هئا ۽ نه فقط ڪنهن خاص هڪڙي اسڪول لاءِ. جنرل کي اها به خبر هئي ته هاميٽن کي مضبوط ڪرڻ جو رستو اهو آهي ته ان کي ساري ڏکڻ جي سڌاري جو مرڪز ڪجي، نه فقط پنهنجي سڌاري جو.

باقي جيڪي تقريرون اتر ۾ مون کي ڪرڻيون هيون، تن جي نسبت ۾ هڪڙي صلاح مون کي ياد ٿي اچي، جا جنرل مون کي ڏني هئي. هن چيو ته ”ماڻهن کي هر هڪ لفظ جي لاءِ هڪڙو خيال ڏج، جنهن تي پيا هان.“ آءٌ ڀانيان ٿو ته انهي صلاح جي وڌيڪ سمجهائي ڏيڻ مشڪل آهي ۽ اها سڀني عام تقريرن سان لاڳو ڪري ٿي سگهجي. انهي وقت کان وٺي اڄ تائين مون دل ۾ هميشه انهي صلاح تي هلڻ جي ڪوشش ٻڻي ڪئي آهي.

نيويارڪ، برڪلن، گوسٽن، فلاڊيلفيا ۽ ٻين وڏن شهرن ۾ مجلسون ڪيون ويون ۽ انهن سڀني ۾ جنرل آرمسٽرانگ توڙي مون، نه هاميٽن جي لاءِ، هر ٿلهي ڪجي جي لاءِ مدد طلب ڪئي. انهن مجلسن ۾ اها خاص ڪوشش ڪئي وئي ته الاباما هال جي عمارت لاءِ به چندو گڏ ڪجي ۽ عام طرح اهو اسڪول اتي جي ماڻهن جي ڌيان تي آڻجي. انهن ٻنهي ڪالھين ۾ اهي مجلسون

ڪمائتيون ۽ فائدي واريون ثابت ٿيون.

ايتري معرفت پيدا ٿيڻ کان پوءِ آڻ ۽ چنڊي کڏ ڪرڻ لاءِ اتر ڏي اڪيلو وڃڻ لڳس. گذريلن پنڌرهن ورهين ۾ مون کي لاچار ٿيو آهي ته پنهنجي وقت جو گهڻو ڀاڱو مون اسڪول کان پري هئي گذاريو آهي ۽ جيڪي ڪهڙيون وقت بوقت هئي پيدا ٿيون آهن، تن جي پورائي لاءِ پيسن کڏ ڪرڻ جي ڪوشش هئي ڪئي اٿم. انهي ڪوشش ۾ جيڪو آزمودو مون حاصل ڪيو آهي، سو شايد منهنجن پڙهندڙن کي پسند ايندو ۽ ڪمائتيون ٿيندو. جيڪي ماڻهو عام فائدي جي لاءِ پيسن کڏ ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن، تن ڪيترائي دفعا مون کان پڇيو آهي ته جيڪي وسعت وارا ماڻهو فائدي جهڙن ڪمن لاءِ مدد ڏئي سگهن ٿا، تن کان خوشيءَ سان مدد وٺڻ لاءِ آڻ ۽ ڪهڙي اصول يا اصولن تي هليس. جيتري قدر هنن جي علم يا هنر جا قانوني اصول ٺهرائي ٿا سگهجن، ان موجب آڻ هيترو چئي سگهندس ته آڻ رڳو هن اصولن يا قانونن تي ئي هليس. پهريون اهمو ته هميشه پنهنجو اهو فرض ٿي سمجهيم ته جدا جدا ماڻهن يا جماعتن کي پنهنجي ڪم جو پورو اطلاع ڏيان ۽ پيو اهو ته، انهي جي نتيجن جي ڪا به گهٽي ڪانه رڪان. اهو پيو قانونن البته تعميل جي لاءِ مون

واسطي، مشڪل هون. جڏهن قدر جي قسطن ڏيڻ جو
 ٺهرايل وقت اچي پهچندو آهي، تڏهن جي هٿ ۾ هڪڙو
 ڊالر به نه هوندو ته پوءِ ڪٿي نه ڪرڻ نهايت مشڪل
 آهي، جيتوڻيڪ آڌ پائين ٿو ته هر سال آڌ زياده سڪندو
 وڃان ته ڪٿي ڪرڻ اجائي آهي ۽ جيڪو جسماني ۽
 دماغي زور بهي طرح لڳائي انهي مان فائدو حاصل ڪري
 سگهجي، سو مفت ضايع ٿيو وڃي. دولتمند ۽ ناليرن ماڻهن
 مان صحبت ڪرڻ مان جيڪو آزمودو مون کي حاصل
 ٿيو، تنهن کان پوءِ مون ڏٺو آهي ته جيڪي تمام وڏا
 نتيجا ظاهر ڪن ٿا، سي آهي آهن جي پنهنجو پاڻ جهلين
 ٿا ۽ پاڻ تي عمل هلائڻ کان سواءِ جوش ظاهر نٿا ڪن،
 پر هميشه صبر ۽ تحمل ۽ آرام ۽ خوش خلقيءَ سا هلت ٿا
 ڪن. آڌ پائين ٿو ته پريزيڊنٽ ولیم هئڪلي
 اهڙي قسم جي ماڻهوءَ جو اهڙو عمدو مثال ڏنو آهي،
 جنهن جهڙو مون ڪڏهن به ڪونه آهي.

ڪنهن به قسم جي مشڪل ڪم ۾ ماڻهوءَ جي لاءِ
 ضروري ڳالهه اها آهي ته هو انهي حد تي اچي، جتي پاڻ
 کي بلڪل وساري ڇڏي، يعني گهڻن جي فائدي لاءِ پاڻ
 کي گم ڪري ڇڏي. انهي طرح جيتري قدر هو پاڻ کي
 گم ڪندو، اوتري قدر هن کي پنهنجي ڪم مان نهايت

اعليٰ قسم جي خوشي حاصل ٿيندي .

ٽسڪجيءَ لاءِ پيسن گڏ ڪرڻ جي آزمودي مون کي
ميڪاريو آهي ته جي ماڻهو هميشه دولتمند ماڻهن کي دولتمند
هئڻ ڪري ۽ خيرات جهڙن ڪمن لاءِ وڌيڪ پيسي نه
ڏيڻ ڪري ڌڪارين ٿا. تن سان ماڻ ڪري گذارڻ نه
گهرجي . پهرين ته جيڪي ماڻهو بي واجبي سڀني تي گڏي
اهڙا الزام آڻين ٿا، تن کي ابتر خبر نه ٿي پوي ته
جيڪڏهن دولتمند ماڻهو پنهنجي دولت جيو وڏو پاڻو
هڪدم کڻي ڇڏين، جنهن ڪري وڏن ڌنڌن کي شڪست
پهچي وڃي، ته جيڪر ڪيترا نه ماڻهو ڪنگال ٿي پون
۽ ڪيترن کي نه جيڪر تڪليف پهچي، تنهن کان پوءِ
ڪن ٿورن ماڻهن کي اهو سماءُ هوندو ته دولتمند ماڻهن
کي هميشه ڪيترا نه ماڻهو مدد لاءِ سوال ڪندڙ آهن .
مون کي اهڙا دولتمند سڃهن، جن وٽ ڏهاڙي ويهارو
ماڻهو ايندا آهن . ڪيترائي ڀيرا آڻ انهن جي آفيس ۾ ويو
هوندس ته پنج اٺ ماڻهو هميشه سندن ملاقات لاءِ ويٺل
ڏٺا هوندم ۽ سڀ پيسن جي مدد لاءِ آيل هئا . اهي ته
ٿيا روبرو سوال ڪرڻ وارا، پر ٿپال ۽ ڪيترا ته انهي
ڪم لاءِ درخواستن ڪرڻ ۽ خطن لکڻ وارا آهن . ڪن
ٿورن کي خبر هوندي ته اهڙا ماڻهو تمام وڏي رقم انهي

رستي ڏين ٿا، پر پنهنجو نالو اصل ظاهر ڪرڻ نٿا ڏين. مون اڪثر ڪيترن ماڻهن جي بيميليءَ جي ڳلا ٻڌي آهي، جن جي مون کي خبر آهي ته هر سال هزارين ڊالر اهڙي طرح لڪائي پيا ڏهن، جو جهان کي انهي جي ڪا به سڌ ڪانه ٿي پوي.

انهي جو هڪڙو مثال هي آهي ته نيويارڪ ۾ ٻه شريف زالون جن جا نالا اخبارن ۾ ظاهر نه ٿيندا آهن، پر جن مائي ماڻ ۾ گذريل اٺن ورهين جي اندر ايتري رقم ڏني آهي، جنهن مان اسان ٽي وڏيون ضروري عمارتون جوڙيون آهن. انهن کان سواءِ اسڪول جي ڪم لاءِ ڪيتريون ئي ٻيون بخششون عطا ڪيون اٿن. ۽ اهي نه فقط ٽسڪجي کي مدد ٿيون ڪن، پر ٻين ڪيترن فائدي جهڙن ڪمن ۾ مدد وٺڻ جي لاءِ وجهه ٻيون ڳولين.

جيتوڻيڪ آءٌ اهڙو خوش نصيب آهيان، جو ٽسڪجيءَ لاءِ پنهنجي معرفت لکين ڊالر مليا آهن، تڏهن به مون هميشه سوال ڪرڻ کان پاسو ٿي ڪيو آهي. آءٌ اڪثر ماڻهن کي چونڌو آهيان ته مون ڪڏهن به ڪي پيسا ٻئي نه ورتا آهن ۽ آءٌ ٻڻو ناهيان. پنهنجي آزمودي ۽ جانچ مان مون کي خاطري ٿي آهي ته دولتمند ماڻهن کان وري وري پيسن گهرڻ ڪري اڪثر ڪا به مدد نٿي ملي. آءٌ

هميشه انهي اصول تي پئي هليو آهيان ته جن کي پيسي هٿ ڪرڻ جي تجويز آهي، تن کي پيسي خرچڻ جي به تجويز آهي، ۽ ٽسڪجي جي حقيقتن ٻڌائڻ ڪري، خصوصاً سند يافتن شاگردن جي ڪم ظاهر ڪرڻ ڪري جيڪو فائدو حاصل ٿيو آهي، سو رڳو پنن يا سوال ڪرڻ مان نه ٿيو آهي. جنهن پن يا سوال تي گهڻا دولتمند ماڻهو خيال ڏين ٿا، سو اهو آهي ته منجيدي ۽ شائستي طرح حقيقتون پيش ڪجن.

جيتوڻيڪ در در ڪري گهمڻ ۽ هڪڙي آفيس کان ٻي آفيس ڏي وڃڻ جو ڪم مشڪل ۽ ناموافق ۽ بدن کي تڪليف رسائڻ جهڙو آهي، ته به انهي جو چڱو عيوض ملي سگهي ٿو. انهي ڪم مان انسان ذات جي طبيعتن معلوم ڪرڻ جو چڱو وجه، ملي ٿو. انهي ڪري دنيا ۾ ڪي تمام چڱا ماڻهو گذري سگهن ٿا. جڏهن ساري ملڪ تي گڏي نظر ڪجي ٿي، تڏهن خبر پوي ٿي ته انهي ۾ تمام ڪمائتا ۽ هلنديءَ وارا ماڻهو آهي آهن، جي انهن تعليم گاهن مان دلي واسطو رکڻ ٿا، جي ماڻهن کي سڌارڻ ۽ بهتر ڪرڻ جي لاءِ موجود آهن.

هڪڙي پيري جڏهن آءٌ بوسٽن ۾ هوس، تڏهن هڪڙي پوري پني دولتمند ليڊيءَ جي در تي ويهس. ڏيڍيءَ تي

بيهي پنهنجي نالي جو پتو مٿي ڏياري موڪليم ۽ جواب جي لاءِ ترسي بيهي رهيس ته سندس مڙس ٻاهران ڪهڙي آيو ۽ شوخيءَ مان مون ڪيان پڇيائين ته ڇا ٿو گهرين. جڏهن مون پنهنجي اچڻ جي مطلب سمجھائڻ جي ڪوشش ڪئي، تڏهن هو پاڻ زياده شوخ ڏسڻ ۽ آيو ۽ زياده ناشائستا لفظ ٻالھائڻ لڳو ۽ نيٺ، اهڙو ڪاوڙيو، جو آءٌ انهي ليڊيءَ جي جواب اچڻ کان اڳتي هليو ويس. آتان ٿورا گهر ڇڏي وري هڪڙي شريف ماڻهوءَ وٽ ويس، جو مون کي تمام شائستي طرح گڏيو. هن هڪڙي موچاري چڱي رقم جي لاءِ مون کي هندي لکي ڏني ۽ اڃا مون سندس شڪرگذاري مس ڪئي ته، چون لڳو ته ”هسٽر وانڌنگڻ، آءٌ تنهنجو گهڻو شڪرگذار آهيان، جو تون مون کي اهڙي چڱي ڪم ۾ مدد ڪرڻ جو وجهه، ڏنو آهي. اهڙي ڪم ۾ شامل ٿيڻ خوشيءَ ۽ آبروءَ جي ڳالهه آهي. اسين بوسٽن وارا هميشه تنهنجا احسانمند آهيون، جو تون اسان جو ڪم ٿو ڪرين.“ پيسن کڏ ڪرڻ جي آزمودي مان مون کي خاطري ٿي ٿئي ته، سڀڪنهن زماني ۾ پهرين قسم وارا ماڻهو وڌندا ٿا وڃن ۽ پوئين قسم وارا وڌندا نٿا وڃن، يعني ته جن دولتمند ماڻهن وٽ مڙس ۽ زالون ڪنهن چڱي ڪم جي مدد لاءِ سوال ڪرڻ اچن

ٿيون، سي انهن کي پنڻ وارا نٿا ڄاڻن، پر ڪنهن چڱي ڪم ڪرڻ وارا ٿا ڄاڻن.

بوسٽن جي شهر ۾ گهڻو ڪري جنهن به شخص وٽ آءٌ مدد لاءِ ويو هوندس، تنهن منهنجي سندن شڪر گذاري ٻڌڻ کان اڳي پاڻ منهنجي شڪر گذاري ڪئي هوندي. انهي شهر ۾ مدد ڏيڻ وارا گهڻو ڪري سمجهن ٿا ته ڏيڻ جي وجهه ملڻ ڪري کين ڪو خاص عزت ٿو ڏئي. جهڙي بوسٽن ۾ مون اها چڱي ۽ خداپرستي ۽ جهڙي عادت ماڻهن ۾ ڏٺي، اهڙي ٻئي ڪنهن هنڌ نه ڏٺي اٿم، جيتوڻيڪ ٻين هنڌن تي به گهڻا اهڙا مثال موجود هوندا. آءٌ وري به پنهنجي اها راءِ ڏيان ٿو ته دنيا ۾ ڏيڻ وارا ماڻهو زياده ٿيندا ٿا وڃن ۽ پيسن کڏ ڪرڻ ۾ منهنجو اصول اهورهيو آهي ته جي ماڻهو پيسي وارا آهن، تن کي پيسي جي مدد ڏيڻ جو وجهه ڏيڻ منهنجو فرض آهي.

ٽسڪجي اسڪول جي اوائل وارن ورهين ۾ آءٌ اتر ۾ ڏينهن جا ڏينهن گهڻن ۾ ٻئي گهميس يا ٻاهر سڙڪن تي ٻئي هليس ته هڪڙو ڊالڙ به نه ٿي مليس. اڪثر ائين به ٻئي ٿيو آهي ته جڏهن سارو هفتو گهمي نا اميد ٿي موٽيو هوندس ۽ جن ماڻهن کان گهڻي مدد ملڻ جي اميد هيم، تن کان هڪڙو سينٽ به نه مليو هوندم ۽ انهي

ڪري ڏاڍو دل شڪستو ٿيو هوندس، تڏهن هڪڙي نه ٻئي ماڻهو اوچتو ايتري رقم ڏني هوندي، جنهنجي هن وٽان ملڻ جي مون کي اميد ٿي ڪانه هئي.

مون کي ياد آهي ته هڪڙي پيري مون کي خبر ملي ته سئٽمفريڊ کان ٻه ميل پري بهراڙيءَ ۾ هڪڙو سکر ماڻهو ٿورهي، جنهن کي جي ٽسڪجيءَ جي لاءِ اسان جن ڪوششن ۽ آڻي جي حالتن ۽ گهرجن جو احوال پيش ڪيو ته گهڻي مدد ڏيندو. انهي ويساه تي لڳي هڪڙي ڏينهن جڏهن سخت سيءَ واءُ هو، تڏهن آءٌ به ميل پنڌ جا ڪري هن کي ڏسڻ ويس. گهڻي مشڪلات کان پوءِ منهنجي هن سان ملاقات ٿي. جيڪي مون چيو سو هن ڪجهه خيال سان ٻڌو، پر ڏنائين ڪجهه به ڪين. لاچار مون کي ائين سمجهڻو پيو ته جيڪي ٿي ڪلاڪ هن جي ڏسڻ ۾ لڳايم سي اجايا ويا. انهي هوندي به مون هميشه جي دستور موجب پنهنجو فرض ادا ڪيو. جي آءٌ هن کي وڃي نه ڏسان ها ته ڄاڻان ها ته مون پنهنجو فرض ادا نه ڪيو ۽ انهي ڪري ڏک ٿيم ها.

انهي ملاقات کان ٻه ورهي پوءِ انهي سا گهڻي ماڻهوءَ وٽان هڪڙو خط ٽسڪجيءَ ۾ پهتو، جنهن ۾ هيئن لکيل هو ته ”هن خط ۾ آءٌ ڏهن هزارن ڊالرن جي هڪڙي

هندي نيويارڪ تي وجهي موڪليان ٿو. انهي لاءِ ته اوهان کي پنهنجي ڪم ۾ مدد ملي. اها رقم مون پنهنجي وصيت نامي ۾ اوهان جي اسڪول لاءِ داخل ڪري ڇڏي هئي، پر پوءِ مناسب چاتم ته پنهنجي جيئري ٿي اوهان کي ڏيئي ڇڏيان. مون کي اوهان جي ملاقات ياد آهي، جا به ورهيه اڳي ڪئي هيو ۽ جا ياد ڪري مون کي گهڻي خوشي ٿي ٿئي."

جيئري خوشي مون کي انهي هنديءَ ملڻ ڪري ٿي، اهڙي بي ڪنهن ڳالهه کان نه ٿي هئي. اهڙي وڏي رقم هڪڙي ئي شخص کان اسڪول کي ڪڏهن به ڪانه ملي هئي. اها اهڙي وقت آئي، جڏهن اسان کي گهڻي عرصي کان ڪوبه پيسو نه مليو هو. پيسن جي ڪهرج ڪري اسين گهڻو تنگ هئاسين ۽ ڏاڍي گهٽتي هئي سون. مون کي اهڙي بي مشڪل حالت ڪا به خيال ۾ نٿي اچي سگهي، جهڙي اها ته هڪڙي وڏي تعليم گاه هلائجي ۽ گهڻا پيسا ڏيڻا هجن ۽ اهڙي پڪ نه هجي ته ماه به ماه جيڪي پيسا خرچڻا پوندا، سي ڪٿان ايندا.

اسان جي حالت ۾ مون پاڻ تي ٻيئي جوابداري ٿي سمجهي ۽ انهي ڪري مون کي پاڻ زياده گهٽتي ٿي رهي. جيڪڏهن انهي بندوبست جي مٿان ڪي گورا هجن ها ۽

اهو بندوبست پوءِ هلي نه سگهي ها ته شيدين جي تعليم کي وڌي شڪست رسي ها ۽ پر مون کي خبر هئي ته جو بندوبست شيدين هلائڻ وارن جي ذمي آهي، سو جي هلي نه سگهيو ته نه رڳو اسڪول ويندو، پر ماڻهن جو انهي ساري قوم جي لياقت ۽ قابليت تي ويساهه ڪم ٿي ويندو. انهن ڏهن هزارن ڊالر جي هندي ملڻ ڪري منهنجي دل تان گهڻن ڏينهن جي انتظار جو بار هڪو ٿي ويو. شروع کان وٺي اڄ تائين منهنجو هميشه اهو خيال آهي ۽ وجهه ڏسي هميشه پاڙهندڙن جي دل تي اهو خيال وهاري بندو آهيان ته جيتري قدر اسڪول جو اندر صاف ۽ سٺو ۽ بي عيب رهندو، اوتري قدر انهي کي هميشه مدد پئي ملندي.

جڏهن پهرئين دفعي آءٌ ڪالس هئنگٽن کي ڏيس، جو ريلوي کاتي جو وڏو مشهور ماڻهو هو، تڏهن هن مون کي اسان جي اسڪول لاءِ ٻه ڊالر ڏنا. پوئين دفعي جڏهن سندس مرڻ کان ڪي ٿورا مهينا اڳي مون هن کي ڏٺو، تڏهن هن مون کي اسان جي اسڪول جي ڪم لاءِ پنجاهه هزار ڊالر ڏنا. انهن ٻن بخششن جي وچ ۾ ڪيتريون ئي ٻيون رقمون سال بسال اسان کي مسٽر ۽ مسز هئنگٽن کان ملنديون رهيون.

ڪي ماڻهو چوندا ته ٽسڪسجي جو ڳوٺ نصيب وارو هو. جوانهي ڪي اها پنجاه هزارن ڊالرن جي بخشش ملي هئي. نه، اهو نصيب نه هو. اهو سخت پورهيو هو. ڪم جهڙي شيءِ ڪا به ڪنهن کي سواءِ محنت ۽ پورهئي جي هٿ نه ٿي اچي. جڏهن مسٽر هئنگنگٽن مون کي پهريان ٻه ڊالر ڏنا، تڏهن مون هن کي وڌيڪ نه ڏيڻ جو ڪوبه ڏوھ نه ڏنو، پر ارادو ڪيم ته پنهنجي محنت جا نتيجا هن کي ڏيکاري خاطري ڏيندو سانس. ٻارهن ورهين تائين پنهنجي پورهئي جي نتيجي ڏيکارڻ سان مون هن کي آها خاطري ڏني. مون ڏٺو ته جيئن جيئن اسان جو اسڪول زياده ڪمائڻو ٿيندو ويو، تيئن تيئن هن جون بخششون به وڌنديون ويون. مسٽر هئنگنگٽن جهڙو ڪوبه ٻيو ماڻهو مون ڪونه ڏٺو، جنهن اسان جي اسڪول لاءِ زياده همدردي ۽ مهرباني ڏيکاري. هن نه رڳو اسان کي پيسا ڏنا، پر وقت بچائي اسڪول هلائڻ جي نسبت ۾ مون کي اهڙي صلاح ڏيندو هو، جهڙي ڪو پيءُ پنهنجي پٽ کي ڏئي.

آخر ۾ پيسن گڏ ڪندي ڪيترائي ڀيرا مون پاڻ کي ڏاڍين تنگ جاين ۾ ڦاٿل ڏٺو آهي. هيٺيون اتفاق هڪڙي ڀيري کان وڌيڪ مون ڪنهن سان به بيان نه ڪيو آهي.

جو ڊپ هوم ته ماڻهو انهي تي ويساھ ٿي نه ڪندا. هڪڙي ڏينهن صبح جو آءٌ پراوڊنس روڊ اٿلنڊ ۾ ويس ۽ هڙ ۾ هڪ سينٽ به نه هو، جو ڏٺي ماني کان. هڪڙي ليڊيءَ کي پيسن وٺڻ جي اميد تي ڏسڻو هوم، تنهن ڏي ويندي رستي ۾ پنجويهن سينٽن جو هڪڙو نئون چمڪندڙ سڪو گاڏيءَ جي ڦيٽن جي ڪيل ڪپ ۾ پيو هو. آهو کڻي پنهنجي مانيءَ جي ڪم ۾ آندو ۽ پوءِ ٿورن منٽن جي اندر جنهن ليڊيءَ کي ڏسڻ ٿي ويس، تنهن کان هڪڙي وڏي رقم مليل.

هڪڙي پيري اسان جي اسڪول ڪلڻ وقت مون جرات ڪري ڊاڪٽر ريدورنڊ ٻونالڊ، جو بوسٽن جي ٽرنٽي چرچ جو پادري هو، تنهن کي وعظ ڪرڻ لاءِ دعوت ڏني. انهي وقت گهڻن ماڻهن جي وهارڻ جيڏي جاءِ اسان وٽ ڪانه هئي، تنهنڪري تختن ۽ ٽارين سان هڪڙو وڏو منهن، کڻي جوڙيوسين. اڃا ڊاڪٽر ٻونالڊ اچي وعظ شروع ڪيو ته مينهن به اچي نڪتو ۽ هاڻي وهڻ لڳو. هن وعظ کڻي بند ڪيو ۽ هڪڙو ماڻهو چٽي کولي مٿان جهلي بيٺو. نيٺ انهي پراڻي چٽيءَ هيٺان ڊاڪٽر مٿيون هيٺن سارن ماڻهن جي اڳيان ماڻ ڪيو منتظر بيٺو هو ته مينهن بس ڪري ته وعظ اڳتي هلايان. انهي مهل مون

ڪي دل ۾ آيو ته مون ڏاڍو جرات ۽ گستاخي ۽ جهڙو ڪم ڪيو آهي.

سگهوئي پوءِ مينهن بند ٿيو ۽ ڊاڪٽر ڊونالڊ وعظ ڪري بس ڪيو. ۽ آهو وعظ انهي مينهن پاڻي هوندي به نهايت عمدو هو. جڏهن هو پنهنجي جاءِ ۾ ويو ۽ پنل ڪپڙا سڪايائين، تڏهن صلاح ڏنائين ته ٽسڪجيءَ ۽ هڪڙي وڏي ديول جو ضرور آهي. ٻئي ڏينهن ڪي به ليڊيون، جن انهي وقت اٿلي ۽ جو سير پئي ڪيو، تن هڪڙو خط لکيو، جنهن ۾ لکيائون ته جنهن ديول جي اوهان کي گهرج آهي، تنهنجي لاءِ اسين اوهان کي پيسا ڏينديون سين.

ٿورا ڏينهن ٿيندا ته اسان کي مسٽر اينڊ بيوڪارنگيءَ کان ٻه هزار ڊالر مليا، انهي لاءِ ته ڪتب خاني جي لاءِ هڪڙي نئين عمارت جوڙايون. اسان جو پهريون ڪتب خانو ۽ ڪتابن پڙهڻ جي جاءِ هڪڙي لانڊيءَ جي ڪنڊ ۾ هئي، جنهنجي ڊگهائي ٻارهن فوٽ ۽ ويڪرائي پنج فوٽ هئي. ڏهن ورهين جي محنت کان پوءِ مس مون کي مسٽر ڪارنگيءَ جي مدد ملي سگهي. ڏهن ورهين کان اڳي جڏهن پريندي مون هن کي ڏٺو تڏهن هن جو اسان جي اسڪول تي ڪو گهڻو خيال ڪونه هو، پر مون پڪو ارادو

ڪيو ته هن کي ثابت ڪري ڏيکاريندس ته اسين سندس مدد جا لائق ۽ حقدار آهيون. ڏهن ورهين جي سخت محنت کان پوءِ مون ڏانهس هيٺيون خط لکيو:

ڊسمبر تاريخ ۱۵ سنه ۱۹۰۰ع

مسٽر ائڊ ريو ڪارننگي ۽ ڏانهن — — —

ايڪونجاھين گھٽي — نيويارڪ

صاحب مهربان — ٿورا ڏينهن ٿيندا ته مون اوهان کي اوهان جي جاءِ تي ڏٺو ۽ اوهان مون کي ڪجهه احوال ٻڌائڻ لاءِ چيو هو. ان موجب هاڻي آءٌ پنهنجي اسڪول جي ڪتب خاني جي عمارت لاءِ مدد مان جي درخواست پيش ٿو ڪريان. اسان وٽ يا اوهان سڄا شاگرد ۽ چهاڙهي عملدار ۽ پڙهائڻ وارا آهن، جي پنهنجي ڪمن سميت هتي رهن ٿا ۽ اٽڪل ٻه سؤ شيدي اسڪول جي نزديڪي ۾ رهندڙ آهن. اهي سڀ ڪتب خاني جي عمارت ڪم ۾ آڻيندا آهن. اسان وٽ ٻارهان هزار ڪتاب، رسالا وغيره آهن، جي اسان جن دوستن اسان کي ڏنا آهن، پر انهن جي رکڻ لاءِ توڙي ويهي پڙهڻ لاءِ اسان کي ڪا مناسب جاءِ ڪانهي. اسان جا شاگرد تهصيل ڪرڻ ۽ سنڌ وٺڻ کان پوءِ ڏکڻ جي سڀڪنهن ڀاڱي ۾ وڃي ڪم ڪن ٿا ۽ ڪتبخاني مان جيڪوبه علم حاصل ڪندا،

سو ساري شيدي قوم جي سڌاري ۾ مدد ڪندو. اهڙي گهريل عمارت تي اٽڪل ويهه هزار ڊالر لڳندا. عمارت جي لاءِ هر قسم جو ڪم جيئن ته سرون جوڙڻ، اوساري ڪرڻ، واڌڪو ڪم، لوهارڪو ڪم وغيره سڀ شاگرد پاڻ ڪندا. جيڪي پيسا اوهين ڏيندؤ، تن مان نه رڳو عمارت جوڙندي، پر عمارت جوڙڻ سان گڏ شاگردن کي عمارت سازي سکڻ جو به وجهه ملندو ۽ شاگردن کي جيڪو پيسو ملندو، سو اسڪول ۾ رهي پاڻ تي خرچيندا. آڻ نٿو پائين ته ايتري رقم اڪثر ڪٿي هڪڙي ساري قوم جي سڌارڻ ۾ ڪم اچي سگهندي هوندي. جيڪڏهن احوال معلوم ڪرڻ جي اوهان کي ضرورت هوندي، ته آهـو به آڻ خوشيءَ سان ڏيندس. اوهان جو نياز منڊ ٻڪر واشنگٽن - پرنسپال.

مونڊڙ ٽپال ۾ هيٺيون جواب آيو: ڪتبخاني جي عمارت لاءِ جيڪو خرچ ٿيندو ويندو، سو آڻ ويهن هزارن ڊالر تائين خوشيءَ سان ڏيندو ويندس. مون کي گهڻي خوشي ٿي آهي ته اوهان جي انهي چڱي ڪم ۾ مدد ڪرڻ جو مون کي هي وجهه مليو آهي.

مون آزمودي مان معلوم ڪيو آهي ته دولتمند ماڻهن کي جڏهن ڪم جي حقيقت ۽ حساب رکڻ جي رستي جي

خبر پوندي آهي، تڏهن هو اڪثر گهڻو خيال ڏيندا آهن. ٽسڪجيءَ ۾ پيسن جي خرچ جي توڙي ٻين ڪمن جي نسبت ۾ آءٌ ڪوشش ڪري اهڙا ڌنڌي جا رستا وٺندو آهيان، جي نيويارڪ جي ڪنهن به بئنڪ ۾ پسند اچي سگهندا.

مون اسڪول کي مليلن وڏين وڏين بخششن جو ذڪر ڪو آهي، پر جن پيسن مان اسڪول جڙيو، تنهنجو گهڻو ڀاڱو وچولي درجي وارن ماڻهن جي ندين ندين ڇندن جي صورت ۾ وصول ٿيو هو. انهن ننڍين بخششن ۾ سوين چنڊي ڏيندڙ شامل ٿا ٿين، تڏهن ڪو خير جو ڪم گهڻو ڪري انهن جي مدد سان ٿو هلي. پيسن گڏ ڪرڻ جي ڪوشش ۾ اڪثر مون کي پادرين جي تحمل ۽ نيڪ نيتي تي حيرت پئي لڳي آهي، جن کان هر وقت ۽ هر طرح چوڌاري مدد گهرڻ ۾ پئي آئي آهي. جيڪڏهن ڪنهن به ٻي ڳالهه ڪري مون کي عيسائي حياتيءَ جو قدر نه پوي ها، ته به آمريڪا ۾ هر فرقي جي پادرين شيندين جي سڌارن ۾ گذريل پنجويهن ورهين ۾ جيڪو عيسائي خير جو ڪم ڪيو آهي، سوئي جيڪر مون کي عيسائي مذهب جو ڪري ڇڏي ها. گهڻو ڪري جيڪي نامي جا ۽ ٻيا هلڪا سڪا آچر وارن اسڪولن ۽ عيسائي ڪوشش وارين

جماعتن ۽ پادرين جي جماعتن، توڙي سڌو چرچ يا مذهبي کاتي مان پئي مليا آهن، تن شيدي قوم جي جلد سڌاري ڪرڻ ۽ گهڻي مدد ڪئي آهي.

هنن ننڍڙين بخششن جي ذڪر ڪندي مون کي هي ڪالھ چوڻ ياد ٿي پوي ته ڏسڪجي جي سمنڊ يافتن شاگردن مان ڪي ٿورا هوندا، جي ساليانو چندو نٿا پهچائين. اهي چندا پنجويهن سينٽن کان وٺي ڏهن ڊالرن تائين ملندا آهن. ٽئين سال جي ڪم شروع ڪرڻ کان سگهوئي هوءَ اسان کي حيرت لڳي، جو ٽن خاص جاين تان اسان کي پيسا مليا ۽ اڃا تائين اتان مبدد ملندي رهي اٿئون. پهرين ته الاباما جي سرڪاري قاعدن جوڙڻ واري مجلس اسان جي سالياني مدد جي رقم ٻن هزارن ڊالرن مان وڌائي سال ۾ ساڍا چار هزار ڊالر ڪئي اٿن. انهي وڌيل رقم جي ملڻ لاءِ خاص ڪوشش آئربل فاسٽر ڪئي، جو ڏسڪجي مان انهي مجلس جو مشير هو. ٻيو ته جان سليٽر فند مان اسان کي هڪ هزار ڊالر مليا. انهي فند جي سنڀاليندڙ کي اسان جو ڪم شايد پسند آيو، جو انهن سگهوئي پنهنجي سالياني بخشش وڌائي. ۽ اها وقت بوقت وڌندي وئي، تانجو هاڻي انهي فند مان اسان کي هر سال يارهن هزار ڊالر ملندا آهن. ٻي مدد جنهنجو مون مٿي اشارو ڏنو

آهي، سا پيپيڊي فنڊ مان ملندڙ رقم آهي. آها پهرين پنج سؤ ڊالر هئي، پر پوءِ وڌي پنڌرهن سؤ ڊالر ٿي آهي. سليڪٽر ۽ پيپيڊي فنڊن مان مدد وٺڻ جي ڪوشش ڪندي، منهنجو ٻين عجيب انسانن سان واسطو ٿيو. جن شيدين جي تعليم جو رستو گهڻي قدر ڪهڙيو آهي. آهي آهڻ آندڙل ڪري واشنگٽن وارو، جو انهن جو عام مختيار ۽ هلائيندڙ آهي ۽ هسٽر هارس جيسپ نيويارڪ وارو. ڊاڪٽر ڪري ڏکڻ جو رهاڪو آهي ۽ اڳي گڏيل لشڪر جو هڪڙو سپاهي هو، انهي هوندي به آڻ ٿو وسهان ته ملڪ ۱ اهڙو ڪو ماڻهو هوندو، جو ڊاڪٽر ڪري کان وڌيڪ شيدي قوم جو خير خواه هوندو يا ذات جي تعصب کان زياده آزاد هوندو. هو انهي عجيب ڳالهه ڪري مشهور آهي ته هن ۾ جهڙو شيدن جو اعتبار آهي، تهڙو ڏکڻ جي گورن ماڻهن جو. پهريون ڀيرو جڏهن آڻ هن کي گڏيو هوس، سو مون کان ڪڏهن به وسرڻ جو نه آهي. اهو اتفاق رچمند ۱ ٿيو، جتي انهي وقت هو رهندو هو. مون هن جو ڪهڙوئي ذڪر ٻڌو هو. جڏهن آڻ پهرئين ڀيري سندس اڳيان ڏڪندو وڃي حاضر ٿيس، ڇا لاءِ جو آڻ ننڍو هوس، آزمودگار نه هوس، تڏهن هن منهنجو هٿ اهڙي شوق سان ورتو ۱ اهڙا همٿائڻ

جهڙا لفظ ڳالهائين ۽ مناسب رستي وٺڻ لاءِ اهڙي ڪمائي تي صلاح ڏنائين، جو مون کي انهي وقت معلوم ٿيو، جيئن اڄ تائين معلوم پئي ٿيو آهي ته هو انسان ذات جي سڌاري لاءِ پاڻ کي وساري هميشه ڪم ڪرڻ واري ماڻهوءَ جو هڪڙو عمدو مثال آهي.

سليٽر فينڊ جي خزانچي مسٽر مارسن جيسپ جو آءٌ انهي ڪري اشارو ڏوڏيان، جو ڪوبه اهڙو ٻيو دولتمند ۽ ڪهڙن وڏن ڏنڊن جي جوابدارين ڪڏهن وارو ماڻهو مون کي نٿو سڃاهي، جو نه رڳو ناڻو پهر پنهنجو وقت ۽ خيال به شيدائين جي سڌاري جي مناسب رستي بابت ايتري قدر لڳائي ٿو، جيتري قدر مسٽر جيسپ لڳائي ٿو. گذريلن ٽورن ورهين ۾ هنري تعليم جو هيٽرو زور ورتو آهي ۽ هاڻوڪي حالت کي بهتري آهي، سو گهڻو ڪري هن جي ڪوشش ۽ هلنديءَ ڪري.

باب ٻارهون

ٻه هزار ميل پنجن منٽن جي تقرير لاءِ

اسان جي کاڌي جي بندوبست جاري ٿيڻ کان پوءِ تمام گهڻا شاگرد، جي بيشڪ لائق هئا، مگر اهڙا غريب

۲۳۳ ۲ هزار ميل پنجن منٽن جي تقرير لاءِ

هئا، جو اسڪول جو رواجي هلڪو خرچ بہ ڏئي ٿي
سگهيا، سي داخل ٿيڻ لاءِ درخواستون ڪرڻ لڳا. انهن
۾ مڙس بہ هئا، زالون بہ هيون. اهڙن درخواست ڪندڙن
کي رد ڪرڻ بہ ڏکيو هو ۱۸۸۴ ۱۱ انهن مان ڪن ٿورن
جي لاءِ رات وارو اسڪول کوليو ويو.

اهو رات وارو اسڪول بہ انهي ساڳي رت تي هلايو
ويو، جنهن تي هاميٽن ۱۱ مون هلائڻ جي ڪوشش ڪئي
هئي. پهرين انهي ۾ ڏھ ٻارهان شاگرد هوندا هئا. آهي
بہ انهي رات جي اسڪول ۾ تڏهن داخل ڪيا ويا، جڏهن
ڏينهن واري اسڪول ۾ ڪاڌي جي خرچ مان ڪجهہ بہ
پري نہ ٿي سگهيا. اهو بہ ضرور سمجهيو ويو تہ آهي ڪنهن
ڌنڌي يا هنر ۾ ڏينهن جو ڏھ ڪلاڪ ڪم ڪن ۽ رات
جو بہ ڪلاڪ پڙهن. اهو ڪم هنن کي پهرئين ٻن ورهين
۾ ڪرڻو هو ۽ انهي لاءِ هنن کي ڪاڌي جي خرچ کان
ٿورو وڌيڪ ملڻو هو، انهي شرط تي تہ سندن ساري
ڪمائي مان ٿورو ڪٽي باقي اسڪول جي خزاني ۾ رکي
چڏبو، انهي لاءِ تہ پوءِ جڏهن ڏينهن واري اسڪول ۾
داخل ٿيندا، تڏهن انهي مان سندن ڪاڌي جي مجرائي
ڪبي وڃي. جيڪو رات وارو اسڪول انهي طرح شروع
ٿيو، سو هينئر اهڙو وڌي ويو آهي، جو رڳو انهي ۾ چار

سو ستونجاه شاگرد آهن .

شاگرد جي لياقت جي آزمائش اسڪول جي انهي شاخ جي ڪم کان وڌيڪ سخت ٻي ڪانه ٿي سگهندي . رات جي اسڪول کي جو آءٌ زياده ضروري سمجهندو آهيان ، سو رڳو انهي ڪري ته انهي مان شاگرد جي شوق ۽ وسعت معلوم ڪرڻ جو چڱو وجهه ملي ٿو . جيڪو ڏينهن جو ڏهه ڪلاڪ سرن جوڙڻ يا ڪپڙن ڌوئڻ ۾ ورهه ٻن تائين خوشيءَ سان ڪمائيندو ، انهي لاءِ ته رات جو ٻه ڪلاڪ پڙهي سو وڌيڪ تعليم ملڻ جو بيشڪ حقدار ۽ لائق هوندو .

رات جي اسڪول ڇڏڻ کان پوءِ شاگرد ڏينهن جي اسڪول ۾ داخل ٿئي ٿو ، جتي هفتي ۾ چار ڏينهن پڙهي ٿو ۽ ٻه ڏينهن ڪو ڌنڌو ڪري ٿو . انهي کان سواءِ آرڙهه جا ٽي مهينا به هو اڪثر پنهنجي ڌنڌي ۾ مشغول رهي ٿو . قاعدو هي آهي ته جڏهن شاگرد رات جي اسڪول ۾ پڙهي پاس ٿئي ٿو ، تڏهن باقي عرصو هنري يا ڪتابي تعليم حاصل ڪرڻ ۾ لڳائي ٿو . ڪوبه شاگرد ڪهڙي به چڱي وسعت وارو ، سواءِ هٿن جي پورهئي سڪڻ جي ، ڇڏي نه ڏبو آهي . حقيقت ڪري هنري ڪم هينئر اهڙو پسند آهي ، جهڙو لکڻ پڙهڻ جو ڪم . اسڪول مان جيڪي مئٽرس يا زالون سَنَدون وٺي نڪتيون آهن ، تن مان گهڻا

۲۳۵ ۲ هزار ميل پنجن منٽن جي تقرير لاءِ

رات جي اسڪول کان شروع ٿيا آهن.

جيتوڻيڪ ٽسڪجيءَ ۾ هنري ڪم ۽ تعليم تي گهڻو زور ڏيڻ ۽ نواجي، ته به مذهبي ۽ روحاني بهبودي وساري نٿي ڇڏجي. اسڪول ۾ ڪنهن به فرقي جو ماڻهو داخل ٿي سگهي ٿو. رڳو عيسائي سو هجي ۽ روحاني تعليم انهي کي ضرور ڏيڻ ۾ اچي ٿي. وعظ ڪرڻ جو بندوبست ڪڏجي نماز پڙهڻ، آچر جو اسڪول، عيسائي ڪوشش جي جماعت، جوان عيسائي ماڻهن جي جماعت ۽ ٻيا ڪيترائي مذهبي بندوبست، اهي سڀ انهي ڳالهه جي ٺاهتي ٿا ڏين.

سال ۱۸۸۵ ۾ مس آلو يا ڊيوڊسن، جنهنجي نسبت ۾ مون اڳتي مٿي چيو آهي ته اوائل وارن ڏينهن ۾ اسڪول جي هلائڻ ۾ تمام گهڻي مدد ڏيندي هئي، تنهن سان مون شادي ڪئي. جيترو عرصو اسين هوءَ کڏ رهياسين، انهي ۾ هوءَ پنهنجو وقت ۽ زور اڌ ڪهر جي ڪم ۾ ۽ اڌ اسڪول جي ڪم ۾ لڳائيندي هئي. هوءَ نه رڳو ٽسڪجيءَ ۾ اسڪول جو ڪم ڪندي هئي، پر اتر ۾ پيسن کڏ ڪرڻ لاءِ به ويندي هئي. سال ۱۸۸۹ ۾ هوءَ چئن ورهين جي ڪهر جي سک ۽ اٺن ورهين جي اسڪول جي سخت ۽ خوشي ۾ جي ڪم کان هوءَ مري وئي. انهي

ڪم سان هن کي ايتري محبت هوندي هئي، جو انهي محبت ۽ ڪوشش ۾ هن پاڻ کي ڳاري ماري ڇڏيو. اسان کي پرڻي کان پوءِ ٻه خوبصورت ۽ تندرست پٽ ڄاوا هڪڙو بيوڪر ٽاليفرو ۽ ٻيو ارنيسٽ ڊيوڊسن انهن مان وڏو بيوڪر اڳئي ٽسڪجيءَ ۾ سرن جوڙڻ جي ڪم ۾ هوشيار ٿيو آهي.

مون کان اڪثر پڇندا آهن ته ماڻهن جي اڳيان تقرير ڪرڻ جي استعمال تو کيئن شروع ڪئي. انهي جي جواب ۾ منهنجو چوڻ هي آهي ته ماڻهن جي اڳيان ڳالهائڻ لاءِ مون پنهنجي حياتيءَ جي ڪنهن گهڻي ڀاڱي لڳائڻ جي ڪڏهن به رت نه ڪئي هئي. مون کي هميشه اها طمع رهندي آهي ته ڪي ڪم سچي پچي ڪريان، نه فقط انهن جي ڪرڻ جون ڳالهيون ڪريان. ڀائنجي ٿو ته جڏهن آءٌ آٽر ڏي جنرل آرمسٽرانگ سان گڏ ماڻهن ۾ تقريرن ڪرڻ لاءِ ويس، جنهنجو مٿي مون اشارو ڏنو آهي، تڏهن قومي تعليمي جماعت جو مير مجلس آئربل ڊڪنيل هڪڙي وقت حاضر هو ۽ انهي مون کي ڳالهائيندي ٻڌو هو. انهي کان پورا ڏينهن پوءِ هن مون ڏي لکيو ته تعليمي جماعت جي ايندڙ مجلس ۾ اچي تقرير ڏي. اها مجلس مئڊيسن ۾ گڏ ٿيڻي هئي. مون وڃڻ قبول ڪيو.

۲۳۷ بہ ہزار میل پنجن منن جي تقرير لاءِ

حقيقت ڪري ماڻهن جي اڳيان ڳالهائڻ جي ڪم ۾
منهنجي اها شروعات هئي.

جنهن ڏينهن شام جو مون انهي مجلس ۾ تقرير ڏني،
تنهن ڏينهن قريب چار هزار ماڻهو ضرور حاضر هوندا. مون
کي خبر نه هئي، مگر الاباما مان گهڻا ماڻهو آيا هئا ۽
ڪي ٽسڪجي جي شهر مان به آيا هئا. انهن گورن ماڻهن
پوءِ صاف دل ۾ سان مون کي چيو ته اسين انهي مجلس ۾
انهي خيال تي وياسين ته ڏکڻ جي ماڻهن جي شڪايت
ٻڌنداسين، پر اسان کي حيرت لڳي ۽ خوش به ٿياسين، جو
تنهنجي تقرير ۾ هڪڙو اکر به شڪايت جو نه هو. اٽلنڊو
جيڪي چڱا ڪم هنن ڪيا آهن، تن جي تعريف ٻڌي سون.
هڪڙي گوري زال، جا ٽسڪجي جي هڪڙي ڪاليج
۾ پڙهائڻ واري هئي، تنهن هڪڙي مڪاني اخبار ۾
اتان لکي موڪليو ته اسڪول جي جاري ڪرائڻ ۾
ٽسڪجي جي گورن ماڻهن جي مدد جي جيڪا تعريف
فلائي ڪئي آهي، يعني مون، ساڏسي آءُ ڏاڍي خوش ٿي آهيان
۽ حيرت به ٿي آهيان. اها تقرير جا مون مئڊيسن ۾
ڪئي، سا پهرين تقرير هئي، جنهن ۾ مون ذاتين جي عام
مسئلي بابت گهڻي قدر بحث ڪيو. جن آها ٻڌي سي
منهنجا دليل ۽ عام راءِ ٻڌي خوش ڏسڻ ۾ آيا.

جڏهن آءٌ پهرين ٽسڪجيءَ ۾ آيس، تڏهن مون ارادو ڪيو ته انهي ۾ آءٌ گهر ڪري رهندس ۽ شهر جي ماڻهن جي چڱن ڪمن تي آءٌ ايترو فخر ڪندس، جيترو ڪوبه ڪورو ماڻهو ڪري سگهندو، ۽ ساڳيءَ طرح هنن جي خراب ڪمن ڪري مون کي ايترو ارمان ٿيندو، جيترو ڪنهن به ڪوري ماڻهوءَ کي ٿي سگهندو. مون ارادو ڪيو ته اتر ۽ عام تقرير ڪندي آءٌ ڪڏهن به اهڙي ڳالهه نه ڪندس، جا ڏکڻ ۾ ڪرڻ نه گهرندس. مون کي ڪچيءَ کان خبر پئي هئي ته ڪنهن ماڻهوءَ کي ڪاريون ڏئي پنهنجي خيال تان ڦيرائڻ مشڪل ڳالهه آهي ۽ ائين ڪرڻ لاءِ اڪثر چڱو رستو اهو آهي ته جيڪا خرابي ڪيل هجي، رڳو انهي تي ڌيان ڇڪڻ جي بدران تعريف جوڳن ڪمن جي واکاڻ ڪجي.

انهي اصول تي هلڻ ڪري، مناسب وقت تي مناسب طرح ڏکڻ جي ڪنهن به ڀاڱي جي اسڪول جي خرابين ۽ عيبن جي چٽيءَ طرح ڏيکارڻ کان آءٌ ڪڏهن به نه سڙيو آهيان. مون ڏٺو آهي ته ڏکڻ ۽ اهڙا گهڻا ماڻهو آهن، جي سچائي سان غلط ڳالهه ڏيکارڻ جي ڪري هڪدم سنئين رستي تي ايندا آهن. حقيقت ڪري ضرورت وقت ڏکڻ جي نڪته چيني ڪرڻ جي جاءِ ڏکڻ ۾ ئي آهي، نه بوسٽن ۾. هڪڙو بوسٽن جو ماڻهو، جو بوسٽن جي

۲۳۹ ۲ هزار ميل پنجن منٽن جي تقرير لاءِ

عيب جوئي ڪرڻ لاءِ الاباما ۾ ايندو. سو آڏ ڀانيان ٿو
تہ اهڙو سڌارو نہ ڪندو، جھڙو ڪو بوسٽن ۾ اھڙي
قسم جي گفتگو ڪندو.

انھي مئڊيسن واري تقرير ۾ مون اھا حجت ڏني تہ
ذاتين جي نسبت ۾ سڀ کان عملي تجويز اھا آھي تہ
ھر طرح آبرو جھڙن آڀائڻ سان انھن جي وچ ۾ ميلاپ
پيدا ڪجي ۽ انھن کي ھڪٻئي جي دوستي ۽ خيرخواھي
لاءِ ھمٿائجي، نہ ھڪٻئي جي برخلاف ڪجي. ۽ ھي بہ
چيم تہ شيديءَ کي چونڊ مھل پنھنجي راءِ انھن ماڻھن
جي فائدي ۾ ڏيڻ گھرجي، جن جي وچ ۾ ھو رھي ٿو،
نہ انھي ماڻھوءَ جي فائدي ۾، جو ڪائس يا منڊس واسطيدارن
کان ھزار ميل پري ٿو رھي.

انھي تقرير ۾ مون چيو تہ شيدين جي آئيندي جي حالت
گھڻي انھي ڳالھ تي منحصر ٿي رھي تہ جن ماڻھن جي
وچ ۾ ھو رھن ٿا، تن کي ھو پنھنجي ھنرمنديءَ ۽ سمجھ
۽ لياقت جي ڪري اھڙا ڪمائڻا ٿين، جو ھو انھن کي
چڏي نہ سگھن. مون چيو تہ جيڪو ماڻھو ڪنھن ٻئي
کان ڪي ڪجھ وڌيڪ سگھي ٿو يا جو ڪو معمولي
ڪم غير معمولي طرح ڪرڻ سگھي ٿو، تنھن پنھنجي
ڪل جي رنگ جي نظر کان سواءِ پنھنجو مسئلو حل ڪيو

آهي ۽ جيترو وڌيڪ ڪوشيدي آهو ڪي پيدا ڪندو،
جو ٻين ماڻهن کي گهرجي ۽ آهي آهو ضرور هٿ ڪن،
اوترو وڌيڪ انهن کي زياده عزت آبرو ملندي.

مون هڪڙو مثال ڏنو، جنهن ۾ اسان جي هڪڙي
سنڌي شاگرد هڪڙي اهڙي هنڌ زمين جي هڪ ايڪڙ
مان ٻه سؤ چاهٽ بشل لاهوري گجرن جا پيدا ڪيا،
جتي اڳي سراسري في ايڪڙ مان فقط اڏونجاڻ بشل پيدا
ٿيندا هئا. انهي شاگرد ايتري پيدائش هن ڪري ڪئي،
جو هن کي زمين جي ڪيميائي حالت ۽ قسم جي خبر
هئي ۽ پوک ڪرڻ جي سڌريلن رستن سان واقف هو.
پاڙي وارا گورا آبادڪار ۽ زميندار انهي کي ڏاڍو سان
ڏيندا هئا ۽ وٽس ايندا هئا، انهي لاءِ ته معلوم ڪن ته
گهڻيون گجرون ڪيئن آهائجن. اهي زميندار هن کي انهي
لاءِ سان ڏيندا هئا، جو هن پنهنجي علم ۽ هنر جي زور
تي جتي رهندو هو، اتي جي ماڻهن ۾ دولت ۽ سک وڌايو
هئائين. مون بيان ڪري ٻڌايو ته، شيدين جي تعليم جي
نسبت ۾ منهنجي راءِ هي هئي ته مثلاً هو پنهنجو سارو
وقت آباديءَ جي ڪم ۾ نه لڳائين ۽ تمام عمديون ۽
گهڻيون گجرون آهائين، پر جڏهن هو انهي ڪم ۾ هوشيار
ٿي رهن، تڏهن وري هو اهڙو بندوبست ڪن، جنهن

۲۴۱ ۽ هزار ميل پنهنجن منهن جي تقرير لاءِ

ڪري سندن پٽ ۽ پوٽا ٻيون سڌريل ۽ بهتر قسم جون
جنسون آڻائي سگهن.

مطلب ته اهي هئا ڪي دليل، جي مون پنهنجي
پهرين تقرير ۾ پنهي قومن جي واسطيداريءَ جي نسبت ۾
ڏنا ۽ انهي وقت کان وٺي اڄ تائين ڪنهن به ضروري
ڳالهه ۾ پنهنجي راءِ ڦيرائڻ جو مون کي سبب نه مليو آهي.
ننڍي هوندي جيڪو ماڻهو شيدين جي برخلاف ڪي
چوندو هو يا انهن تي ظلم ڪرڻ جون ڪي رٿون ڏسيندو
هو يا هنن کان پوري طرح سڌاري ڪرڻ جا وجهه ڪسي
وٺڻ جي صلاح ڏيندو هو، انهي سان منهنجي نه هوندي
هئي ۽ ساڻس وير رکندو هوس. پر هاڻي جڏهن ڪڏهن
آڏ ٻڌندو آهيان ته ڪو ماڻهو ٻئي جي سڌاري گهڻائين
جون تجويزون پيو ڪري، تڏهن مون کي انهي ماڻهوءَ
تي ڏاڍو قياس ۽ افسوس ايندو آهي. مون کي خبر آهي
ته اهو ماڻهو جواهر ۽ غلط ڪم ٿو ڪري، سو انهي ڪري
ٿو ڪري، جو هن کي پاڻ پنهنجي سڌاري جو وجهه
ڪونه ٿو ملي. افسوس انهي ڪري ٿو ٿئي، جو آڏ ڄاڻان
ٿو ته هو جهان جي سڌاري ڪسي روڪڻ جي ڪوشش ٿو
ڪري ۽ نيٺ جڏهن ساري خلق پاڻهي سڌارو ڪندي،
تڏهن پنهنجي تنگدلي ۽ ضعيفائي جي ڪري شرمندو ٿيندو.

اها اهڙي ڳالهه آهي، جهڙي هيءَ ته ڪو ماڻهو هڪڙي زور واري ريل گاڏين جي قطار کي روڪي بيهارڻ لاءِ پاڻ کي اڇلائي ريل تي وجهي. خلق کي زياده سمجھ، زياده علميت، زياده قابليت، زياده آزادگي ڏيڻ ۽ زياده همدردي ۽ زياده پيائپائي جهڙي محبت ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪرڻ به ائين ئي آهي.

قومي تعليمي مجلس جي اڳيان مڊلين ۾ جيڪا تقرير سون ڏني، تنهنجي ڪري اتر ۾ ڪهڙا ماڻهو منهنجا واقف ٿيا. انهي کان پوءِ سگهوئي آتي ماڻهن کي زياده تقريرن ڏيڻ جا وجهه ملڻ لڳا.

انهي هوندي به مون کي اهو انتظار هو ته ڏکڻ جي هلنديءَ وارن کورن ماڻهن جي اڳيان منهنجي تقرير ڪرڻ جو رستو کلي ته چڱو. انهي قسم جو هڪڙو ننڍو وجهه سال ۱۸۹۳ ۾ مون کي مليو، جنهن منهنجو رستو گهڙيو. انهي سال ۾ ائلينٽا منجهه ڪرسچن ڪاروبارين جي قومي مجلس کڏ ٿي. جڏهن آتي وڃڻ جو مون کي سڏ ٿيو، تڏهن آءٌ بوسٽن ۾ قابو هوس ۽ انهي ڪري ائلينٽا ۾ وڃي ڳالهائڻ ناممڪن هو. تڏهن به پنهنجي ٺهرايلن تاريخن ۽ جاين جي ياداشت تي خبرداريءَ سان نظر گهمائڻ کان پوءِ مون ڏٺو ته آءٌ بوسٽن کان آگاڏيءَ جي رستي تقرير ڪرڻ

۲۴۳ ۵ هزار ميل پنجن منٽن جي تقرير لاءِ

جي وقت ڪڍڻ اٽڪل ٽيهه منٽ اڳي اٿلٽنٽا ۾ پهچي
سگهندس ۽ موٽي ٻوسٽن ڏي اچڻ واريءَ گاڏيءَ کي پهچڻ
تائين ٽيهه منٽ کن انهي شهر ۾ رهي سگهندس. اٿلٽنٽا
۾ ڳالهائڻ جو سڌ جو مون کي مليو هو، تنهن ۾ اهو
شرط وڌل هو ته منهنجي تقرير فقط پنج منٽ هلڻ گهرجي.
تنهن ڪري سوال اهو هو ته انهن پنجن منٽن واري تقرير
۾ آڻ ايترو مضمون ڳالهائي سگهندس يا نه، جنهنجي لاءِ
ايتري پنڌ ڪرڻ جي تڪليف پاڻ تي هموار ڪريان.

مون کي خبر هئي ته انهي مجلس ۾ تمام معتبر ۽
هالنڊيءَ وارا گورا، مئرس توڙي زالون، اچڻيون هيون ۽
ٽسڪجي ۾ جنهن ڪم ڪرڻ جي اسان ڪوشش پئي
ڪئي، تنهن بابت يا ٻنهي قومن جي پاڻ ۾ ميلاپ بابت
هنن کي احوال ڏيڻ جو اهو نهايت عمدو وجهه هو.
تنهنڪري مون اوڏي وڃڻ جو پڪو ارادو ڪيو. مون
پنجن منٽن تائين ٻن هزارن ماڻهن سان ڳالهائيو. جن مان
ڪهڙا ڏکڻ توڙي اتر جا گورا هئا. جيڪي مون پئي چيو
سو ظاهري ڪري هنن ڏاڍي خيال ۽ شوق سان پئي ٻڌو.
پئي ڏينهن جي اٿلٽنٽا جي اخبارن منهنجي تقرير جي فائدي
۾ لکيو ۽ ملڪ جي جدا جدا ڀاڱن ۾ انهي بابت ڪهڙي
چوڻچو هلي. مون کي خاطري ٿي ته منهنجي مزاد پوي

ٿي، جو ڏکڻ جي سکر ماڻهن منهنجي ڳالهه ٻڌي. عام تقريرن ڪرڻ لاءِ مون کي زياده دعوتون ملنديون ويون، جهڙيون پنهنجي قوم کان، تهڙيون اتر وارن کورن کان. ٽسڪجيءَ جي ڪم کان جيترو وقت بچي ٿي سگهيو، اوترو مون انهن تقريرن تي ٿي لڳايو. اتر ۾ جيڪي تقريرون ڪرڻ ۾ ٿي آيون، سي گهڻو ڪري اسڪول جي مدد لاءِ پيسن گڏ ڪرڻ جون هيون. جيڪي شين جي اڳيان ڪرڻ ۾ ٿي آيون، سي هنن جي دل تي هنري تعليم توڙي ديني ۽ اخلاقي تعليم جي ضرورت ڄمائڻ جي ارادي سان هيون.

هاڻي آءٌ پنهنجي حياتيءَ جي انهي هڪڙي ڳالهه تي ٿو اڃان، جنهن پائنجي ٿو ته ماڻهن جو گهڻو ڌيان ڇڪيو ۽ جنهن ڪري سڀ کان وڌيڪ منهنجي اهڙي ناموس نڪتي، جنهن کي هڪڙي معنيٰ سان قومي سڏي سگهجي. آءٌ انهي تقرير ڏي اشارو ٿو ڏيان، جا مون سال ۱۸۹۵ جي سيپٽمبر ۾ ائٽلنٽا ۾ ائٽلنٽا جي ڪجهه وارن پرڳڻن ۽ قومي نمائش جي کليل وقت ڏني.

انهي ڳالهه بابت ايترو ڪجهه چيو ۽ لکيو ويو آهي ۽ انهي تقرير جي نسبت ۾ ايترا سوال مون کان پڇڻ ۾ آيا آهن، جو آءٌ معافي گهري انهي مضمون جو مفصل بيان

۲۴۵ ۱۰ ۲۰ هزار ميل پنجن منٽن جي تقرير لاءِ

ٿو لکان. پنجن منٽن واري تقرير ۾ جنهنجي ڏيڻ لاءِ اٽلٽنٽا ۾ بوسٽن کان آيو هوس، ما آتي مون کي ٻي تقرير ڪرڻ جسي وجهه ڏيڻ جو شايد هڪڙو وڏو سبب هئي. سال ۱۸۹۵ جي بهار جي موسم ۾ اٽلٽنٽا جي سڪرن وٽان مون کسي هڪڙي تار پهتي، جنهن ۾ مون کي چيائون ته هڪڙي جماعت سان گڏجي انهي شهر مان واشنگٽن ڏي وڃ، انهي لاءِ ته انهي نمائش لاءِ سرڪاري مدد وٺڻ واسطي ڪانگريس جي هڪڙي ڪميٽيءَ وٽ حاضر ٿين. انهي ڪميٽيءَ ۾ پنجويهه تمام مشهور ۽ هلنديءَ وارا جارجيا جا گورا ماڻهو هئا. انهي ڪميٽيءَ جا ست ميمبر گورا هئا، سواءِ ٻن پادرين ڊمشپ گرانٽ ۽ ڊمشپ گيٽس ۽ منهنجي. شهر جي ميئر ۽ ڪيترن ٻين سرڪاري عملدارن ڪميٽيءَ جي اڳيان ڳالهائون. انهن کان پوءِ هن ٻن شيدين پادرين ڳالهائون. منهنجو نالو ڳالهائڻ وارن جي ياداشت ۾ پويون هو. آءٌ اڳي اهڙي ڪنهن به ڪميٽيءَ جي اڳيان حاضر نه ٿيو هوس ۽ نه مک وڏي شهر ۾ ڪڏهن ڪا تقرير ڏني هيم. مون کي ڪهڙائي ڊپ ڀريا ڪمان ٿي گذريا ته الائجي آتي ڇا چونڊس ۽ پنهنجي تقرير الائجي ساڻهن تي ڪهڙو اثر پيدا ڪندي. مون کي ياد نٿو اچي ته مون ڇا چيو، مگر ايترو ياد پويم ٿو ته مون

بلڪل صاف ۽ چٽن لفظن ۾ ڪميٽي ۽ ڪسي ذهن نشين
ڪيو ته جيڪڏهن ڪانگريس جي مرضي آهي ته ڏکڻ
مان ذات جو فرق نڪري وڃي ۽ ٻئي قومون پاڻ ۾ رس
رکي گذارين ته آءُ ٻنهي قومن جي مالي ۽ ذهني يا
جسماني ۽ روحاني سڌاري کي هر طرح مناسب رستي همٿائي.
مون چيو ته ائلينٽا جي نمائش ٻنهي قومن کي اهو وجه
ڏيندي ته ڏيکارين ته آزادي ملڻ کان پوءِ هنن ڪهڙي
ترقي ڪئي آهي ۽ اڃا به زياده ترقي ڪرڻ لاءِ هنن کي
همٿائيندي.

مون انهي ڳالهه تي زور رکڻ جي ڪوشش ڪئي ته
جيتوڻيڪ ڪنهن شيعي ۽ کان غير واجبي طرح شهري ماڻهن
جو حق نه کسڻ گهرجي، تڏهن به رڳي شورش ڪرڻ مان
هن جو ڪوبه بچاءُ ڪونه ٿيندو ۽ راءِ ڏيڻ جي حق جي
پٺيان هن کي ملڪيت ۽ هنر ۽ ڪاريگري ۽ ڪفايت
شعاري ۽ سمجهه ۽ معتبري، اهي سڀ هئڻ گهرجن ۽ انهن
کان سواءِ ڪا به قوم هميشه فتحياب رهي نه سگهندي.
مون چيو ته اهڙي حق ڏيڻ مان ڪانگريس ايترو ڪي
ڪندي، جو ٻنهي قومن کي سچي ۽ سچي گهڻي تائين فائدو
پيو رسندو ۽ ملڪي جنگ جي بند ٿيڻ کان پوءِ اهو
پهريون وجهه آهي، جو انهن کي مليو آهي.

۲۴۷ به هزار ميل پنجن منن جي تقرير لاءِ

مون پنڌرهن يا ويهن منن تائين ڳالهائون ۽ جڏهن
ڳالهائي بس ڪيم، تڏهن جيڪي جارجيا جا ماڻهو ۽
ڪانگريس جا ميمبر آتي حاضر هئا، تن مون کي مبارڪون
ڏنيون. ڪميٽي متفق الراءِ ٿي فائدي جهڙي رپورٽ ڪئي
۽ ٿورن ئي ڏينهن ۾ اهو مسودو پاس ٿيو. ۽ انهي مسودي
پاس ٿيڻ سان ائلينڊا جي نمائش جي فتحيابيءَ جي پڪ ٿي.
انهي واشنگٽن جي گشت کان پوءِ سگهوئي، نمائش
جي باني ٺهراءُ ڪيو ته شيدي قوم جي خاطري ڪرڻ لاءِ
هڪڙي وڏي ۽ عمدي عمارت جوڙائڻ گهرجي، جا فقط
انهي ڪم ۾ لڳائجي ته اتي ڏيکارجي ته آزادي ملڻ کان
پوءِ شيدين هڪڙي ۽ ڪيتري ترقي ڪئي آهي. اهو به
ٺهراءُ ٿيو ته اها عمارت رٿين به شيدي ڪاريگر ۽ جوڙين
به آهي. نيٺ اهو ٺهراءُ پاس ٿيو. اها شيدين واري عمارت
نموني ۽ سونهن ۽ بناوت ۾ اهڙي چڱي هئي، جهڙي آتي
ڪا به ٻي عمارت بيٺل هئي.

جڏهن اهو ٺهراءُ ٿي چڪو ته شيدين جي ڌار نمائش
هٿن گهرجي، تڏهن وري اهو سوال ٿيو ته آها ڪنهن جي
حوالي ڪجي. نمائش جي ڪارپردازن جي مرضي هئي ته
اها جوابداري آڏو ڪٿان، پر مون هن عذر تي انڪار
ڪيو ته هن وقت ٿسڪجيءَ جي ڪم تي منهنجو وقت ۽

زور گهڻو گهربل آهي. نيٺ منهنجي خاص صلاح تي لنچبرگ وارو هسٽر گارلنڊ پيڻ شيدين واري ڀاڱي جو سنڀاليندڙ چونڊيو ويو. شيدين واري عمارت تمام وڏي ۽ تعريف جهڙي هئي. انهي عمارت جا ٻئي ڀاڱا، جي ماڻهن جو گهڻو ڌيان ڇڪيندا هئا، سي هئا هاميڻ جي اسڪول ۽ ٽسڪجي ۽ جي اسڪول وارا. ۽ انهي شيدين جي عمارت ۾ ڏکڻ وارا ڪورا ئي هئا، جن کي حيرت به لڳندي هئي ۽ خوشي به ٿيندي هئي.

جڏهن انهي نمائش جي ڪلڻ جو ڏينهن ويجهو آيو، تڏهن انهي بندوبست ڪرڻ وارن انهن ورزشن ۽ ڪمن جي ياداشت تيار ڪئي، جي شروع ۾ ڪري ڏيکارڻا هئا. انهي ياداشت تيار ڪرڻ ۾ روز بروز جيڪي بحث ٻئي هليا، تن ۾ هي صلاح قائم ٿي ته جڏهن انهي نمائش ۾ گهڻو واسطو شيدين جو آهي، تڏهن شيدي قوم مان هڪڙي کي چئجي ته هو به ڪامهڙ واري تقرير ڪري. اها به حجت آندي وئي ته، ائين ڪرڻ ڪري ٻنهي قومن جي ميلاپ ۽ محبت جي عام خبر پوندي. برابر ڪي اهڙا به هئا، جن جي مرضي نه هئي ته شيدين جي اها حقداري ثابت ٿئي، پر ڪم هلائڻ واري مجلس جا مشير ڏکڻ جي تمام نيڪ ۽ سڌريلن ماڻهن مان هئا، تن جي ڳالهه مٿي ٿي ۽ انهن

راءِ ڏني ته ڪنهن شيديءَ کي سڏجي ته پهرئين ڏينهن آهو تقرير ڏئي. ٻي ڳالهه اها هئي ته فيصلو ڪجي ته شيدي قوم جي طرفان ڪهڙو ماڻهو حاضر ٿئي. ڪيترن ڏينهن جي بحث مباحثي کان پوءِ آخر سڀني يڪراءِ ئي ٺهراءَ ڪيو ته پهرئين ڏينهن جي تقرير ڪرڻ لاءِ مون کي چون ۽ انهي کان ٿورا ڏينهن مون کي اڳي سڏ پهتو. انهي سڏ مان ڪري مون پاڻ تي هڪڙي اهڙي وڏي جوابداري ٿي سمجهي، جو ٻيو جيڪو منهنجي حالت ۾ نه هوندو، تنهن کي انهي جو ڪوبه قدر پئجي نه سگهندو. ڀلا جڏهن آهو سڏ مون کي مليو، تڏهن منهنجا ڪهڙا خيال هئا؟ مون ڄاتو ٿي ته اڳي آءٌ هڪڙو غلام هوس، ۽ ننڍپڻ جا ڏينهن مون ڏاڍي غريبي ۽ بي علميءَ ۾ گذاريا آهن ۽ ههڙيءَ جوابداريءَ لاءِ پاڻ کي تيار رکڻ جو مون کي وجهه ڪونه مليو آهي. انهي وقت کان کي ٿورا ورهيه اڳي انهي مجلس ۾ ڪوبه گورو مون کي پنهنجو غلام سڏي سگهي هاءِ ۽ گهڻو امڪان هو ته منهنجن اکين ڏٺين مان ڪو منهنجي تقرير ڏيڻ مهل حاضر به هجي.

اهو به ٿي ڄاتو ته آهو پهريون ڀيرو هو، جو هڪڙي شيديءَ کي انهي ساڳئي ٿلهي تي بيهي ڪنهن ضروري

قومي مسئلي تي ڳالهائڻ لاءِ چيو ويو هو، جنهن تي ڏکڻ جا گورا مڙس ۽ زالون به حاضر هيون. مون کي انهن ماڻهن جي اڳيان ڳالهائڻ لاءِ چيو ويو، جي ڏکڻ جي گورن مان سڌريل ۽ دولتمند هئا ۽ منجهن اڳوڻن ڏٺين جا واسطو دار هئا. هيءُ به خبر هيم ته جيتوڻيڪ منهنجي تقرير ٻڌڻ وارن سان گهڻا ڏکڻ جا ماڻهو هوندا، ته به گهڻا اتر وارا گورا ۽ گهڻا خود منهنجي قوم جا ماڻهو به هوندا، مڙس توڙي زالون.

مون پڪو ارادو ڪيو هو ته چونڊس آهي ڳالهيون، جي پنهنجي دل ۾ سچيون ۽ درست ٿي ڄاتم. جڏهن مون کي سڏ ٿيو، تڏهن اهڙو اطلاع مون کي بلڪل نه ڏٺو ويو ته ڇا چئبو ۽ ڇا نه چئبو. انهي ڪري مون سمجهيو ٿي ته ڪم هلائڻ وارن مون کي گهڻو مان ڏنو آهي. هنن کي اها خبر هئي ته هڪڙي جملي سان آءٌ گهڻي قدر خرابي ڪري سگهان ها ۽ نمائش جي فتنچياريءَ ۾ رولو وجهي ڏيان ها. انهي ڏکي ڳالهه جي به خبر هيم ته ڳالهائڻ ۾ مون کي پنهنجي قوم مان به سچو رهڻو هو، ۽ ايترو به منهنجي اختيار ۾ هو ته بيوقتي ۽ نامناسب تقرير ڪرڻ ڪري آئيندي وري ڪنهن به شديءَ کي اهڙي قسم جو سڏ نه ملندو. جيڪي چوڻو هو، تنهن

۲۵۱ ۲۰ هـ هزار ميل پنجن پنڻن جي تقرير لاءِ

مون کي جهڙو اتر وارن سان، تهڙو ڏکڻ وارن چونڊيلن گورن ماڻهن سان سڄو رهڻو هو.

اتر ۽ ڏکڻ وارين اخبارن اڳي منهنجي ايندڙ تقرير بابت بحث هلائڻ شروع ڪيو هو، ۽ جيئن اهو وقت نزديڪ ايندو ويو، تيئن بحث زياده پکڙندو ويو. ڏکڻ وارين گورن اخبارن مان گهڻيون منهنجي تقرير ڏيڻ جي برخلاف هيون. پنهنجي ذات وارن کان مون کي گهڻيون ئي صلاحون ٿي مليون ته، مون کي ڇا ڳالهائڻ گهرجي. مون حتي المقدور انهي تقرير لاءِ پاڻ کي تيار ڪيو، پر جيئن جيئن سپٽمبر جي اٺين تاريخ ويجهي ايندي وئي، تيئن تيئن منهنجي دل تي بار ڳرو ٿيندو ويو ۽ اهو ڊپ زياده ٿيندو ويو ته، مٿان منهنجي ڪوشش اجائي ۽ ناآميدي جهڙي ٿئي.

اهو سڌ مون کي اهڙي وقت آيو هو، جڏهن آءٌ پنهنجي اسڪول جي ڪم ۾ نهايت مشغول هوس، جو اسڪول جي سال جي شروعات هئي. پنهنجي تقرير تيار ڪري آها پنهنجي زال سان گڏجي پڙهيم، جيئن اڪثر ضروري تقريرن وقت ڪندو هوس، ۽ منهنجي زال به آها پسند ڪئي. سپٽمبر جي سورھين تاريخ، يعني اٺلھن ڏي رواني ٿيڻ کان اڳي، ٽسڪجيءَ جي گهڻن ماسترن جي مرضي

ٿي ته منهنجي تقرير ٻڌن، تنهنڪري مون انهن سڀني کي
 گڏي تقرير ٻڌائڻ قبول ڪيو. جڏهن آها پڙهي ٻڌايم ۽
 هنن جون رايون به ٻڌيم، تڏهن منهنجو ڪهڙو انتظار لٿو،
 جو جيڪي مون کي چوڻو هو، سو هنن پسند ڪيو.

سيپٽمبر جي ۱۷ تاريخ آءٌ پنهنجي زال ۽ ٽن ٻارن
 سميت اٽلنٽا ڏي روانو ٿيس. منهنجي دل ۾ اهي خيال
 هئا، جي انهي ماڻهوءَ جي دل ۾ هوندا آهن، جنهن کي
 ڦاسي چاڙهڻ لاءِ وٺي ويندا آهن. ٽسڪجي جي شهر مان
 لنگهندي مون کي هڪڙو زميندار گڏيو، جو ٿوري پنڌ
 تي بهراڙي ۾ رهندو هو. انهي ماڻهوءَ چرچن ڪندي
 مون کي چيو ته ”واشننگٽن، تو اتر وارن گورن ۽ ڏکڻ
 وارن شيڊين ۽ اسان ڏکڻ جي گورن اڳيان ڳالهائڻو آهي،
 هر سڀاڻي اٽلنٽا ۾ تنهنجي اڳيان اتر وارا گورا ۽ ڏکڻ
 وارا گورا ۽ شيڊي سڀ گڏ هوندا. آءٌ پائيان ٿو ته تون
 سوڙهو اچي گهٽيو آهين.“ انهي زميندار اها حالت پوري
 پروڙي هئي، پر هن جيڪي صاف دل ۽ سان چيو، تنهن
 مان ڪو منهنجي دل کي زياده آرام نه آيو.

ٽسڪجي ۽ ڪان اٽلنٽا ڏي ويندي رستي ۾ شيڊين،
 توڙي گورن گاڏي ۾ مون کي ڏسي مون ڏي اشارا پئي
 ڪيائون ۽ ٻئي ڏينهن جيڪي ٿيڻو هو، تنهن بابت منهنجي

۲۰۳ ۽ هزار ميل پنجن منن جي تقرير لاءِ

ٻڌندي آزادگيءَ سان بحث مباحثو ٻئي ڪيائون. اٽلنٽا ۾ هڪڙي ڪميٽي اسان کي اچي گڏي. جڏهن انهي شهر ۾ آڏو گڏجي تان لٿس، تڏهن پهرين ڳالهه جا مون ٻڌي ساهيءَ هئي، جا هڪڙي ويجهي بينل شيدي ڪئي ته ”اسان جي قوم جو اهو ماڻهو اٿو، جو سڀاڻي نمائش ۾ تقرير ڪندو. آڏو به وڃي آها ٻڌندس.“

انهي وقت اٽلنٽا هن ملڪ جي سڀني ڀاڱن جي ماڻهن سان توڙي ٻاهرين رياستن جي موڪليلن ماڻهن ۽ جنگي ۽ ملڪي ڪاتن وارن سان ٽمار هو. ٻئي ڏينهن جي ڪارڪذاريءَ بابت شام وارين اخبارن ۾ ٿلهن سرن سان اڳواٽ علحدا مختصر مضمون ڏنل هئا. انهن سڀني ڳالهين ڪري منهنجي دل تي بار ڪرو ٿيندو ويو. انهي رات مون کي گهڻي ننڊ نه آئي. ٻئي ڏينهن صبح جو، اسر مهل مون کي جيڪي چوڻو هو، تنهنجي مٿان نظر گهمائي ويس. مون گوڏن ڀر ويهي پنهنجي ڪوشش جي فتحيابيءَ لاءِ خدا کان دعا به ڪهري. شايد هن هنڌ مون کي هيترو چوڻ ضرور آهي ته ڪنهن به وقت جيڪي چوڻو هوندو اٿم، تنهنجي لاءِ خدا جي دعا گهرڻ کان سواءِ، ماڻهن جي اڳيان نه ويندو آهيان.

مون اها عادت ڪري ڇڏي آهي ته هر هڪ جدا

تقرير لاءِ خاص تياري ڪندو آهيان. ڪي به به ٻڌڻ واريون جماعتون بلڪل هڪ جهڙيون ناهن. منهنجي هميشه اها مراد هوندي آهي ته ٻڌڻ وارن مان هر هڪ جي دل سان ڳالهائڻ ۽ انهي کي راضي ڪرڻ، جيئن جيڪر ڪنهن ماڻهوءَ سان هڪ ڪريان. جڏهن آءٌ ڪن ماڻهن سان ڳالهائيندو آهيان، تڏهن اها پرواهه نه رکندو آهيان ته جيڪي آءٌ چوان ٿو، سو اخبارن ۾ ڪيئن ٿو ظاهر ٿئي، يا ٻي جماعت ڪي يا ٻئي ماڻهوءَ کي وٺي ٿو يا نه، پر انهي وقت جيڪي ماڻهو منهنجي اڳيان آهن، تن ۾ منهنجي همدردي ۽ منهنجو خيال ۽ شوق اثر ڪري ٿو.

صبح جو سوڀر ڪميٽيءَ جي چوڻ تي مون کي به وٺي انهن ماڻهن سان وڃي شامل ڪري بيهاريائون، جي کڏجي هڪ ٻئي پٺيان قطار ڪري نمائش واري هنڌ اچڻا هئا. انهن ماڻهن ۾ ڪي معتبر شيدي گاديون ۾ هئا ۽ ڪي شيدي پليٽين جا عملدار به هئا. مون ڏٺو ته نمائش جي بندوبست ڪرڻ وارا پنهنجي ٺهرايل رستي کان ٻاهر ٿي ويا ۽ ڪوشش ڪري شيدين کي انهي جلسي ۾ مناسب جايون تي وهاريائون ۽ ساڻن چڱي هڪ ٿي ڪيائون. ماڻهن جو اهو جلوس قطار ڪري هلي اٽڪل ٽن ڪلاڪن

۲۰۰ به هزار ميل پنجن منٽن جي تقرير لاءِ

۾ نمائش واري هنڌ پهتو. اهو سارو وقت سج جي تابش اسان تي تمام سخت هئي. جڏهن منزل مقصود تي پهتاسين، تڏهن ڪجهه گرميءَ جي سبب ۽ ڪجهه ڊپ ۽ انتظار ڪري آءٌ ذري گهٽ ماندو ٿي پيس ۽ ائين ٻئي ڄاڻم ته منهنجي تقرير ڪنهن ڪم جي نه ٿيندي. جڏهن آءٌ وڏي صفي ۾ گهڙيس، تڏهن ڏٺم ته آهو زمين کان وٺي چوٽيءَ تائين ماڻهن سان ڀريو پيو هو ۽ هزارين ماڻهو ٻاهر به بيٺا هئا، جن کي اندر جاءِ ملي نه سگهي.

جاءِ تمام وڏي ۽ تقرير ڪرڻ جي ڪم جي هئي. جڏهن آءٌ اندر گهڙيس، تڏهن شيدن ڏاڍيون تازيون وڄايون ۽ ڪورن مان به ڪن ٿورن وڄايون. اٽلئٽا ۾ رهي مون ٻڌو هو ته گهڻا گورا اتي رڳو انهي لاءِ آيا هئا ته ڏسڻ ته آءٌ ڪيئن ٿو ڳالهائڻ ۽ ڪي ته انهي ڪري آيا هئا، جو هنن جي مون سان سڄي پڄي همدردي هئي، پر انهن کان به گهڻا خاص انهي لاءِ آيا هئا ته ڏسڻ ته آءٌ ڪيئن ٿو پاڻ تي ساڻهو ڪلايان، جنهن ڪري هو مون کي سڏڻ وارن عملدارن کي چون ته اسان اوهان کي اڳيئي ائين ٿي چيو.

ٽسڪجي جي اسڪول هلائڻ وارن سان هڪڙو، مسٽر ولبر بالڊون، جو منهنجو دوست هو ۽ انهن

ڏينهن ڏکڻ واري ريلوي جو وڏو مدارالمهام هو، سو به اتفاق سان انهي ڏينهن اٽلٽنٽا ۾ هو. هن کي اهو انتظار هو ته منهنجي الائجي ڪهڙي قسم جي مرحبا ٿيندي ۽ منهنجي تقرير جو الائجي ڪهڙو اثر ٿيندو. انهي ڪري هو همت جهلي اندر ئي نه آيو، پر جاءِ جي ٻاهران اڳيان ۽ پٺيان پئي پसार ڪيائين، جيسين ڪ مهڙ جا ورزشي ڪم پورا ٿيا.

باب چوڏهون

اٽلٽنٽا جي نمائش واري تقرير

اٽلٽنٽا جي نمائش، جنهن ۾ شيدي قوم جي طرفان مون کي تقرير ڪرڻ لاءِ سڏيو هئائون، جيئن گذريل باب ۾ ذڪر ڪيل آهي، تنهن ۾ پهرين ڪلن مهل گورنر بلاڪ هڪڙي مختصر تقرير ڏني. ٻين مهڙ جي مزي جهڙن ڪمن کان پوءِ، جن ۾ جارجيا جي پادري ۽ بشپ سيلسن دعا گهري، ۽ البرٽ هائوگل هڪڙو غزل پڙهيو ۽ نمائش جي پريزيڊنٽ ۽ زالن جي کاتي جا پريزيڊنٽ مسز جوزف ٿامپسن تقريرون ڏنيون، گورنر بلاڪ ماڻهن سان منهنجي معرفت ڪرائي ۽ چيائين ته ”اڄ اسان

وٽ شيدين جي همت ۽ شيدين جي سڌاري جو نمونو موجود آهي.

جڏهن آءٌ ڳالهائڻ لاءِ اٿيس، تڏهن سڀني ماڻهن تمام گهڻيون تازيون وڃايون، خصوصاً شيدين. هينئر مون کي ياد ٿو پوي ته انهي مهل منهنجي دل ۾ سڀ کان زياده اها خواهش هئي ته اهو ڪي جوان، جو مخالف قومون پاڻ ۾ ملي وڃن ۽ اهي دليون بچائون هڪ ٻئي جا مددگار ۽ خير خواه ٿين. ٻين ٻاهرين ڳالهين مان رڳو هيٿرو مون کي ياد آهي ته جڏهن آءٌ اٿيس، تڏهن هزارين اکيون منهنجي منهن ۾ ڪپي ويون. جيڪا تقرير مون ڏني، سا هي آهي :-

مسٽر پريزيڊنٽ ۽ بورڊ آف ڊائريڪٽرس جا صاحبو ۽ ٻيا شهر جا باشندو، - ڏکڻ جي رهاڪن مان اٽڪل ٽي ٻئيءَ جيترا شيدي قوم جا ماڻهو آهن. ڪوبه هندوستان جنهن کي هن قوم جي جسماني ۽ ملڪي ۽ اخلاقي خيرخواهيءَ جي ڳڻتي آهي، سو اسان جي قوم جي انهي تعداد تي نظر ڪرڻ کان سواءِ پوري طرح فتحياب ٿي نه سگهندو. مسٽر پريزيڊنٽ ۽ ڊائريڪٽر صاحبو، جڏهن آءٌ جوان ٿو ته جهڙو هن عاليشان نمائش جي بانيڪارن انهن جي ترقي جي هر هڪ منزل تي لياقت ۽ مروت سان امريڪا جي ڪارڪردگي ۽ مردانگي جي قدرداني ڪئي آهي،

اهڙي ٻئي ڪنهن نه ڪئي آهي، تڏهن آءُ اوهان کي پنهنجي ساري قوميت جو خيال ٿو ٻڌايان. انهي قدر داني ۽ مان اسان جي آزادگي جي شروعات کان وٺي هيستائين ٻنهي قومن جو پاڻ ۾ ميلاپ ۽ انهن جي دوستي ايتري زياده ٿي آهي، جيتري ٻي ڪنهن ڳالهه کان نه ٿي آهي. نه فقط ايترو، پر جيڪو وجهه هتي مليو آهي، سو اسان ۾ هنري ترقيءَ جو هڪڙو نئون زمانو جاڳائيندو. ان ڄاڻائي ۽ بي آزمودگاريءَ جي ڪري اها ڪا عجب جهڙي ڳالهه ناهي ته پنهنجي نئين حياتيءَ جي پهرين ورهين ۾ اسان ترقي جي بدران چوٽيءَ کان ڪم ڪرڻ لڳاسين ۽ ڪانگريس ۾ يا مڪاني سرڪار جي قاعدي جوڙڻ واري مجلس ۾ مشيريءَ جي جاءِ لاءِ سڄي ٻچي سڌاري ۽ هنري ڪاريگريءَ کان وڌيڪ خواهش ڏيکاري، ۽ کير ڏڌ جي بندوبست يا باغ پوکڻ کان وڌيڪ ملڪي مجلسن ۾ شامل ٿيڻ ۽ ماڻهن جي اڳيان تقرير ڏيڻ جي لاءِ خيال ۽ ميل ڏيکارين.

هڪڙو جهاز سمنڊ تي پنهنجو رستو وڃائي ڏينهن جا ڏينهن ٻئي رليو، اوچتو انهي ٻري کان هڪڙو سڃاڻو جهاز ڏٺو. انهي ڪم نصيب جهاز جي قلميءَ تان نشان ڏيکارڻ سان هنن چيو ته، ”ٻائي، ٻائي، اسين آڃ ٿا مرو.“

انهي سڃاڻو جهاز هڪدم ورندي ڏئي چيو ته ”جتي آهيو اتي پنهنجو ڏول لاهي وجهو.“ وري ٻيو ڀيرو انهي جهاز نشن ڏيکارڻ سان چيو ته ”ٻائي، ٻائي، اسان ڏي ٻائي موڪليو.“ وري به انهي سڃاڻو جهاز ورندي ڏئي چيو ته ”جتي آهيو اتي پنهنجو ڏول لاهي وجهو.“ ٽيون ۽ چوٿون ڀيرو به انهي جهاز ٻائي گهريو، پر جواب وري به اهو ٻئي آيو ته ”جتي آهيو اتي پنهنجو ڏول لاهي وجهو.“ نيٺ انهي رستي پليل جهاز جي ڪپتان هن ٻئي جهاز جو حڪم مڃي پنهنجو ڏول لاهي وڌو ۽ اهو مٺي ٻائي سان ڀرجي آيو، جو اميزان نديءَ جي منهن جو چمڪندڙ ٻائي هو. منهنجي ذات وارن سان جي ڌارئين ملڪ پنهنجي حالت سڌارڻ تي تعلق رهن ٿا، يا جي پنهنجي پاڙيسرين ڏکڻ وارن گورن سان ميل ميلاب رکڻ جي ضرورت جو پورو قدر نٿا ڄاڻن، تن کي به آڻڻ چوان ٿو ته ”جتي آهيو اتي پنهنجو ڏول لاهي وجهو.“ يعني سڀني قومن جا ماڻهو، جي اسان جي آس پاس آهن، تن سان ميل ميلاب رکڻ ۽ اهو لاهي وجهو.

ٻوڪ ۽ ڪاريگري ۽ واپار ۽ خانگي نوڪري ۽ ڌنڌن ۽ اهو لاهي وجهو. انهي نسبت ۾ ياد رکڻ گهرجي ته ڏکڻ کي ڪهڙن به ٻين ڏوهن کڻڻ لاءِ چئجي، ته به

جڏهن آهونسوري وهنوار ۾ هٿ وجهي ٿو، تڏهن انهي
 ڏکڻ مان ئي شيدين کي واپار جي ڪم ۾ چڱو وجهي
 ملي ٿو، ۽ جهڙو انهي قسم جو چڱو وجهه هن نمائش مان
 ٿو ملي، تهڙو ٻي ڪنهن شيءِ مان ٿو ملي. اسان کي
 وڏو خوف هن ڳالهه مان آهي ته غلامي ۽ مان آزاد ڪي
 تائين وڏي ٽپ ڏنڻ ۾ متان اسين وساري ڇڏيون ته اسان
 مان گهڻا مڙئي پنهنجن هٿن جي پورهئي ۽ پيدائش تي
 گذران ڪرڻ وارا آهن ۽ متان ياد نه رکون ته جيترو
 جيترو وڌيڪ عام پورهئي کي اسين عزت آبرو ۽ وارو ڏندو
 ڄاڻنداسين ۽ جيترو زياده حياتي ۽ جي عام ڏنڻ ۾ اسين
 سمجهه ۽ سياڻپ ۽ هنرمندي لڳائڻ سڪنداسين، اوترو زياده
 اسين سکيا ۽ بهتر حال ۾ ٿينداسين. جيئن اسين زياده
 ظاهري ۽ باطني، ڪل ۽ مغز، حياتي ۽ جي ڪوڙي ڏيک
 ۽ سڄي حقيقت جي وچ ۾ فرق ڪرڻ سڪنداسين، تيئن
 زياده خوش ۽ آسودا رهنداسين. ڪابه قوم خوش ۽ آسودي
 نه ٿيندي، جيسين ايترو معلوم نه ڪندي ته زمين ٻوڪڻ
 ۾ اهڙي فضيلت آهي، جهڙي ڪنهن وڏي شعر لکڻ
 ۾. اسان کي حياتي جي تري کان شروع ڪرڻ گهرجي،
 نه چوڻي کان. پنهنجين تڪليفن ۽ ڏکڻ جي ڪري
 اسان کي پنهنجا وجهه وڃائڻ نه گهرجن.

گورن مان جيڪي ڄاڻن ٿا ته ڌارئين قوم ۽ ملڪ ۽ ڌارين ٻولي ۽ ڌارين عادتن جي ماڻهن جي اچڻ ڪري ڏکڻ ۾ سڌارو ۽ سک زياده ٿيندو، انهن کي جيڪر ادب سان آڏا آها ساڳي صلاح ڏيان، جا پنهنجي قوم کي ٿو ڏيان ته ”جتي آهيو اتي پنهنجو ڏول لاهي وجهو.“ آهيو اسين لکن شيدين ۾ اڇلائي وجهو، جن جي هلت چلت ۽ عادتن جي اوهان کسي خبر آهي، جن جي ايمانداري ۽ وفاداري ۽ محبت جو اوهان انهن ڏينهن ۾ آزمودو ورتو آهي، جڏهن هنن جي دغا بازی ڪري اوهان جا گهر تر ڇڻ ٿي وڃن ها. اوهين پنهنجو ڏول انهن ماڻهن ۾ اڇلائي وجهو، جن ٻڌي ڪري ڪم بند ڪرڻ يا پورهئي جي جنگين ۽ فسادن ڪرڻ کان سواءِ اوهان جون بنيون پئي آباد ڪيون آهن، اوهان جا ٻيلا وڏي صاف پئي ڪيا اٿن، اوهان جا شهر ۽ ريل جا رستا پئي جوڙيا اٿن ۽ زمين جي پيٽ مان خزانو ڪڍي پئي آندا اٿن ۽ ڏکڻ جي سڌاري جي هي عمدي عاليشان نشاني موجود ڪرڻ ۾ مدد ڏني اٿن. جيڪڏهن اوهين پنهنجو ڏول منهنجي قوم ۾ اڇلائي وجهندؤ ۽ جيئن هن زمين تي ٿا ڪريو، تيئن انهن کي مدد ڏيندؤ ۽ همٿائيندؤ ۽ انهن جي مغز ۽ هٿ ۽ دل کي تعليم ڏيندؤ، ته اوهان کي معلوم ٿيندو

ته هو اوهان جي باقي بچيل زمين خريد ڪندا، اوهان جن ٻنين جي غير آباد ڀاڱن کي بنائي باغ ڪندا ۽ اوهان جا ڪارخانا هلائيندا. ائين ڪرڻ سان اوهان کي جيئن گذريل وقت لاءِ خاطري ٿي آهي، تيئن آئيندي لاءِ به ٿيندي ته اوهان جن ڪنهن جي چوڌاري اهڙا نهايت تحمل وارا، ايماندار، قاعدي تي هلڻ وارا ۽ مسڪين طبيعت جا ماڻهو اچي گڏ ٿيندا، جن جهڙا جهان ۾ ٻيا ڪي ٿورا هوندا. جيئن اسان گذريل وقت ۾ اوهان جن ٻارن پالڻ، اوهان جن ماڻهن جي پيماري ۽ سنڀال ڪرڻ ۾ اڪثر قبر تائين انهن جي لاءِ روئڻ رڙڻ سان پنهنجي نمڪ حلائي ڏيکاري آهي، تيئن آئيندي به پنهنجي نمائي ۽ غريبائي هلت سان اسين اهڙي شوق ۽ خوشيءَ سان اوهان جا ٻانهن ٻيلي ٿي بيهنداسين، جو ڪنهن به ڌارئين ماڻهوءَ کي اوهان جي ويجهو اچڻ نه ڏينداسين ۽ جي ضرور ٿيو ته، پنهنجو ساه به اوهان تان صدقو ڪنداسين، پر به اوهان کي ضرور بچائينداسين ۽ پنهنجي هنري، تجارتي، ملڪي ۽ مذهبي حياتي اوهان جي حياتيءَ سان اهڙي طرح وچڙائي ڇڏينداسين، جو ٻنهي قومن جو نفعو نقصان هڪڙو ئي ٻوندو. جي ڳالهينون نچ قومي ۽ پنکتي ۽ رسمي آهن، تن سڀني ۾ سو پاڻ ڌار رهنداسين، جيئن هت

جون آگريون آهن، مگر هڪٻئي کي مدد ڪرڻ واسطي سڀني ضروري ڳالهين ۾ هٿ وانگي ڪمائتا ٿينداسين. سڀني جو اعليٰ ترقي ۽ علميت کان سواءِ اسان مان ڪنهن جو به ڪو بچاءُ يا سلامتيءَ جو رستو ڪونهي. جيڪڏهن ڪٿي شيدين جي هوري سڌاري گهٽائڻ جهڙيون ڪي ڪوششون آهن ته اهي ڦري انهن کي همٿائڻ ۽ مدد ڏيڻ جهڙيون ۽ انهن کي ڪمائتن سمجهه وارن شهري مائهن ڪرڻ جهڙيون ڪوششون هئڻ گهرجن. اهڙي ڪوشش يا آڀاءُ مان اهڙو فائدو ٿيندو، جهڙو هزار سورتِي سؤ ويلاج. اهڙين ڪوششن مان ٻڌو فائدو ٿيندو ”جهڙو ڏيندڙ کي، تهڙو وٺندڙ کي.“

جيڪي نيٺ ٿيڻو آهي، تنهن کان ماڻهوءَ جي يا خدا جي قاعدي جي وسيلي بچي نه سگهيو. ”اڻ ڦرندڙ انصاف جا قاعدا ظالم ۽ مظلوم ٻنهي کي ٻڌيو ٿا ڇڏين، جيڪي اسان جي تقدير ۾ آهي، تنهن تي اسين سڏا پيا وڃون، جهڙي طرح گناه ۽ سزاڪڏ هلندا آهن.“

بار مٿي ڪٿڻ ۾ قريب ڇهه ڪروڙ ۽ ڏهه لک هٿ اوهان کي مدد ڪندا، نه ته اهي ساڳيا آهو بار لاهي آئي، اوهان جي مٿان وجهندا. ڏکڻ جي بي علمي ۽ گناه جو اسين ٽيون حصو، بلڪ زياده ٿينداسين. نه ته سڌاري

■ ترقيءَ جو ٿيون حصو ٿينداسين. اسين ڏکڻ جي هنري
۽ تجارتي واڌاري جو ٿيون حصو ٿينداسين يا ته اسين موت
رسائيندڙ ۽ ملڪي ڪارخاني کي روڪيندڙ ۽ خراب
ڪندڙ جماعت ٿينداسين.

صاحبو، جڏهن اسين پنهنجي غريبائي ڪوشش هن
پنهنجي ترقي جي نمائش تي اوهان جي اڳيان پيش ڪريون
ٿا، تڏهن اوهان کي اسان کان پنهنجي حد ۽ وسعت کان
وڌيڪ جي اميد نه رکڻ کپي. ٿيهر، ورهيه، اڳي اسين
علمدن رستن سان هٿ آيلن ڪن ٿورين رضائن ڪڍڻ ۽
ڪڍڻ جا مالڪ هئاسين، انهي کان وٺي اڄ تائين نون
هنرن ■ هڪ جي اوزارن ۽ گاڏين ۽ ٻاق جي ڪلن ۽
اخبارن ۽ ڪتابن، بت تراشيءَ نقاشي، ڪاٺ اڪرڻ جي
ڪم، چيٽي ۽ پاڻ جي بندوبست ۽ شاهوڪاري بڻجن
يا ڪوئين تائين جيڪو رستو هليو پئي آيو آهي، سو اسان
ڪنڊن ۽ ڪانڊيرن لٽاڙڻ کان سواءِ نه ورتو آهي. جيڪي
اسين هتي پنهنجين خود مختيار ڪوششن جو نتيجو پيش
ڪريون ٿا، تنهن تي جيتوڻيڪ اسين فخر ڪريون ٿا، ته
ٻه اسين وساري نٿا ڇڏيون ته هن نمائش ■ جيڪو حصو
اسان ورتو آهي، سو اوهان جن اميدن کان گهڻو گهٽ
ٿئي ها. جيڪڏهن اسان کي تعليم جي مدد نه رڳو ڏيڻ

وارين رياستن کان، پر خاص طرح اتر وارن فياض ماڻهن کان نه ملي ها، جن جي بخشش مان برڪت ۽ ترغيث جي ندي هميشه پئي وهي آهي.

منهنجي قوم ■ جيڪي گهڻي عقل وارا آهن، سي سمجهن ٿا ته درجي جي برابريءَ بابت شورش ڪرڻ ۽ هل مهائڻ نهايت بي عقلي آهي، ۽ جيڪي حق اسان کي ملندا، تن جو فائدو تڏهن اسين درجي بدرجي زياده وٺنداسين، جڏهن سخت ۽ مدامي ڪوشش ڪنداسين، ته هٿرادو زبردستيءَ جيڪا قوم دنيا جي بازار لاءِ ڪا به واپار جي شيءِ آڻائي موجود ڪري سگهندي، سا گهڻي تائين بند رکي نه سگهبي. اها ڳالهه ضروري ۽ واجبي آهي ته قاعدي جون سڀ حقداريون اسان کي ملن، پر انهي کان زياده ضروري اها ڳالهه آهي ته اسين انهن حقدارين جي استعمال يا ڪم آڻڻ لاءِ تيار رهون. هاڻوڪي زماني ۾ ڪنهن ڪارخاني ۾ ڪمائي ڪري ڊالر هٿ آڻڻ، ڪنهن تماشوي تي هڪ ڊالر خرچ جي وجهه ملڻ کان زياده ڪمائڻو آهي.

پڇاڙيءَ ۾ وري به منهنجو عرض هي آهي ته هنن ٽيهن ورهين جي عرصي اندر، جهڙوڪ هن نمائش عمديو وجهه ڏنو آهي، اهڙو ٻي ڪنهن به ڳالهه اسان کي زياده اميد ۽ همت نه ڏني آهي ۽ نه اسان کي اوهان جي گوري قوم

وٽ چڪي ويجهو آندو آهي ۽ هتي اسين چڻ ته اهڙي هڪڙي پاڪ جاءِ تي ڪنڌ جهڪائي بيٺا آهيون، جنهن تي ٿيه، ورهيه اڳي هٿين خالي هلي اڃ اوھان جي ۽ منهنجي قوم جي محنتن جا نتيجا آڻي پيش ڪيا اٿئون. اهڙي هنڌ آءُ اوھان کي خاطري ٿو ڏيان ته جيڪو وڏو ۽ مشڪل مسئلو خدا تعاليٰ ڏکڻ وارن ماڻهن تي رکيو آهي، تنهنجي حل ڪرڻ ۾ اوھين جيڪا ڪوشش ڪندؤ، تنهن ۾ هر وقت منهنجي قوم تحمل ۽ همدردِيءَ سان مدد ڪندي. رڳو هيٿرو سو هميشه ياد رکجو ته جيتوڻيڪ هن نمائش جي عمارتن ۾ ٻنين ۽ ٻيلن ۽ ڪاٺين ۽ ڪارخانن ۽ علمن ۽ هنرن جي پيدائش جي نمونن مان گهڻوئي فائدو نڪرندو، تڏهن به سڀني مالي ۽ ظاهري فائدين کان وڌيڪ آھو اعليٰ قسم جو فائدو نڪرندو، جنهن مان شل خدا ڪري ته قومي نفاق ۽ مخالفتون ۽ بدگمانيون نڪري وڃن ۽ نسوري انصاف ڪرڻ ۽ سڀني درجن جي ماڻهن جي طرفان خوشيءَ سان قاعدي جي فرمانبرداري ڪرڻ جو پڪو ارادو قائم ٿئي. انهي، انهي سچي فائدي مان ڪڍ اسان جي مالي حالت جي بهتري ۽ سُڪ جي ڪري اسان جي پياري ڏکڻ ۾ نئون آسمان ۽ نئين زمين پيدا ٿيندي.“

جڏهن مون اها مٿين تقرير ڪري بس ڪئي، تڏهن

مون کي ياد آهي ته پهرين پهرين گورنر بلڪ ڏلهي تان پنڌ ڪري اچي مون کي هٿ ڏنو ۽ پوءِ ٻين به ائين ڪيو. مون کي ايتريون دلي مبارڪون مليون، جو جاءِ مان نڪرڻ مون کي مشڪل ٿيو. پر منهنجي تقرير جيڪو اثر پيدا ڪيو، تنهنجي مون کي تيسين برابر خبر پئجي نه سگهي، جيسين ڪ ٻئي ڏينهن صبح جو شهر جي ڌنڌي واري ڀاڱي ۾ نه ويس. اتي مون کي سڃاڻڻ شرط ماڻهو اچي منهنجي چوڌاري مڙيا، جن جي مرضي هئي ته مون کي هٿ ڏيئي گڏجن. جنهن جنهن گهٽي ۽ آڱ ٿي ويس، انهي ۾ اهڙو حال هو، جنهن ڪري آڱ اهڙو تنگ آيس، جو موٽي پنهنجي رهڻ جي جاءِ تي ويس. ٻئي ڏينهن صبح جو آڱ موٽي ٿسڪجي ڏي ويس. اڌلئڻا ۽ اسٽيشن تي، توڙي انهي شهر ۽ ٿسڪجي جي وچ ۾ جن جن اسٽيشن تي گاڏي ٿي بيٺي، انهن تي ڪيترائي ماڻهو مون کي هٿ ڏئي گڏجن لاءِ منتظر بيٺا هئا.

يونائيٽيڊ سٽيٽس جي سڀني ڀاڱن جي اخبارن ۾ ساري تقرير ڇاپي ويئي هئي ۽ پوءِ به ڪيترن مهينن تائين اخبارن جا مهتم انهي ڏي تعريف جهڙا اشارا ڏيندا رهيا. مسٽر ڪلارڪ هائوٿيل، اڌلئڻا واري ڪنسنٽيمونشن اخبار جي مهتم نيوپارڪ جي هڪڙي اخبار ڏي تار

ڏيندي، ٻين ڳالهين سان گڏ هيٿرو به چيو ته ”اٿين چوڻ ۾ آڏو مبالغو نٿو ڪريان ته پروفيسر واشنگٽن جي ڪالھوڪي تقرير نهايت تعريف جوڳي تقرير هئي، جهڙي مضمون جي نظر تي، تهڙو ٻڌندڙن جي پسنديءَ جي نظر تي، ۽ ڏکڻ ۾ اهڙي اڳي ڪڏهن به نه ڏني وئي آهي. اها تقرير هڪڙو خدائي الهام هو. ساري تقرير گويا هڪڙو ٿلهو آهي، جنهن تي شيدي توڙي ڪورا ڪڏ بهي هڪ ٻئي سان پوري انصاف جي هلت ڪري سگهندا.“

ٻوسڻن جي اخبار ٽرنسڪرپٽ جي مهتمم لکيو ته ”هن هفتي ۾ اٽلنٽا جي نمائش تي بڪر واشنگٽن جيڪا تقرير ڏني، تنهنجي اڳيان ٻيون سڀ ڪارگزاريون ۽ خود نمائش به حقير ڏسڻ ۾ آئي. اخبارن ۾ انهي جيڪو اثر پيدا ڪيو آهي، تنهن جهڙو اڳي ڪڏهن به نه ٿيو آهي.“

سگهوئي پوءِ تقريرن ڪرڻ وارن هنڌن ۽ اخبارن ۽ رسالن جي ڇاپائيندڙن کان ڪيترن ئي قسمن جون دعوتون ۽ رٿون پهتيون ته انهن هنڌن تي تقريرون ڏيان ۽ انهن اخبارن لاءِ مضمون لکان. هڪڙي هنڌان ته تقريرن ڏيڻ لاءِ پنجاهن هزارن ڊالرن جي آڇ ٿي، يعني هر هڪ رات لاءِ ٻه سو ڊالر ۽ ٻيو خرچ، بشرطيڪ آڏو ڪنهن ٻڌل عرصي تائين

انهي هنڌ اهو ڪم ڪندو رهندس. پر انهن سڀني کي منهنجو جواب اهو هو ته منهنجي حياتيءَ جو ڪم ٿي سگهي ۽ آهي ۽ جتي ڪٿي آءُ تقرير ڪندس، اتي انهي اسڪول ۽ منهنجي قوم جي فائدي جي بابت ڳالهائيندس، مگر پيسن جي طمع تي اهڙو ڪوبه بندوبست نه ڪندس.

ڪن ڏينهن کان پوءِ مون انهن مٿين تقريرن جو نقل يونائيٽيڊ سٽيٽس جي پريزيڊنٽ آئزبل گروور ڪليولنڊ ڏي ڏياري موڪليو. انهي کان هيٺيون سندس دستخط جواب آيو:-

صاحب مهربان من - اوهان اٽلئٽا جي نمائش واري منهنجي تقرير جو نقل مون ڏي موڪليو، تنهن لاءِ آءُ اوهان جو شڪر گذار آهيان. اهڙي تقرير ڪرڻ لاءِ آءُ گهڻي شوق سان اوهان جي شڪر گذاري ٿو ڪريان. اها ڏاڍي خسوس ۽ خيال سان مون پڙهي آهي. آءُ ڀانيان ٿو ته جي نمائش وارن ٻيو نه ڪيو، رڳو اهڙي تقرير ڏيڻ جو وجهه ڏنو، ته هنن چڱو ڪم ڪيو. جي ماڻهو اوهان جي قوم جا خير خواه هوندا، تن کي اوهان جي تقرير ضرور خوش ڪندي ۽ همٿائيندي ۽ جيڪڏهن اسان جا شيدي پيائو اوهان جي تقرير سان نئين اميد حاصل نه ڪندا ۽ آزادي ملڻ سان جيڪي قيمتي فائدا حاصل ٿي سگهن ٿا،

تن جي حاصل ڪرڻ لاءِ جي هو نوان ارادا نه ڪندا ته
اها هڪڙي عجيب ڳالهه شمار ۾ ايندي .

گري گيمبلز، بزرگ سبي
۶ آڪٽوبر سنه ۱۸۹۵
اوهان جو خير خواه
گروور ڪليولنڊ

ڪن ڏينهن کان پوءِ جڏهن مسٽر ڪليولنڊ پريزيڊنٽ
ٽي ائلمنٽا جي نمائش ڏسڻ آيو، تڏهن پهريون ڀيرو مون
سندس ملاقات ڪئي . منهنجي ۽ ٻين جي عرض ڪرڻ تي
هن شيدين جي عمارت ۾ ڪلاڪ کن گذارڻ قبول ڪيو،
انهي لاءِ ته شيدين جا پيش ڪيل ڪم ڏسي ۽ جيڪي
شيدي اچي حاضر ٿيا هئا، تن کي پاڻ سان هٿن ملائڻ جو
وجهه ڏئي . مسٽر ڪليولنڊ کي گڏجڻ شرط مون هن
جي سادگي ۽ وڏائي ۽ پڪي ايمانداري معلوم ڪئي .
انهي کان پوءِ آڻ ڪيترائي دفعا مليو آهيانس، جهڙو عام
مجلسن ۾، تهڙو سندس پرنسٽن واري خانگي جاءِ تي، ۽
جيترو وڌيڪ هن کي ٿو ڏسان، اوترو زياده هن جي
تعريف ٿو ڪريان . جڏهن ائلمنٽا ۾ هو شيدين جي عمارت
ڏسڻ آيو، تڏهن هو ڪلاڪ تائين سمورو شيدين جي
صحت ۾ محو هو. ڪا ڪراڙي شيديائي، ڦاٽلن ٽٽلن
ڪپڙن ۾ هئي ته انهي سان به هٿ ڏئي گڏجڻ ۾ هن
اهڙو شوق ڏيکاريو، جهڙو ڪنهن ڪروڙ پتيءَ سان

گذجن ۾ ڏيکاربو آهي. ڪيترن ئي شيدين وجهه وٺي
ڪنهن ڪتاب ۾ يا ڪاغذ جي ٽڪر تي هن کان سندس
نالو لکايو. ائين ڪرڻ ۾ هن اهڙي خوشي ۽ اهڙو تحمل
ڏيکاريو، جهڙو ڇڻ ته هو ڪنهن وڏي سرڪاري دستاويز
تي صحيح ٿو وجهي.

مسٽر ڪليولنڊ نه رڳو گهڻن رستن سان مون تي
خاص طرح پنهنجي مهرباني ڏيکاري آهي، پر اسان جي
اسڪول لاءِ جيڪي مون پئي چيو اٿمانس، سو پئي ڪيو
اٿس. ڪڏهن پنهنجي جند جي طرفان ڪا بخشش پئي
ڪئي اٿس ۽ ڪڏهن پنهنجي هلنديءَ سان ٻين کان چندا
وئي پئي ڏنا اٿس. جيڪا مسٽر ڪليولنڊ سان منهنجي
ذاتي معرفت رهي آهي، تنهن مان مون ڪسي ويساهه نٿو
اچي ته هن جي دل ۾ ڪو رنگ جو ڪو تعصب آهي.
ساڻهن سان جيڪو منهنجو واسطو رهيو آهي، تنهن مان
اڪثر مون کي معلوم ٿئي ٿو ته اهي رڳو تنگدل ماڻهو ئي
آهن، جي پنهنجي لاءِ جيئن ٿا، جي نه ڪڏهن ڪي چڱا
ڪتاب پڙهن ٿا، نه ڪڏهن سفر ڪن ٿا، جي پنهنجون
دليون کولي ٻين دلين سان ڪوبه واسطو نٿا رکن، يعني
ٻاهرين وڏي دنيا سان. جنهن ماڻهوءَ جي نگاهه رنگ سان
بند ٿيل آهي، سو دنيا ۾ ڪنهن به اعليٰ ۽ عملي شيءِ

سان واسطو رکي نه سگهندو. ڪهڻ هنڌن تي ماڻهن سان
 ڪڏهن مان مون کي معلوم ٿيو آهي ته نهايت خوش ۽
 سڀاڳا آهي ماڻهو آهن، جي ٻين جي لاءِ ڪهڻي ٿا ڪن،
 نهايت ڏکي ۽ نڀاڳا آهي آهن، جي تمام ٿوري ٿا ڪن.
 هيءُ به مون کي معلوم ٿيو آهي ته جهڙو قومي تعصب
 ماڻهوءَ کي انڌو ۽ تنگ ٿو ڪري، اهڙو ٻي ڪا به شيءِ
 نٿي ڪري. ديول ۾ آچر جي ڏينهن شام جو شاگردن سان
 گفتگو ڪندي اڪثر مون هنن کي چيو آهي ته جيترو آءُ
 زباده جيئرو ٿو رهان ۽ دنيا جو زياده آزمودو حاصل ٿو
 ڪريان، اوترو مون کي زياده خاطري ٿي ٿئي ته اها
 هڪڙي شيءِ، جنهنجي لاءِ ماڻهوءَ کي جيئرو رهڻ گهرجي
 يا ضرورت وقت مرڻ گهرجي، سا اها ڳالهه آهي ته ڪنهن
 ٻئي کي زياده خوش ۽ زياده ڪمائڻي رکڻ جو وجهه ملي.

شيدي قوم جا ماڻهو ۽ انهن جون اخبارون پهرين
 منهنجي اڻٽلٽا واري تقرير جي مضمون توڙي عام پسندي
 جي ڪري ڏاڍيون خوش ڏسڻ ۽ آيون، هر جڏهن اوڀل
 جو شوق گهٽ ٿيڻ لڳو ۽ شيدي اها تقرير آرام سان
 پڙهڻ لڳا، تڏهن ڪن جي خيال ۾ ائين ٿي آيو ته ڇن
 مٿن ڪو جادوءَ جو اثر ٿيو آهي. هنن ائين ٿي ڄاتو ته
 ڏکڻ جي ڪورن جي تعريف ڪرڻ ۾ مون مبالغو ڪيو

آهي، ۽ سندن قوم جي حقدارين بابت مون زور وارا حجت دليل نه ڏنا آهن. ٿوري وقت تائين منهنجي قوم جي ڪن ماڻهن جي طرفان مخالفت رهي، پر پوءِ نيٺ انهن جو خيال بدلجي اچي منهنجي خيال جهڙو ٿيو ۽ منهنجي اعتقاد ۽ تعميل تي اچي بيٺا.

ماڻهن جي خيال بدلجڻ جي ذڪر ڪندي مون کي ياد ٿو پوي ته ٽسڪجي جي اسڪول جي قائم ٿيڻ کان اڌڪل ڏهه ورهيه پوءِ هڪڙي ڳالهه ٿي، جا مون کي ڪڏهن به وسرڻ جي ناهي. ڊاڪٽر ليمن ائبٽ، جو انهي وقت پليمنٽ ديول جو پادري هو ۽ آئوٽ لڪ اخبار جو مهتمم هو (جنهن کي تڏهن ڪرسچن يونين چوندا هئا) تنهن مون کي چيو ته منهنجي اخبار لاءِ هڪڙو خط لک، جنهن ۾ ڏکڻ جي شيددين پادرين جي سچي عقلي ۽ اخلاقي حالت بابت پنهنجن آزمودن موجب راءِ ڏي. مون اهو خط لکيو. جيڪي حقيقتون منهنجي خيال ۾ هيون، سي پوري طرح ڏنيون. انهي بابت جيڪا تصوير مون ڪڍي، سا البته ڪاري هئي، يا جڏهن آءٌ هاڻ ڪارواهيان، انهيءَ کي تڏهن چونه اچي سڏيان؟ جنهن قوم کي غلامي کان آزاد ٿئي ڪي ٿورا ورهيه گذريا هئا ۽ جنهن کي قابل ۽ لائق پادرين پيدا ڪرڻ جو وقت يا وجهه نه مليو هو، تنهنجو ڪو ٻيو

حال ٿي نٿي سگهيو.

جيڪي مون چيو سو آءُ ڀانيان ٿو ته سگهوئي ملڪ جي سڀڪنهن شيدي پادريءَ تائين پهتو ۽ جيڪي الزام ۽ اعتراض جا خط مون کي رسيا، سي ٿورا ڪين هئا. انهي مضمون جي پڌرائي کان پوءِ ورهيه ڪن تائين منهنجي قوم جي سڀڪا مذهبي مجلس يا جماعت جا گڏ ٿي ٿي، سا برخاست ٿيڻ کان اڳي اهو ٺهراءُ ڪري آڻندي هئي ته مون اعتراض جهڙو ڪم ڪيو آهي يا مون کي چئجي ته جيڪي چيو اٿم، تنهنجي رد ٿيڻ يا ان جي زور گهٽائڻ لاءِ ڪي ڪجهه وري لکان. انهن جماعتن مان ڪن ته اهڙا به ٺهراءُ ڪيا هئا ته مائٽن کي صلاح ڏجي ته پنهنجن ٻارن کي ٽسڪجي اسڪول ۾ نه ڇڏين. هڪڙي جماعت ته اهڙو هڪڙو ماڻهو به مقرر ڪيو ته ماڻهن کي سمجهايندو وڃي ته ٻارن کي ٽسڪجي ۾ نه موڪلين. انهي ماڻهوءَ جو پٽ اسڪول ۾ پڙهندو هو. انهي پنهنجو پٽ اسڪول مان نه ڪڍيو، مگر ٻين کي ڪڍڻ لاءِ وعظ ڪندو وڃيو. گهڻيون شيدي اخبارون، خصوصاً جن جو مذهبي جماعتن سان ڪو واسطو هو، سي به انهن شڪايتن ۽ پڪارن ۾ شامل ٿيون ۽ مون کي پنهنجن قولن جي رد ڪرڻ لاءِ ڪشش ڪرڻ لڳيون.

اهو سارو وقت جنهن ۾ ايترو جوش خروش پي هليو ۽ منهنجي تقرير تي اعتراض پئي آيا، تنهن ۾ مون هڪڙو لفظ به نه ڪڇيو، نه ڪو جواب ڏنم ۽ نه پنهنجا لفظ رد ڪيم ۽ پنهنجي چوڪ قبول ڪيم. مون کي خبر هئي ته آءٌ حق تي آهيان ۽ ڪجهه وقت کان ۽ پوري ويچار کان پوءِ ماڻهو پاڻهي پنهنجو خيال بدلائيندا ۽ منهنجي ڳالهه سچي ڄاڻندا. سگهوئي پوءِ پادري ۽ ٻيا مذهبي بزرگ انهي بابت جانچ ڪرڻ لڳا ۽ نيٺ معلوم ٿين ته جيئن مون چيو ٿي، تيئن برابر هو. هڪڙي تمام وڏي ۽ ٻڌي پادريءَ ته منهنجي نالي صاف چيو ته هن اڃا هلڪن لفظن حالت ٻڌائي آهي، نه ته ڳالهه زياده خراب آهي. جلد ئي ماڻهن جون دانهون ٿيڻ لڳيون ته پادرين جي کاتي مان غير ڪليڊي انهيءَ کي صاف ۽ پاڪ ڪرڻ گهرجي. جيتوڻيڪ اهو ڪم اڃا پورو نه آهي، ته به ايترو آءٌ فخر سان چئي ٿو سگهان ته ڪيترن وڏن پادرين قبول ڪيو ته بهتر مذهبي واعظن جي لاءِ اها دانهن منهنجي اشاري سان شروع ٿي ۽ انهي ڪري به مون کي خوشي ٿي ته جن اڳي مون تي ٺٺوليون ٿي ڪيون، تن سچي ۽ صفا ڳالهه ڪرڻ ڪري منهنجي شڪر گذاري ڪئي.

شيدي پادرين جي حالت ۽ اهڙي ڦير گهير ٿي وئي

آهي، جو هيٺر جهڙا آهي منهنجا دوست ۽ خير خواه آهن، اهڙا ٻيا ڪي به ناهن. شيدي بهادرين جي هلت چلت ۽ حالت جي سڌارڻ مان ايترو ثابت آهي ته شيدي قوم جو سڌارو ٿيو آهي. انهن جي جيڪا خبر مون کي آهي ۽ جيڪي مون سان پنهنجي حياتي ۽ ئي گذريو آهي، تنهن مان مون کي يقين ٿو ٿئي ته جڏهن ڪو ماڻهو ڪي چوي ۽ هڪ ڄاڻي ته مون سچ چيو آهي ۽ ماڻهو مٿس نڪتہ چيني ۽ ٺٺولي ڪن، تڏهن هن کي گهرجي ته ماڻ ڪري گذاري ۽ ڪي به نه ڪري. جي هو حق تي آهي ته ڪجهه وقت کان پوءِ پاڻي اها ڳالهه ظاهر ٿيندي.

منهنجي اٽلٽنا واري تقرير بابت اڃا بحث پئي هليو ته مون کي هڪڙو خط پهتو، جو آءٌ هيٺ ٿو ڏيان. آهو جانسن هاپڪنس يونيورسٽي جي پريزيڊنٽ ڊاڪٽر گلن جو هو، جنهن کي اٽلٽنا جي نمائش ۾ انعام ڏيڻ وارو امين يا منصف جو چيئرمين يا مير مجلس ڪيو هئائون. اهو خط هي آهي -

مهربان مسٽر واشنگٽن - اٽلٽنا ۾ تعليم جي کاتي ۾ انعام ڏيڻ وارن منصفن مان هڪڙو منصف ٿيڻ اوھين پسند ڪندؤ يا نه؟ جي ڪريو ته آءٌ گهڻي خوشي ۽ سان اوھان جو نالو يادداشت ۾ داخل ڪندس. تار جي رستي

جواب اچڻ ڪري اسين خوش ٿينداسين .

جان هاپڪنس يونيورسٽي، بالٽيمور   اوهان جو دوست
۳۰ سيپٽمبر ۱۸۹۵   ب. ڪ. گلھن

آءٌ ڀانيان ٿو ته جيتري حيرت مون کي انهي ڪوٺ ملڻ ڪري لڳي، اوتري نمائش جي ڪلڻ وقت تقرير ڏيڻ جي ڪوٺ ملڻ ڪري نه لڳي هئي . اهو منهنجو فرض جو هڪڙو ڀاڱو هو ته منصف ٿي نه رڳو شيدي اسڪولن جي شين جو فيصلو ڪريان، پر گورن اسڪولن جي شين تي به . مون اها جاءِ قبول ڪئي ۽ انهي نسبت ۾ جيڪي ضروري ڪم ڪرڻا هئا، تن لاءِ اٽلنٽا ۾ هڪڙو مهينو گذاريس . منصفن جي مجلس وڏي هئي، جنهن ۾ ڪل سٺ ميمبر هئا . اڌ جيترا ڏکڻ جا ڪورا هئا ۽ اڌ جيترا اتر جا ڪورا هئا . انهن ۾ ڪاليجن جا پريزيڊنٽ هئا، مک عالم ۽ فاضل ماڻهو هئا ۽ گهڻن خاص مضمونن جا ماهر هئا . جڏهن اها منصفن واري مجلس گڏ ٿي، تڏهن ميمبرن سان هڪڙي هسٽر ٿامس فيلسن پڊيج اها رٿ پيش ڪئي ته آءٌ انهي ڀاڱي جو سيڪريٽري ٿيان ۽ اها رٿ رايڻ جي اتفاق سان بحال ٿي . اسان واري ڀاڱي جو قريب اڌ ڏکڻ جي ماڻهن جو هو . گورن اسڪولن جي شين ڏسڻ جي ڪم ۾، منهنجي هر طرح مد نظر رکندا هئا

۽ ڪم لهڻ کان پوءِ پنهنجن سنگتين کان موڪلائڻ مهل
مون کي ڏاڍو افسوس ٿيو.

مون کان اڪثر پڇندا آهن ته پنهنجي قوم جي ملڪي
حالت، هاڻوڪي ۽ آئيندي جي، زياده چٽائي سان بيان
ڪر. اٽلشٽا جيڪي ٿي گذريو، تنهنجي يادگيري مون
کي انهي جي مختصر بيان ڪرڻ جو وجهه ڏنو آهي.
جيتوڻيڪ اڳي مون ڪڏهن ايترا لفظ ڪم ۾ نه آندا آهن،
تڏهن به منهنجو ذاتي اعتقاد اهو آهي ته اهڙو ڪو وقت
ايندو، جڏهن ڏکڻ ۾ شيدين کي سندن قابليت ۽ چڱي
چال ۽ ملڪيت موجب سڀ ملڪي حق ملندا. انهي
هوندي به، آءٌ ڀانيان ٿو ته انهن ملڪي حقن جي پوري
استعمال جو وجهه گهڻي قدر ٻاهرين ۽ هٿرادو زور زبردستي
جي رستي نه ايندو، مگر اهو شيدين کي خود ڏکڻ وارا
گورا ماڻهو پاڻهي ڏيندا ۽ انهن حقن جي هلائڻ ۾ انهن
کي پناه به ڏيندا. جنهن وقت ڏکڻ وارن جي دل تان اهو
خيال لهي ويندو ته ٻاهرين ملڪن جا ماڻهو زور ڪري
ائين ڪرائڻ ٿا گهرن، جيئن سندن مرضي ناهي، انهي
وقت جنهن قسم جي ڦير گهير جو مون ڏس ڏنو آهي، سا
آءٌ ڀانيان ٿو ته شروع ٿيندي. بلڪ اهڙيون علامتون به
آهن ته ٿورو گهڻو اها اڳتي شروع ٿي آهي.

انهي جو مطلب اجهو آءٌ سمجهايان ٿو ته اٺلٺٺا جي نمائش جي کل کان ڪي مهينا اڳي ڏکڻ کان سواءِ ٻين ٻاهرين اخبارن ۽ عام ماڻهن جي اها خواهش هجي ها ته ڪٿڻ واري جلسي ۾ هڪڙي شيديءَ کي به جاءِ ڏجن ۽ انعام ڏيڻ وارن منصفن جي مجلس ۾ به شامل ڪجي. ته انهي قوم جا اها حقداري ڪا قبول ڪرڻ ۾ اچي ها ڇا؟ آءٌ نٿو پانيان ته ٿئي ها. اٺلٺٺا جا عملدار انهي حد تائين ته ويا هئا، جو شيدي قوم جي ڪٿڻ لاءِ انعام ڏيڻ ۾ خوش ٿي ٿيا، بلڪ اهو پنهنجو فرض ٿي سمجھيائون. اسان کي جيڪي وڻي سو چئون، اسان جي سپاءِ ۾ اهڙي ڪا شي آهي، جا اصل ڪڍي نه سگهبي، ۽ جا هڪڙي ماڻهوءَ کي نيٺ پڇاڙيءَ ۾ ٻئي جي ڪن جي قدرداني ڪرڻ ۽ انهي لاءِ انعام ڏيڻ ۾ رنگ يا ذات جي نظر کان سواءِ همٿائي ٿي.

آءٌ پانيان ٿو ته شيدين کي گهرجي ته جيئن منجهان ڪهڻا اڳتي ڪندا آهن، تيئن ملڪي حقدارين هٿ ڪڍڻ لاءِ حيا ۽ سروت سان هان ۽ پڪ ڄاڻڻ ته ملڪيت ۽ قابليت ۽ چڱن اخلاقن رکڻ ڪري آهستو آهستو پاڻهي آهي حقداريون ڪين ملي وينديون. اهڙين حقدارين جي پوري استعمال هڪڙي سپائي ڪالهه ٿيندي وڃي، يعني

جا کٽي ۽ يا ول وانگي هڪڙي رات جي اندر وڌي نه ٿي، پر آهستو آهستو ٿي اُڀري ٿي. منهنجي مرضي ناهي ته شيدي چونڊ وقت رايون نه ڏين، ڇا لاءِ جو رايون نه ڏيڻ ڪري ماڻهو پنهنجي حڪومت پاڻ هلائڻ نه سگهندو، جيئن ڪو چوڪر پاڻي ۽ نه گهڙڻ ڪري ترڻ سگهي نه سگهندو. پر هيتري مون کي هڪ آهي ته چونڊ ۾ رايون ڏيڻ مهل انهن جي فائدي ۾ وڃي، جي سندس پاڙيسرين مان سمجهو ۽ چڱي چال ۽ آبرو وارا آهن.

مون کي ڪي اهڙا شيدي سڃهن، جي ڏکڻ جي ڪورن جي صلاح تي لڳي، انهن جي مدد ۽ ترغيب سان هزارن ڊالرن جي ملڪيت هٿ ڪئي اٿن، مگر چونڊ جي رايون ڏيڻ مهل هو انهن ساکين ماڻهن وٽ صلاح وٺڻ جي لاءِ ڪڏهن به وڃڻ نه گهرندا. منهنجي نظر ۾ اهو رستو بي عقلي ۽ بي انصافي جهڙو آهي ۽ بند ٿيڻ گهرجي. انهي مان منهنجو اهو مطلب ناهي ته شيدي دٻاءُ رکڻ يا مناسب طرح چونڊ ۾ راءِ نه ڏين، ڇا لاءِ جو جنهن وقت هو مناسب رستي ۽ پوري اصولن کان سواءِ راءِ ڏيڻ لڳندو، انهي وقت هو ڏکڻ وارن ڪورن جي هٿان ملندڙ عزت ۽ اعتبار وڃائي ڇڏيندو.

آءٌ پٺيان ٿو ته ڪنهن به سرڪار کي اهڙو قاعدو نه

جوڙڻ گهرجي، جنهن موجب ڪو اڻ پڙهيل ۽ ڪنگال ڪورو ماڻهو چوند وقت راءِ ڏئي سگهي ۽ ساڳي حالت وارو ڪوشيدي ماڻهو راءِ نه ڏئي سگهي. اهڙو قاعدو نه فقط بي انصافيءَ جهڙو آهي، پر ڪنهن وقت کان پوءِ ابتو اثر پيدا ڪندو، جيئن ڪ سڀ بي انصافيءَ جهڙا قاعدا ڪندا آهن، ڇا لاءِ جو اهڙي قاعدي جو نتيجو اهو ٿيندو ته شيدين کي تعليم ۽ ملڪيت حاصل ڪرڻ جي ترغيب ملندي ۽ ساڳي وقت ۾ گورن ماڻهن کي بي علمي ۽ ڪنگالپڻ ۾ رهڻ جي ترغيب ملندي. آڏو ڀانيان ٿو ته ڪنهن عرصي کان پوءِ علميت ۽ قوم جي فائدي جهڙي واسطيداريءَ جي ڪري ڏکڻ ۾ ٺڳيءَ سان چوند جي رايي ڏيڻ جا سڀ رستا بند ٿي ويندا. اها ڳالهه ظاهر ٿي پوندي ته جيڪو ڪورو شروع ۾ ٺڳي ڪري چوند ۾ راءِ ڏيڻ جو حق هڪڙي شيدي کان ڪسي وٺي ٿو، سو هڪڙي ڪوري کان به آهو ڪسڻ سگهي ٿو، ۽ جيڪو ماڻهو ائين ڪري ٿو، سو اهڙي ڪپت ۽ بي ايمانيءَ جي هلت کان پوءِ پڇاڙيءَ ۾ ضرور ڪو وڏو ڏوھ ڪرڻ لڳي ٿو. منهنجي نظر ۾ آهي ته آهو وقت ايندو، جڏهن ڏکڻ سڀني شهر جي ماڻهن کي چوند وقت رايي ڏيڻ لاءِ همٿائيندو. هن کي پاڻهي معلوم ٿيندو ته جنهن حالت ۾ هميشه اڌ ماڻهو

حڪومت ۾ ڪوبه واسطو يا حصو ڪونه ٿا رکن، تنهنجي خرابين کان تندرست ۽ همت واري حالت هر طرح بهتر آهي.

عام طرح ته آءٌ وسهان ٿو ته سڀڪنهن کي آزادي ۽ سان چونڊ جي وقت راءِ ڏيڻ جو حق هئڻ گهرجي، مگر آءٌ ڀانيان ٿو ته ڏکڻ ۾ اهڙيون ڪي خاص حالتون موجود آهن، جن جي ڪري گهڻين رياستن ۾ هميشه نه ته به ڪجهه عرصي تائين، چونڊ جي رابن جي بچاءَ لاءِ يا تعليم جي ضرورت هئڻ گهرجي، يا ملڪيت جي، يا ٻنهي جي گڏيل ضرورت، پر جيڪي به ڳالهينون انهي ڪم لاءِ ضروري ٺهرائجن، سي پوري انصاف ۽ عدل موجب ٻنهي قومن مان هڪ جهڙيون لاڳو هئڻ گهرجن.

باب پنڌرهون

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر

اٽلنٽا ۾ نمائش واري عمارت ۾ منهنجي تقرير ماڻهن کي ڪيتري قدر وڻي، تنهن بابت آءٌ ڀانيان ٿو ته بهتر ائين ٿيندو ته پلي مشهور جنگ جو خاطو مسٽر جيمس ڪريلمن ڳالهه ڪري، جو انهي وقت پاڻ حاضر هو ۽

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۲۸۳

هيٺيون بيان نيويارڪ ورلڊ اخبار ڏي تار جي رستي موڪليو
هئا ٿين :-

اٽلنٽا - ۱۸ سيپٽمبر

جنهن وچ ۾ پريزيڊنٽ ڪليولنڊ اڄ گري گيبلس
اٽلنٽا واري نمائش جي شروع ڪرڻ لاءِ تار موڪلڻ
واسطي ترسيو ويٺو هو، تنهن عرصي ۾ هڪڙي شيديءَ
موسيٰ ڪورن ماڻهن جي هڪڙي وڏي جماعت جي اڳيان
بيٺي اهڙو وعظ ڪيو، جنهن ڏکڻ جي تاريخ ۾ هڪڙو
نئون زمانو پيدا ڪري وڌو آهي، ۽ هڪڙي شيدن جي
فوج جارجيا ۽ لوزيانا جي شهري سپاهين سان گڏ قطار
ٻڌي پوري قواعد سان لنگهي وئي. انهن ٻنهي بي مثال
عجيب ڳالهين جي هٿ ڪري مارو شهر اڄوڪي رات
پيو وڃي. هيٺري گريڊي جيڪا نامناسب تقرير
نيويارڪ ۾ نيو انگلنڊ سوسائٽيءَ جي اڳيان ڏني، تنهن
کان هوءَ اهڙي ڪا به ڳالهه ڪانه ٿي آهي، جا انهي
نمائش جي کلڻ کان نئين ڏکڻ جي ماڻهن جا خيال پوري
طرح ظاهر ڪري ٿي.

پروفيسر بڪر وائنگٽن، جو ٽسڪجي ۾ شيدن
جي هڪڙي هنري اسڪول جو پرنسپال آهي، سو جڏهن

منبر واري ٿلهي تي آئي بيٺو ۽ سج حاضر ٻڌڻ وارن ماڻهن جي مٿن تان سندس منهن ۾ پئي چمڪيو ۽ سندس اکين مان نبوت جو نور پئي چمڪيو، تڏهن هيٺري گريڊي جي قائم مقام ڪلارڪ هائوگيل مون کي چيو ته ”انهي ماڻهوءَ جي تقرير امريڪا ■ اخلاقي ڦير گهير جي شروعات آهي.“

اهو پهريون ئي ڀيرو آهي، جوڏڪڻ ۾ هڪڙي شيديءَ کورن مڙسن ۽ زالن جي ڪڏيل جماعت جي اکيان ڪا تقرير ڪئي آهي. انهي ماڻهن کي حيرت ■ وجهي ڇڏيو ۽ انهي جي پسنديءَ جو آواز ڄڻ ته هڪڙي واچوڙي جي وات مان ٿي آيو.

مسز ٿامپسن اڃا پنهنجي جاءِ تي مس ويئي ته سندس اکيون هڪڙي ڊگهي ڪٺڪ رنگي شيديءَ تي پيون، جو ٿلهي تي پهرين قطار ۾ ويٺل هو. اهو هو پروفيسر بڪر واشنگٽن، جو ٽسڪجي (الاباما) جي نارمل ۽ هنري اسڪول جو پريزيڊنٽ آهي ۽ اڄ کان وٺي امريڪا ۾ پنهنجي قوم جو مشهور اڳواڻ شمار ■ اچڻ گهرجي. گلمور واري باجي وارن جي ٽوليءَ ”تارن جي نشانن واري جهنڊي جو گيت“ وڄايو ۽ ماڻهن تارڙيون وڄائي خوشي ظاهر ڪئي. پوءِ وري ”ڊڪسي وارو گيت“ وڄائڻ

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۲۸۵

۱. آيو، جنهن تي ماڻهن ”هي“ جون رڙيون ڪيون.
هوءَ وري طرز بدلي ۽ ”يانڪي ڊوڊل“ وارو گيت وڄائڻ
۱. آيو، جنهن تي هل جهڪو ٿيو.

اهو سارو وقت هزارن حاضر ماڻهن جون اکيون انهي
شيدي واعظ تي ڪتل هيون. هڪڙي عجيب ڳالهه ٿيڻي
هئي. هڪڙي شيديءَ کي پنهنجي قوم جي طرفان ڳالهائڻو
هو ۽ ٻيو ڪوبه هن کي وڃ ۾ روڪڻ وارو ڪونه هو.
جڏهن پروفيسر واشنگٽن پراڻگهون پري ٿلهي جي
ڪناري تي اچي بيٺو، تڏهن لهندڙ سڄ جا ڇمڪندڙ
ترورا درين مان سندس منهن تي پئي پيا. هن جي مرحبا
لاءِ هڪڙي وڏي رڙ ٿي. هن پنهنجو مٿو ڦيرايو ته تيز
آس اکين ۾ نه پويس، ۽ انهي لاءِ ٿلهي تي هيڏي هوڏي
هلڻ لڳو. نيٺ اکين ڇنڀڻ کان سواءِ هن پنهنجي عجيب
شڪل کڻي سڄ ڏي ڪئي ۽ ڳالهائڻ شروع ڪيائين.

هڪڙي ٿڌ جهڙي شڪل آڻي بيٺي هئي، ڊگهو،
سنئون، هڏين سان ڀريل قد هوس، جن ته ڪو آڻي جو ڏيهي
سردار آهي، پيشاني ڀريل، نڪ سنئون، چاڙيون وڏيون ۽
گريون، ۽ مضبوط پختو وات، جنهن ۾ اڇا ڏند هئا،
ڇيندڙ اکيون ۽ حشمت وارو ڊول هوس. سندس ڪاري
ڳچيءَ تي نسون ظاهر نڪتيون بيٺيون هيون ۽ سندس ماس

پري ساڄي ٻانهن هوا ۾ مٿي پئي لڏي ۽ هڪڙي پينسل سندس ڪاري پيڙيل مٿ ۾ هڻي. هن جا وڏا پير چورس ڪتل هئا، ڪڙيون گڏيل هيٺ، پر آڱريون ٻاهر نڪتل هيٺ. هن جو آواز صاف ۽ سڄي طرح پئي آيو ۽ هر هڪ ڳالهه پوري ڪرڻ تي هو بيٺو ٿي، جنهن ڪري چڱو اثر ٿي ٿيو. ذهن منهن جي اندر سڀ ماڻهو خوشي ۽ مان رڙيون ڪرڻ لڳا، رومال لوڏڻ لڳا، لڪڻ مٿي ڪرڻ لڳا، ٽوپيون هوا ۾ اچلائڻ لڳا. جارجيا جون خوبصورت زالون آڻي تارڙيون وڄائڻ لڳيون. ڄڻ ته انهي ڳالهائين واري هنن تي ڪو جادو ڪيو هو.

۽ جڏهن هن پنهنجو ڪارو هٿ پنهنجي مٿي ڪمان مٿي ڪنيون ۽ آڱريون کولي ڇڏيائين ۽ پنهنجي قوم جي طرفان ڏکڻ جي گورن ماڻهن کي چيائين ته ”جيڪي ڳالهائون نڄ قومي ۽ رسمي ۽ پنڪتي آهن، تن سڀني ۾ سو پاڻ تار رهنداسين، جيئن هٿ جون آڱريون آهن، مگر هڪ ٻئي کي مدد ڪرڻ واسطي سڀني ضروري ڳالهين ۾ هٿ وانگي ڪمائتا ٿينداسين.“ تڏهن آواز جي هڪڙي وڏي لهر وڃي پٽين سان لڳي ۽ سڀ ماڻهو بيحواس ٿي اٿي بيٺا ۽ خوشي ۽ جون تارڙيون وڄائڻ لڳا ۽ انهي وقت سون کي آها رات ياد پئي، جڏهن هيٺري گريڊي

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۲۸۷

بيلمونٽ جي مجلس واري صفي ۾ تماڪ جي دونهي جي ڦرندڙ لائين جي وچ ۾ آئي بيهي چيو هو ته ”آءُ ڪول مٿن وارن جو سردار آهيان. مون ڪهڻ وڏن فصاحت ۽ بلاغت وارن ماڻهن جون تقريرون ٻڌيون آهن، پر خود ڪلئڊيسن به پنهنجي مطلب ثابت ڪرڻ لاءِ اهڙا زور وارا دليل آڻي نه سگهي ها، جهڙوڪ هن شيديءَ آندا، جو سخت آس ۾ پيئل هو ۽ چوڌاري آهي ماڻهو هئس، جي ڪنهن وقت هن جي ذات وارن کي پانهپ جي بند ۾ رکڻ لاءِ ٿي وڙهيا. ماڻهن جو شور ۽ هل اڪثر گهڻو ٿيندو ويو، مگر هن جي منهن مان شوق جو نماغ ڦري نه ويو.“

هڪڙو ڪارو راکاس، جو پاسي ۾ زمين تي پلٽي ماريو ويٺو هو، تنهن ڀرندڙن اکين ۽ ڏڪندڙ منهن سان انهيءَ تقرير ڪرڻ واري ڏي ويٺي نهاريو. جنهن وقت خوشيءَ جي تاڙين ٽهڪو ڪيو، تڏهن هن جي منهن تي هنجون وهڻ لڳيون. حاضر ماڻهن مان جيڪي شيدي هئا، تن مان ڪهڻ ٻئي رنو ۽ شايد اها خبر به نه هين ته چوڻا روئن.

تقرير جي بس ٿيڻ تي گورنر بلڪ پنڌ ڪري وڃي انهيءَ تقرير ڪندڙ جو هٿ پڪڙيو. انهيءَ ڪري پاڻ هڪڙي ٻي خوشيءَ جي رڙ ٿي ۽ ڪن ٿورن منهن تائين

اهي ٻئي ماڻهو اڪيون اڪين ۽ وجهيو ۽ هٿ هٿ ۽ ڏيو
بيٺا هئا.

پنهنجي اٿلڻا جي تقرير ڪرڻ کان پوءِ جڏهن ڪڏهن
ٽسڪجي جي ڪم کان مون کي وقت بچندو هو، تڏهن
جي مون کي عام ماڻهن ۾ ڳالهائڻ لاءِ سڏ ٿيندو هو ته
آهو قبول ڪندو هوس، خصوصاً جتي آءٌ سمجهندو هوس ته
پنهنجي قوم جي طرفان ڳالهائڻ مان ڪنهن فائدي ٿيڻ
جو امڪان آهي، پر آءٌ هميشه انهي سمجهه تي ائين
ڪندو هوس ته مون کي آزاد طرح پنهنجي حياتي ۽ جي
ڪم بابت ۽ پنهنجي قوم جي ضرورتن بابت ڳالهائڻ جو
وجه ملندو. اها به ماڻهن کي هڪ ڏيندو هوس ته آءٌ جو
تقرير ڪريان ٿو، سو نه انهي ڪري ته اهو منهنجو ڏندو
آهي يا انهي مان ڪو پيسو پيدا ڪريان.

عام ماڻهن جي اڳيان تقرير ڏيڻ مهل مون کي ڪڏهن
به سمجهه ۾ نه آيو آهي ته ڇو ماڻهو منهنجي تقرير ٻڌڻ لاءِ
ٿا اچن. انهي سوال کان آءٌ ڪڏهن به پنهنجي جند چڏائي
نه سگهندو آهيان. ڪيترائي ڀيرا جڏهن آءٌ ڪهڙي
۾ ڪنهن عمارت جي اڳيان بيهي بيشمار سڙسن ۽ زالن
کي انهي صفي ۾ ويندو ڏسندو آهيان، جنهن ۾ مون کي
تقرير ڪرڻي هوندي آهي، تڏهن آءٌ شرمندو ٿيندو آهيان،

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۸۹ ■

جو ڄاڻندو آهيان ته هو پنهنجو ڪلاڪ جيترو قيمتي وقت اجايو ٿا وڃائين. ڪي ورهيه ٿيا جو هڪڙي پيري مئڊيسن هڪڙي علمي مجلس جي اڳيان مون کي تقرير ڪرڻي هئي. جو وقت منهنجي تقرير ڪرڻ لاءِ مقرر ٿيل هو، تنهن کان ڪلاڪ ڪن اڳي هڪڙو خوفناڪ برف جو طوفان اچي نڪتو ۽ ڪلاڪن جا ڪلاڪ پئي هليو. مون کي پڪ ٿي ته ڪوبه ماڻهو ڪونه ايندو ۽ مون کي ڳالهائڻو ٿي نه ٿيندو، پر لاچار فرض ڄاڻي آءٌ ديول ۾ ويس ۽ ڏٺم ته آها ماڻهن سان پري پئي آهي. مون کي اهڙي حيراني لڳي، جو آها رات مون انهي فڪر ۾ گذاري.

ماڻهو اڪثر مون کان پڇندا آهن ته ڳالهائڻ کان اڳي توکي دل ۾ ڪو ڊپ ٿيندو آهي يا نه، يا وري چوندا آهن، تون هيترا پيرا ٿو ڳالهائين، تنهنڪري تون هري ويو آهين. انهي سوال جي جواب ۾ آءٌ چوندو آهيان ته آءٌ هميشه ڳالهائڻ کان ڊڄندو آهيان. ڪيترائي پيرا ڪنهن ضروري تقرير ڪرڻ کان اڳي مون کي اهڙو ڊپ ٿيو هوندو، جو مون انهي مهل اهو ارادو ڪيو هوندو ته آءٌ وري ڪڏهن به عام خلق ۾ نه ڳالهائيندس. نه رڳو ڳالهائڻ کان اڳي آءٌ ڊڄندو آهيان، پر بس ڪرڻ کان پوءِ به مون ڪي ڳڻتي ٿيندي آهي، ڇا لاءِ جو آءٌ ڄاڻندو آهيان

تہ ڪا ضروري ۽ عمدي ڳالهہ جا مون کي پنهنجي تقرير
۾ آڻڻ گهرجي هئي، سا ڇڏي ڏني اٿم.

انهي هوندي بہ ايتري اوائل جي ڊپ ۽ فڪر جي
عيوض ۾ ڏهن منٽن تائين ڳالهائڻ کان پوءِ وڏي خوشي
حاصل ٿيندي آهي، جو ڄاڻندو آهيان تہ ٻڌڻ وارن تي آءٌ
سچ پچ عامل ٿورھان ۽ اسين ٻئي طرف هڪٻئي سان
يڪدل ۽ همخيال ٿي وڃون ٿا. آءٌ ڀانيان ٿو تہ عام تقرير
ڪرڻ واري ماڻهوءَ کي اهڙي ٻي جسماني ۽ روحاني خوشي
ڪانہ ٿي ٿئي، جهڙي تڏهن ٿي ٿئي، جڏهن هو ڄاڻي
ٿو تہ بيشمار ٻڌڻ وارن تي هن جو عمل ۽ هن جي تقرير
جو اثر پوري طرح ٿي وڃي ٿو. هڪڙي قسم جي همدردِي ۽
يڪدليءَ جو سلسلو آهي، جو تقرير ڪندڙ ۽ سندس ٻڌندڙن
کي ڳنڍي ڇڏي ٿو، ۽ آھو اهڙو مضبوط آهي، جهڙو
ڪو ظاهري چهن ۽ ڏسڻ جهڙو رسو ٿيندو آهي. جيڪڏهن
ھزار ٻڌندڙن مان هڪڙو ماڻهو اهڙو هوندو، جنهن کي
منهنجن خيالن سان همدردِي ڪانهي يا جنهن کي ڪو
شڪ يا مخالفت آهي يا جو نڪتہ چيني ڪرڻ ٿو گهري
تہ انهي کي آءٌ چوندي ڪڍي ٿو سگهان. جڏهن آءٌ انهي
کي لهندو آهيان، تڏهن اڪثر سڌو وٽس هلي ويندو آهيان
پوءِ جيئن جيئن هو پنهنجا اعتراض ظاهر ڪندو ويندو

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۲۹۱

آهي، تئين تئين انهن جي لاهڻ ۾ مون کي ڏاڍي خوشي
ٿيندي آهي. منهنجي نظر ۾ اهڙن ماڻهن جو علاج آهي،
سُھڙ ۾ هڪڙي ڳالهه آڻڻ، پر آها به آڻَ رڳو قصي ۽
آکاڻي ٻڌائڻ لاءِ ڪڏهن به ڪين آڻيندو آهيان. انهي
سکڻي آکاڻي مان ڪي به حاصل نٿو ٿئي ۽ ٻڌندڙ هڪدم
اها ڳالهه سهي ڪري وٺندا آهن.

جڏهن ڪو ماڻهو رڳو ڳالهائڻ جي ورزش لاءِ ڳالهائيندو
آهي، تڏهن آڻَ پانيان ٿو ته هو جهڙو پاڻ سان، تهڙو
ٻڌندڙن سان غير انصافي ٿو ڪري. منهنجي ويساه ۾
هيئن آهي ته جيڪي ڪو ماڻهو پنهنجي دل ۾ هڪي طرح
نٿو چاڻي ته مون کي ڪو پيغام پهچائڻو آهي، تيسين هن
کي ڳالهائڻ نه گهرجي. جڏهن ڪنهن ماڻهوءَ کي پيرن
کان وٺي مٿي تائين خاطري آهي ته جيڪي چوڻو اٿس،
تنهن مان ٻئي ماڻهوءَ کي يا ڪنهن وڏي ڪم کي مدد
ملندي، تڏهن هو ڀلي ڳالهائي، اهڙي پيغام ڏيندي آڻَ
نٿو پانيان ته فصاحت ۽ بلاغت جا گهڻا مصنوعي قانون،
اهڙين حالتن ۾ هن کي گهڻي قدر ڪمائڻا ٿي سگهندا.
جيتوڻيڪ ڪي ڳالهيون تمام ضروري آهن، جيئن ته بيهڻ،
ساهه کڻڻ، زور سان ڳالهائڻ، ته به انهن مان ڪابه تقرير
جي روح جي جاءِ وٺي نه ٿي سگهي. جڏهن مون کي ڪا

تقرير ڪرڻي هوندي آهي، تڏهن آءٌ صحيح ٻولي ڳالهائڻ جي قانونن جو توڙي فصاحت ۽ بلاغت جو يا اهڙين ٻين ڳالهين جو خيال اصل وساري ڇڏيندو آهيان ۽ ڀانئيندو آهيان ته ٻڌندڙ به آهي وساري ڇڏين.

منهنجي ڳالهائيندي پي ڪا به ڳالهه جلد اهڙو بي آرام نه ڪندي آهي، جهڙو ڪنهن ماڻهوءَ جو جاءِ ڇڏي نڪري وڃڻ. انهي جي روڪڻ لاءِ اڪثر آءٌ ٻڪو ارادو ڪندو آهيان ته پنهنجي تقرير اهڙي مزي جهڙي ۽ لذت ڀري ڪريان ۽ ايتريون مزي جهڙيون ڳالهيون هڪٻئي پٺيان ڪنديو اڃان، جو ڪوبه وچ ۾ نڪري نه وڃي. آزمودي مان مون کي معلوم ٿيو آهي ته گهڻو ڪري ٻڌندڙن کي خاص حقيقتون ڪهرجن، نه لاڳو ٿيندڙ ڳالهيون ۽ نصيحتون. آءٌ ڀانيان ٿو ته گهڻا ماڻهو حقيقتن ٻڌڻ کان پوءِ جي آهي مزي جهڙي صورت ۾ پيش ٿيل آهن ته انهن مان مناسب نصيحتون ۽ نتيجا ڪڍي ٿا سگهن.

باقي ڪهڙي قسم جا ماڻهو تقرير ٻڌڻ لاءِ آءٌ پسند ڪندو آهيان، تن مان ياداشت جي منڍ ۾ آهي وجهڻ ٿو ڪهران، جي مضبوط ۽ سڃاڻ ۽ ڪم ڪرڻ وارا ماڻهو آهن، جهڙا ڪ بوسٽن، نيويارڪ، چڪاگو ۽ بفيلو ۾ هوندا آهن. مون ڪٿي به اهڙا فهم ۽ اثر پذير ماڻهو نه ڏٺا

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۲۹۳

آهن. گذريل ٿورن ورهين ۾ خوش قسمتيءَ سان مون يونائيٽيڊ سٽيٽس جي وڏن وڏن شهرن ۾ اهڙي قسم جي گهڻن مک مجلسن جي اڳيان ڳالهائيو آهي. اهڙن ڪم وٺڻ ماڻهن کي قابو ڪرڻ جو وقت آهي رات جي مانيءَ کان پوءِ، جيتوڻيڪ سڀ کان وڌيڪ ۽ عذاب ڏيندڙ اها رسم آهي ته اهڙي مانيءَ ۾ چوڏهن قسمن جا طعام هڪٻئي پٺيان ڪاٺا هجن ۽ ڳالهائڻ واري کي ايتري عرصي ۾ هر لحظي اهو ڊپ پيو ٿئي ته اڃا ئي منهنجي تقرير اڃا ئي وڃي ۽ غمگيني ۽ نا اميدي پيدا ڪري.

اهڙين وڏين مانيءَ جي مجلسن ۾ جڏهن ڪڏهن آءٌ شامل ٿيندو آهيان، تڏهن منهنجي دل جي خواهش اها ٿيندي آهي ته آءٌ انهي ننڍڙي پنکي ۾ هجان، جنهن ۾ ڪنهن زماني ۾ آءٌ غلام چوڪر ٿي رهندو هوس ۽ هفتي ۾ هڪڙو ڀيرو وڏي گهر مان پٽڙو ڳڙ يا پٽ وٺي کان، جا ڳالهه مون کان ڪڏهن به وسرڻ جي نه آهي. آباديءَ واري بينڪ تي اسان جو رواجي ڪاڌو مڪائي جي ماني ۽ سوئڙ جو گوشت هوندو هو، مگر آچر جي ڏينهن صبح جو منهنجي ماءُ موڪل وٺي وڏي گهر مان پنهنجن ٽن ٻارن لاءِ ٿورو ڳڙ وٺي ڪٺي ايندي هئي ۽ جڏهن آهو مون کي ملندو هو، تڏهن آءٌ دل ۾ چوندو هوس ته شل ڏهاڙي

آچر جو ڏينهن هجي. آءُ انهي ڪپڙ يا پٽ جي لاءِ پنهنجي ٿالهي جهليندو هوس، پر جڏهن پٽ اوتري ٿالهي ۽ ۽ جهندا هئا، تڏهن هميشه اڪيون بند ڪري ڇڏيندو هوس، انهي لاءِ ته جڏهن آهي وري ڪوليان، تڏهن گهڻي پٽ ڏسي عجب ۽ پوان. اڪين پٽن کان پوءِ آءُ ٿالهي ۽ ۽ ڪي هيڏي هوڏي ٺوڪيندو ۽ لوڏيندو هوس ته پٽ سڄي ٿالهي ۽ تي پڪڙي پوي، ڇا لاءِ جو وسهندو هوس ته ائين ٿيڻ ڪري آها گهڻي ٿي پوندي ۽ جڻاءُ ڪندي. انهن آچر جي ڏينهن صبح وارن مزو جون ڳالهيون منهنجي ٻاراڻي ذهن تي اهڙيون مضبوط ويٺل آهن، جو مون کي انهي خيال کان ڪو مشڪل لاهي سگهندو ته ساري ٿالهي ۽ تي پڪڙيل پٽ ٿالهي ۽ جي هڪڙي ڪنڊ ۾ رکيل پٽ کان زياده ناهي. ڪنهن به طرح ڪنڊ ۾ رکيل مٿان مون کي گهڻو پسند نه ايندو آهي. مون کي پتي ۽ ۽ اڪثر پٽ جا ٻه وڏا ڇمچا ملندا هئا ۽ آهي ٻه ڇمچا منهنجي نظر ۾ انهن چوڏهن طعمن واري مانيءَ کان زياده لذت پريا هئا، جنهن کان پوءِ آءُ تقرير ڏيندو آهيان.

ڏنڌي وارن ماڻهن کان پوءِ آءُ ڏکڻ وارن ماڻهن، مڙسن توڙي زالن جي اڳيان ڳالهائڻ گهرندو آهيان، پوءِ اهي گڏيل هجن يا ڌار هجن. هو اهڙو شوق ۽ ڌيان

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۲۹۵

ڏيکاريندا آهن، جو هميشه خوشي پئي ٿيندي آهي. جيڪي منجهن شيدي هوندا آهن، سي پاڻهي ”آمين“ ۽ ”اهو سچ آهي“ ٻيا چوندا آهن، جنهن ڪري ڪنهن به تقرير ڪندڙ کي همت پئي ايندي آهي. انهي کان پوءِ آءٌ ڀانيان ٿو ته جيڪر ڪاليج جي شاگردن جي اڳيان تقرير ڪرڻ گهران. اها منهنجي خوش نصيبي آهي، جو مون گهڻن وڏن ڪاليجن ۾ تقريرون ڏنيون آهن، جيئن ته هارورڊ، ييل، وليمس، انمرسٽ، فسڪ يونيورسٽي، پينسلونيا جي يونيورسٽي، ويلسلي، مڇيگان جي يونيورسٽي، ٽرنٽي ڪاليج اتر ڪارولينا ۽ گهڻن ٻين ڪاليجن ۾.

انهي ڳالهه ڪري مون کي ڏاڍو مزو لڳندو آهي ته تقرير کان پوءِ ڪيترائي ماڻهو اچي مون کي هٿ ڏيندا آهن ۽ چوندا آهن ته اهو پهريون ئي ڀيرو آهي، جو عمر ۾ هڪڙي شيديءَ کي ”مسٽر“ ڪري سڏيو اٿئون.

جڏهن رڳو ٽسڪجي جي فائدي لاءِ آءٌ ڳالهائيندو آهيان، تڏهن اڪثر مک مک جاين تي اڳواٽ ئي ماڻهن گڏ ڪرڻ جو بندوبست ڪندو آهيان. انهي ڪري آءٌ ديولن ۽ آچر وارن اسڪولن، عيسائي مذهبي ترقي وارين جماعتن ۽ مڙسن توڙي زالن جي ڪلبن يا گڏ ٿيڻ وارين جاين ۾ ويندو آهيان. اهڙن وقتن تي ڪڏهن ڪڏهن

هڪڙي ڏينهن جي اندر مون کي چئن جماعتن يا مجلسن جي اڳيان ڳالهائڻو پوندو آهي.

ٽي سال ٿيا ته نيويارڪ واري مسٽر جيسپ ۽ ڊاڪٽر ڪري فنڊ جي عام مختيار جي رٿ پٺيان جان سليٽر فنڊ جي سنڀاليندڙن هڪڙي خاص رقم انهي لاءِ مقرر ڪئي ته خاص شيندين جي رهڻ وارن هنڌن تي، خصوصاً انهن وڏن شهرن ۾ جتي اڳي شيدي غلام رهندا هئا، مجلسن ڪرڻ وقت منهنجي ۽ منهنجي زال جو خرچ انهي مان ادا ڪن. گذريل ٽن ورهين ۾ هر سال ڪي هفتا اسين انهي ڪم ۾ لڳائيندا آهيون، بندوبست هي ڪيل آهي ته صبح جي وقت آڏ ۾ پادرين ۽ سيڪاريندڙن ۽ ڏنڌي وارن ماڻهن جي اڳيان ڳالهائيندس. ٽن پھري وقت منهنجي زال رڳو زالن جي اڳيان ڳالهائيندي ۽ شام جي وقت وري هڪڙي وڏي عام خاص ماڻهن جي گڏيل ميڙ جي اڳيان ڳالهائيندس. اهڙين سڀني جماعتن ۾ نه رڳو بيشمار شيدي ايندا آهن، پر گورا ماڻهو به ايندا آهن. مثلاً چئانوڪا ۽ اهڙي جماعت ۾ ٽي هزار ماڻهو حاضر هئا ۽ انهن مان مون کي ٻڌايائون ته اٺ سؤ گورا هئا. مون پيو اهڙو ڪو به ڪم ڪونه ڪيو آهي، جنهن مان سڄي پڇي مون کي ايتري خوشي ٿي آهي يا خلق کي ايترو

فائدو رسبو آهي.

انهن مجلسن ڪري مون کي ۽ منهنجي زال کي پنهنجي ذات وارن جي حالت جي سڌي پوري خبر پئي آهي، جو اسان ماڻهن کي سندن گهرن ۾، سندن ديولن ۾، سندن آچر جي اسڪولن ۾، سندن ڪم جي جاين ۾، بلڪ قيدخاني ۾ ڏوهن جي جاين ۾ ڏٺو آهي. انهن مجلسن جي ڪري اسان کي پنهنجي قوم جي پاڻ ۾ واسطيدارين معلوم ڪرڻ جو چڱو وجهه مليو. جهڙا انهن مجلسن ۾ شامل ٿيڻ کان پوءِ مون کي پنهنجي قوم جي نسبت ۾ آميدون آسرا ٿيندا آهن، اهڙا پئي ڪنهن وقت نه ٿيندا آهن. مون کي خبر آهي ته اهڙن وقتن تي اڪثر ڏيک جهڙيون ۽ مٿاڇريون ڳالهائون ظاهر ٿينديون آهن، پر مون کي ايترو آزمودو آهي، جو رڳو علامتن ۽ وقتي شوقن جي ڪري ٺڳجي نه ويندو آهيان.

ٿورا ڏينهن ٿيندا جو هڪڙي پاڻ کي باخبر مڏائيندڙ ماڻهو جي لکيل اها حقيقت مون پڙهي ته ماري شيدين جي قوم ۾ سراسري ڪري سـو مان نوي زالون نيڪ ۽ پرهيزگار ناهن. هڪڙي قوم جي نسبت ۾ انهي ڪبان وڌيڪ ڪمينائي جهڙو ڪوڙ پيو ڪڏهن ڪونه هوندو، جو سچين حقيقتن مان ثابت ڪري ڏيکارڻ جهڙو ناهي.

ٻيو ڪوبه ماڻهو مون وائڳي ويهن ورهين تائين ڏکڻ جي وچ ۾ انهي قوم سان ڪڏنہ رهيو هوندو، جنهن کي اهڙي خاطري ٿي وئي آهي ته اها قوم ٿورو ٿورو ڪري مالي ۽ علمي ۽ اخلاقي ترقي ڪندي وڃي. مثلاً ڪو ماڻهو نيويارڪ جي شهر ۾ تمام خراب قسم جي ماڻهن جي حياتي ۽ جو احوال کڻي وئي ۽ ڪورن ماڻهن جي نسبت ۾ جيڪي وڻيس، سو ثابت ڪري، ته به سڀ قبول ڪندا ته اها ڪا انصاف جهڙي آزمائش ناهي.

سال ۱۸۹۷ جي شروعات ۾ مون کي هڪڙو خط مليو، جنهن ۾ مون کي سڏيو هئائون ته بوسٽن ۾ رابرٽ گولڊسٽا جي يادگيري واري نشان قائم ڪرڻ وقت تقرير ڏيان. مون وڃڻ قبول ڪيو. مون کي يقين آهي ته انهي ڳالهه جو ضرور ڪونهي ته آءٌ بيان ڪري ٻڌايان ته رابرٽ گولڊسٽا ڪير هو ۽ هن ڇا ڪيو. هن جي يادگاريءَ جو نشان بوسٽن ڪامن جي منهن جي ويجهو سينيٽ هائوس جي سامهون بيٺل آهي. اهو ملڪ ۾ جيڪي انهي قسم جي ڪاريگريءَ جا ڪم آهن، تن سڀني ۾ نهايت ڪامل ڪم آهي.

انهي نشان قائم ڪرڻ جي نسبت ۾ جيڪي ڪم ڪرڻا هئا، سي بوسٽن ۾ ميوزڪ هال ۾ ڪيا ويا هئا ۽ انهي

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۲۹۹

وڏي صفحي ۾ چوڻيءَ کان وٺي سري تائين ايترا مشهور مشهور ماڻهو اچي ڪڏ ٿيا هئا، جيترا اڳي ڪڏهن انهي شهر ۾ ڪڏ نه ٿيا هئا. حاضر ماڻهن مان مشهور جهونا غلاميءَ جي برخلاف خيالن وارا ماڻهو ايترا هئا، جيترا وري ملڪ ۾ ڪڏهن به ڪڏ ٿي نه سگهندا. **آئربل راجروولڪاٽ**، جو هاڻي مري ويو آهي، پر انهي وقت ۾ ماسا چيزيس جو گورنر هو، سو انهي مجلس ۾ پريزيڊنٽ هو ۽ انهي سان ڪڏ ٿلهي تي ڪيترائي عهديدار ۽ سوين ناميارا ماڻهو ويٺل هئا. بوسٽن جي ٽرنسڪرپٽ اخبار ۾ انهي مجلس جو جيڪو احوال ڏنل هو، تنهن مان منهنجي لکڻي کان وڌيڪ خبر پئجي سگهندي :-

ڪالھ جيڪا ۾ پهرن واري وڏي مجلس انسان ذات جي برادريءَ جي نسبت ۾ ميوزڪ هال ۾ ڪڏ ٿي هئي، تنهنجو خاص ڪم هو ٽسڪجيءَ جي شيڊي پريزيڊنٽ جي نهايت عمدي تقرير. **گورنر وولڪاٽ** انهي جي بابت هيئن چيو ته ”**بڪر واشنگٽن** کي گذريل جون ۾ هارورڊ يونيورسٽي مان ايم اي جي سند ملي هئي ۽ اهو پهريون ئي شيڊي هو، جنهن کي ملڪ جي هڪڙي نهايت قديم يونيورسٽي مان اهڙو عزت آبرو جهڙو درجو ڏنو ويو هو، خاص انهي ڪري ته هو پنهنجي قوم جو

مهندار آهي. "ميوزڪ هال، جنهن ۾ بيشمار جهنڊا لڳل هئا ۽ دل جي جوش ۽ وطن دوستي ۽ شوق وارا ماڻهو اچي گڏ ٿيا هئا، تنهن ۾ جڏهن بکر واشنگٽن اٿلي بيٺو، تڏهن ماڻهن کي پڪ ٿي ته ماسا چيزمس جي قديم ٻانهپ جي بند ڪرڻ وارن خيالن جو پورو اثر ۽ انصاف اڄ اتي اچي موجود ٿيو آهي، هن جي بدن ۾ انهيءَ جو قديم پڪو ويساهه موجود آهي ۽ هن جي مضبوط خيال ۽ عمدي فصاحت ۾ قديم جنگ وارن ڏينهن جي جهيڙن ۽ عذابن جو چٽ ۽ جلال موجود آهي. انهي هنڌ قديم تاريخي خوبي ۽ اونهي معنيٰ موجود هئي. بوسٽن، جو سرد ۽ مٿل هو، سو اوچتو انهي باهه سان جيئرو ٿي پيو، جا سندس دل ۾ سدائين راست بازي ۽ سچائي لاءِ ٻرندڙ آهي. جي ماڻهو ڪنهن به عام جلوسي يا تماشي ۾ نه ويندا آهن، تن جون قطارن جون قطارون ۽ جيڪي شهر جا ماڻهو ڪنهن وڏي ڏينهن شهر مان نڪرندا آهن، تن جا ڪٽنبن جا ڪٽنب انهي جاءِ ۾ ايترا اچي گڏ ٿيا، جو ماڻهي نه ٿي سگهيا. شهر ۾ چڻ ته سڄي سڄي عيد هئي، جو سوين معتبر مڙس ۽ زالون اچي گڏ ٿيون هيون، جي اهڙين نيڪين ۽ گڻن لاءِ مشهور هيون، جن تي ملڪ جيڪر فخر ڪري. جنگ جي باجي آتي هوا ڪسي پري ڇڏيو هو. جئين جئين ڪرڻل ٿيا جا دوست ۽ عملدار ۽ بت تراش، سينٽ

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۳۰۱

ڪاڊنس ڪميٽي جا ميمبر، گورنر ۽ سندس عملو ۽ ماسا
چيزيس واري چوونجاھين پلٽڻ جا شيدي سڀاھي اندر جاء
۾ يا ٿلھي تي ايندا ويا، تئين تئين انھن جي مرحبا لاءِ
تاڙين جي پٺيان تاڙين جو ٽھڪو ٿيو. ڪرنل ھينري لي،
جو گورنر آئڊب ريو جي جھوني عملي منجھان ھو،
تنھن ڪميٽي جي ٻارن ھڪڙي مختصر تقرير ڪئي،
جنھن ۾ دس جان فاربس جي تعريف ڪيائين، جنھن
جي جاءِ تي ھن ڪم ٿي ڪيو. گورنر وولڪاٽ
پنھنجي مختصر ياد رکڻ جھڙي تقرير ڪئي، جنھن ۾
چيائين تہ ”فورٽ واگنر قوم جي تاريخ ۾ ھڪڙو
مشھور وقت ظاھر ڪيو ۽ انھي قوم کي مردانگي سڳاريائين.“
ھيئر ڪئنسي بوسٽن شھر جي طرفان اھو ياد ڪيري وارو
نشان ورتو. ڪرنل شا ۽ سندس ڪاري پلٽڻ جي ڳالھ
بھادري جھڙن لفظن ۾ ٻڌائي وئي ۽ پوءِ ھڪڙو راڳ
ڳايو ويو ۽ تنھن کان پوءِ بڪر واشنگٽن آيو. اھو
سندس لاءِ بلڪل پورو ۽ مناسب موقعو ھو. ماڻھو بہ،
جي راڳ کان پوءِ ماٺ ۾ ھئا، سي بہ تقرير ٻڌڻ لاءِ
ڏاڍي انتظار ۾ ھئا. ڪيترائي ڀيرا ٽپ ڏئي پيرن ڀرائي
بيٺا ۽ تاڙيون وڄايائون ۽ رومال لوڏيائون ۽ گڏجي ھرا
جا نعرا ھنيائون. نيٺ جڏھن اھو پڙھيل ۽ زور وارو

ڪالهائيندڙ ۽ ڪاري ڪل وارو اٿيو ۽ سڏيئڙس ۽
 ائڊريو جا نالا ورتائين، تڏهن ماڻهن تي عجيب اثر
 ٿيڻ لڳو. سپاهين توڙي شهري ماڻهن جي اکين ۾ ڳوڙها
 ڏسڻ ۾ آيا. جڏهن تقرير ڪندڙ ٿلهي تي ويٺل شيدي
 سپاهين ڏي ڦري منهن ڪيو ۽ فورٽ واگنر جي علم
 بردار ڏي نهاريائين، جنهن زخمي ٿيڻ کان پوءِ به جيڪو
 جهنڊو هيٺ نه ڪيو هو، سو اڃا تائين مرڪندو اهو
 ڪنيو بيٺو هو، ۽ چيائين ته ”اوهان جي لاءِ اوهين
 چوونجاهين پلٽڻ مان زخميل ۽ پڪڙيل وڃي پهچيا آهيو ۽
 جي ڪوٽن جي خالي ٻانهن سان ۽ ٽنگن کان سواءِ هن
 موقعي تي تشريف فرمائي آيا آهيو، تن جي لاءِ اوهان
 جو سپه سالار مٿوئي ڪين آهي. جيتوڻيڪ ٻوسڏن
 ڪوبه ياد ڪيري ۽ جو نشان قائم نه ڪيو ۽ تاريخ ۾ اهڙي
 ڪا به ڳالهه ڪانه لکي وئي، ته به اوهان ۾ ۽ اوهان جي
 قوم ۾ رابرٽ گولڊسٽا جي لاءِ اهڙو هڪڙو ياد ڪيري ۽
 جو نشان آهي، جو ڪيتري به وقت گذرڻ ڪري گم ٿيڻ
 جو ناهي.“ تنهن کان پوءِ ماڻهن جي دلين تي جيڪو
 جوش وارو اثر ٿيو، سو حد درجي کي وڃي پهتو. راجو
 ولڪاٽ ۽ ماسا چيٽس جو گورنر، جنهن ماڻهن جي
 طرفان همدردي ظاهر ٿي ڪئي، ۽ مک مئجسٽريٽ، اهي

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۳۰۳

پهرين پهرين ٽپ ڏئي اٿيا ۽ وڏي سڌ چوڻ لڳا ته ”بڪر
وانشننگٽن جي لاءِ ٽي دفعا خوشيءَ جون تارايون وڇايو.“

جيڪي ٿلهي تي ويٺل هئا، تن مان نيوبيد فرد وارو
وليم ڪارني به هو، جو فورٽ واگنر جو شيدي علم
بردار هو ۽ جنهنجي هٿ ۾ آمريڪا جو جهنڊو هو.
جيتوڻيڪ هن جي ٻلڻ جو وڏو ڀاڱو مارجي ويو هو، ته
به هو بچي ويو هو ۽ جنگ بس ٿيڻ کان پوءِ انهي چوڻ
جهڙو ٿيو ته ”هي جهونو جهنڊو ڪڏهن به زمين تي
نه ڪريو.“

اهو جهنڊو سارجنٽ ڪارني ٿلهي تي کنيو جهليو
ويندو هو ۽ جڏهن مون انهي شيدي ٻلڻ جي باقي بچيلن
حاضر ماڻهن ڏي منهن ڪري سارجنٽ ڪارنيءَ جو
نالو وٺي ڳالهائيو، تڏهن هن جهٽ ۱ اٿي جهنڊو کڻي
مٿي ڪيو. ڪيترائي ڀيرا عام تقريرن وقت مزي جهڙيون
۽ اثر پيدا ڪندڙ خوشيءَ جون نشانيون ماڻهن جي طرفان
ظاهر ٿينديون ڏسبيون آهن، پر هن ڀيري جيڪا خوشيءَ
جي نشاني هنن ظاهر ڪئي، اهڙي مون ڪڏهن به ڪانه
ڏٺي آهي. ڪيترن ئي منٽن تائين ماڻهو بلڪل بي حواس
۽ بي اختيار ڏسڻ ۾ آيا.

اسپين ۽ آمريڪا جي جنگ هوري ٿيڻ تي ملڪ ۱

جيڪي عام خوشيون ٿين لڳيون، تن ۾ گهڻن وڏن وڏن شهرن ۾ صلح جا عام جلسا ٿين لڳا. چڪا گو جي يونيورسٽي جو پريزيڊنٽ **وليم هارپر**، جو انهي جلسي جي ڪاميٽي جو مير مجلس هو، تنهن چڪا گو جي شهر واري جلسي ۾ تقرير ڪرڻ لاءِ مون کي بہ سڏايو. انهي خوشين واري هفتي ۾ مون بہ تقريرون ڏنيون. انهن مان پهرين، جا مڪي هئي، سا آڪٽوبر جي ۱۶ تاريخ آچر جي ڏينهن شام جو تقرير واري جاءِ ۾ ڏني وئي هئي. ايترا ماڻهو اتي گڏ ٿيا هئا، جو ملڪ جي ٻئي ڪنهن بہ ڀاڱي ۾ نہ گڏ ٿيا هوندا. انهي ساڳي ڏينهن مون شهر جي ٻين ڀاڱن ۾ بہ بيشمار ماڻهن جي اڳيان بہ، ٻيون تقريرون ڏنيون. تقرير واري صفي ۾ تقرير وقت سورهن هزار ماڻهو حاضر هئا. ۶ مون کي ائين ڏسڻ ۾ آيو تہ، ايترا ٻيا بہ ماڻهو اندر گهڙڻ لاءِ ٻاهر بيٺا هئا. ڪوبہ ماڻهو پوليس جي مدد کان سواءِ در تائين وڃي نہ ٿي سگهيو. انهي مجلس ۾ پريزيڊنٽ **وليم هڪنلي** بہ حاضر هو ۽ سندس ملڪي مجلس جا مشير ۽ ٻاهرين ملڪن جا وزير ۽ خشڪي ۽ جهازي لشڪرن جا عهديدار بہ حاضر هئا، جن مان گهڻن تازي بند ٿيل جنگ ۾ نالو ڪڍيو هو. مون کان سواءِ آچر جي شام جو تقرير ڪرڻ وارا **رڊي اميل هرش**، **پادري ٿامس هابنٽ**

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۳۰۵

۽ ڊاڪٽر جان بئروز هئا.

چڪا گو جي اخبار ٽائيمس هيرلڊ انهي مجلس جي بيان ڏيندي، منهنجي تقرير جي نسبت ■ هيئن چيو:-

”هن ذڪر ڪندي هن چيو ته شيدي ناس ٿيڻ بدران غلاميءَ کي پسند ٿو ڪري، ڪرسپس اٽڪس جي ڳالهه، ياد ڏيارين، جنهن آمريڪا جي فساد ۽ حڪومت جي ڦير گهير جي شروعات ۾ پنهنجو رت هاريو هو، انهي لاءِ ته گورا آمريڪن آزاد ٿين ۽ ڪارا آمريڪن غلام رهندا اچن، نٿو آرينس ۾ جئڪسن سان جيڪي شيدي هئا، تن جي هلت چلت جو بيان ڏنائين، ڏکڻ وارن غلامن جي نسبت ۾ نهايت درد وارن لفظن ۾ چيائين ته، هنن پنهنجن ڌڻين جي ڪنڀن کي پٺي بچايو ۽ مدد ڏني، جي شيدين جي غلامي قائم رکڻ لاءِ پٺي وڙهيا، پورٽ هڊسن ۾ ۽ فورٽ واڪنر ۽ فورٽ پلو ■ شيدي لشڪرن جيڪا بهادري ڏيکاري هئي، تنهن جو بيان ڪيائين، ۽ جن شيدين پلٽين ڪيوبا جي غلامن ڇڏائڻ لاءِ الڪارني ۽ سلتيناگو کي گهرو ڪري توبون هڻي ورتو، تن جي سورهيائي جي تعريف ڪيائين. هوڏي هنن بي انصافيءَ جو فرق وساري ڇڏيو، جو سندن ملڪ ■ قاعدي ۽ رسم سندن برخلاف ڪيو هو.

انهن سڀني ڳالهين ۾ تقرير ڪندڙ چيو ته سندس قوم وارن جيڪا بهتر حالت هئي، سا پسند ڪئي. تنهن کان پوءِ ڏاڍي فصاحت سان کورن آمريڪن ماڻهن کي رحم آڻڻ لاءِ عرض ڪيائين ۽ چيائين ته ”جڏهن اوهان کي پوري طرح معلوم ٿي رهيو آهي ته اسين ۽ آمريڪا واري جنگ ۾ شيدين ڪهڙي بهادري ڏيکاري آهي ۽ آهو اوهان اتر وارن ۽ ڏکڻ وارن سپاهين جي واٽان ۽ جي غلامي بند ڪرڻ ۾ هئا ۽ جي اڳي هاڻ غلامن رکڻ وارا هئا، تن جي واٽان ٻڌو آهي، تڏهن هاڻي اوهين پنهنجي دل ۾ ويچار ڪريو ته جيڪا قوم پنهنجي ديس جي لاءِ مرڻ واسطي تيار آهي، تنهن کي پنهنجي ملڪ جي لاءِ جيئن جو وجهه ۾ نه ڏجي ڇا؟“

تقرير جي جنهن ڀاڱي مان ماڻهن جو گهڻو شوق ۽ جوش ظاهر ٿيو، سو اهو هو جنهن ۾ مون پريزيڊنٽ جي انهي ڳالهه ڪري شڪر گذاري ڪئي، جو هن اسين ۽ آمريڪا واري جنگ ۾ شيدين کي به عهدا ڏنا هئا. پريزيڊنٽ ٿلهي جي سڄي هٿ پاسي هڪڙي خاني ۾ ويٺو هو. جڏهن آءٌ ڏانهن مخاطب ٿيس، تڏهن مون کي ڏانهن منهن ڪرڻو پيو ۽ جنهن وقت مون سندس مهرباني ۽ سخا جي شڪر گذاري ڪري بس ڪئي ۽ آهو جملو

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۳۰۷

پورو ڪيم، انهي وقت سڀ ماڻهو آڻي بيٺا ۽ وري وري خوشيءَ جون تازيون وڄائڻ لڳا، ۽ رسال ۽ ٽوپيون ۽ لڪڻ لوڙڻ لڳا ۽ نيٺ ٻريزبدنت ڪسي پنهنجي جاءِ تي آڻي ماڻهن جي تعظيم قبول ڪرڻ لاءِ ڪنڌ جهڪائڻو پيو. تنهن تي ماڻهن ۾ پاڻ بي انداز جوش پيدا ٿيو.

چڪاگو واري منهنجي تقرير جو هڪڙو ڀاڱو شايد ڏکڻ وارين اخبارن برابر نه سمجهيو هو، تنهنڪري انهي پاسي جي اخبارن سخت اعتراض اٿاريا. ڪيترن هفتن تائين آهي هليا، نيٺ ايج هيرلڊ اخبار، جا برمنگهام ۾ ڇپي هئي، تنهنجي مهتم ڪان مون کي هڪڙو خط پهتو، جنهن ۾ مون کان پڇيائين ته تقرير جي انهي ڀاڱي جو مطلب ڇا آهي. مون جواب ڏنس، جنهن هنن ڪي راضي ڪيو. انهي جوابي خط ۾ مون لکيس ته منهنجي اها عادت آهي ته آتر وارن ماڻهن جي اڳيان اهڙي ڪا به ڪالهم نه ڪندو آهيان، جا ڏکڻ وارن ماڻهن جي اڳيان نه ڪندو آهيان. مون چيو ته ڊگهي سمجهائي ڏيس جو مون کي ضرور ڪونه ٿو ڏسجي. جيڪڏهن ڏکڻ جي وچ ۾ منهنجو سترهن ورهين جو پورهيو پوري سمجهائي ڏئي نه سگهيو آهي ته منهنجا زباني لفظ ڪهڙي سمجهائي ڏئي سگهندا. مون چيو ته منهنجو عذر آهو ساڳيو آهي، جو مون

پنهنجي اڻڻڻا واري تقرير ۾ ڏنو هو. انهي مدعا سان ته
پنهني قومن جي وچ ۾ جا واپاري ۽ ملڪي ڪمن ۾ ان
بٽ آهي، سا اصلي نڪري وڃي. مون چيو ته پنڪتي
ڳالهين بابت آڏو ڪوبه بحث مباحثو نه هلائيندو آهيان ۽
پوءِ انهي ساڳي مضمون تي جيڪي اڻڻڻا واري تقرير ۾
چيو هو، سو وري نقل ڪري لکيم.

عام مجلسن ۾ جيڪي ماڻهن جا انبوه ڏسبا آهن، تن ۾
هڪڙي قسم جو ماڻهو هوندو آهي، جنهن کان آڏو ڊڄندو
آهيان. اهو آهي خشڪ دماغ ماڻهو. انهي کي ڏسي ڏسي
آڏو اهڙو هري ويو آهيان، جو جڏهن هاڻي انهن کي
ٺوٺيون هنندو پاڻ ڏي ايندو ڏسندو آهيان، تڏهن پريائين
انهي کي سهي ڪندو آهيان. اڪثر اهڙي قسم جي ماڻهو
جي ڏاڙهي ڊگهي ٿي ٿئي، جنهنجي گهڻي سنڀال به ڪانه
ٿي ٿئي ۽ انهي جو منهن ڏٻرو ۽ سوڙهو ٿو ٿئي ۽ اهو
اڪثر ڪارو ڪوٽ ڏيکيندو آهي. هن جو پهراڻ ۽
ڪوٽ اڳيان سڻو ۽ ميرو هوندو آهي ۽ هن جي مٿن
کوڏن وٽ جهولدار ٿي ٿئي.

چڪاگو ۾ هڪڙي مجلس ۾ تقرير ڪرڻ کان پوءِ
اهڙو هڪڙو ماڻهو سون ڏٺو. انهن ماڻهن کي اڪثر
دنيا جي سڀني خراپين جي هڪدم علاج ڪرڻ جو رستو

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۳۰۹

ايندو آهي. انهي چڪاگو واري شخص کي به اهڙو هڪڙو خاص رستو ايندو هو، جنهن ڪري هن چيو ته مڪائي جو ان ٽن چئن ورهين تائين صحيح سالم رکي سگهجي ٿو ۽ جيڪڏهن شيدي ماڻهو سڀ گڏجي اهو سون وارو رستو وٺندا ته پڪ آهي ته اهو ٻنهي قومن جو تڪرار دفع ٿي ويندو. مون گهڻو ئي هن کي سمجهاڻ لاءِ مٿو هنيو ته، في الحال اسان جو مطاب اهو آهي ته شيدين کي سيڪاريون ته هڪڙي سال تائين جڙا ڪرڻ جيترو ان آهائين، پر هن تي ڪوبه اثر ڪونه ٿيو. چڪاگو جي اهڙي هڪڙي ٻئي ماڻهو مون کي چيو ته تون مون سان شامل ٿي ملڪ ۾ جيڪي قومي بينڪون يا ڪوٺيون آهن سي بند ڪري ڇڏيون، ڇا لاءِ جو ائين ڪرڻ سان يقين آهي ته شيدي ماڻهو پنهنجن پيرن پر ٿيندا.

اهڙا بيشمار ماڻهو آهن جي ٻئي جو وقت اجايو وڃائڻ ٿا. هڪڙي پيري بوسٽن ۾ شام جي وقت مون تقرير ڏني. ٻئي ڏينهن صبح جو مون کي پنهنجي جاءِ ۾ جاڳائي هڪڙو نالي جو پتو آڻي ڏنائون ۽ چيائون ته اهو ماڻهو اندر اچڻ ٿو گهري. مون ڄاتو ته هو ڪنهن ضروري ڪم لاءِ آيو هوندو، تنهنڪري تڪڙ ڪري سنڀري هيٺ لٿس. جڏهن هوئل جي آفيس تائين پهتس، تڏهن ڏٺم ته هڪڙو سادو سودو ماڻهو مون لاءِ منتظر ٿيو بيٺو آهي ۽ آرام سان مون کي چيائين ته ”رات مون هڪڙي مجلس ۾ اوهان

جي تقرير ٻڌي هئي. مون کي آها ڏاڍي وٺي، تنهنڪري
اڄ صبح جو آءٌ آيس ته اوهاڻ جي وڌيڪ گفتگو ٻڌان.“
مون کان اڪثر پڇندا آهن ته ٽسڪجي ۾ جيڪو
ڪم ٿو هلي، تنهنجي پوري نظرداري ڪهڙي طرح ٿي
سگهندي هوندي، جڏهن ساڳي وقت ۾ تون اسڪول کان
هيٿرو پري وڃي نڪرندو آهين. انهي جي جواب ۾ آءٌ
چوندو آهيان ته اها جا قديم چوڻي آهي ته ”جيڪي تون
هاڻ ڪري سگهين، سو ٻين کان نه ڪراءُ“ تنهنجي
برخلاف ٿورو گهڻو هلڻ سڳيو آهيان. منهنجو اصول وري
هي آهي ته ”جيڪي ٻيا به چڱي طرح ڪري ٿا سگهن،
تنهنجي ڪرڻ جو ضرور ڪونهي.“

ٽسڪجيءَ جي اسڪول جي نسبت ۾ هڪڙي چڱي
همنائڻ جهڙي نشاني انهي ڳالهه ۾ ٿي ڏسجي ته اتي جو
بندوبست اهڙو پڪو بيٺل آهي، جو ڪنهن به هڪڙي
ماڻهوءَ جي حاضر رهڻ تي منحصر ناهي. مڙئي ڪم هلائڻ
وارا، پاڙهندڙ توڙي مڙس، هاڻي تعداد ۾ ڇهاسي
آهن. انهي ساري لشڪر جا اهڙا ڀاڱا وراهيل آهن ۽
انهن جو بندوبست اهڙو پورو آهي، جو اسڪول جو ڪم
ڪلاڪ جي ڪل وانگي روز بروز ٻانهي پيو هلي. گهڻا
پڙهائيندڙ ته ورهين کان اسڪول ۾ هليا اچن ۽ انهن

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۳۱۱

جڏو انهي سان اهڙو واسطو آهي، جهڙو منهنجو آهي. منهنجي غير حاضريءَ ۾ مسٽر وارن لوڳن خزانچي، جو اسڪول ۾ سترهن ورهيه رهيو آهي، سو ڪم هلائيندڙ آهي. انهي کي منهنجي زال چڱي خاصي مدد ڏيندي آهي ۽ منهنجو ايماندار سيڪريٽري مسٽر ايجنٽ سڪاٽ به، جڏو منهنجي گهڻي لڪپڙهه نڪال ڪندو آهي ۽ اسڪول ۾ جيڪي هر روز هلي چلي ٿو ۽ ڏکڻ ۾ شيدي قوم جي نسبت ۾ جيڪي ٿي گذرندو آهي، تنهن مان مون کي واقف ڪندو رهندو آهي. هن جي تجويز ۽ مياڻپ ۽ محنت مان مون کي جيڪا مدد ملي ٿي، تنهنجو آڻ بيان ڪري نٿو سگهان.

آءٌ ٽسڪجي ۾ حاضر آهيان يا نه، ته به اسڪول جڏو ڪم ڪار هڪڙي ڪم هلائڻ واري مجلس ڪندي آهي، جا هفتي ۾ پيراگڏ ٿيندي آهي، جنهن ۾ نو ماڻهو آهن، جي اسڪول جي نون کاتن جي مٿان رکيل آهن. مثلاً مسز بروسن، جا فوتي اڳوڻي سينيئر جي بيوه زال آهي ۽ زناني کاتي جي پرنسپال آهي، سا انهي مجلس جي ميمبر آهي ۽ اها اسڪول ۾ پڙهندڙين چوڪرين جي سڀ ڪم جي جوابدار آهي. انهي ڪم هلائيندڙ مجلس کان سواءِ هڪڙي ڇهن ماڻهن جي ڪميٽي مالي يا پيسن

مان واسطي رکندڙن ڪمن تي آهي ۽ آها هر هفتي ڪڏ
ٿيندي آهي ۽ هفتي جي اندر جيڪي خرچ ٿيندا آهن،
تنهنجو ٺهراءُ ڪندي آهي. مهيني ۾ هڪڙو ڀيرو ۽ ڪڏهن
ڪڏهن گهڻا ڀيرا به سڀني پڙهائيندڙن جي جنرل ڪميٽي
ٿيندي آهي. انهن کان سواءِ ڪيتريون ئي ٻيون ننڍيون
مجلسون ٿينديون آهن، جهڙين ته فيلس ٺاهڻ يا ٻائبل سيکارڻ
واري اسڪول جي ماسترن جي مجلس يا ٻوڪ جي تعليم
واري اسڪول ۾ اتي جي سيڪاريندڙن جي مجلس.

انهي اسڪول جو ڪم ڪار ڪيئن هلي ٿو، تنهنجي
خبر رکڻ لاءِ مون هڪڙو اهڙو بندوبست رکيو آهي، جو
سال ب سال، روز جو روز اسڪول جي رپورٽ مون کي
پئي ملندي آهي، پوءِ آءٌ ملڪ جي ڪهڙي به ڀاڱي ۾
هجان. انهن رپورٽن مان مون کي ايتري به خبر پوندي
آهي ته ڪهڙا شاگرد ڪنهن عذر تي موڪل تي اسڪول
۾ نه ايندا آهن، پوءِ بيماريءَ جي يا ڪنهن ٻئي عذر تي.
انهن رپورٽن جي وسيلي مون کي ڏهاڙي خبر پوندي آهي
ته ڪيترو ڪير ۽ ڪيترو مڪمل ڪير ولوڙڻ واري ڪارخاني
۾ آندو ويو آهي ۽ ماسترن توڙي شاگردن جي ڪاڌي تي
ڪيترو خرچ ٿيو آهي، جو ڏيڻو آهي. يا ڪهڙي قسم جو
گوشت رڌو يا پڪو آهي ۽ ڪهڙيون ڀاڄيون گدام واري

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۳۱۳

دڪان تان کاڌي جي لاءِ آيون يا ڪهڙيون خود اسان جي ڪيتي تان آنديون ويون. انسان جو سپاءُ ساري جهان ۾ هڪ جهڙو آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن لذت وٺڻ لاءِ زياده وقت لڳائي ۽ تڪليف وٺي پنهنجي ٻنيءَ مان ڪوئي ڪجرون ڪڍي ڌوئي ڇانورن جي بجاءِ ڪم آڻڻ جي بدران ڪدام واري دڪان تان ڇانورن جو ٻيٻ ڪڍي آيو آهي ته رڳو ڊيگري ۾ وجهڻا ٿين.

مون کان اڪثر پڇندا آهن ته جڏهن تون هيترو ڪم ماڻهن جي اڳيان ٿو ڪرين، تڏهن انهي جي وچ ۾ آرام يا وندر جي لاءِ ڪيئن وقت بچائي ٿو سگهين ۽ ڪهڙي قسم جي وندر يا روشني ڪي پسند ڪندو آهن. انهي سوال جو جواب ڏيڻ البت مشڪل آهي. مون کي يقين آهي ته سڀ ڪنهن ماڻهوءَ کي پنهنجي نسبت ۾ توڙي جنهن ڪم جي پورائي جو ذميو ڪنيو اٿس، تنهنجي نسبت ۾ مٿس فرض آهي ته بدن تندرست ۽ مضبوط رکي، جنهن سان وڏن ڪمن جي ڪوشش به ڪري سگهي ۽ نااميدين ۽ مشڪلاتن سھڻ لاءِ به تيار رهي. جيتري قدر مون کان ٿي سگهندو آهي، اوتري قدر هر هڪ ڏينهن جو ڪم رڻي ڇڏيندو آهيان، نه رڳو انهي لاءِ ته پنهنجا روز سره جا فرض دستور موجب ادا ڪريان، پر انهي لاءِ به جيترو

جلد ٿي سگهي، اوترو جلد دستوري ڪم پورا ڪري پوءِ
 ڪو نئون ڪم ڪريان يا ڪو پراڻو اڳيرو ڪري ڇڏيان،
 مون عادت ڪري ڇڏي آهي ته هر روز پنهنجي لکپڙهه
 جي ميز صاف رکندو آهيان ۽ سڀ نوشتخواند ۽ ياداشت
 جو ڪم پورو ڪري پوءِ پنهنجي آفيس مان نڪرندو
 آهيان، جنهن ڪري ٻئي ڏينهن صبح جو نئين ڏينهن جو
 ڪم نئين سر شروع ڪندو آهيان. پنهنجي لاءِ اهو قانون
 ڪري ڇڏيو اٿم ته مون کي ڪم پڄاڻي نه ڪڍي، پر
 آءٌ ڪم تي اهڙو غالب ۽ قابض رهان، جو انهن جو
 نوڪر ٿيڻ بدران انهن جو ڏئي ٿيان. پنهنجي ڪم کي
 ذري پرزي سوڌو پوري طرح سمجهي ڪرڻ ڪري هڪڙي
 اهڙي جسماني ۽ دلي ۽ روحاني خوشي پيدا ٿي ٿئي، جو
 ماڻهو کي ڏاڍو راضي ٿي رکي ۽ همت ٿي ڏئي. منهنجو
 آزدودو مون کي سڪاري ٿو ته جيڪو انهي تجويز تي
 هلڻ سگهندو، انهي جو بدن به تازو رهندو ۽ دل همت به واري
 رهنديس ۽ انهي طرح خود ڪم هن کي مضبوط ۽ تندرست
 رکيو ايندو. آءٌ ڀانيان ٿو ته جڏهن ماڻهو انهي حد کي
 رسي ٿو، جو پنهنجي ڪم سان دل ٻجهي وڃي ٿي،
 تڏهن انهي مان هن کي قوت رسي ٿي، جا نهايت
 قيمتي آهي.

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۳۱۰

جڏهن آڌ صبح جو پنهنجو ڪم شروع ڪندو آهيان، تڏهن هميشه اها اسيد رکندو آهيان ته اهو ڏينهن خوش گذاريندس ۽ چڱو ڪم ڪندس، پر ساڳئي وقت ناخوشي ۽ مشڪلات جهڙن حالتن لاءِ به تيار رهندو آهيان ته اسڪول جي هڪڙي عمارت کي باهه لڳي آهي يا سڙي ويئي آهي. يا ڪو خراب اتفاق ٿي پيو آهي يا ڪنهن عام تقرير ڪندي ڪنهن مون کي ڪاريون ڏنيون يا منهنجي برخلاف ڪي ڇاپايو ته فلاڻي هي يا هي ڪم ڪيو يا نه ڪيو يا ڪنهن لکيو ته مون ٻڌو آهي ته فلاڻي هيئن ڪهڙن چيو آهي ۽ شايد اهڙي ڳالهه مون ڪڏهن چئي ته ڪانه، پر خيال ۾ به نه آندي هوندي.

مون آوڻيهه ورهيه سانده ڪم ڪيو آهي، مگر انهي وچ ۾ فقط هڪڙي موڪل ورثي اٿم يا اسڪول بند ٿيڻ تي آرام ورتو اٿم. انهي کي به ورهيه ٿيندا، جڏهن منهنجن ڪن دوستن مون کي پيسا آڻي ڏنا ۽ مون کي زور ڪيائون ته زال سميت ٽي مهينا يورپ ۾ وڃي گذار. مون مٿي چيو آهي ته هر ڪنهن ماڻهوءَ تي فرض آهي ته پنهنجو بدن چڱي حالت ۾ رکي. آڌ ننڍڙين بيمارين جي سنڀال ڪندو آهيان، انهي خيال سان ته وڏيون بيماريون نه اچن. جڏهن آڌ ڏسندو آهيان ته مون کي برابر ننڊ نٿي اچي، تڏهن

سمجھندو آهيان ته بت سان ڪا خرابي آهي. جيڪڏهن بدن جو ڪو ٻيو پياڳو ٿورو ئي ضعيف ڏسندو آهيان ۽ ڄاڻندو آهيان ته پنهنجو ڪم ٻوري طرح نٿو ڪري ته ڪنهن چڱي طبيب جي صلاح وٺندو آهيان. ڪنهن به وقت ۽ ڪنهن به هنڌ چڱي طرح سمهي نٿو ڪرڻ کي آڻي وڏي غنيمت ڄاڻندو آهيان. مون پاڻ کي اهڙو هيراڀو آهي، جو پنڌرهن ويهه منٽ سمهي پوندو آهيان ۽ پوءِ بدن توڙي دل ۾ تازو ٿي پوندو آهيان.

مون مٿي چيو آهي ته آفيس ڇڏڻ کان اڳي آڻي پنهنجو روز مره جو ڪم ٻورو ڪري اٿندو آهيان. شايد هڪڙي نياڙي حالت ۾ ائين نه ڪندو آهيان. جڏهن مون کي ڪو نهايت مشڪل سوال حل ڪرڻو ٿيندو آهي، جنهن جو ماڻهن جي دلين تي گهڻو اثر ٿيندو آهي، تڏهن آڻي پنهنجي لاءِ سلامتي ۽ جوڙو ٺاهو ڏسندو آهيان ته هڪڙي رات سمهي نٿو ڪندو آهيان، پوءِ آڻي انهي تي خيال ڪندو آهيان يا تيسرائين ترسندو آهيان، جيسين پنهنجي زال سان يا پنهنجن دوستن سان انهي بابت بحث ڪندو آهيان.

باقي پڙهڻ لاءِ اڪثر جڏهن آڻي گاڏي ۾ چڙهندو آهيان، تڏهن کي ڪجهه ڪمانٽو پڙهندو آهيان. اخبارن

عام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۳۱۷

مان مون کي هميشه خوشي ۽ وندر حاصل ٿيندي آهي. تڪليف اها آهي ته آءٌ آهي تمام گهڻيون پڙهندو آهيان. ڪوڙن قصن ۽ اڪائين جو مون کي شوق ڪونهي. اڪثر جڏهن ڪنهن قصي جي سڀ ماڻهو تعريف ڪندا آهن، تڏهن مس لاچار ٿي اهو پڙهندو آهيان. مشهور ماڻهن جي حياتي جي احوال پڙهڻ جو آءٌ ڪوڏيو آهيان. مون کي پنهنجي لاءِ اها خاطري گهرجي ته آءٌ ڪنهن سچي پچي ماڻهو يا سچي پچي شيءِ جو بيان ٿو پڙهان. آءٌ مبالغائي کان سواءِ ڳالهه ٿو ڪريان ته ابراهام لنڪن بابت جيڪو به ڪتاب لکيل آهي يا جيڪي به ڪنهن رسالي يا مخزن ۾ لکيل آهي، سو مون پڙهيو هوندو. علمي ڪم ۾ هو منهنجو استاد ۽ رهبر ۽ هادي آهي.

سال جي ٻارهن مهينن مان آءٌ ڀانيان ٿو ته سراسري ڇهه مهينا آءٌ ٽسڪجيءَ کان ٻاهر ٿو گذاريان. ايترو وقت اسڪول مان غير حاضر رهڻ ڪري جيتوڻيڪ بيشڪ ڪي نقصان آهن، تڏهن به ڪي فائدا ٿين ٿا. ڪم جي بدلڻ ڪري هڪڙي قسم جو آرام ٿو اچي. پري پنڌ تائين گاڏين ۾ چڙهڻو پوي ٿو، جتي آسودي وهڻ جو وجهه ملي ٿو. مون کي گاڏين تي آرام ملندو آهي، رڳو جڏهن ڪو ان کس ماڻهو ويجهو اچي چوندو آهي ته ”اهو بڪرو اڻسڻ لڳو“

ته ناهي؟“ تڏهن سو البت منهنجو آرام ڦٽندو آهي. اهڙو ماڻهو ڀانئجي ٿو ته سڀ ڪنهن گاڏي ۽ تي موجود هوندو آهي، جو پاڻهي اچي مون وٽ پاڻ سڃاڻائيندو آهي. اسڪول مان غير حاضر رهڻ ڪري ڪم جو اجايو تفصيل وسريو وڃي ۽ انهي بابت ڪشادي طرح ۽ وڌيڪ سنڀال سان خيال ڪرڻو ٿو پوي، جو آتي هڪ هنڌ رهڻ سان ڪري نٿو سگهجي. انهي غير حاضري ۽ مان هي به فائدو آهي ته تعليمي ڪمن ۾ جي ٻئي هنڌ ڪو عمدو رستو آهي يا ملڪ ۾ جيڪي عمدا تعليم ڏيندڙ آهن، تن سان واقفيت ٿئي ٿي.

ايتري ذڪر ڪرڻ کان پوءِ مون کي تمام چڱو آرام تڏهن ٿو ملي ۽ چڱي وندر تڏهن ٿي ٿئي، جڏهن آءٌ ٿڪجي ۽ آهيان ۽ رات جي ماني کائڻ کان پوءِ پنهنجي زال سان ۽ پنهنجن ٽن ٻارن پورشيا ۽ بيڪر ۽ ڊيوڊسن سان گڏ وهندو آهيان ۽ هنن کي هڪڙي ڳالهه پڙهي ٻڌائيندو آهيان يا واري سان هنن مان ڪو ڳالهه ٻڌائيندو آهي. منهنجي لاءِ دنيا ۾ انهي جي مٿ ٻي ڪا به شئي ڪانهي، جيتوڻيڪ اهو سو قريب انهي جو مٿ آهي ته ڪلاڪ کن لاءِ انهن سان گڏجي ٻاهر گهمڻ وڃجي، جيئن ڪ اسين اڪثر آچر جي ڏينهن ۾ پهرن کان پوءِ

غام ماڻهن ۾ چڱي تقرير ڪرڻ جو هنر ۳۱۹

جهنگ ۾ نڪري ويندا آهيون، جتي اسين ٿوري وقت تائين قدرت جي وچ ۾ رهندا آهيون ۽ جتي صاف هوا ۽ وڻن ۽ ٻوڙن ۽ گلن ۽ سَوَن اوڀڙن جي خوشبوين جي ۽ تڏين جي چرڪي ۽ پکين جي مٺين ٻولين جي وچ ۾ ڪوبه اسان کي ستائي يا منجهائي نه سگهندو آهي.

جيڪو ٿورو وقت آڏ ٽسڪجي ۽ گذاريندو آهيان، تنهن ۾ پنهنجي باغيچي مان به مون کي گهڻي خوشي ۽ فرحت حاصل ٿيندي آهي. جيترو ئي سگهندو آهي، اوترو گهڻو منهنجي دل چوندي آهي ته قدرتي يا سڄي پڄي اصل شيءِ کي ڏسجي، نه مصنوعي يا نقل ڪيل شيءِ کي. جڏهن آڏ پوري وقت تي پنهنجي آفيس مان نڪري سگهندو آهيان ۽ ٽيهه چاليهه منٽ ڪوڏر سان زمين کوٽيندو آهيان ۽ ٻج پوکيندو آهيان ۽ چڪين جا چلها ٺاهيندو آهيان، تڏهن ڄاڻندو آهيان ته آهو ڪي ڪريان ٿو، جنهن مان ٻاهرين دنيا جي گهڻن فرضن ۽ مشڪل ڪمن لاءِ مون کي قوت ملندي آهي. انهي مڙس ۾ زال تي مون کي ڏاڍو قياس ايندو آهي، جو قدرت مان خوشي ۽ قوت ۽ همت حاصل ڪرڻ نه سگهيو آهي.

اسڪول ۾ جي بيشمار ڪڪڙ ۽ ٻيا پکي ۽ جانور رکيل آهن، تن کان سواءِ آڏ پنهنجي جند جي لاءِ ڪيترا

عمدي ذات جا ڪڪڙ ۽ سوئر رکندو آهيان ۽ انهن جي پيدا ڪرڻ ۽ وڌائڻ ۾ مون کي ڏاڍي خوشي ٿيندي آهي. مون کي ٻين جانورن کان سوئر گهڻو وڻندو آهي. جهڙوڪ آچي ذات وارو برڪ شائر يا پولنڊ جو چيني سوئر مون کي وڻندو آهي، تهڙو ٻيون ڪي ٿوريون شيون مون کي وڻنديون هونديون.

مون کي رانديون ڪين وڻنديون آهن. مون ڪينهون ٿڌڻ واري راند ڪڏهن ڪانه ڏٺي آهي. پتن مان به آءٌ ڪن به پتن جي وچ ۾ فرق نه ڄاڻندو آهيان. راندين مان اڳوڻي زماني واري ڇڏڻ جي راند ڪڏهن ڪڏهن پنهنجن پتن چوڪرن سان سو ڪندو آهيان. جيڪڏهن ننڍپڻ ۾ آءٌ راندين جو شوق رکڻ ها ته هينئر جيڪر آهي مون کي وڻڻ ها، پر ائين ناممڪن هو.

باب سورھون

يورپ

سال ۱۸۹۳ ۾ مون هس مارگريٽ جيمس مري سان شادي ڪئي، جا مسيسيپي ۾ جي ويئل هئي ۽ فسڪ يونيورسٽي ۾ جي ناشول شهر ۾ پڙهي سندن ورتي هئائين

۽ ڪيترا ورهيه اڳي ماسترياڻي ٿي ٿسڪجي ۽ ۾ آئي هئي
 ۽ شاديءَ جي وقت زناني کاتي جي پرنسپال هئي. نه رڳو
 اسڪول جي ڪم ۾ منهنجي زال مون سان همراءِ آهي ۽
 مشڪل ڪمن ۾ منهنجي سر تان گهڻو بار هلڪو ڪندي
 آهي، پر اسڪول جي ڪم کان سواءِ ٿسڪجيءَ جي شهر
 ۾ ماڻن جي مجلس ڪندي آهي ۽ جيڪي زالون ۽ ٻار ۽
 مسٽرس ٿسڪجيءَ کان اٺن ميلن پنڌ تي آباد ڪارن جي
 هڪڙي وڏي بينڪ ۾ رهندا آهن، تن ۾ پوک جو ڪم
 به هلائيندي آهي. اهي پويان پئي ڪم رڳو انهي ڪم
 لاءِ نه ڪبا آهن ته جن جو سڌو واسطو ٿو رهي، تن کي
 مدد ملي، پر انهي لاءِ به ته انهن پنهي قسمن جا ڪم
 نموني طور ڪري ڏيکارجن، جنهن ڪري اسان جا شاگرد
 جڏهن دنيا ۾ پنهنجي ڌنڌي کي لڳن، تڏهن انهن جي
 پيروي ڪن.

انهن ٻن ڪمن کان سواءِ منهنجي زال زالن جي هڪڙي
 ڪلب يا مجلس اسڪول ۾ ڪندي آهي، جنهن ۾ مهيني
 ۾ ٻه ڀيرا جيڪي زالون اسڪول جي حدن اندر رهنديون
 آهن يا انهي جي نزديڪ ۾ رهنديون آهن، سي ڪنهن
 ضروري مضمون تي بحث مباحثي ڪرڻ لاءِ اچي گڏ ٿينديون
 آهن. هوءُ ڏکڻ وارين شيدي زالن جي مجلسن جي

پريزيڊنٽ به آهي ۽ شيدي زالن جي قومي مجلسن جي هلائڻ واري ڪميٽي ۽ جي مير مجلس به آهي. منهنجن ٽن ٻارن مان وڏي پورنشيا پوشاڪون سڀڻ سڪي آهي. هو ۽ سازن وڃائڻ ۽ ڏاڍي هوشيار آهي. ٽسڪجي ۽ پاڻ پڙهن کان سواءِ ٻين کي به هاڻي پڙهائڻ لڳي آهي.

انهي کان پوءِ منهنجو ٻيو ٻار آهي بيڪر ٽاليفرو. هو اڃا ننڍو آهي، ته به سربندي ۽ جو ڪم تمام چڱو ٿو ڄاڻي. ننڍڙي هوندي ئي هن اهو ڪم شروع ڪيو ۽ ساڳئي وقت اسڪول ۾ پڙهندو آيو، ۽ هيٺر هو انهي ڌنڌي ۾ هوشيار ٿيو آهي ۽ انهي جو شوق به گهڻو اٿس. هو چوي ٿو ته آءٌ استاد سربند ۽ عمارت ساز ڪاريگر ٿيندس. جيڪي تمام عمدا خط مون کي هيستائين پئي پهتا آهن، تن مان هڪڙو بيڪر جو خط آهي، جو مون کي گذريل اونهاري ۾ پهتو. جڏهن آرڙهه جي موسم ۾ آءٌ گهران روانو ٿيس، تڏهن آءٌ چئي آيو هوسانس ته هر روز اڌ ڏينهن جو پنهنجي انهي ڪم ۾ لڳائيندو وڃي ۽ اڌ جئين وٽيس تئين ڪم آڻي. جڏهن به هفتا آءٌ ٻاهر رهيس، تڏهن هيٺيون خط مون کي هن کان پهتو:

منهنجا پيارا پيءُ - گهران نڪرڻ کان اڳي اوهان

مون کي فرمايو هو ته ڏهاڙي اڌ ڏينهن جو پنهنجي ڪم ۾ لڳائج. مون کي پنهنجو ڪم اهڙو ٿو وڻي، جو ڀاڻيان ته سڄو ڏينهن انهن پنهنجن ڪمن ۾ لڳو ويٺو هجان. تنهن کان سواءِ منهنجي مرضي آهي ته جيترا پيسا ڪمائي سگهان اوترا ڪمائيان ته جڏهن ڪنهن اسڪول ۾ وڃان، تڏهن انهي مان خرچ ڏئي سگهان.

ٿسڪجي الاباما. اوهان جو پٽ بيڪر

منهنجو سڀ کان ننڍو ٻار ارنيسٽ ڊيوڊسن واشنگٽن چوي ٿو ته، آءٌ طبيب ٿيندس. اسڪول ۾ وڃڻ ۽ ڪتابن پڙهڻ ۽ هنر سکڻ کان سواءِ هو امان جي اسڪول جي حد ۾ رهندڙ طبيب جي آفيس ۾ پنهنجي وقت جو ڪجهه ڀاڱو گذاريندو آهي ۽ هن کان اڳي ڊاڪٽر جي آفيس ۾ ڪيترائي ڪم ڪري سگهندو آهي.

پنهنجي حياتيءَ ۾ جنهن ڳالهه جو مون کي گهڻو ارمان ٿيندو آهي، سا اها آهي ته. منهنجو گهڻو وقت عام ماڻهن جي فائدي لاءِ ڪم ڪرڻ ۾ ٿو وڃي، جنهن لاءِ آءٌ پنهنجي ڪمن کان پري گذاريندو آهيان، جتي دنيا ۾ ٻين سڀني جاين کان وڌيڪ رهڻ پسند ايندو آهي. مون کي هميشه انهي ماڻهوءَ تي ويس ايندي آهي، جو ڏهاڙي شام جو گهر کڏاري سگهندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن آءٌ ڄاڻندو

آهيان ته جي ماڻهو اهڙا خوش نصيب آهن، تن کي انهي جو ايترو قدر ڪونهي. ماڻهن جي گوڙ سان نڪري ۽ هٿ لوڏڻ ۽ سفر ڪرڻ کان چٽي گهر اچڻ ۾ ڏاڍي فرحت ٿي اچي ۽ آرام حاصل ٿو ٿئي، پوءِ ڀلي تمام ٿوري وقت لاءِ هجي.

ٿسڪجي ۽ جنهن ٻي ڳالهه مان مون کي نهايت گهڻي خوشي ۽ خاطر جمعي حاصل ٿيندي آهي، سا اها آهي ته پنهنجن شاگردن ۽ ماسترن ۽ انهن جي گهروارن سان ڏهاڙي شام جو ساڍي اٺين بجي مهل، يعني رات جو سمهڻ کان اڳي، ديول ۾ عبادت جي ڪم لاءِ گڏبو آهيان. جڏهن اتي ماڻهو ميز تي بيهي ٿو ۽ پنهنجي اڳيان يارهن ٻارهن سو جوان ۽ شوق وارا مڙس ۽ زالون ڏسي ٿو، تڏهن هن جي دل وڏي ٿئي ٿي ۽ وسهي ٿو ته آءُ ڪو وڏي نصيب وارو آهيان، جو هنن کي اعليٰ ۽ بهتر حالت ۾ اچڻ لاءِ هدايت ۽ مدد ڪريان ٿو.

سال ۱۸۹۹ جي بهار جي موسم ۾ هڪڙي نهايت حيرت جهڙي ڳالهه ٿي. بوسٽن ۾ ٿسڪجي جي فائدي لاءِ ڪن شريف زالن هالس اسٽريٽ واري تماشي گاهه ۾ هڪڙي عام مجلس گڏ ڪرڻ جي رٿ ڪئي. انهي مجلس ۾ بوسٽن جا تمام ڇڱا ڇڱا ماڻهو پنهنجي قومن جا اچي گڏ ٿيا.

پادري بشپ لاريڊس مير مجلس ٿيو. مون هڪڙي تقرير ڏني ۽ پوءِ مسٽر پال لاريڊس ٻنبا پنهنجو هڪڙو نظم پڙهيو ۽ ڊاڪٽر ڊيو بائس هڪڙو نئون مضمون پڙهيو.

انهي مجلس ۾ جيڪي ماڻهو آيا هئا، تن مان ڪن کي خيال آيو ته آءٌ تمام ٽڪل ٿو ڏسجان ۽ مجلس درخواست ٿيڻ کان ٿورو وقت پوءِ هڪڙي ليڊي ۽ ڪالهين ڪندي مون کان پڇيو ته ”تون ڪڏهن يورپ ڏي ويو آهين؟“ مون چيو ته ”آءٌ ڪڏهن ڪين ويو آهيان.“ هن وري مون کان پڇيو ته ”ڪڏهن اوڏي وڃڻ جو ڪو خيال ڪيو اٿئي؟“ مون چيو ته ”نه، اها ڪالهه، منهنجي طاقت کان ٻاهر آهي.“ اها گفتگو سگهوئي منهنجي دل مان نڪري وئي. مگر ڪن ٿورن ڏينهن کان پوءِ مون کي معلوم ٿيو ته هوسٽن ۾ مسٽر فرانسز گاريسن ۽ ڪن ٻين دوستن ايترا پيسا کڏ ڪيا، جنهن مان منهنجي زال جي يورپ ۾ ٽن چئن مهينن تائين سفر ڪرڻ جو خرچ نڪري ٿي سگهيو. پوءِ اسان کي انهي گشت ڪرڻ لاءِ زور ڪيائون. انهي کان اڳئين سال ۾ مسٽر گاريسن مون کان انجام ورتو هو ته هڪڙي آرڙهه جو آرام يورپ وڃي وٺان ۽ انهي سفر جي خرچ لاءِ هن پنهنجن دوستن

مان ضروري پيسن گڏ ڪرڻ جو ذميو ڪنيو. ساڳئي وقت
 اهو سفر منهنجي لاءِ اهڙو ناممڪن نظر ٿي آيو، جو
 مون انهي تي وڌيڪ خيال ٿي ڪونه ڪيو. هر ٻيو
 مسٽر گاريسن مٿين ليڊين مان گڏجي ڪوشش ڪرڻ
 لڳو ۽ جڏهن انهن جو ارادو مون کي معلوم ٿيو، تڏهن
 خبر پئي ته مسٽر گاريسن نه رڳو وڃڻ جو رستو نقشي
 تي رٿي ڇڏيو هو، پر جنهن آڳوٺ ۾ وڃڻو هوس، سو به
 چونڊي ڇڏيو هئائين.

اهو سمورو بندوبست اهڙو اوچتو ۽ اويستلائي ٿيو،
 جو مون کي حيراني لڳي وئي. ٿسڪجيءَ جي ڪم ۾
 محنت ڪندي مون کي ارڙهن ورهيه گذري ويا هئا ۽
 آءٌ ائين ئي وسهندو هوس ته انهي ڪم ۾ منهنجي حياتيءَ
 جا ڏينهن پورا ٿيندا. روزمره جي خرچ جي نسبت ۾ ائين
 ڏسڻ ۾ پئي آيو ته اسڪول جو ويو مون تي زياده تعلق
 رهندو ۽ مون پنهنجن انهن بوسن جي دوستن کي چيو ته
 جيتوڻيڪ آءٌ اوهان جي خير خواهي ۽ مهرباني جو سچ ۽
 احسانمند آهيان، ته به آءٌ يورپ ڏي وڃي نٿو سگهان،
 ڇا لاءِ جو منهنجي غير حاضريءَ ۾ اسڪول جي خرچ هڪي
 هلڻ جو ڪوبه بندوبست نه ٿي سگهندو. تڏهن هنن مون
 کي چيو ته مسٽر هنري هگنٽسن ۽ کي ٻيا دوست

جن جي مون کي خبر آهي ته پنهنجا نالا ظاهر ڪرڻ
 نٿا ڪهرن، سي ايترا پيسا گڏ ٿيا ڪن، جن سان منهنجي
 غير حاضريءَ ۾ اسڪول جو ڪم چڱي طرح پيو هلندو.
 اتي مون کي لاچار هنن جي ڳالهه قبول ڪرڻي پئي ۽
 پڇڻ جي سڀڪا واه بند ٿي وئي.

حقيقت ڪري اها سڀ ڳالهه مون پنهنجي دل ۾ سڄي
 نٿي ڄاڻي، پر خواب وانگي ٿي ڄاڻي ۽ ڪڇ وقت تائين
 مون کي اهڙو پورو ويساه ٿي نه ٿي ٿيو ته آءٌ ڪو سچ پچ
 يورپ ڏي ٿو وڃان. آءٌ گهڻو ڪري ٻانهپ ۽ اڻ پڙهيلائي
 ۽ غريبيءَ جي تمام هيٺانهين طبقن ۾ ڄاڻو ۽ هليو هوس.
 ننڍي هوندي مون کي سمهڻ جي جاءِ يا ڪاڌو يا ڪپڙو
 يا اجهو نه هوندو هو. جيستائين وڏو نه ٿيس، تيستائين
 ساني ڪاڻن جي ميز تي وهڻ جو مون کي اختيار ڪونه
 هو. آءٌ هميشه ائين ڄاڻندو هوس ته، عيش ۽ لذت جون
 شيون گورن ماڻهن جي لاءِ آهن، نه منهنجي قوم وارن جي
 لاءِ. يورپ ۽ لنڊن ۽ پئرس ڪسي آءٌ ائين ڄاڻندو هوس،
 جيئن بهشت. ۽ هاڻ پٺا اها ڳالهه ڪا وسهڻ جي هئي
 ته آءٌ سچ پچ يورپ ڏي ٿو وڃان؟ آءٌ اڪثر اهي خيال پيو
 پڄاڻيندو هوس.

پر خيال مون کي گهڻي تڪليف ڏيندا هئا. مون کي

اهو ڊپ هو ته جي ماڻهو ٻڌندا ته آءٌ پنهنجي زال سميت يورپ ڏي ٿو وڃان، تن کي شايد خبر نه هوندي ته ڪهڙين حالتن هيٺ اسان جو وڃڻ ٿو ٿئي ۽ آهي شايد سمجهندا هوندا ته هنن کي اوچتو بخت لڳو آهي، تنهنڪري هي وڏائي ۽ ڏيک ٿا ڪن. مون کي ياد آهي ته ننڍي هوندي کان آءٌ ٻڌندو ايندو هوس ته اڪثر منهنجي قوم جا ماڻهو درجي ۾ ٿورو وڌندا آهن ۽ فتحياب ٿيندا آهن، تڏهن نا مناسب طرح ٿنڀ ۽ وڏائي ڪندا آهن، ۽ دولتمند ماڻهن جي نقل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن، ۽ ائين ڪرڻ ۾ هنن جو مٿو ڦري ويندو آهي. مون کي ڊپ هو ته متان ماڻهو منهنجي نسبت ۾ به ائين ڄاڻن. تنهن کان سواءِ منهنجي دل به شاهدي نه ٿي ڏئي ته پنهنجي ڪم کان گسائي وقت بچايان ۽ خوش گذاريان. منهنجي نظر ۾ اها ڪالهه نيچائي ۽ مطلب جي هٿي ته موڪل وٺي وڃي خوش گذاريان ۽ ضروري ڪم ڇڏي ڏيان ۽ ٻيا ٻيا پورهيو ڪن. ياد گيريءَ جي وقت کان وٺي آءٌ هميشه ڪم ۾ مشغول رهندو آيس، تنهنڪري منهنجي دل نه ٿي چيو ته ٿي چار مهينا بيڪار ٿي رهان. حقيقت هيءُ آهي ته مون کي خبر ئي نه هئي ته چوٽي ڪيئن وٺجي.

منهنجي زال کي به اتان نڪرڻ ۾ ساڳين قسم جي

مشڪلات هئي، پر هن کي ٻاهر وڃڻ جو ڏاڍو شوق هو، ڇا لاءِ جو هن ڄاتو ٿي ته مون کي آرام جي گهڻي گهرج آهي. ڪيتريون ئي ضروري قومي ڳالهيون اسان جي ذات وارن جي نسبت انهي وقت ڌاري هلندڙ هيون ۽ انهي ڪري به ٻاهر وڃڻ جو فيصلو ڪرڻ اسان کي مشڪل ٿي لڳو. آخر اسان پنهنجن دوستن وارن دوستن کي انجام ڏنو ته اسين وينداسين. تڏهن هنن انهي ڳالهه تي زور رکيو ته جيترو جلد ٿي سگهي، اوترو جلد روانگي ۽ جي تاريخ مقرر ڪريون. تنهنڪري نيٺ مئي مهيني جي ڏهين تاريخ اسان مقرر ڪئي. منهنجي دوست هسٽر گاريسن مهرباني ڪري آهي سڀ ڳالهيون مفصل طرح معلوم ڪري پنهنجي ذمي ڪيون، جن جي پوري بندوبست هئڻ ڪري اسان کي سفر ۾ آساني ٿيڻي هئي، ۽ هن توڙي ٻين دوستن اسان کي ڪيترائي سفارش ۽ معرفت جا خط فرانس ۽ انگلنڊ جي ماڻهن ڏي ڏنا ۽ پرديس ۾ اسان جي سک ۽ آرام لاءِ ٻيا بندوبست ڪيائون. تسڪجي ۽ ماڻهن کان موڪلائي خدا حافظ چئي، اسين مئي جي نائين تاريخ نيويارڪ ۾ پهتاسين ۽ ٻئي ڏينهن جهاز تي چڙهي رواني ٿيڻ لاءِ تيار ٿياسين. اسان جي ڌيءَ پورٽشيا، ۽ انهي وقت ڏکڻ فريننگهام ۾ پڙهندي هئي، سا به

نيويارڪ ۾ اسان کان موڪلائڻ آئي. منهنجو سيڪريٽري مسٽر سڪاٽ مون سان گڏ نيويارڪ ۾ آيو، انهي لاءِ ته جيڪو رهيو ڪهيو اسڪول جو ڪم هو، تنهنجي سائنس صفائي ڪري ڇڏيان. ٻيا دوست به نيويارڪ ۾ اسان کان موڪلائڻ آيا. آڳوڻو ته وڃڻ کان اڳي ٻن سخي ليڊين وٽان هڪڙي خط ملڻ ڪري اسان کي ڏاڍي خوشي ٿي ۽ حيرت لڳي. خط ۾ هنن لکيو هو ته ٿسڪجي ۾ چوڪرين لاءِ سڀني هنرن جي پوري بندوبست رکڻ لاءِ هڪڙي نئين عمارت جوڙڻ واسطي جيڪو خرچ لڳندو، سو اسين ڏهنديون سين.

اسين فريزلنڊ جهاز ۾ وڃڻا هئاسين، جو ريڊ سٽار لائن واري ڪمپنيءَ جو هڪڙو خوبصورت جهاز هو. جهاز ۾ پهريون جو روانو ٿيو هو ۽ اسين انهي کان ٿورو اڳي وڃي مٿس چڙهياسين. آءٌ اڳي ڪڏهن به وڏي سمنڊ جي ڪنهن آڳوڻو ته نه چڙهيو هوس، تنهنڪري جڏهن انهي تي وڃي چڙهيس، تڏهن منهنجي دل ۾ اهڙا اهڙا خيال اچڻ لڳا، جو ڳالهه ڪرڻ کان ٻاهر آهي. آهي خيال خوشيءَ جا به هئا، خوف جا به هئا، مزي جي ڳالهه اها ته جهاز جو ڪپتان توڙي ٻيا ڪي عملدار اسان جا واقف هئا ۽ اسان جي اچڻ جي خبر هين ۽ اسان جي چڱي

مرحبا ڪيائون. ڪيترن مسافرن کي به اسان سڃاتو ٿي، جيئن ته سنڊيئر سيوگيل نيو جيري سي وارو ۽ ايڊورڊ هارنشل اخبارن جو خاڻو. مون کي ڊپ هو ته ڪي مسافر اسان سان آبروءَ جهڙي هلت نه ڪندا، ڇا لاءِ جو اسان جي قوم وارن مان جيڪي اڳي وڏو سمنڊ لنگهيا هئا، سي چوندا هئا ته آمريڪن جهازن ۾ سمنڊ جي سفر ڪندي مائٽن بي آبروءَ جي هلت ٿيندي هئي. پر اسان سان ڪپتان کان وٺي گهٽ درجي واري نوڪر تائين، سڀني ڏاڍي مهرباني جي هلت ڪئي. اها مهرباني رڳو جهاز وارن نه ٿي ڪئي، پر سڀني مسافرن به ٿي ڪئي. جهاز تي ڪيترائي ڏکڻ جا ماڻهو هئا، مڙس توڙي زالون، جن اهڙي چڱي هلت ٿي ڪئي، جهڙي ملڪ جي ٻين ڀاڱن جي ماڻهن ٿي ڪئي.

جنهن وقت پڇاڙيءَ جون موڪلائيون ٿي چڪيون ۽ جهاز ڪنارو ڇڏي روانو ٿيو، تنهن وقت فڪر ۽ انتظار ۽ جوابداري جو بوجو، جو ارڙهن ورهين تائين آءٌ ڪنڀو ٿي آيس، سو هلڪو ٿيڻ لڳو ۽ هر منٽ ۾ چڻ ته هڪ ڀائونڊ گهٽيو ويو. ايترن ورهين ۾ اهو پهريون دفعو هو، جو مون ڄاتو ته آءٌ ٿورو گهڻو فڪر ۽ ڪهڻيءَ کان آزاد آهيان، انهي مان جيڪا خوشي منهنجي دل ۾ پيدا ٿي

سا ڪاغذ تي بيان ڪرڻ مشڪل آهي. ٻي وڌيڪ خوشي هئي جلد يورپ ۾ وڃڻ جي. اها صورت هڪڙي خواب وانگي ڏسڻ ۾ ٿي آئي، نه سچي پهچي.

مسٽر گاريسن جي پوري بندوبست سان اسان کي جهاز تي هڪڙي تمام آرام جهڙي ڪوٺي ملي هئي. ٻئي يا ٽئين ڏينهن آءٌ ننڊ ڪرڻ لڳس ۽ جيڪي باقي مسافريءَ جا ڏھ ڏينهن بچيا هئا، تن ۾ آءٌ ڀانيان ٿو ته آءٌ هرروز پنڌرھان ڪلاڪ سمهندو هوس. تڏهن مون کي معلوم ٿيو ته آءٌ ڪيترو نه ٽڪل هوس. پرينءَ ڀر پهچڻ کان پوءِ به منهنجي ڪن تائين آءٌ ايتري ننڊ ڪندو رهيس. صبح جو اٿڻ کان پوءِ جڏهن ياد پوندو هو ته ٻيو ڪوبه فرضي ڪم ڪرڻو ڪونهي، تڏهن ڪيتري نه خوشي ٿيندي هئي. نه ڏينهن جي اندر ڪنهن آگ ڪاڏي ۽ ڪي وڃي پهچڻو هوندو هو، نه ڪنهن ٺهرايل وقت تي ڪنهن کي وڃي گڏجڻو هوندو هو ۽ نه ڪا تقرير ڪرڻي هوندي هئي. هيلٽائين جيڪي سفر ٻئي ڪيم ۽ جن ۾ ڪڏهن ڪڏهن هڪ رات جي اندر ٽن علحدن بسترن ۾ به ستو هوندس، تن جي ۽ هن سفر جي وچ ۾ ڪيترو نه فرق هو! جڏهن آچر جو ڏينهن ٿيو، تڏهن ڪپتان مون کي نماز پڙهائڻ ۽ وعظ ڪرڻ لاءِ چيو، پر آءٌ پادري ڪين

هوس، تنهنڪري مون انڪار ڪيو. پر مسافرن منٿ ڪري چيو ته انهي درياھي سفر منجهه ڪنهن وقت ماني ڪاٺڻ واري صفحي ۾ ڪا تقرير ڪج ۽ اها ڳالهه مون قبول ڪئي. انهي مجلس ۾ سينيئر سيوئيئل پريزيڊنٽ ٿيو. ڏهن ڏينهن جو سفر مزي سان گذري ويو، جنهن ۾ هوا تمام چڱي هئي ۽ مون کي سمند جي بيماري ڪانه ٿي ۽ اسين مزي جهڙي قديم شهر ائنٿورپ ۾ وڃي پهتاسين، جو بيلجيم ۾ آهي.

اسان جي لهن کان پوءِ ٻيو ڏينهن انهن ملڪن جي بيشمار وڏن ڏينهن مان هڪڙو هو. ڏينهن به سهڻو ڄمڪندڙ ٿيو. هوٽل ۾ اسان جي جاءِ شهر جي وڏي چونڪ جي سامهون هئي. ماڻهو بهراڙي مان ڪيترن ئي قسمن جا سهڻا گل کڻي وڪڻڻ ٿي آيا ۽ زالون ڪير جا وڏا ڄمڪندڙ پيپ ڪتن کان گهلائينديون ٿي آيون ۽ ماڻهن جون قطارون ديول ۾ پئي ويون. اهي سڀ هڪڙا اهڙا نئين قسم جا مڙا هئا، جي مون اڳي ڪڏهن نه ڏٺا هئا.

ائنٿورپ ۾ ٿوري وقت گذارڻ کان پوءِ پنجن ڇهن ماڻهن جي سنگت ۾ هالنب وڃڻ لاءِ اسان کي چيائون. انهن ۾ ايڊورڊ مارشل ۽ ڪي امريڪا جا هنر مند

ماڻهو به هئا، جي اسان سان گڏ ساڳئي جهاز ۾ آيا هئا. اسان وڃڻ قبول ڪيو ۽ انهي سیر مان اسان کي ڏاڍي خوشي حاصل ٿي. انهي مان زياده خوشي ۽ واقفيت هن ڪري حاصل ٿي، جو گهڻو پنڌ هڪڙي قديم قسم جي آهستي هلڻ واري واهن جي پيرڙي ۽ ڪيوسين. انهي ڪري اسان کي بهراڙي ۽ وارن پرڳڻن جي ماڻهن جي سڄي حياتي جي حالت معلوم ڪرڻ جو چڱو وجهه مليو. انهي طرح اسين راتردام تائين وياسين، پوءِ هيگ تائين به وياسين، جتي انهن ڏينهن ۾ صلح جي ڪانفرنس يا مجلس پئي هلي ۽ انهي ۾ جيڪي آمريڪا جي طرفان وڪيل شامل هئا، تن اسان جي گهڻي آدر پاءُ ڪئي.

جنهن ڳالهه هالنڊ ۾ منهنجي دل تي گهڻو اثر ڪيو، سا هئي ڀوک ڪرڻ جي نهايت عمدي تجويز ۽ هالسن جو عمدي قسم جو چوپايو مال. هالنڊ ۾ اچڻ کان اڳي مون کي اها خبر ڪانه هئي ته زمين جي ٿوري ٽڪر مان ڪيتري گهڻي پيدايش ڪڍي ٿي سگهجي. مون کي ائين ڏسڻ ۾ آيو ته زمين جو ذرو به اجايو زيان نه ٿي ٿيو. هالنڊ جو سیر ايتري لاءِ ئي بس هو ته، ٽي چار سؤ هالسن کپڻون گهڻن ساون گاهه وارين ٻنن ۾ چرنديون ڏسجن. هالنڊ مان اسين بيلجيم ڏي وياسين ۽ بهراڙي مان

تڪڙو تڪڙو سفر ڪري بروسيلس ۾ وڃي رهياسين، جتي اسان وائرلو وارو جنگ جو ميدان وڃي ڏٺو. بيلجيم مان اسين سڌا پئرس وياسين، جتي اسان کي معلوم ٿيو ته مسٽر ٿيوڊور سٽئٽنن، جو مسز ايليزبېٿ ڪيڊي سٽئٽنن جو پٽ هو، تنهن مهرباني ڪري اسان جي آسائش لاءِ بندوبست ڪيو هو. اسان اڃا پئرس ۾ مس پير ڪوڙيا ته پئرس جي يونيورسٽي ڪلب مان مون کي دعوت ملي ته جيڪا کاڌي جي مجلس آتي جلد ٿيڻي هئي، تنهن ۾ وڃان. پيا ماڻهو جن کي دعوت ملي هئي، سي هئا پريزيڊنٽ بينجمن هئريسن ۽ آئرلنڊ جو آرچ بشپ يا وڏو پادري، جي انهي وقت پئرس ۾ هئا. امريڪا جو ايلچي، جنرل هئريسن پورٽم انهي مجلس جو پريزيڊنٽ هو. انهي وقت مون جيڪا تقرير ڏني، سا ڀائنجي ٿو ته جن ٻڌي تن کي پسند آئي. جنرل هئريسن ماني کائڻ وقت جيڪي چيو، تنهنجو گهڻو ڀاڱو منهنجي نسبت ۾ هو ۽ تسڪجي ۾ منهنجي ڪم جيڪو آمريڪا جي ذاتين جي مسئلي بابت اثر پيدا ڪيو هو، تنهن ڏي اشارو هو. انهي مجلس ۾ ڏنل تقرير کان پوءِ مون کي ڪيتريون ئي ٻيون دعوتون مليون، پر انهن مان گهڻين لاءِ مون کي عذر ڏيڻو ٿيو، جو چاتم ٿي ته جي آهي ۽

قبول ڪندس ته جنهن مطلب لاءِ مون هي سفر ڪيو هو، سو پورو نه ٿيندو. انهي هوندي به ايندڙ آچر جي ڏينهن صبح جو آمريڪن ديول ۾ هڪڙي تقرير ڏيڻ جو انجام ڪيم ۽ انهي مجلس ۾ جنرل هٽريس ۽ جنرل پورٽر ۽ ٻيا مشهور آمريڪا جا ماڻهو حاضر هئا.

ٻيو ۽ ٻيو آمريڪا جي ايلچي ۽ اچي اسان جي ملاقات ڪئي ۽ پنهنجي جاءِ تي اچي ماني کائڻ لاءِ اسان کي دعوت ڏنائين. انهي مجلس ۾ مون گهڻا آمريڪن ڏٺا، جيئن ته جج فلر ۽ جج هارلان جي يونائيٽيڊ سٽيس جي صدر ڪورٽ جا جج هئا. اسين پٿرس ۾ هڪ مهينو رهياسين. انهي ساري عرصي ۾ آمريڪن ايلچي توڙي سندس زال ۽ ٻين ڪيترن آمريڪا جي ماڻهن اسان سان نهايت مهربانيءَ جي هلت ڪئي.

پٿرس ۾ رهندي اسان هائوڪو مشهور آمريڪن شيدي نقاش مسٽر هنري ٽئٽر ڏٺو، جنهن سان آمريڪا ۾ اڪيئي واقفيت هئي سون. مسٽر ٽئٽر هنر ۾ نالو ڪڍيو هو ۽ سڀ قسم جا ماڻهو هن کي عزت ڏيندا هئا، انهي ڪري اسين ڏاڍا خوش ٿياسين. جڏهن اسان ڪن آمريڪن کي چيو ته اسين لڪسيمبرگ واري محلات ۾ هڪڙي آمريڪن شيديءَ جو ڪڍيل نقش ڏسڻ ٿا وڃون، تڏهن

هنن کي اعتبار ٿي ۽ نه ٻئي آيو ته هڪڙي شيديءَ کي ايترو شرف حاصل ٿيو هوندو. جيسين هنن اهو نقش نه وڃي ڏٺو، تيسين آڏ ڀانيان ٿو ته هنن کي انهي ڳالهه جي پوري هڪ نه ٻئي ٿي. مسٽر ٽئڊر سان جيڪا منهنجي معرفت اڳي هئي، تنهن مان منهنجي دل تي اها حقيقت زياده طرح ٻئي ڄمي، جا آڏ ڪوشش ڪري ٿسڪجي ۽ پنهنجن شاگردن ۽ جيتري قدر ٿي سگهندو آهي، اوتري قدر ساري ملڪ ۾ پنهنجي قوم وارن جي دل تي ڄمائيندو آهيان ته ڪوبه ماڻهو، ڪهڙي به رنگ جو، جيڪو ڪم چڱي طرح ڪرڻ سگهندو، يا ڪن ٻين کان بهتر ڪرڻ سگهندو، تنهن کي پنهنجي قابليت جي قدر آهر انعام ملندو، پوءِ اهو ڪم ڪهڙو به خسيص هجي. جيئن مون مٿي به چيو آهي، تيئن آڏ وسهان ٿو ته جيتري قدر منهنجي ذات وارا ماڻهو ڪوبه رواجي ڪم غير رواجي طرح ڪرڻ سگهندا، يا اهڙو عملي طرح ڪندا، جنهن کي ڪوبه ٻيو ماڻهو سڌاري بهتر ڪري نه سگهندو، يا اهڙو ڪم ڪندا جو ماڻهو ضروري ڄاڻي انهي کي ڇڏي نه سگهندا. اوتري قدر هو فتحيابي حاصل ڪندا، انهي خيال سان مون پهرئين دفعي هاميٽن ۾ ڪوشش ٿي ڪئي، جتي مون کي اسڪول جي جاءِ کي ٻهاري ڏيڻ ۽ سامان صفا

ڪرڻ جو وجهه ڏنو ويو هو. مون انهي سهل ٿي سمجهيو ته منهنجي آئيندي جي حالت انهي جاءِ جي ڇڱي طرح صفا ڪرڻ تي منحصر آهي ۽ تنهنڪري مون هڪو ارادو ڪيو ته اهو ڪم اهڙو چڱو ڪريان، جو ٻيو ڪوبه انهي مان عيب ڪري نه سگهي. مون ڏٺو ته ڪن ٿورن ئي ماڻهن هسٽر ٽئٽر جي تصويرن ڏسندي بيهي ڀڄا ڪئي ته اهو نقاش شيدي آهي يا فرينچ آهي يا جرمن آهي. هنن رڳو هيترو ئي ڄاتو ته انهي نقاش هڪڙو اهڙو وڏو عمدو نقاشي ۽ جو ڪم ڪڍيو هو، جنهن جي جهان کي گهرج هئي. هن جي رنگ جي ڳالهه انهن جي دل ۾ اصل نه ٿي آئي. جڏهن ڪا شيڊن چوڪري رڌڻ، ٿانو ڌوئڻ، سبڻ، ڪتاب کولڻ سکي ٿي، يا ڪو شيدي چوڪر گهوڙن کي مالش ڪرڻ يا لاهوري گجرون ٻوڪڻ يا مڪڻ ولوڙڻ يا گهر جوڙڻ يا دوا درمل ڏيڻ سکي ٿو، اهڙو جهڙو ڪوبه ٻيو ڪري، بلڪ انهي کان بهتر ته انهن کي ذات يا رنگ جي نظر کان سواءِ انعام ملندو. وڏي عرصي ۾ جهان کسي سڀ کان عمدي شيءِ گهرجي ۽ ذات يا مذهب يا اڳوڻي تاريخ ۾ فرق هئڻ ڪري جهان کي جيڪا شيءِ گهربل هوندي، سا ڇڏي نه ويندي.

۽ ڀانيان ٿو ته منهنجي قوم جي آئيندي جي حالت

سموري انهي سوال تي منحصر آهي ته آها اهڙي قيمتي ۽ ڪمائي آهي يا نه ته جنهن شهر يا ملڪ ۾ اسين رهون ٿا، تنهنجا ماڻهو خلق جي خوشي ۽ سک لاءِ اسان جو هئڻ ضروري ٿا سمجهن. ڪوبه ماڻهو جو پنهنجي وطني ديس جي جسماني ۽ عقلي ۽ اخلاقي سک يا فائدو وڌائي ٿو، سو گهڻي وقت تائين انعام کان سواءِ رهجي نه ويندو. اهو هڪڙو وڏو انساني قاعدو آهي، جو هميشه لاءِ بي اثر رهي نه سگهندو.

فرينچ ماڻهن کي خوشي ۽ محبت جو جوش گهڻو رهندو آهي، انهي ڪالهه جي مون کي گهڻي قدر هڪ ٿي. آءٌ ڀانيان ٿو ته انهي ڪالهه ۾ هو منهنجي قوم کان زياده مشهور آهن. باقي اخلاقي جوش ۽ نيڪ مرديءَ ۾ آءٌ نٿو ڀانيان ته آمريڪا ۾ جيڪي منهنجي قوم وارا آهن، تن کان ڪي فرينچ ماڻهو ڪٿر آهن. ساڳي ڌنڌي وارن جي گهڻائي ۽ انهن جي دشمني ۽ حياتيءَ جي گذران جي سختيءَ ڪري هو چڱي طرح ڪم ڪرڻ ۽ زياده ڪفايت ڪم آڻڻ سکيا آهن، پر ڪنهن عرصي کان پوءِ منهنجي قوم به ساڳئي درجي کي پهچندي. سچائي ۽ اشرافت ۾ آءٌ نٿو ڀانيان ته رواجي فرينچ ماڻهو آمريڪن شيدي کان وڌيڪ آهي، ۽ ڪڍام جانورن تي رحم مهرباني ڪرڻ ۾

مون کي پڪ آهي ته منهنجي قوم وڌيڪ آهي. حقيقت ڪري جڏهن مون فرانس ڇڏيو، تڏهن آمريڪا جي ڪاري ماڻهوءَ جي آئيندي جي حالت ۾ مون کي ايتري وڌيڪ آسپد هئي، جيتري اڳي ڪڏهن نه هئي.

پئرس مان اسين لنڊن وياسين ۽ اتي جولاءِ جي پهرين تاريخن ۾ وڃي پهتاسين. آهولنڊن جي خانگي صحبت ۽ مزن جو عين وقت هو. پارليامينٽ پئي هلي ۽ ملڪ ۾ ڏاڍي خوشي هئي. مسٽر گاريسن ۽ ٻين دوستن اسان کي گهڻا سفارش ۽ معرفت جا خط ڏنا هئا ۽ ڪڏيل بادشاهت جي جدا جدا پياڻن ۾ ٻين ماڻهن ڏي سڌا خط به لکيا هئا. انهن کي اسان جي اچڻ جي خبر ڏني هئا. لنڊن ۾ پهچڻ کان سگهوئي پوءِ اسان کي بيشمار دعوتون مليون ته هر قسم جي قومي مجلسن ۽ جلسن ۾ وڃي حاضر ٿيون ۽ مون کي عام ماڻهن جي اڳيان تقرون ڏيڻ جا به سڏ آيا. اهڙن گهڻن جاين تي وڃڻ کان ته مون انهي عذر تي انڪار ڪيو ته مون کي آرام جي گهرج هئي. ٻين هنڌن مان به ڪن ٿورن تي اسان وڃڻ قبول ڪيو. پادري ڊاڪٽر برڪ هر فرڊ ۽ سندس زال، جن سان بوسٽن ۾ منهنجي معرفت هئي، تنهن آمريڪا جي ايلچي آئرل جوئف چوٿ سان صلاح ڪري ايسڪس

۱۹۸۱ ۾ هڪڙي مجلس جو بندوبست ڪيو، جتي مون کي
 ڳالهائڻو ٿيو. **مسٽر چوگت** مهرباني ڪري آڏي مير
 مجلس ٿيڻ قبول ڪيو. انهي مجلس ۾ تمام گهڻا ماڻهو آيا.
 گهڻا مشهور مشهور ماڻهو حاضر هئا، جن مان ڪيترا ته
 پارليامينٽ جا ميمبر هئا، جيئن ته **مسٽر جيمس برائيس**،
 جنهن مجلس ۾ ڳالهائڻو به. ماڻهن مان منهنجي معرفت
 ڪرائيندي ۽ منهنجي تقرير جي مختصر مطلب ٻڌائيندي
 آمريڪن ايلچي ۽ جيڪي چيو، سو انگلنڊ ۽ آمريڪا جي
 اخبارن ۾ هر وقت ڇاپيو ويو هو. **ڊاڪٽر ۽ مسز هرفورڊ**
 مون کي ۽ منهنجي زال جي لاءِ پاڻ وٽ مهمانيءَ جي
 مجلس ڪئي، جنهن ۾ انگلنڊ جي تمام چڱن چڱن ماڻهن
 سان واقف ٿيڻ جو مون کي شرف حاصل ٿيو. جيترا ڏينهن
 اسين لنڊن ۾ رهيل هئاسين، اوترا ڏينهن **مسٽر چوگت**
 وڪيل اسان سان نهايت مهرباني ڪئي ۽ هر طرح اسان
 جي منپال لڏائين. سندس مهماني واري مجلس ۾ پهريون
 دفعو منهنجي مارڪ ٽويڊن سان معرفت ٿي.

اسين ڪيترائي ڀيرا مسز فشرانئون وٽ مهمان
 ٿياسين، جا انگلنڊ جي هڪڙي مدبر رچرڊ ڪاڊن
 جي ڌيءَ هئي. **مسٽر توڙي مسز آئزن اسان جي سک**
 ۽ آسائش لاءِ ذرو به ڪين گهٽايو. پوءِ ڀرو هفتي کن تائين

اسين جان برائت جي ڏي ۽ وٽ مهمان هئاسين، جا هاڻ اسٽريٽ واري مسٽر ڪلارڪ جي زال آهي. انهن ٻنهي زال مڙس ۽ سندس ڏي ۽ ٻئي سال ٽسڪجي ۽ اچي اسان جي ملاقات ڪئي. برمنگهام ۾ اسين ڪيترائي ڏينهن مسٽر جوزف سٽرچ جا مهمان هئاسين، جنهن جو ٻي هڪڙو وڏو ٻانهپ جي بند ڪرڻ جي سعي ڪارن مان هو ۽ وهٽيئر ۽ گاريسن جو دوست هو. ساري انگلنڊ ۾ جي جي مائهو فوتي ولیم لائڊ گاريسن ۽ آئرن فريڊرڪ بگلس ۽ ٻين ٻانهپ جي بند ڪرڻ وارن جا واقف ۽ تعريف ڪندڙ هئا، تن سڀني سان ملاقات ڪري اسين ڏاڍا خوش ٿياسين. اهڙي ساڳي خيال وارا انگريزن جن سان گڏياسين ٿي، سي انهن ٻن آمريڪن ماڻهن جي تعريف مان ڏاڍا پيا ٿي نه ٿي. انگلنڊ ڏي وڃڻ کان اڳي مون کي اهڙي خبر بلڪل نه هئي ته انگلنڊ ۾ ٻانهپ بند ڪرڻ وارن به آزادگي جي لاءِ ڪيتري قدر ڪوشش ٿي ڪئي ۽ ڪيتري گهڻي مالي ۽ ضروري مدد ٿي ڏني. برسٽل ۾ مون توڙي منهنجي زال، زالن جي ليبرل ڪلب ۾ تقرير ڏني. انڌن جي لاءِ جيڪو شاهي ڪاليج آهي، تنهن ۾ به شروعات واري ڪارڪذاري ۽ وقت مون هڪڙي وڏي تقرير ڪئي. اها ڪارڪذاري ڪرسٽل پبليس واري

محلات ۾ هلي ۽ اتي جو مير مجلس اڳوڻو ڊيوڪ آف ويسٽ هئسٽر هو، جو آءٌ ڀانيان ٿو ته دنيا ۾ نه ته به انگلنڊ ۾ سڀ کان زياده دولتمند ماڻهو هو. ڊيوڪ پاڻ، توڙي سندس زال ۽ ڌيءُ منهنجي تقرير سان ڏاڍا خوش ڏسڻ ۾ آيا ۽ دل سان منهنجي شڪر گذاري ڪيائون. ليڊي اهر ڊين جي مهربانيءَ سان آءٌ پنهنجي زال سميت، زالن جي انٽرنيشنل ڪانگريس جا انهن ڏينهن ۾ لنڊن ۾ پئي هلي، تنهن جي لاءِ آيلن ڪن ماڻهن سان گڏ، راڻي وڪٽوريا کي ونڊر ڪئسل ۾ وڃي ڏسي سگهيس، جتي پوءِ مس سوسن ائٽلني به هئي ۽ مون کي اها ڳالهه ذهن نشين ٿي ته اڪثر ڪنهن ماڻهوءَ کي ساڳئي هڪڙي ڪلاڪ جي اندر اهڙو وجهه نه مليو هوندو ته ٻن ٻلاڪن مخالف رستن واري کي ڏسي سگهي، يعني راڻي وڪٽوريا ۽ سوسن ائٽلني.

اسين ڪيترائي ڀيرا هائوس آف ڪامنس ۾ ويساين، جتي اسان سر هنري سٽئڻلي ڏٺو. مون ساڻس آفريڪا بابت ۽ آمريڪا جي شيدين سان انهي جو جيڪو واسطو آهي، تنهن بابت ڳالهائيو. انهي ملاقات کان پوءِ مون کي خاطري ٿي ته آمريڪا جي شيدين جي لڏي آفريڪا ۾ وڃڻ ڪري انهن جي سڌڙن جي ڪابه اميد ڪانهي.

ڪيترن ئي موقعن تي آءٌ پنهنجي زال سان گڏ انگريزن جي سندن بهراڙي ۽ وارن گهرن ۾ وڃي مهمان ٿيس، جتي آءٌ ڀانيان ٿو ته انگريزن جا عمدا اخلاق ۽ گڻ ظاهر ٿين ٿا. ٻيون ته، به هڪڙي ڳالهه ۾ سون ڪي هڪ آهي ته، انگريز آمريڪن ماڻهن کان گوءَ کڻي ويا آهن. اها هي ته هو ايترو سکيا آهن ته حياتي ۽ مان زياده فائدو ڪيئن حاصل ڪجي. انگريزن جي خانگي حياتي گذارڻ جو رستو نهايت ڪامل ٿو ڏسجي. سڀ ڪا شيءِ ڪلاڪ جي ڪلن وانگي پوري پئي هلي. اها ڳالهه به مون کي ذهن نشين ٿي ته نوڪر پنهنجن ڏٺين ۽ ڏيائين کي تعظيم ٿا ڏين، جا آمريڪا ۾ ڏيڻ ۾ نٿي اچي. انگريزي نوڪر اڪثر رڳو نوڪر رهڻ ٿو گهري ۽ انهي ڪري انهي هنر ۾ پاڻ کي اهڙو قابل ۽ هوشيار ٿو ڪري جو آمريڪا ۾ ڪنهن به قسم جو نوڪر اهڙو اڃا ڪونه ٿيو آهي. اسان جي ملڪ ۾ نوڪر اها اميد ٿو ڪري ته ٿورن ئي ورهين ۾ هو پاڻ ڏٺي ٿيندو. انهن ٻنهي ڳالهين مان ڪهڙي چڱي آهي؟ انهي جو آءٌ همت جهلي جواب ڏئي نٿو سگهان. ٻي ڳالهه جا ساري انگلنڊ ۾ منهنجي ذهن تي ويئي، سا اها هئي ته هر درجي جي ماڻهن قاعدي ۽ انتظام جي ڏاڍي سنڀال ٿي ڪئي ۽ ميڪو ڪم پوري بندوبست سان

ٿي ڪيائون. مون معلوم ڪيو ته انگريز ماڻهو جيئن ٻين
ڪمن ۾ ٿا ڪن، تيئن ڪائڻ ۾ به گهڻو وقت ٿا وٺن.
عجب ڪونهي ته گهڻي عرصي ۾ هو تڪڙن ۽ ٻڄندڙن
آمريڪن ماڻهن جيترو يا انهي کان زياده ڪم ڪن ٿا.
انگلينڊ ۾ وڃڻ ڪري امير ماڻهن جي لاءِ جيڪا منهنجي
راءِ هئي سا بهتر ٿي. مون کي اها ڳالهه خيال ٿي ۽ نه
هئي ته عام خلق انهن کي ايتري قدر پيار ڪري ٿي ۽
عزت ڏئي ٿي، نه اها خبر هيم ته خير جي ڪمن تي هو
ايترو گهڻو وقت ۽ پيسو ٿا خرچين ۽ اهو ڪم ڪهڙي
سڄي دل سان ٿا ڪن. آءٌ سمجهندو هوس ته هو رڳو گهڻو
پيسو ٿا خرچين ۽ مزا ٿا مائين.

انگريزي ماڻهن جي مجلسن ۾ ڳالهائڻ تي هرڻ
مون کي مشڪلات ٿي. رواجي انگريز اهڙو دماغ
سپڪنهن ڳالهه بابت اهڙو شوق وارو آهي، جو جڏهن
مون هڪڙي اهڙي چرچي جهڙي ڳالهه ڪئي، جنهن
تي جيڪر آمريڪن ماڻهن کي کلي کلي پيٽ ۾ سور
پئجي وڃي، تنهن تي انگريز ماڻهن رڳو اڪيون وجهي
مون ڏي نهاريو ۽ مرڪيا به ڪين.

جڏهن ڪنهن انگريز ماڻهوءَ جي دل نوسان دوستيءَ
۾ پجهي وڃي ٿي، تڏهن هو توکي چڻ ته رک جي سن

سان ٻڌي ٿو چڙهي ۽ مون کي نٿو سجهي ته اهڙيون جاءِ
 ڪندڙ ۽ خوش رکندڙ ۽ ٻيون ڪي گهڻيون دوستيون
 هونديون. اها ڳالهه شايد هيٺين مثال ڏيڻ سان آڻ بهتر
 سمجهائي سگهندس. سدرلنڊ جي ڊيوڪ ۽ ڊچيس مون کي
 ۽ منهنجي زال کي سٺافرد هائوس، جو لنڊن ۾ تمام عمدو
 گهر شمار ڪرڻ ۾ ٿو اچي، تنهن ۾ هڪڙي کاڌي جي
 مجلس ۾ دعوت ڏني. هتي هيترو به چوڻ مناسب آهي ته
 منهنجي نظر ۾ سدرلنڊ جي ڊچيس انگلنڊ ۾ نهايت خوبصورت
 زال آهي. انهي مجلس ۾ تمام ٿورا ته به ٿي سؤ ماڻهو
 ضرور هوندا. انهي ساڳي رات واري عرصي ۾ ڊچيس به
 پيرا اسان کي ڳولي ڪڍيو، انهي لاءِ ته اسان مان گفتگو
 ڪري، هن مون کي چيو ته جڏهن اوهين وطن پهچو،
 تڏهن مون ڏي پنهنجي ٿسڪجي جي ڪم بابت وڌيڪ
 احوال لکجو. مون ائين ئي ڪيو. جڏهن ناتال آيو،
 تڏهن هن اسان ڏي پنهنجي عڪسي تصوير پنهنجي دستخط
 سان موڪلي، جا ڏسي اسان کي حيرت به لڳي ۽ خوشي
 به ٿيسون. انهي کان پوءِ به اسان جي وچ ۾ لکپڙهه هلي
 اچي ۽ هاڻ اسين ڄاڻون ٿا ته سدرلنڊ جي ڊچيس اسان جن
 سچن خيرخواهن مان هڪڙي آهي.

يورپ ۾ ٿي مهينا گذاري اسين سائوٿمپٽن گسان

سينٽ لوئي نالي جهاز ۾ چڙهي روانا ٿياسين. انهي آکپوٽ تي هڪڙو چڱو ڪتب خانو هو، جو سينٽ لوئي جي شهر جي ماڻهن انهي جهاز کي تحفو ڪري ڏئي ڇڏيو هو. انهي ڪتب خاني ۾ سون فريڊرڪ ڊگلس جي حياتي جي احوال جو هڪڙو ڪتاب لڌو، جو آءٌ پڙهڻ لڳس. مسٽر ڊگلس جي انگلنڊ واري پهرئين ۽ ٻئي سفر ۾ جهاز تي جيڪا هلت ساڻس ٿي هئي، تنهنجو بيان خاص طرح سون کي ڏاڍو وڻيو. انهي ۾ هن ذڪر ڪيو هو ته، کيس ڪنهن به ڪوئي ۾ ڪهڙڻ جي موڪل نه هئي، پر رڳو جهاز جي مٿئين تختي تي رهڻ ٿي ڏنائونس. جڏهن اهو بيان پڙهي بس ڪيم، تڏهن ٿورن منٽن کان پوءِ ڪي سکر مڙس ۽ زالون سون کي اچي منٽ ڪري چوڻ لڳيون ته ٻئي ڏينهن شام جو جيڪا راڳ جي مجلس ٿيڻي هئي، تنهن ۾ ڪا تقرير ڪريان. اڃا به اهڙا ڪي ماڻهو آهن، جي بيهيا ٿي چون ٿا ته آمريڪا ۾ ذات جي فرق جو خيال گهٽ اثر وارو ٿيندو نٿو وڃي! انهي راڳ واري مجلس ۾ آئرنل بينجمن اوڊيل نيويارڪ جو هائوڪو گورنر، پريزيڊنٽ هو. جيڪي سون چيو سو ڏاڍي خيال سان هنن ٻڌو. جهاز جي مسافرن مان گهڻا مڙئي ڏکڻ جا هئا. مجلس پوري ٿيڻ تي ڪن صاحبن اها

رت ڪئي ته ٽسڪجي ۽ هلندڙ ڪم جي مدد لاءِ چنڊو
ڪولجي. انهي جو نتيجو اهو ٿيو ته ڪيترن ئي اسڪالرشپن
جي لاءِ پيسا کڏ ٿيا.

جڏهن اسين پئرس ۾ هئاسين، تڏهن الهندي ورجينيا
۽ جنهن شهر جي ويجهو مون ٻاراڻي وهي گذاري هئي،
تنهن مان مون کي هيٺيون دعوت نامو آيو، جو پڙهي
مون کي ڏاڍي حيراني ۽ خوشي ٿي :-

صاحب مهربان - آلهندي ورجينيا جي ماڻهن ڪهڙن
سڪرن همراءِ ٿي اوهان جي ڪم ۽ قابليت جي تعريف
ظاهر ڪئي آهي ۽ خواهش ڏيکاري اٿن ته جڏهن اوهين
يورپ کان موٽي اچو، تڏهن وٽن اچي پنهنجن ڪنهن سان
هنن کي همٿايو. اسين سچي دل سان انهي تحريڪ کي
چارلسٽن شهر جي ماڻهن جي طرفان ٿيڪ ٿا ڏيون ته مهرباني
ڪري اسان وٽ اچجو ته اوهان جي حياتي ۽ ڪيل ڪم
جي ڪري جيڪا اوهان اسان کي عزت ڏني آهي، تنهنجي
لاءِ اوهان کي عزت ڏيون.

اوهان جا نياز مند چارلسٽن شهر جي ڪائونسل

معرفت

چارلسٽن

هرمن سمٿ ميئر جي

تاريخ ۱۶ مئي ۱۸۹۹

مٿين چارلسٽن شهر جي ڪائونسل جي دعوت واري خط سان گڏ هي خط به هو:-

صاحب مهربان - اسين چارلسٽن ۽ الهندي ورجينيا جا ماڻهو خواهش ٿا ڪريون ته اوهان تي ۽ جيڪي اوهان هيستائين ڪم ڪيا آهن، تن تي فخر ظاهر ڪريون ۽ اجازت ٿا گهرون ته اهو پنهنجو فخر ۽ شوق ڪمائتي طرح ظاهر ڪريون. جڏهن اوهين هاڻ تازا پنهنجي جهوني وطن ۽ اسان جي وچ ۾ آيا هئو، تڏهن اسان کي افسوس آهي ته اوهان جي تقرير ٻڌي نه سگهياسين ۽ نه اوهان جي چالو ڪم لاءِ ڪا ڪمائتي مدد ڏيئي سگهياسين، جو اوهين يورپ ڏي هليا ويو. تنهنڪري هاڻي اسين ڏاڍي شوق سان عرض ٿا ڪريون ته جڏهن اوهين يورپ مان موٽو، تڏهن اسان جي مهماني قبول ڪجو ۽ اسان کي پنهنجي تقرير ٻڌڻ جو وجهه ڏجو ۽ انهي وقت اسين مناسب رستي سان اوهان جي ڪم سان واسطو به رکنداسين ۽ اوهان جي حاضري ۽ گفتگو سان همت ۽ هدايت به حاصل ڪنداسين. مهرباني ڪري هن دعوت نامي جو جواب جلد موڪلجو ۽ ٻڌائجو ته ڪڏهن اوهين اسان جي شهر ۾ اچي سگهندؤ. انهي جي لاءِ اسين اوهان جا احساسنمند رهنداسين.

اوهان جا نيازمنڊ -

ڊيلي گزيٽ اخبار - ڊيلي ميل ٽريون اخبار - ائٽڪنسن
گورنر - باڪس سيڪريٽري وغيره وغيره .

اهو دعوت نامو شهر جي ڪائونسل ۽ سرڪاري
عهديدارن ۽ ٻنهي قومن جي سکر ماڻهن کان آيل هو،
جن جي وچ ۾ آڏ ٺنڊي هوندي کان رهيو هوس ■ جن
وٽان ڪي ٿورا ورهيه اڳي گمنامي ۽ مسڪيني ۽ بي علمي
جي حالت ۾ نڪري ويو هوس ته ڪا تعليم حاصل ڪريان.
انهي ڪري آڏ ڏاڍو حيران ۽ پريشان ٿيس، ڇا لاء جو
آڏ سمجهي نٿي سگهيس ته مون ڪو اهڙو ڪم ڪيو
آهي، جنهنجي لاء ايترو مان ملير .

مون دعوت قبول ڪئي ۽ ٺهرايل ڏينهن تي چارلسٽن
جي ريلوي اسٽيشن تي ٻنهي قومن جي هڪڙي گڏيل
ڪميٽي اڳوڻي گورنر هئڪ ڪارڪل سميت منهنجي
استقبال لاء آئي . مرحبا جو عام جلسو چارلسٽن شهر جي
آپيرا هائوس يا تماشگاه ۾ ٿيو . رياست جو گورنر آنربل
جارج ائٽڪنسن پريزيڊنٽ هو ۽ مرحبا ڪرڻ واري
تقرير اڳوڻي گورنر هئڪ ڪارڪل ڪئي . انهي مرحبا
ٿي مجلس ۾ گهڻا شيدي ماڻهو شامل هئا . ٻنهي قومن جي
ماڻهن سان اها تماشي گاه ڀرجي وئي ۽ ڪورن ماڻهن مان

گهڻا ته آهي هئا، جن وٽ ننڍي هوندي مون ڪمايو هو. ٻئي ڏينهن گورنر ۽ مسز الڱڪسن سيٽ هائوس ۾ منهنجي گڏجڻ لاءِ هڪڙو جلسو ڪيو، جنهن ۾ سڀني درجن جا ماڻهو آيا.

انهي کان پوءِ ست ئي جارجيا جي اٺلٺا شهر ۾ شيڊين ماڻهن منهنجي لاءِ مرحبا ٿي مجلس ڪئي، جنهن ۾ گورنر پريزيڊنٽ ٿيو ۽ ساڳي اهڙي مجلس نيو آرينس ۾ به ڏنائون، جنهن ۾ انهي شهر جو هيئر پريزيڊنٽ ٿيو. ٻين به ڪيترن ئي جاين تان دعوتون مليون، جي آءٌ قبول ڪري نه سگهيس.

باب سترهون

آخري لفظ

يورپ ڏي وڃڻ کان اڳي منهنجي حياتي ۾ ڪي اهڙيون ڳالهيون اچي پيون، جن ڪري مون کي ڏاڍي حيرت لڳي. حقيقت ڪري منهنجي ساري حياتي اڪثر حيرت جهڙين ڳالهين سان ڀريل آهي. منهنجو اهو ويساھ آهي ته جيڪڏهن ڪوبه ماڻهو هڪو ارادو ڪندو ته ساري عمر ڏهاڙي آءٌ وس پچندي تمام چڱي طرح هلندس،

يعني ڪوشش ڪري هر روز مٿانهين درجي تائين پاڪ ۽ خلق جو خير خواه ۽ ڪمائڻو رهندس ته انهن جي حياتي اهڙي قسم جي ترغيبن ۽ اوچتين مددن سان ڀريل رهندي. مون کي انهي گوري يا شيدي ماڻهوءَ تي افسوس ٿو اچي، جنهن کي ڪڏهن به اهڙي دل جي خوشي ۽ سرهائي پيدا نه ٿي آهي، جا ڪنهن ٻئي ماڻهوءَ کي زياده خوش ۽ آسودي ۽ ڪمائتي رکڻ ۾ مدد ڪرڻ جي ڪوشش مان پيدا ٿيندي آهي.

جنرل آرمسٽرانگ پنهنجي سرڻ کان ڇهه مهينا اڳي ۽ فالج جي مرض ۾ گرفتار ٿيڻ کان قريب هڪڙو سال پوءِ خواهش ڏيکاري ته دنيا مان وڃڻ کان اڳي وري ٽسڪجي ۾ اچي. جيتوڻيڪ هن کي پنهنجن عضون تي ڪوبه اختيار ڪونه هو ۽ بلڪل لاچار ۽ محتاج هو، ته به هن جي مراد پوري ڪرڻ لاءِ هن کي ٽسڪجي آندائون. ٽسڪجي ريلوي جا مالڪ، جي انهي شهر جا رهندڙ گورا ماڻهو هئا، تن خرچ کان سواءِ وڏي اسٽيشن ڇيهه تائين پنج ميل هن جي استقبال لاءِ اسپيشل ٽرين هلائڻ جي آڇ ڪئي. هو شام جو نائين بجي ڌاري اسڪول جي حد ۾ پهتو. ڪنهن ماڻهورٿ ڪئي ته مشعلن سان جنرل جي مرحبا ڪجي، آخر ائين ئي ڪيو ويو. جنهن وقت هن جي

گاڏي اسڪول جي حد ۾ گهڙي، انهي وقت هزار کان به وڌيڪ ماسترن ۽ شاگردن صنوبر جي ڪاٺين جون ٻرندڙ ۽ لڏندڙ اساڙيون کڻي جهليون، ۽ جنرل جي گاڏي ٻن مشعلن جي قطارن جي وچ مان لنگهي وئي. اهو سارو بندوبست اهڙو عجيب ۽ نئين قسم جو هو، جو جنرل نهايت خوش ٿيو. هو قريب ٻه مهينا منهنجي گهر ۾ مهمان رهيو، ۽ جيتوڻيڪ هو عضوا چوري يا ڳالهائي نٿي سگهيو، تڏهن به هن سڀڪو ڪلاڪ ڏکڻ جي ماڻهن کي مدد ڏيڻ جي آڀاڻن ۽ رستن رٿن ۾ گذاريو. مون کي وري وري پئي چيائين ته ملڪ جي ماڻهن جو رڳو اهو فرض نه هو ته ڏکڻ جي شيادين کي سڌارڻ ۾ مدد ڪن، پر غريب گورن کي به. هن جي وڃڻ کان پوءِ آڱ وري نئين سر زياده شوق سان انهي ڪم ۾ لڳس، جنهن تي هميشه هن جو خيال رهندو هو. ون چاتو ته جڏهن ههڙي حال ۾ به ڪو ماڻهو خوشيءَ سان خيال ۽ ڪم ڪري ٿو، تڏهن مون کي ته ضرور پنهنجي دل جي مراد پوري ڪرڻ لاءِ هر طرح ڪوشش ڪرڻ گهرجي.

ٽورن هفتن کان پوءِ جڏهن جنرل آرمسٽرانگ وفات ڪئي، تڏهن مون کي هڪڙي نهايت عمدي ۽ هردلعزيز ۽ خود نثار ماڻهوءَ سان ملاقات جو شرف حاصل

ٿيو. آهو هو بهادري ڊاڪٽر هالس فرسل، جو هاڻ جنرل آرمسٽرانگ جي جاءِ تي آهي ۽ هاميئن اسڪول جو پرنسپال آهي. انهي جي چٽي، زور واري ۽ ڪامل هدايت ۽ مهنڌاريءَ هيٺ هاميئن کي آها خوش نصيبي ترقي حاصل ٿي آهي، جنهنجي لاءِ جنرل هميشه خواهش ڪندو هو. پائنجي ٿو ته ڊاڪٽر فرسل هميشه پنهنجي جند جي محنت ۽ ڪوشش جنرل آرمسٽرانگ جي نالي جي پٺيان لڪائيندو آيو آهي ۽ خلق جي فائدي جي نظر تي پنهنجي نالي ناموس جي ڪا به گهٽي ڪانه رهي اٿس. ڪيترائي ڀيرا مون کان پڇيو ويو آهي ته سڀ کان وڏي حيرت جهڙي شيءِ ڪهڙي تنهنجي ڌيان تي آئي؟ انهي سوال جو جواب سواءِ شڪ جي هي آهي ته آها هيٺيون خط آهي، جو هڪڙي آچر جي ڏينهن صبح جو ٽسڪجي ۾ پنهنجن ٻارن ٻچن سان گڏهنهنجي گهر جي وراندي ۾ ويٺي مون کي مليو:-

صاحب مهربان - هارورڊ يونيورسٽي جي مرضي آهي ته جڏهن هاڻي ڪاليج ڪلندا، تڏهن اوهان کي هڪڙي آبروءَ جهڙي ڊگري يا سند ڏئي، پر اسان جو دستور اهو آهي ته اهڙيون ڊگريون فقط انهن صاحبن کي ڏجن، جي خاضر هجن. ڪاليج جو ڪم هن سال تاريخ ۲۴ جون

جي ڪلندو، تنهنڪري انهي ڏينهن ۾ پهرن کان پنجن
بجي تائين اوهان جي حاضري ۽ جو ڪپ ٿيندو. اميد آهي
تہ اوهين انهي ڏينهن ڪيمبرج ۾ ايندؤ.

هارورڊ يونيورسٽي، ڪيمبرج.

اوهان جو نياز مند

تاريخ ۲۸ مئي ۱۸۹۶

چارلس ايليت

اها هڪڙي اهڙي قدرداني هئي، جا ذرو بہ منهنجي
خيال ۾ نہ آئي هئي ۽ آءٌ وسهي نٿي سگهيس تہ آمريڪا
جي هڪڙي تمام قديم ۽ مشهور يونيورسٽي جي هٿان
سون کي اهڙي ڊگري ۽ جو شرف حاصل ٿيندو. جيئن
انهي مهل آءٌ اهو خط هٿ ۾ جهليو پنهنجي ورائڊي ۾
ويٺو هوس، تيئن منهنجن اکين ۾ ڳوڙها نڪري آيا.
منهنجي ساري اڳوڻي حياتي، جڏهن بئنڪ ۾ ٻانهو ٿي
گذارين ۽ اڱرن جي ڪاڻ ۾ ڪم ٿي ڪيم، جڏهن نہ
ڪاڌو موجود هوندو هوم نہ ڪپڙو، جڏهن رستي جي
پاسي هيٺان سمهندو هوس ۽ تعليم لاءِ مٿا پيو هڻندو هوس،
۽ ٽسڪجي ۾ ڏکيا ڏينهن پيو گذاريندو هوس ۽ هڪڙي
ڊالر ڪمائڻ لاءِ نہ سجهندو هوم تہ ڪيڏي وڃان، منهنجي
قوم جي علحدگي ۽ ڪڏهن ڪڏهن مظلومي، اهي سڀ
ڳالهون منهنجن اکين آڏو گذريون ۽ مون کي ماري

وڌائون .

جنهن شيءِ کي جهان نالو ناموس ٿو سڏي، تنهنجي
 نڪا مون کي طنب هئي نڪا پرواهه هئي . هميشه آءُ
 ڄاڻندو آهيان ته ناموس هڪڙي اهڙي شيءِ آهي، جا
 ڪنهن چڱي ڪم ڪرڻ ۾ ايندي آهي . اڪثر مون
 پنهنجن دوستن کي پڇي ٿو آهي ته جيڪڏهن ڪوبه
 درجو، جو مون کي ڪٿي ملي، تنهنجي وسيلي آءُ ڪو
 چڱو ڪم ڪري سگهان، ته انهي تي آءُ بلڪل راضي
 رهندس . انهي جي ڳڻتي مون کي فقط انهي لاءِ ٿي رهي
 ته انهي جي وسيلي آءُ ڇڏائي ڪري سگهان، جيئن دولت
 ڪم اچي سگهي ٿي . جيئن زياده توڻگر ماڻهن سان منهنجو
 واسطو ٿو رهي، تيئن وڌيڪ مون کي خاطري ٿئي ٿي ته
 آهي پنهنجي ٺاڻي کي ائين ٿا سمجهن، جيئن ڪو اوزار،
 جو ڇڏائي ڪرڻ لاءِ خدا انهن جي هٿ ۾ ڏنو هجي .
 جڏهن ڪڏهن آءُ هسٽر جان راڪفيلڊ جي آفيس ڏي
 ويندو آهيان، جنهن ٽسڪجيءَ کي گهڻو ئي ڪي ڏنو
 آهي، تڏهن اها ڳالهه مون کي ياد پوندي آهي . هو
 هميشه نهايت خيال ۽ خبرداري ۽ باريڪ بينيءَ سان جانچ
 ڪندو آهي ته سندس سڀڪو ڊالر ضرور ڪنهن تمام چڱي
 ڪم ڪرڻ ۾ صرف ٿو ٿئي، اهڙي جانچ جا ڪنهن

ڏنڌي جي حساب جي چڪاس ڪندي ڪبي آهي. انهي مان سون ڪي ۲۰ ٽي ٽي ته هاڻي دولتمند ماڻهن جي خيال جو لاڙو انهي پاسي آهي. جا ڳالهه گهڻي خوشي ۽ همت ڏيارڻ جهڙي آهي.

جون مهيني جي ۲۴ تاريخ، نائين بجي مهل، يونيورسٽي جي حدن اندر ٺهرايل جاءِ تي مان پريزيڊنٽ ايليت ۽ هارورڊ يونيورسٽي جي سنڀاليندڙن جي مجلس وارن ۽ ٻين مهمانن کي گڏيس، جي انهي ڪم لاءِ اتي حاضر ٿيا هئا ته مون کي وٺي سٽڊرس ٽيئر تائين نين، جتي شروعات جون ورزشون ٿيڻيون هيون ۽ ڊگري ڏيڻي هئي. ٻيا جيڪي انهي وقت ڊگرين ملڻ لاءِ سڏيا ويا هئا، تن مان هي صاحب هئا: جنرل فيلسن هائلس، ڊاڪٽر بيل، جو بيل ٽيليفون جو جوڙيندڙ هو، بشپ ونسينٽ ۽ پادري هائلس سٽوڊيج. اسان کي پريزيڊنٽ ۽ سنڀاليندڙن جي مجلس وارن جي پٺيان قطار ٻڌائي بيهاري ويا ۽ پوءِ هڪدم ماسا چيزمس جو گورنر، نيزه بردارن جي ٽوليءَ سان اچي پريزيڊنٽ ايليت جي ڀرسان ساڳي قطار ۾ بيٺو. انهي ساڳي قطار ۾ ڪيترا ٻيا عملدار ۽ پروفيسر يا مدرس هئا، جن کي دستوري ٽوپي ۽ قبا پيل هئي. انهي ترتيب ۾ اسين سٽڊرس ٽيئر ڏي هلڻ

لڳاسين ۽ جڏهن آئي شروعات وارا ڪم ٿي چڪا، تڏهن عزت وارين سندن ڏين جو ڪم شروع ٿيو. ڀانئجي ٿو ته هارورڊ ۾ هميشه اها تمام مزي جهڙي ڪارڪذاري آهي. انهي جي خبر تڏهن پوندي آهي، جڏهن جن ماڻهن کي سندن ملنديون، سي اچي سامهون پيهندا آهن ۽ سندن ملڪ کان پوءِ شاگرد ۽ ٻيا ماڻهو انهن جي مشهورائي موجب خوشي ۽ جون تازيون وڄائي انهن جي مرحبا ڪندا آهن. انهن سندن ڏيندي شوق ۽ جوش نهايت اعليٰ حد کسي ٿو رسي.

جڏهن سون کي نالو وٺي سڏيائون، تڏهن آءُ اٿيس، پريزيڊنٽ ايليٽ تمام چڱي ۽ زور ڀري انگريزي زبان ۾ ايم اي جي سند عطا ڪئي. جڏهن اها ڪارڪذاري پوري ٿي، تڏهن جن کي سندن مليون هيون، تن کي پريزيڊنٽ سان گڏ چوڻي ماني کائڻ لاءِ سڏ ٿيو. مانيءَ کان پوءِ وري به اسان کي قطار ۾ بيهارايائون ۽ بشپ ولبر لارينس، جو انهي سال جي لاءِ مارشل مقرر ڪيو ويو هو، سو اسان کي ڪاليج جي حد مان لنگهائي هليو. انهي وچ ۾ جدا جدا هنڌن تي، جن کي اها تعظيم ملي هئي، تن جو نالو وٺي هارورڊ جو نعرو ٿي هنيائون. اهو پنڌ ڪري اسين ميموريل هال تائين آياسين، جتي

وڏي ماني تيار ٿي رکيل هئي. هڪ هزار مضبوط ۽ چڱا ماڻهو، سرڪاري ۽ مذهبي کاتي ۽ واپاري ۽ تعليم کاتي جا، جن کي ڪاليج جي نمڪ حلالِي ۽ فخر جو شوق ۽ جوش هو ۽ جن مان خاص هارورڊ جي خوشبوءِ ايندي آهي، سي ڏسڻ هڪڙو اهڙو تماشو آهي، جو جلد وري وسرڻ جو ناهي.

ماني کائڻ کان پوءِ جن ماڻهن تقريرون ڪيون سي هي هئا :
پريزيڊنٽ ايليٽ، گورنر راجر ووڪس، جنرل مابلٽس، ڊاڪٽر مائٽ سٽويچ، آنربل هنري ڪئبٽ لاج ۽ آءٌ. جڏهن مون کي ڳالهائڻ جو سڏ ٿيو، تڏهن ٻين ڳالهين سا گڏ مون هيٺو به چيو ته :-

جيڪا وڏي عزت اوهان اڄ مون کي ڏني آهي، تنهنجو جيڪڏهن آءٌ پاڻ کي ٿورو گهڻو لائق ڄاڻان، ته به جيڪر منهنجي دل جي حيراني ۽ ڳڻتي ڪجهه گهٽ ٿئي. آءٌ سمجهي نٿو سگهان ته ڇو اوهان ڏکڻ جي ڪاري ڀاڱي مان ۽ منهنجي غريب قوم مان، مون کي هن وقت جي عزت واري ڪار گذاريءَ ۾ شامل ٿيڻ لاءِ سڏيو آهي، انهي هوندي به مون کي اهڙي صلاح ڏيڻ مناسب نظر ٿي اچي ته اسان جن آمريڪن حياتي ۽ بابت تمام ضروري مسئلن مان هڪڙو هي آهي ته زور وارن ۽ تونگرن ۽

عالمن کي آئي تمام غريب ماڻهن ۽ ان پڙهيلن ۽ گهٽ درجي وارن مان گڏ ڪجي ته ڀلي هو هنن کي مدد ڪن ۽ ٻئي هڪ ٻين جي همت ۽ طاقت جي اثر جي قدر داني ڪن. ڀلا ڪهڙي طرح پيڪن اسٽريٽ وارن محلاتن ۾ رهڻ وارن کي اسين الاباما جي غريبائين ڀنگين ۽ ڪپهه جي ٻنين يا لوئزيانا جي ڪمانڊ جي پوڪن ۾ رهڻ وارن جي گهرجن ۽ احتياجن مان پوري طرح واقف ڪري سگهنداسين؟ اهو مسئلو هارورڊ يونيورسٽي حل ٿئي ڪري، نه ٻڌڻ کي هيٺ لاهڻ سان، پر عام ماڻهن کي مٿي نڀڻ سان...

جيڪڏهن منهنجي گذريل حياتي جو مدعا پنهنجي قوم جو سڌارڻ ۽ اوهان جي ۽ پنهنجي قوم جي وچ ۾ ساز پيدا ڪرڻ هو ته آءُ اوهان کي يقين ٿو ڏيان ته اڄ کان وٺي اهو مدعا ٻيڻو بلڪ زياده ٿيندو. خدا تعاليٰ حڪمت موجب ماڻهوءَ جي فتيحيابيءَ جو هڪڙوئي رستو آهي، ساري قوم جي لاءِ هڪڙو آهي. هن ملڪ جي خواهش آهي ته سڀ ڪا قوم آمريڪا جي نموني تي ٻڌڻ کي آزمائي ۽ هلائي. انهي رستي آها بهتر ٿئي يا بدتر ٿئي، ڪٿي يا هارائي، ۽ ٻوئين تفريق ۾ رڳو خيال ڪرڻ ڪنهن ڪم جو ناهي. ايندڙ اڌ صدي يا وڌيڪ عرصي ۾ منهنجي قوم کي آمريڪا

جسي سخت آزمائش سان لنگهڻو ٿيندو. اسان جي صبر ۽ تحمل ۽ اورچائي ۽ بردباري ۽ همت ۽ هنرمنديءَ جي آزمائش ٿيندي. اسان کي ٻين سان گڏ ڪوشش ڪرڻي ٿيندي ۽ واپار ۾ فتحياب ٿيڻو، سچ جي بدران ڪوڙ جي پرواه نه ڪرڻي، سچي شيءِ جي بدران رڳي ڏيک، جو خيال نه ڪرڻو، وڏو ٿي پوءِ به ننڍو رهڻو، پڙهيل ٿي پوءِ به نادان رهڻو، اعليٰ درجي کسي پهچي پوءِ به سڀني جو نوڪر ٿي رهڻو ٿيندو.

اهو پهريون ڀيرو هو، جو نيو انگلنڊ جي هڪڙي يونيورسٽي هڪڙي شيديءَ کي هڪڙي آبرو جهڙي سند ڏني هئي، تنهنڪري ماري ملڪ ۾ اخبارن جي انهي بابت چؤچوڻيڻ لڳي. نيويارڪ جي هڪڙي اخبار جي نامہ نويس هيئن لکيو:-

جڏهن بڪر واشنگٽن کي نالو وٺي سڏيو ويو ۽ هن آئي اها عزت قبول ڪئي، تڏهن مرحبائي تاڙين جو اهڙو ڦهڪو ٿيو، جهڙو مشهور جنگي پهلو ان جنرل هائلس کان سواءِ ٻئي ڪنهن جي به نالي تي نه ٿيو. اها مرحبا ۽ تعريف ڪوڙي ۽ زور جي نه هئي، پر سچي ۽ دلي هئي. جيڪي به ماڻهو حاضر هئا، هيٺ توڙي مٿي، سي سڀ انهي ۾ شامل ٿيا، ۽ جيڪي منهنجي چوڌاري ويٺا هئا،

تن جو منهن ٻئي پريو، جنهن مان ثابت ٿيو ته جو ماڻهو اڳي هڪڙو غلام هو ۽ انهي پنهنجي قوم جي جيڪا خدمت ڪئي هئي، تنهن جي هنن سڄي قدرداني ٿي ڪئي.

ٻوڙن جي هڪڙي اخبار جي مهتم وري هيئن لکيو: ٽسڪجي اسڪول جي پرنسپال تي ايم اي جي آبرو واري ڊگري ڏيڻ سان هارورڊ يونيورسٽي نه رکيو هن کي آبرو ڏني آهي، پر خود پاڻ کي به ڏني آهي. تعليم ۽ حب الوطني ۽ خلق جي سڌاري لاءِ ڏکڻ ۾ جيڪا ڪمائي پروفيسر بکر واشنگٽن ڪئي آهي، تنهنجي ڪري هو اسانجن قومي فياضن سان هم درجہ شمار ٿيڻ جو حقدار آهي. جيڪا يونيورسٽي انهن کي پنهنجن ٻين جي ياداشت ۾، دستوري امتحان ڪرڻ سان يا فقط آبرو ڏيڻ لاءِ داخل ٿي ڪري، تنهن کي انهن تي فخر ڪرڻ گهرجي. چون ۽ اچي ٿو ته مسٽر واشنگٽن پنهنجي قوم سان پهريون ماڻهو آهي، جنهن کي نيوانگلنڊ جي يونيورسٽيءَ هڪڙي آبرو واري ڊگري ڏني آهي. اها خود هڪڙي قسم جي ناموس ۽ عزت آهي. اها ڊگري انهي ڪري نه ڏني وئي ته مسٽر واشنگٽن هڪڙو شيدي آهي، يا هو ڄاڻي ڄم ڪان هڪڙو غلام هو، پر هن ڪري ته ڏکڻ جي شيدن

واري ڀاڱي جي ماڻهن کي مڌارڻ لاءِ محنت ۽ ڪوشش ڪرڻ سان هن اهڙي ذاتي قابليت ۽ هردلعزيزي ۽ انسانيت ڏيکاري آهي، جا ماڻهوءَ ۾ بزرگي ٿي ڏيکاري، پوءِ انهي جي ڪل اچي هجي يا ڪاري.

بوسٽن جي ٻي هڪڙي اخبار ۾ هيئن لکيل هو:-
نيوانگلنڊ جي ڪاليجن مان هارورڊ پهريون آهي، جو هڪڙي شيديءَ کي آبرو واري ڊگري ڏني ٿو. جنهن ٽسڪجي جي تاريخ پوري طرح پڙهي آهي ۽ جيڪو ڪم ان ڪيو آهي، سو معلوم ڪيو آهي، اهو بڪرواشنگٽن جي همت ۽ اورچائي ۽ هوشياريءَ جي ضرور تعزيف ڪندو. ڇو نه هارورڊ هڪڙي اڳوڻي غلام کي مان ڏني، جنهن پنهنجي قوم ۽ ملڪ جي اهڙي خدمت ڪئي آهي، جنهن جي خبر فقط آئيندي ۾ پئجي سگهڻ جي آهي.

نيويارڪ ٽائمس جي نام، نويس هيئن لکيو:-
جيڪي تقريرون ٽيون سي ماڻهن ڏاڍي خوشي ۽ شوق سان ٻڌيون، پر شيديءَ جي تقرير فصاحت ۽ بلاغت ۾ سڀني کان گوءَ کڻي وئي ۽ هن جي بس ڪرڻ وقت جيڪا تاڙين جي تحسين چوڌاري ماڻهن کان هن کي ملي، سا وڏي آواز واري هئي ۽ گهڻي تائين هلي.
ٽسڪجي ۾ مون وري اچي پنهنجو ڪم شروع ڪيو،

تنهن کان سگهوئي پوءِ مون پنهنجي دل ۾ ٻڪو ٺهراءُ
ڪيو ته آڱ ڪوشش ڪري هڪڙو اسڪول جـوڙيندس،
جو ملڪ کي اهڙو ڪمائتو ٿيندو جو يونائيٽيڊ سٽيٽس
جـو پريزيڊنٽ هڪڙي ڏينهن آهـو اچي ڏسي. حقيقت
ڪري اهو هڪڙو جرات جهڙو ٺهراءُ هو، جو ڪيترن
ورهين تائين مون پنهنجن خيالن ۾ پئي لڪايو ۽ همت
جهلي ڪنهن کي نه پئي ٻڌايو.

نومبر ۱۸۹۷ ۾ مون انهي ڪم لاءِ پهريون قدم کنيو
۽ آهوهي هونءِ مون تجويز ڪري پريزيڊنٽ مئڪڪلي
جي هڪڙي مشير آئزبل جيمس ولسن کي آڻايو،
جو هوڪ ۽ آبادي جي کاتي جو سيڪريٽري هو. سليٽر
۽ آرمسٽرانگ واري هوڪ جي علم ۽ هنر سيکارڻ جي
پهرين عمارت ڪلٿي هئي. تنهنجي ڪولن واري جلسي ۾
هو تقرير ڏيڻ لاءِ آيو.

سال ۱۸۹۸ جي پڇاڙي ۾ ڌاري مون ٻڌو ته پريزيڊنٽ
مئڪڪلي جارجيا جي اٽلنٽا شهر ۾ گهڻو ڪري اچڻو
آهي، انهي لاءِ ته اسپين ۽ آمريڪا واري جنگ جي هوري
ٿيڻ جي يادگيري قائم ڪرڻ لاءِ جيڪو صلح جو جشن
ٿيڻو آهي، تنهنجي ڪارگذاري ۾ شامل ٿئي. انهي وقت
آڱ پنهنجن ٻين ماسترن سان گڏ ارڙهن ورهين تائين ڏاڍي

محنت ۽ ڪوشش ۾ مشغول هوس ته هڪڙو اهڙو اسڪول جوڙيون، جو چاتوسين ته قوم جي لاءِ ڪمائتو ٿيندو ۽ مون ارادو ڪيو ته سڌي ڪوشش ڪري پريزيڊنٽ ۽ سندس مشيرن کي آتسي آڻايان. آڏ ۽ واشنگٽن ۾ ويس. سگهوئي آڏ سفيد گهر ۾ ويس. جڏهن آڏ آتسي ويس، تڏهن سڀ ملاقاتين جون جايون ماڻهن سان ڀريون هيون هيون، ۽ منهنجي دل لهن لڳي، چالاءِ جو مون کي اهو خطرو هو ته انهي ڏينهن آڏ کيس ڏسي نه سگهندس. پر ڪنهن به طرح مون کي مسٽر ائڊيسن پورٽر جي ڏسڻ جو وجهه مليو، جو پريزيڊنٽ جو سيڪريٽري هو. انهي کي مون پنهنجو مطلب سمجهايو، مسٽر پورٽر مهرباني ڪري منهنجو نالي جو پتو سڌو پريزيڊنٽ ڏي ڏياري موڪليو ۽ ٿورن ئي منٽن ۾ جواب آيو ته مسٽر مئڪلي توکي ڏسڻ ٿو گهري.

آڏ سمجهي نٿو سگهان ته جيئن پريزيڊنٽ مئڪلي ڪندو آهي، تيئن ڪير ڪري سگهندو جو هيترن هر قسم جي ماڻهن کي جدا جدا ڪمن واسطي ڏسي ۽ هيتري محنت ڪري ۽ هر هڪ ماڻهوءَ سان ملاقات ڪرڻ مهل آراسي ۽ صبر وارو ۽ تازو رهي. جڏهن مون پريزيڊنٽ کي ڏٺو، تڏهن هن مهرباني ڪري منهنجي شڪر گذاري

ڪئي، جو چيائين ته تون ٽسڪجيءَ ۾ ملڪ جي فائدي لاءِ هيترو ڪم ٿو ڪرين. پوءِ مون مختصر طرح پنهنجي اچڻ جو مطلب ٻڌايس. مون ذهن نشين ڪرايس ته قوم جي مدارالمهام جي اچڻ ڪري اسان جنن شاگردن ۽ ٻارن هيندڙن کي نه رڳو همت ايندي، پر ساري قوم کي مدد ملندي. هن خيال ڏئي اها ڳالهه ٻڌي، پر ٽسڪجي ۾ اچڻ جو انجام نه ڪيائين، ڇا لاءِ جو اڃا اٽلٽنا ڏي سندس وڃڻ جي رت پوزي طرح قائم نه ٿي هئي، پر هن مون کي چيو ته ڪن ٿورن هفتن کان پوءِ مون کي اها ڳالهه ياد ڏيارج.

ٻئي مهيني جي وچ ڌاري پريزيڊنٽ هڪو ٺهراءُ ڪيو ته اٽلٽنا ۾ صلح واري جشن ۾ ويندو. مون وري به واشنگٽن ۾ وڃي کيس ڏٺو، انهي لاءِ ته چوانس ته وڏي ٽسڪجي تائين اچي. هن دفعي مسٽر چارلس هيئر ٽسڪجي جو هڪڙو مشهور گورو به مهرباني ڪري خوشيءَ سان مون سان گڏجي هليو، انهي لاءِ ته ٽسڪجي ۽ آس پاس جي گورن جي طرفان به مون کي انهي دعوت ڪرڻ ۾ مدد ڪري ۽ زور وٺائي.

ٻئي پيري منهنجي واشنگٽن وڃڻ کان ٿورو اڳي ملڪ ۾ ڏاڍو جوش ۽ شيدڻ ڪسي ڏاڍي غمگيني ۽ نا اميدي

هئي، ڇا لاءِ جو ڏکڻ جي ڪيترن ئي ڀاڱن ۾ ٻنهي قومن جي وچ ۾ دنگا فساد ٿيا هئا. جنهن وقت مون پريزيڊنٽ کي ڏٺو، تنهن وقت مون سهي ڪيو ته انهن دنگن فسادن جي ڪري هن جي هائو تي گهڻو بار هو. جيتوڻيڪ گهڻائي ملاقاتي هن جي ڏسڻ لاءِ منتظر ويٺا هئا، تڏهن به هن مون کي پاڻ وٽ زياده ترسايو، جنهن ۾ منهنجي قوم جي هاڻوڪي ۽ آئيندي جي حالت بابت مون سان گفتگو پئي ڪيائين. ڪيترائي ڀيرا هن چيو ته مون پڪو ارادو ڪيو آهي ته انهي قوم ۾ پنهنجو واسطو ۽ ويساهه ڏيکاريان، نه فقط لفظن ۾ پر ڪمن سان. جڏهن مون چيس ته منهنجي نظر ۾ اهڙي وقت انهي کان وڌيڪ بي ڪهڙي ڳالهه، انهي قوم کي وڌيڪ همٿ ۽ اسيد ڏيندي ته ملڪ جو پريزيڊنٽ خوشيءَ سان پنهنجي رستي کان هڪ سؤ چاليهه ميل مٿي هلي شيدين جي اسڪول ۾ هڪڙو ڏينهن گذاري، تڏهن ظاهري ڪري انهي ڳالهه جو هن جي دل تي ڪهڻو اثر ٿيو.

آءٌ اڃا پريزيڊنٽ وٽ ويٺو هوس ته اٽلنٽا جي شهر جو هڪڙو گورو، جو جمهوري حڪومت جي خيال وارو هو ۽ اڳي غلامن رکڻ وارن مان هو، سو جاءِ ۾ لنگهي آيو ۽ پريزيڊنٽ انهي کان پڇيو ته ٽسڪجيءَ ۾ ڇڏڻ

جڳو آهي يا نه. انهي ماڻهوءَ هڪدم ورندي ڏني ته ائين ڪرڻ کيس بلڪل مناسب آهي. ڊاڪٽر ڪري، جو اسان جي قوم جو دوست ۽ خير خواه هو، تنهن به انهي راءِ کي زور وٺايو. تنهن تي پريزيڊنٽ انجام ڪيو ته ڊسمبر جي ۱۶ تاريخ آءُ اوهان جي اسڪول ۾ ايندس.

جڏهن اها خبر پڪڙڻ لڳي ته پريزيڊنٽ اسان جي اسڪول ۾ ٿو اچي، تڏهن ٽسڪجي شهر جا گورا، جي اسڪول کان ميل کن پري رهندا هئا، سي اهڙا خوش ٿيا، جهڙا اسان جي اسڪول جا شاگرد ۽ پڙهائيندڙ. شهر جا گورا، مڙسين زالين، شهر سينگارڻ لڳا ۽ اسان جي اسڪول جي عملدارن سان مدد ڪرڻ ۾ شامل ٿيڻ لڳا، انهي لاءِ ته اهڙي معزز ملاقاتي ۽ مهمان جي مناسب مرحبا ڪن. انهي کان اڳي مون ڪڏهن ڪين ٿي ڄاتو ته ٽسڪجي ۽ آس پاس وارن گورن کي اسان جي اسڪول جو ڪيتري قدر خيال هوندو هو. ڏينهن جو جڏهن اسين پريزيڊنٽ جي استقبال لاءِ تياريون پيا ڪندا هئاسين، تڏهن انهن ماڻهن مان ڪيترائي مون وٽ پيا ايندا هئا ۽ چوندا هئا ته اسان کي سرخروئي ۽ نالي جي طمع ڪانهي، مگر جي توکي ڪنهن مدد جي ڪپ هجي ته انهي جي ڏيڻ لاءِ اسين تيار آهيون، رڳو چوڻ جي دير اٿئي. جنهن

ڳالهه جو منهنجي دل تي پريزيدنٽ جي اچڻ ڪري خوشي جو اثر ٿيو، ما اها هئي ته الاباما جي سڀني درجن جي ماڻهن اسان جي ڪم تي وڏو فخر ٿي ڪيو.

ڊسمبر جي ۱۶ تاريخ ٽسڪجيءَ جي ننڍڙي شهر ۾ ماڻهن جو اهڙو انبوهه اچي ٿيو، جو اڳي ڪڏهن ڪونه ٿيو هو. پريزيدنٽ سان گڏ سندس سڀ مشير آيا، سواءِ هڪڙي جي، ۽ انهن مان به ڪهڙن سان گڏ سندن زالون ۽ ٻيا گهر جا ڀاتي هئا. ڪيترا ناليرا جنرل آيا، جيئن ته جنرل شافٽر ۽ جنرل جوزف وهيلر، جي تازا اسپين ۽ آمريڪا واري جنگ تان موٽيا هئا، هڪڙو وڏو لشڪر اخبارن جي نام نويسن جو هو. انهي وقت ماننگامري الاباما جي قاعدي جوڙڻ واري مجلس به پئي وهندي هئي. انهي به ٽسڪجيءَ ۾ حاضر رهڻ جي ڪري پنهنجي ڪم مهمل ڪرڻ جو ٺهراءُ ڪيو. پريزيدنٽ جي عملي پهچڻ کان اڳي قاعدن جوڙڻ واري مجلس جا ميمبر آيا ۽ انهي ۾ مکيه ڪورنر ۽ ٻيا سرڪاري عملدار هئا.

ٽسڪجيءَ جي شهر وارن اسٽيشن کان وٺي اسڪول تائين ڏاڍا خرچ ڪري شهر کي سينگاريو. وقت بچائڻ لاءِ اسان اهو بندوبست ڪيو ته ساري اسڪول جا شاگرد پريزيدنٽ جي اڳيان لنگهي وڃن. هر هڪ شاگرد کي

هٿ ۾ ڪمانڊ جي لٽ ۽ انهي جي چوٽي تي ڪپاھ جا ڏينھو ٻڌل هئا. شاگردن جي پٺيان اسڪول جي سڀني کاتن جو ڪم هن جي نظر سان ڪڍايو ويو، جو سڀ تختن تي رکيل هو، جن کي گهوڙن ۽ خچرن ۽ ڏاندن تي چڪيو. انهن تختن تي اسان ڪوشش ڪري نه رڳو اسڪول جو هلندڙ ڪم ڏيکاريو، پر اڳوڻي ۽ هاڻوڪي ڪم ڪرڻ جي رستن ۽ دستورن جو مقابلو ۽ فرق به ڏيکاريو. مثلاً اسان کير ڏڌ مڪڻ پيدا ڪرڻ جو پراڻو رستو نون سڌريلن رستن سان گڏ مقابلي لاءِ رکي ڏيکاريو ۽ زمين کيڙڻ جا قديم رستا نون سان مقابلو ڪري ڏيکاريو، رڌڻ پچائڻ ۽ خاڻا ڌاري جي ڪم جا جهونا رستا نون سان مقابلو ڪري ڏيکاريو. انهن تختن جي گاڏين لنگهڻ ڏيڍ ڪلاڪ ورتو.

جيڪا وڏي نئين ديول اسان جي شاگردن تازي جوڙي راس ڪئي هئي، تنهن ۾ تقرير ڪندي پريزيڊنٽ پڻ ڳالهين سان گڏ هيئن به چيو ته :-

ههڙي مزي جهڙي موقعي تي اوهان کي گڏجڻ ۽ اوهان جي ڪم کي پنهنجن اکين سان ڏسڻ جي وجهه ملڻ ڪري آءٌ ڏاڍو خوش ٿيو آهيان. ٽسڪجي جو نارمل اسڪول ۽ هنري اسڪول نهايت اعليٰ قسم جو آهي ۽

اڳي ملڪ ۾ نالو ناموس ڪڍيو اٿن، بلڪ ملڪ کان ٻاهر به. جيڪي انهي ڪم ۾ شامل آهن، تن سڀني کي آءٌ مبارڪ ٿو ڏيان جو انهي مان شاگردن کي عزت آبرو جهڙي ۽ ڪمائتي حياتي گذارڻ جي تعليم ملي ٿي. اهڙي چڱي ڪم مان انهي قوم جو اعليٰ قسم جو سڌارو ٿيندو، جنهن لاءِ اهي اسڪول قائم ٿيا آهن.

آءٌ ڀانيان ٿو ته انهي تعليمي آزمائش ۽ تجربي، جنهن ملڪ جي سڀني ڀاڱن جي جهونن خيالن وارن خلق جي خير خواهن ۽ فياضن جي به مدد چڪي ورتي آهي. تنهنجي لاءِ هن هنڌ کان بهتر ٻي ڪا به جاءِ ڪانه هئي. اها ڳالهه، ناممڪن آهي ته ٽسڪجيءَ جو ذڪر ڪجي ۽ ٻڪر واشنگٽن جي خاص تعريف نه ڪجي. هي شريف ۽ ڏکيو ڪم انهي جو شروع ٿيل هو ۽ انهي لاءِ هو تحسين جو ڳو آهي. هن جي دل جي شوق ۽ همت ان جو ڀڪو سڌارو ممڪن ڪري ڏيکاريو ۽ ان جي اسڪولن ۾ اعليٰ درجي جي قابليت قائم ڪري ڏيکاري. هن پنهنجي قوم جي مهنداري جي ڪري نالو ڪڍيو آهي ۽ انهي ڪري پنهنجي وطن ۾ هو مشهور آهي ۽ ڪهڙي آبرو مليس ٿي ۽ ٻاهر به هڪڙو مشهور عالم ۽ فصيح گفتگو ڪندڙ ۽ سچو فيض رسائيندڙ ليکيو وڃي ٿو.

آنرل جان لانگ، جهازي کاتي جي سيڪريٽري

پنهنجي تقرير ۾ هيٺو به چيو ته :

اڄ آءٌ ڪا تقرير ڪري نٿو سگهان. منهنجي دل پنهي ذاتين ۽ پنهي رنگن جي ديس پائين جي لاءِ اميد ۽ تعريف ۽ فخر سان ڀريل آهي. آءٌ اوهان جو ڪم ڏسي احسانمندي ۽ واکاڻ سان پرڄي ويو آهيان ۽ اڄ کان وٺي اڳتي اوهان جي ترقي ۽ جنهن مسئلي جي حل ڪرڻ ۾ اوهين رڌل آهيو، تنهن ۾ پڪو پرومو رکندو رهندس. اهو مسئلو آءٌ ڀانيان ٿو ته اڳتي حل ٿي ويو آهي. اڄ جيڪا تصوير پيش ٿي آهي، سا اهڙي آهي جو جيڪر واشنگٽن ۽ لنڪن جي تصويرن سان گڏ ڪڍائي آئندي جي وقت ۽ نسلن لاءِ ڇڏجي ۽ جا اخبارن ۽ ڇاپخانن کي ڪهرجي ته، ملڪ ۾ چوڌاري پڪيڙي ڇڏين. اها ڏاڍي تماشي جهڙي تصوير آهي ۽ اها هي آهي: يونائيٽيڊ سٽيٽس جو پريزيڊنٽ هن ٿلهي تي بيٺو آهي. هڪڙي پاسي الاباما جو گورنر ۽ ٻئي پاسي انهي قوم جو طرفدار، جو ٿورا ورهيه اڳي غلام هو، يعني ٽسڪجي جي نارمل ۽ هنري اسڪول جو شيڊي پريزيڊنٽ. خدا شل پريزيڊنٽ کي خوش رکي، جنهنجي حشمت هيٺ اهڙو نماڻو آمريڪا جا ماڻهو ڏسن ٿا. خدا شل الاباما جي سرڪار کي خوش

رکي، جا ڏيکاري ٿي ته اهڙي مسئلي کي هوءَ پاڻهي
 ئي حل ڪري سگهي ٿي. خدا شل انهي فصيح ۽ فياض ۽
 وڏي استاد جي شاگرد ڊڪر **واشننگٽن** کي خوش رکي،
 جو استاد جيڪڏهن هينئر زمين تي هجي ته به جيڪرا هو
 سا ڪيو ڪم پيو ڪري.

پوسٽ ماسٽر جنرل پنهنجي تقرير جي پڇاڙيءَ
 ۾ هي لفظ چيا :- گذريلن ٽورن ڏينهن ۾ اسان گهڻائي
 تماشا ڏٺا آهن. اسان ڏکڻ جي هڪڙي وڏي مکيه شهر
 جا شاندار ڪم ۽ وڏا تجمل ڏٺا آهن. اسان جنگ جا
 پهلو ان قطار ۾ لنگهندا ڏٺا آهن. اسان گلن جا نما ڏٺا
 آهن. هر مون کي يقين آهي ته منهنجا سنگتي قبول ڪندا
 ته جهڙو تماشو اسان اڄ صبح جو هتي ڏٺو آهي، اهڙو
 اٽرناڪ ۽ همائيندڙ آئندي لاءِ ساه وجهندڙ پيو ڪونه
 ڏٺو آهي.

پريزيڊنٽ واشنگٽن ڏي موٽي ويو، تنهن کان ڪي
 ڏينهن پوءِ مون کي هيٺيون خط پهتو:

صاحب مهربان - هن ٽپال ۾ آڻ خوشيءَ سان انهن
 دستاويزن جا نقل موڪليان ٿو، جي پريزيڊنٽ جي اوهان
 جي اسڪول ۾ اچڻ جي يادگيري قائم رکڻ جهڙا تحفا
 آهن. هنن ڪاغذن تي پريزيڊنٽ ۽ سندس انهن مشيرن

جا دستخط آهن، جي انهي پاسي سائس گڏ آيا هئا. هي وجه وٺي آڻي اوهان کي سڄي دل سان مبارڪ ٿو ڏيان ته جڏهن اسين ٽسڪجي ۾ آيا هئاسين ۽ اتي رهيا هئاسين تڏهن اوهان جي سعئي ۽ نظر هيٺ جيڪي ڪم ڪيا ويا ۽ تماشا ڏيکاري ويا، سي نهايت عمدا هئا. سارو بندوبست اهڙو ڀورو چڱو رکيو ويو هو، جو جيڪو به ماڻهو آيو هو سو ڏاڍو خوش ٿيو. هنري ڪمن ۾ جيڪي اوهان جا شاگرد رڌل آهن، تنجو ڪم ڏسي حيرت ۾ لڳي ۽ خوشي ۾ حاصل ٿي. جيڪا تعريف پريزيڊنٽ ۽ سندس مشيرن اوهان جي ڪم جي نسبت ۾ ڪئي، سا مبالغوي جهڙي نه هئي ۽ آڻ پانٿيان ٿو ته انهي مان اوهان جي اسڪول کي آڻندي لاءِ گهڻي همت ايندي ۽ فائدو پهچندو. پڇاڙي ۾ آڻ اوهان کي يقين ٿو ڏيان ته هليل ڪارگذاري جيڪو حيا اوهان پاڻ ڏيکاريو، تنهنجي اسان جي ساري سنگت گهڻي تعريف ڪئي. اوهان جي تمام ڪمائتي ۽ وطن دوستي جهڙي ڪم جي ترقيءَ لاءِ اسين دعا ٿا ڪريون. اسان جا خانگي سلام ۽ موسمي مبارڪون رسن.

اوهان جو سچو دوست

واشنگٽن

جان انڊيسن پورٽر

۲۳ ڊسمبر ۱۸۹۹

پريزيڊنٽ جو سيڪريٽري

انهي ڳالهه کي ويه ورهيه اچي ٿيندا، جو مون پهرئين دفعي ٽسڪجي ۾ غريبائي ڪوشش ڪري هڪڙي ڀڳل لائڊي ۽ پراڻي دڙهي ۾ اسڪول شروع ڪيو، جنهن ۾ هڪڙو پڙهائڻ وارو ۽ ٽيهه شاگرد هئا ۽ هڪڙي ڊالر جي ٻه ملڪيت ڪانه هئي. هاڻي انهي اسڪول جي بلي ٿيو، سو ايڪڙ زمين جا آهن، جن مان ستن سَوَن کان مٿي هر سال شاگرد پورهيو ڪري آباد ڪندا آهن. انهيءَ زمين تي ننڍيون وڏيون چاليهه عمارتون آهن، انهن مان چئن کان سواءِ ٻيون سڀ اسان جن شاگرد پاڻ جوڙيون آهن. جنهن وقت شاگرد انهي زمين تي ڪم ڪندا آهن ۽ عمارتون اڏيندا آهن، انهي وقت هوشيار استاد انهن کي تازا سڌريل آبادي ۽ عمارت سازي جا رستا سيکاريندا آهن. اسڪول ۾ هميشه پوري رواجي ۽ مذهبي تعليم سان تعلق رکندڙ اناويهه هنري ڌنڌا سيکارڻ ۾ ايندا آهن. اهي سڀ اهڙا هنر آهن، جن جي سکڻ ڪري اسان جا مڙس ۽ زالون اسڪول ڇڏڻ سان هڪدم وڃي ڌنڌي ۾ مشغول ٿيندا آهن ۽ پيسو ڪمائيندا آهن. هاڻي جيڪا مشڪلات آهي، سا اها آهي ته ڏکڻ ۾ اسانجن سنڌي شاگردن لاءِ اچن توڙي ڪارن ماڻهن جي ايتري گهرج ۽ ڇڏڪ آهي، جو جيتريون درخواستون انهن جي لاءِ اسان وٽ ٿيون پهچن، تن مان اڌ جيترا ماڻهو به اسين موجود

ڪري نٿا سگهون. چالو خرچ لاءِ اسان وٽ نڪي عمارتون آهن نڪي پيسا، جن جي ڏيڻ تي جيڪي جوان مڙس ۽ زالون داخل ٿين لاءِ درخواستون ڪن ٿا، تن مان اڌ کان وڌيڪ داخل ڪري سگهون.

هنري تعليم ڏيڻ ۾ اسين ٽن ڳالهين تي خاص ڌيان ڏيندا آهيون: هڪڙي هيءَ ته شاگردن کي اهڙي تعليم ملڻ گهرجي ته ڏکڻ جي جنهن ڀاڱي ۾ هورهندو هجي، انهي ۾ هائوڪين سڀني حالتن سان آها موافق هجي. مطلب ته هو اهڙو ڪم ڪري سگهي، جنهنجي جهان کي گهرج هجي. ٻي ڳالهه هيءَ ته جيڪو شاگرد اسڪول ۾ پڙهي پاس ٿي سگهندو ٿي، سو اهڙو هوشيار ۽ سمجهو ۽ چڱي چال وارو ٿيڻ گهرجي، جو پنهنجي لاءِ توڙي ٻين جي لاءِ چڱو خاصو گذران هٿ ڪري سگهي. ٽي ڳالهه هيءَ ته، سڀڪو سڌي شاگرد ٻاهر وڃڻ مهل ڄاڻي ۽ وسهي ته پورهيو هڪڙي چڱي ۽ آبروءَ جهڙي شيءِ آهي، جنهن ڪري سڀڪو پورهئي ڪسان پڄڻ جي بدران انهي سان محبت رکي. جوان مڙس کي ٻوڪ جي تعليم ڏيڻ سان گڏ ۽ پنهنجن ڇوڪرين کي گهر جي سڀني رواجي ڪمن ڪارين جي تعليم ڏيڻ سان گڏ اسين هاڻي هر سال ڪيترين ڇوڪرين کي ٻوڪ جو ڪم به سيکاريندا آهيون.

انهن چوڪرين کي باغ رکڻ ۽ ميون پيدا ڪرڻ، کير
ذڙ مڪڻ جي ڪم ڪرڻ، ماڪي جي مڪين کي مانارن ۾
وهارڻ ۽ ڪڪڙن ۽ ٻين ٻڪرين پالڻ جو ڪم به
سيڪاريندا آهن.

جيتوڻيڪ اسڪول رڳو نالي جي لاءِ ناهي ته به اسان
وٽ بائبل سيڪارڻ جو هڪڙو اسڪول آهي، جو فيلس
هال ۾ هلندو آهي. انهي ۾ گهڻائي شاگرد وعظ ڪرڻ
لاءِ يا ٻين قسمن جي مذهبي ڪم ڪرڻ لاءِ، خاص ٻهراڙي
وارن ضلعن ۾، تيار ڪندا آهن. جيڪا ضروري ڳالهه آهي،
سا اها ته سڀڪو شاگرد ڏهاڙي اڌ ڏينهن جو ڪنهن هنر
۾ لڳائيندو آهي، انهي لاءِ ته ڪم سان به پيار ٿيس ۽
هوشيار به ٿئي، جو جڏهن اسڪول ڇڏي ٻاهر وڃي، تڏهن
جن ماڻهن ۾ وڃي ڪمائي، تن کي محنت جو چڱو مثال
ڏئي ڏيکاري.

اسان وٽ هاڻي جيڪا ملڪيت آهي، تنهنجي قيمت
ٿڻ لکن ڊالرن کان مٿي آهي، ۽ اسان جي اسڪول جي
قائم فنڊ ۾ هينئر به لک پندرهن هزار ڊالر آهن. تنهنڪري
اسان جي ساري ملڪيت جي قيمت قريب اڌ ڪروڙ ڊالر
آهي. اسان کي زياده عمارتن جي ته گهرج آهي، پر اسان
جو قائم فنڊ به وڌي گهٽ ۾ گهٽ پنج لک ٿيڻ گهرجي.

ساليانو چالو خرچ هيٺر اٽڪل اسي هزار آهي. انهي جو گهڻو ڀاڱو آڙ هر سال در در ۽ گهر گهر گهمي گڏ ڪندو آهيان. اسان جي ساري ملڪيت گروي کان آزاد آهي ۽ امينن جي هڪڙي مجلس جي حوالي آهي، جي اسڪول جي مٿان مقرر آهن.

ٽيهن شاگردن مان تعداد وڌي يارهن سؤ ٿيو آهي ۽ آهي سڀ ماڻهو ستاويهن رياستن ۽ ملڪن مان آيل آهن، آفريڪا، ڪڪيو، پورٽوريڪو، جاميڪا ۽ ٻيا ڌاريا ملڪ. اسان جي اسڪولي ڪاتن ۾ چهاڙهي عملدار ۽ پڙهائيندڙ آهن، ۽ جيڪڏهن انهي ۾ اسين پنهنجن پڙهائين وارن جا ڪٽنب داخل ڪنداسين ته اسان جي زمين جي ڪل آدمشماري چوڏهن سؤ ٿيندي.

مون کان اڪثر پڇندا آهن ته هيٺن سارن ماڻهن کي ڪهڙي طرح اوهين گڏ رکندا آهيو ۽ ساڳئي وقت ۾ ڪهڙي طرح انهن کي حرڪت ۽ خرابي ڪرڻ کان روڪيندا آهيو. انهي جا ٻه جواب آهن :- هڪڙو هي ته جيڪي مڙس ۽ زالون اسان وٽ اچن ٿا، سي سڄي شوق وارا آهن، ۽ ٻيو هي ته سڀڪو پنهنجي پنهنجي ڪم ۾ مشغول آهي. اسان جي روزمره جو ڪم هيٺين ترتيب موجب ٿو هلي :- صبح جو .- ۵ بجي، آڻڻ جو گهندو .- ۵-۵ ناشتي جي

تياري جو گهنڊ. ۶-۰ ناشتي جو گهنڊ. ۶-۲ ناشتو پورو
 ٿو ٿئي. ۶-۲ کان ۶-۵ جايون صفا ٿينديون آهن.
 ۶-۵ ڪم جو گهنڊ. ۷-۳ صبح جي پڙهڻ جو ڪم
 شروع ٿئي ٿو. ۸-۲ صبح جي اسڪول جو گهنڊ. ۸-۲۵
 چوڪرڻ جي بدن جي صفائي ۽ سنڀت جي نظر داري،
 قطارون ٻڌائي ڏسڻ سان. ۸-۴ ديول ۾ عبادت ڪرڻ.
 ۸-۵ روزاني خبر چار لهن لاءِ پنج منٽ. ۹-۰ ڪلاس
 جو ڪم شروع ٿئي ٿو. ۱۲-۰ ڪلاس جو ڪم پورو
 ٿئي ٿو. ۱۲-۱۵ ماني. ۱-۰ ڪم جو گهنڊ. ۱-۳۰
 ڪلاس جو ڪم شروع ٿئي ٿو. ۳-۳ ڪلاس جو ڪم
 پورو ٿئي ٿو. ۵-۳ ڪم جو ٻار سر تان لاهڻ. ۶-۰ رات
 جي ماني. ۷-۱۰ رات جي دعا. ۷-۳ رات جي پڙهڻ
 جو ڪم شروع ٿئي ٿو. ۸-۴۵ رات جي پڙهڻ جو ڪم
 بند ٿئي ٿو. ۹-۲ سمهڻ جي تياري ۽ جو گهنڊ. ۹-۳
 وڃي سمهڻ جو گهنڊ.

اسين هميشه اها ڳالهه ڪوشش ڪري ياد رکندا
 آهيون ته اسڪول جي ڪمائي ۽ جي خبر آنجي پاس ٿيلن
 سنڌي شاگردن مان پوندي آهي. جن تعليم جي تحصيل
 ڪري به ڪئي آهي ۽ جن ايتري تعليم ورتي آهي جو
 هو موافق چڱو ڪم ڪري ٿا سگهن، تن کي ڪڏي شمار

ڪري اسين چئي ٿا سگهون ته تمام ٿورو ته به ٿي هزار
 مڙس ۽ زالون ٽسڪجي ۽ مان ڏکڻ جي جدا جدا ڀاڱن ۾
 في الحال ڪم ڪن ٿا، آهي پنهنجي جند جي مثال ۾
 ڪوشش سان اسانجي قوم جي عام ماڻهن کي ڏيکارين ٿا
 ته پنهنجي مالي ۽ علمي ۽ اخلاقي ۽ مذهبي حياتي يا
 حالت ڪيئن سڌارجي. انهي مان هي به ضروري
 فائدو پيدا ٿئي ٿو ته هو گهڻي هوشياري ۽ برد باري
 ڏيکارڻ سان پنهنجي قومن جي وچ ۾ محبت پيدا ڪن ٿا،
 جنهن مان ڏکڻ جي گورن کي يقين ٿئي ٿو ته، شيدي
 مڙس ۽ زالن کي تعليم ڏيڻ مان ڪهڙو فائدو ٿئي ٿو.
 انهي کان سواءِ، ماڻن جي مجلسن ۽ منهنجي زال جو
 آبادي جي ڪم سڀڪارڻ جي وسيلي هميشه هنن تي
 چڱو اثر پيدا ٿئي ٿو.

جتي ڪٿي اسان جا سنڌي شاگرد ويندا آهن، اتي
 زمين خريد ڪرڻ، ڪهرن سڌارڻ، پيسي بچائڻ، تعليم
 وٺڻ ۽ چڱن اخلاقن حاصل ڪرڻ ۾ سگهڻي حيرت
 جهڙيون ڦيريون ڪهيريون ظاهر ٿين ٿيون. انهن مڙسن
 توڙي زالن جي وسيلي قومن جون قومون جلد سڌريو ٻيون
 ٿيو هون.

ڏهه ورهيه ٿيا ته، ٽسڪجي ۾ مون بندوبست ڪري

شيدين جي پهرين ڪانفرنس قائم ڪئي. اها هر سال ٿيندي اچي ۽ انهي ۾ جدا جدا ڀاڱن جا شيدي، مڙس توڙي زالون، اٺن نون سون جيتريون اچي گڏ ٿينديون آهن. اهي هڪڙو ڏينهن اچي گذاريندا آهن ۽ انهن کي خبر پوندي آهي ته قوم جي سچي پچي هنري، ذهني ۽ اخلاقي حالت ڪهڙي آهي ۽ انهي کي ڪهڙي طرح سڌارجي. انهي ٽسڪجيءَ جي مرڪزي ڪانفرنس مان بيشمار مکاني ڪانفرنسون يا جماعتون پيدا ٿيون آهن، جي هڪڙي نه ٻئي قسم جو ڪم پيون ڪن. انهن جماعتن جي گڏ ٿيڻ مان هڪڙو هي نتيجو نڪتو آهي ته هڪڙي ميمبر سالياني جماعت کي ٻڌايو ته سندس پاڙي وارن ڏهن ڪنڊن پنهنجا گهر پيسا ڏئي خريد ڪيا آهن. سالياني ڪانفرنس جي ٻئي ڏينهن ڪم ڪندڙن جي مجلس گڏ ٿيندي آهي. انهي ۾ اهي سڀ عملدار ۽ سيڪاريندڙ اچي گڏ ٿيندا آهن، جي ڏکڻ جي جدا جدا وڏن اسڪولن ۾ تعليم جي ڪم ۾ مشغول آهن. انهن ڪم ڪندڙن کي شيدين جي سالياني ڪانفرنس ۾ قوم جي تعداد ۽ سچي حالت جي چڱي خبر پوندي آهي.

سال ۱۹۰۰ جي آڙهه ۾، مسٽر ٿامس فارٽيون، جنهن هميشه مون کي سڳنهن ڪوشش ۾ همراهي پئي

ڪئي آهي، تنهن جهڙن مشهور ماڻهن جي مدد سان مون شيدين جي قومي ڌنڌي جي جماعت قائم ڪئي، جا پهرئين دفعي بوسن ۾ ڪڍ ٿي ۽ پهرئين ڀيري اهڙا گهڻا شيدي آڻي ڪڍ ڪيائين، جي يونائيٽيڊ سٽيٽس جي جدا جدا ڀاڱن ۾ جدا جدا ڌنڌن ۾ مشغول هئا. اسان جي پهرئين جماعت ۾ ٽيهن رياستن جا ماڻهو آيا هئا. انهي قومي جماعت مان ڌار ڌار رياستن ۾ ننڍيون مڪاني ڌنڌي جون جماعتون پيدا ٿيون.

ٽسڪجي ۾ ڪم هلائڻ وارن جي نظرداري ڪرڻ ۽ اسڪول جي مدد لاءِ پيسن جي گهڻي ڀاڱي ڪڍ ڪرڻ کان آڻ اهو به پنهنجو فرض سمجهندو آهيان ته ڏکڻ وارن کورن يا شيدين جي سڌ تي يا اڪثر اتر وارن ماڻهن جي سڌ تي ڪهڻو ڪري وڃي تقريرون ڪريان. انهي رستي منهنجو ڪيترو وقت وڃي ٿو، تنهن بابت بفيلو جي هڪڙي اخبار جي هيٺئين ٽڪر مان حقيقت معلوم ٿيندي. انهي ۾ منهنجي انهي تقرير جو اشارو آهي، جا انهي شهر ۾ قومي تعليمي جماعت جي اڳيان ڏني هئي :-

بکر واشنگٽن جو دنيا جي شيدين مان تمام مشهور تعليم ڏيندڙ آهي، سو جنهن وقت الهندي کان هن شهر ۾ آيو آهي ۽ اروڪائز ۾ داخل ٿيو آهي، تنهن وقت کان

وئي ڏاڍو مشغول پئي رهيو آهي. اچڻ واري رات اڃا پنڌ جا نشان ئي نه لڌا هئائين ته ماني کائڻ جو وقت آيو. تڏهن هن ارو ڪائڙ جي ڪمرن ۾ ملاقات جو بندوبست ڪيو جو ائين بجي تائين هليو. انهي وچ ۾ هن يونائيٽڊ سٽيٽس جي سڀني ڀاڱن مان آيلن ٻن سون مشهور ميڪارينڊرن ۽ تعليم ڏيندڙن ماڻهن جي ملاقات ڪئي. ائين بجي کان پوءِ سگهوئي هن کي هڪڙي گاڏي ۾ چاڙهي ميوزڪ هال ڏي وئي ويا ۽ ڏيڍ ڪلاڪ جي اندر شيدين جي تعليم بابت پنجن هزارن ماڻهن جي اڳيان ٻه بلند آواز تقريرون ڪيائين. تنهن کان پوءِ شهر جي شيدين جي هڪڙي ٽولي، جنهن جو سرڪردو پيادل ري مسٽر واٽسڪس هو، تنهن هن کي وٺي هڪڙي شيدين جي مجلس ۾ مرحبا ڏيڻ جي لاءِ آندو.

اهڙين تقريرن ڪرڻ کان سواءِ هي ٻه آءُ پنهنجو فرض سمجهندو آهيان ته ساري ملڪ جو، خاص ڏکڻ جو ڌيان اخبارن جي وسيلي پنهنجي قومن جي فائدي جهڙين ڳالهين ڏي چڪائيندو رهان. مثلاً بيقاعدي سزا ڏيڻ جي خراب عادت بابت مون ائين ڪيو آهي. جڏهن لوئزيانا رياست جي انتظامي مجلس ڪڏ ئي هئي، تڏهن مون انهي ڏي هڪڙو ڪليل خط لکيو هو، انهي لاءِ ته شيدين جي قوم

سان پورو انصاف ٿئي. اهڙين سڀني ڪوششن ۾ مون کي
ڏکڻ وارين اخبارن کان توڙي ملڪ جي ٻين ڀاڱن کان
سڄي دلي مدد پئي ملي آهي.

جيتوڻيڪ ڪڏهن ڪڏهن مٿاڇريون نشانين ظاهر
ٿيون آهن، جن مان مخالف راءِ ڏئي سگهجي ٿي، تڏهن
به جهڙو هن وقت پنهنجي قوم جي نسبت ۾ مون کي چڱي
اميد رهي ٿي، اهڙي اڳي ڪڏهن نه رهي آهي. وڏو
انساني قاعدو، جو پڇاڙي ۽ ۾ گهڻ جي قدرداني ڪري
ٿو ۽ انهي جو انعام ڏئي ٿو، سو هميشه لاءِ جڻاءُ ڪندڙ
۽ عام لاڳو آهي. ٻاهرين دنيا کي ڪا به خبر ڪانهي
نڪي اها انهي جي قدرداني ڪري سگهي ٿي ته ڏکڻ
وارن کورن توڙي سندن اڳوڻن غلامن جي دلين ۾ پاڻ
کي قومي تعصب کان آزاد ڪرڻ لاءِ هميشه ڇا ڇا پيو
هلي، جيتوڻيڪ ٻنهي قومن جي دلين ۾ اها مخالفت هلندڙ
آهي، تڏهن به انهن کي باقي خلق جي همدردي ۽ بردباري
ضرور ملڻ گهرجي.

پنهنجي بابت هن احوال پوري ڪرڻ تي آءٌ اتفاق
سان پاڻ کي ورجينيا جي رچمنڊ شهر ۾ ٿو ڏسان، جو شهر
کي ورهيه اڳي ڏکڻ جي گڏيل رياست جو مکيه شهر
هو ۽ جتي اٽڪل پنجويهه ورهيه اڳي، غريبيءَ جي ڪري

۱۰ راتن جون راتيون رستي جي پاسي وارن پيچرن هيٺان سمهندو هوس.

هن ڀيري آءٌ رچمند شهر جي شيدن جو مهمان آهيان. ۽ انهن جي فرمائش موجب هتي انهي لاءِ آيو هوس ته گذريل رات ٻنهي قومن جي ماڻهن جي اکيان راڳ جي اسڪول ۾ تقرير ڏيان، جتي شهر جا تمام چڱا ماڻهو بلڪل گهڻا اچي گڏ ٿيا هئا. اهو پهريون ئي دفعو آهي جو هن جاءِ ۾ شيدي ماڻهن کي گڏ ٿيڻ ۽ ان جي ڪم آڻڻ جي اجازت ملي آهي. منهنجي هتي اچڻ جي اڳئين ڏينهن، شهر جي ڪائونسل هڪڙو ٺهراءُ منظور ڪيو ته سڀئي گڏجي منهنجي تقرير ٻڌڻ اچن. سرڪاري قاعدن جوڙڻ واري مجلس، موڪليلن وڪيلن ۽ سينيت جي مجلس سميت، اهڙو ٺهراءُ متفق راءِ ڪيو ته سڀئي گڏجي هتي اچن. سون شيدن، گهڻن ناميارن گورن، شهر جي ڪائونسل ۽ سرڪاري قاعدن جوڙڻ واري مجلس ۽ سرڪاري عملدارن کي مون پنهنجو آهو پيغام رسايو، جو گهڻي اميد ۽ خوشي پيدا ڪرڻ وارو هو ۽ جنهن ديس ۾ آءٌ ڄاڻو هوس، تنهن ۾ موٽي اچڻ لاءِ جا هنن مون کي اها مرحبا ڏسي تنهن لاءِ ٻنهي قومن جي مون تهڌليءَ سان شڪر گذاري ڪئي.

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي گولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ
 کان وَڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ،
 پُڪارَ سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بم- گولو،
 جيڪي به ڪٿين، جيڪي به ڪٿين!
 مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نه آ، هي بيتُ به بمَ جو ساٿي آ،
 جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چمَ جو ساٿي آ -
 ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ سُئل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
 پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
 - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)